

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU İŞLETMESİ ÖRNEĞİNDE
OSMANLI'DA MADEN İŞLETMELERİ (1796-1914)

Hazırlayan
Yaşar ÖCAL

Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Doktora Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN

TOKAT - 2016

**T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU İŞLETMESİ ÖRNEĞİNDE
OSMANLI'DA MADEN İŞLETMELERİ (1796-1914)**

Hazırlayan
Yaşar ÖCAL

Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Doktora Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN

TOKAT - 2016

AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU ÖRNEĞİNDE OSMANLI'DA MADEN İŞLETMELERİ (1796-1914)

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 23/05/2016

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan: Doç. Dr. Yunus ÖZGER

Üye: Doç. Dr. İbrahim ERDAL

Üye: Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN(Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Necati ÇAVDAR

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ

Y. Özger
I. Erdal
I. Aykun
N. Çavdar
A. Osman Solmaz

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 30/05/2016 tarih ve 22-09 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağımı gösterdiğimi beyan ederim.

30/05/2016)

Yaşar ÖCAL

İmzası

ÖNSÖZ

Sanayi devrimi ile birlikte insanlığın yaşadığı baş döndürücü ilerlemede madenlerin önemini görmezden gelmek mümkün değildir. 21. yüzyılı da, sanayiden ulaşım oradan da iletişime kadar her alandaki maden ve madencilik faaliyetlerine dayalı iş kolları ile düşündüğümüzde konunun önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde kalkınmanın belirleyici unsuru olarak kabul gören sanayi, enerji ve tarım sektörlerinin temelini madencilığe dayanıyor olması da bu durumu teyit etmektedir. Günümüzde meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmeler, madenleri ve madenciligi, geleceğin dünyasında daha da stratejik öneme sahip hale getirmektedir. Toplumların ekonomik hayatlarında önemli yer tutan madenler, işlenmesi ve değerlendirilmesi yönüyle eski zamanlardan beri ayrı bir sektör halini almıştır. Bu sektör, yalnız ekonomik hayata yön vermekle kalmamış medeniyetlerin oluşumuna da ciddi katkı sağlamıştır. Bu bağlamda madencilik, tarih boyunca uygarlıkların geçirdikleri dönüşümü şekillendiren temel sektörlerden biri olmuştur.

Çok uzun bir süre dünya siyasetine ve ekonomisine yön vermiş bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde madenler ve madencilik konusu, hem ekonomi hem de sosyal boyutuyla tam anlamıyla ortaya konulamamıştır. Tabii ki son çeyrek asırda sosyo-ekonomik tarih alanında Osmanlı Devleti üzerine yapılan incelemelerde bir yoğunluğun olduğu su götürmez bir gerçektir. Gerçek olan bir durum da bu alanda yapılan tarih araştırmalarında, birçok konuya genel olarak bakıldığından, büyük boşlukların olduğudur. Osmanlı Devleti'ndeki madenler konusunu bu cümleden sayabiliriz. Madenlerin işletilme tarzları ve maden hukuku gibi konularda yapılmış çalışmalar mevcut olmakla birlikte, maden işletmelerinin tarihi, üretilen madenlerin Osmanlı maliyesindeki yeri ve bu madenlerin ekonomiye katkısı hakkında yeterince çalışma mevcut değildir.

Bu tez, Osmanlı madencilik sektöründe, devlet tarafından işletilen maden işletmelerinden biri olan Akdağ Maden-i Hümayunu İşletmesi'nin kuruluş aşamasından, çeşitli nedenlerle atıl hale gelmesine kadar ki süreci, arşiv belgelerine dayanarak açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmamız bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmamıza temel teşkil eden kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Kullanılan kaynakların çoğunluğunu Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'nden temin edilen belgeler oluşturmaktadır. Giriş kısmında, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü'nün kütüphanesinde bulunan ve herhangi bir yerde yayınlanmayan raporlar, vilayet salnameleri ve süreli yayınlar, dönemin gezginlerinin yazmış olduğu seyahatnameler ve madencilik üzerine yazılmış tetkik eserler hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Birinci Bölüm'de konunun tarihsel ve kavramsal altyapısından bahsedilerek, Osmanlı Devleti öncesinde ve sonrasında Anadolu'da madenler ve madencilik üzerinde durulmuştur. Tanzimat öncesi maden mevzuatı ve Osmanlı Devleti'nde maden işletme yöntemleri bağlamında çalışmamız boyunca sıkça kullandığımız maadin-i hümayun kavramının tanımı yapılmıştır. Bazı çalışmalarda bu kavramın, sınırları belirlenmiş belli maden işletmeleri için kullanılmış olduğu üzerinde durulsa da bu konuya farklı bir açıdan yaklaşılmaya çalışılmıştır. Arşiv belgeleri ışığında 19. yüzyılın ortalarında işletme türlerine göre madenler hakkında kısa bilgiler verilmiştir. İşletmenin bağlı bulunduğu Bozok sancağı ile bu sancağın yönetiminde uzun süre etkili olmuş Çaparzadeler ve Çaparzade Süleyman Bey'in madencilik faaliyetlerine yer verilen bu bölümde, tarihsel bir temel oluşturması açısından, Akdağ maden bölgesinin tarihi ve jeolojisi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

İkinci Bölüm'de Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin faaliyete ilk geçiş aşamasında istihdam edilen işçilerin nerelerden temin edildiği, maden bölgesinde ilk cevherin bulunması ve izlenen prosedürün yanı sıra, işletme bölgesindeki maden çıkarılan yerler hakkında bilgiler verilmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu, idari yönden bağlı bulunduğu Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey döneminde faaliyete geçmiştir. Bundan dolayı Süleyman Bey'in, işletmenin faaliyete geçmesinden önce yaptığı ön çalışmalara değinilmiştir. Maden işletmesinin faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli olan sermaye akçesi denilen finansman konusu, üretim

faaliyetleri ve üretimin aşamaları, maden cevheri için gerekli olan fırınlar ve bu fırınlarda kullanılacak kömür, madenciyan tائفesi denilen maden işçileri ve görevleri, maden işletmesinin çalışma düzeni ve madenin üretimi hakkında bilgiler de bu bölümdeki diğer konular olmuştur. Bu bağlamda işletmede istihdam edilen idari ve teknik personel, işletmenin düzenini sağlamakla sorumlu müdür/eminlerin göreve getiriliş ve ayrılışları arşiv belgeleri ışığında detaylandırılmıştır.

Üçüncü Bölüm'de Darphane-i Amire'ye gönderilen maden cevheri ve bunun fiyatlandırılması, maden işçilerinin Darphane'ye olan borçları, madenci köylerinin işletmeye bağlanması ve muafiyet sistemi üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nde kara ve deniz ulaşımı bağlamında işletmede üretilen madenin nakliyesi ve bu nakliyenin gerçekleştirildiği güzergâh ve araçlar ile madenin askeri ve sivil alanlardaki kullanımı bu bölümün diğer başlıkları olmuştur.

Dördüncü Bölüm'de Akdağ Maden-i Hümayunu'nda meydana gelen yapısal değişimi temellendirmek için Osmanlı madencilik sektörünün sorunları üzerinde durulmuştur. Tanzimat Fermanı ile ortaya çıkan değişim ve dönüşümün madencilik sektörüne yansımaları, Tanzimat'tan sonraki dönemde maden mevzuatında yapılan değişiklikler ve hazırlanan nizamnameler hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Yeni dönemde maden işletme tarzlarındaki değişim ve Akdağ Maden-i Hümayunu'nda üretimi arttırıcı faaliyetler kapsamında yabancı mühendislerin yaptıkları incelemeler neticesinde girifilen ıslah çalışmaları, Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da dâhil olduğu birçok devlet madeninin özel sektör tarafından işletilmek üzere ihaleye verilme süreci hakkında bilgi verilmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru işletmenin atıl hale gelmesinin nedenleri ve Akdağ Maden-i Hümayunu'nda yaşanan sorunlar ele alınmış; özellikle de işletmenin açılışından itibaren maden bölgesinde istihdam edilen gayrimüslim işçiler arasında yaşanan tenassur olayları üzerinde durulmuştur. Madenin, I. Dünya Savaşı başlangıcında tamamen kapanmasına ve Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü'nce gönderilen maden mühendislerinin yaptığı incelemeler neticesinde tekrar açılma sürecine de bu bölümde değinilmiştir.

Çalışma boyunca Akdağ Maden İşletmesi ile birlikte anılan bazı maden işletmeleri de olmuştur. Akdağ Maden-i Hümayunu ile birlikte Darphane-i Amire

tarafından yönetilen ve mesafe olarak da birbirlerine yakın olan, Gümüşhacıköy, Gümüşkan, Bereketli, Bulgardağı, Cebel-i Kozan Maden-i Hümayunları ve Tokat Kalhanesi ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Üretim bilgileri ve işleyişleri hakkında kısa bilgilerin verildiği bu işletmelerden Gümüşkan Madeni ve Cebel-i Kozan, kısa bir süre de olsa, idari olarak Akdağ ile aynı vilayet sınırlarında bulunmuştur. Yine Gümüşhacıköy, Bereketli ve Bulgardağı Maden-i Hümayunları, Akdağ Maden-i Hümayunu'nun faaliyete ilk geçişi sırasında, Bozok sancağı mutasarrıfı Süleyman Bey tarafından belli bir dönem emaneten idare edilmiştir. Bütün bunlarla birlikte zaman zaman Akdağ Maden İşletmesi'nin yöneticileri, görev değişikliği nedeniyle belirtilen bu işletmelerden bazılarına atanırken, bazen de bu işletmelerden Akdağ Maden İşletmesi'ne atamalar yapılabiliyordu.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlanıp ortaya konulmasında yardımlarını esirgemeyen kişileri de bir vefa duygusuyla burada anmam gerekmektedir. Öncelikle çalışmam esnasında her türlü kolaylığı sağlayarak bana yardımcı olan ve tezi yönlendiren değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN Bey'e çok teşekkür ediyorum. Hem tez çalışması hem de diğer akademik çalışmalarda, değerli zamanlarını ayırıp beni geri çevirmeyen ve bana her zaman yardımcı olan saygı değer hocam Yrd. Doç. Dr. Necati ÇAVDAR Bey'e ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum. Bunun yanı sıra tez konusunun seçiminde değerli fikirlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Yunus ÖZGER Bey'e, büyük bir nezaket göstererek tezimi okuma zahmetinde bulunan ve yaptığı değerlendirmelerle çalışmamın şekillenmesinde etkili olan, aynı zamanda Osmanlı madenciliği üzerine çok kıymetli çalışmaları bulunan Mustafa ALTUNBAY'a şükranlarımı sunuyorum. Son olarak çalışmam boyunca bana her türlü destekte bulunan sevgili eşimi ve kızlarımı da minnetle anıyorum.

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde devlet tarafından işletilen maden-i hümayunlardan biri olan Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin işleyişi ve geçirdiği yapısal değişiklikler üzerinde durulmuştur. Osmanlı'daki madencilik faaliyetleri genel hatlarıyla incelenmiş olup, bir devlet işletmesi olan Akdağ Maden-i Hümayunu örneği üzerinden Osmanlı Devleti'nde madenlerin işletilme usulleri, maden mevzuatı, madenlerin kullanım alanları, işletmelerde gerçekleşen üretimin aşamaları, madende çalışan işçiler ile bunların temini ve üretilen madenlerin nakliyesi gibi konulara değinilmiştir. Çalışmada, bir işletmenin kuruluşu, işleyişi ve geçirdiği değişiklikler üzerinde yoğunlaşılmalı beraber, zaman zaman aynı işletme yapısına sahip diğer madenlere ait bilgilere de yer verilmiştir. Bu bağlamda, bazı arşiv belgelerinde Akdağ Maden-i Hümayunu ile birlikte zikredilmiş olan Tokat Kalhanesi, Gümüşkan, Bereketli, Bulgardağı, Cebel-i Kozan Maden-i Hümayunları gibi madenlere de konumuzla irtibatı gereği değinilmiştir.

Araştırılan konu, ilk elden kaynaklar başta olmak üzere, döneme ait süreli yayınlar, seyahatnameler ve diğer kaynakların yardımı ile ortaya konulmuştur. Sim(gümüş) karışımı kurşunun çıkarıldığı bu işletmenin ilk faaliyete geçişi ile ilgili izlenen prosedür, madende istihdam edilen işçiler, madende ihtiyaç duyulan yardımcı personel ile erzak, odun, kömür ve benzeri gereksinimleri karşılamakla yükümlü tutulan yerleşim yerleri, madenin üretimi ve aşamaları, çıkarılan madenin kullanım alanları ile nakliyesi konuları arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

19. yüzyılın ortalarında ve 20. yüzyılın başlarında işletmede üretimi arttırıcı çalışmalar kapsamında yabancı mühendislerin Akdağ maden işletmesindeki çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde madencilik alanında meydana gelen dönüşümler ve bunların devlet tarafından işletilen madenlere, özelde Akdağ Maden-i Hümayunu'na yansımaları ile Osmanlı madencilik sektöründe yaşanan problemler, akademik düzeyde hazırlanmış tetkik eserler ve bunları destekleyen arşiv belgeleri ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Maden-i Hümayun, Simli Kurşun, Bozok Sancağı, Akdağmadeni.

ABSTRACT

In the study, the working and the structural changes of Akdağ Imperial Mine, which is one of the mine imperial operated by the state in Ottoman Empire, was emphasized. Mining activities in Ottoman Empire was reviewed in general terms and the issues such as mine operation procedures, mine legislation, usage areas of mines, production stages, mineworkers and recruitment of them and transportation of mine were mentioned by giving Akdağ Imperial Mine as an instance. In the study, it has been focused on the foundation, working and changes of a mine operation. Besides information on other mines that have similar operation structure was given at intervals. In this context, in some archive documents, imperial mine operations such as Tokat Refinery, Gümüşkan, Bereketli, Bulgardağı, Cebel-i Kozan Imperial Mines were mentioned.

The under-researched subject was revealed by the help of periodicals, itineraries, other sources and especially first-hand resources. Silver mixture lead is extracted from the ground in this operation. The issues such as first taking up the operation and employed procedure, employed mineworkers, settlements that are supposed to meet the needed auxiliary staff, supplies, firewood, coal and similar requirements, production and phases of the mine, usage areas of extracted mine and transportation of it were investigated in consideration of archive documents.

Information on the works of foreign engineers at Akdağ Imperial Mine in the mids of 19th century and at the beginning of 29th century within the context of works that boost the production were given. The transforms that occur in the field of mining in Ottoman Empire and the effects of these transforms on mines operated by the state, particularly the reflection of them on Akdağ Imperial Mine and the problems on mining sector in Ottoman were tried to be revealed by archive documents and academically prepared investigation works.

Key Words: Ottoman Empire, Imperial Mine, Silver Mixture Lead, Bozok Sanjak, Akdağmadeni.

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖNSÖZ	i
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR LİSTESİ	xiii
GRAFİKLER LİSTESİ	xiv
BELGELER LİSTESİ	xiv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xv
HARİTALAR LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ: KULLANILAN KAYNAKLAR	1
1. ARŞİV BELGELERİ	1
2. MADEN TETKİK ARAMA ENSTİTÜSÜ RAPORLARI.....	3
3. SALNAMELER VE SÜRELİ YAYINLAR	4
4. SEYAHATNAMELER	6
5. TETKİK ESERLER	6
BÖLÜM 1: KONUNUN TARİHSEL VE KAVRAMSAL TEMELLERİ	8
1. OSMANLI DEVLETİ ÖNCESİ ANADOLU'DA MADENCİLİK	8
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MADENCİLİK FAALİYETLERİ.....	11
3. KLASİK DÖNEM MADEN MEVZUATI VE UYGULANIŞI	15
4. OSMANLI DEVLETİ'NDE MADEN İŞLETME YÖNTEMLERİ	20
4.1 Emanet Usulü	21
4.2 İltizam/Malikâne Usulü	23
4.3 İhale Usulü.....	24
5. 19. YÜZYILIN ORTALARINDA İŞLETME TÜRLERİNE GÖRE MADENLER	25

5.1	Müdürlükler Tarafından Emaneten İdare Olunan Maden İşletmeleri	25
5.2	Kapanan Maden İşletmeleri	26
5.3	Yeni Bulunmuş ve Belli Bir Süreyle İhale Edilen Madenler	27
5.4	Hums Nizamıyla İşletilen Madenler	28
6.	BOZOK SANCAĞI VE AKDAĞ MADEN BÖLGESİNİN TARİHİ.....	30
6.1	Bozok Sancağı	30
6.2	Çaparzadeler(Çapanoğulları) ve Madencilik Faaliyetleri.....	33
6.3	Akdağ Maden Bölgesinin Tarihi	48
6.4	Akdağmadeni'nin Jeolojisi ve Coğrafi Konumu	53
6.5	Maadin-i Hümayun Kavramı ve Tanzimat Öncesi Akdağ Maden-i Hümayunu'nun İdaresi	56
6.6	Bozok Sancağı ve Akdağ Maden-i Hümayunu'nun İdari Yapısı	61

BÖLÜM 2: AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU İŞLETMESİNİN FAALİYETE

	GEÇİŞİ	64
1.	GÜMÜŞHANE'DEN MADEN İŞÇİLERİNİN GETİRTİLMESİ	65
2.	MADENİN İŞLENMESİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	67
3.	MADEN KEŞFİ SONRASI UYGULANAN PROSEDÜR.....	70
4.	ÇAPARZADE SÜLEYMAN BEY'İN AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU'NUNDAKİ FAALİYETLERİ.....	73
5.	AKDAĞ MADENCİ KASABASININ TEŞEKKÜLÜ	75
6.	AKDAĞ MADEN İŞLETMESİNDE ÜRETİME GEÇİŞ	78
7.	İŞLETME BÖLGESİNDE MADENİN ÇIKARILDIĞI YERLER	80
8.	İŞLETMENİN FİNANSMAN SORUNU VE SERMAYE AKÇESİ	83
9.	MADENİN ÜRETİM AŞAMALARI	88
9.1	Akdağ Maden-i Hümayunu'nda İzabe ve Kal İşlemleri.....	89
9.2	Fırınlarda İhtiyaç Duyulan İşçi ve Malzemenin Temini.....	91
9.3	Fırınlarda Kullanılan Kömürün Temini.....	92
9.4	Fırınlarda Kullanılan Kömürün Temini.....	93
9.5	Kömür Nakliyatı ile Görevli Kazalar	95
9.6	Kömür ve Nakliyatının Fiyatlandırılması.....	96
9.7	Bir Üretim Dönemindeki Hasılat Durumu	97

10.	MADEN İŞLETMELERİNDE ÇALIŞANLAR VE GÖREVLERİ	99
11.	AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU ÇALIŞANLARI.....	102
11.1	İdari İşlerde İstihdam Edilenler	103
11.2	Teknik İşlerde İstihdam Edilenler	114
12.	AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU'NUN ÇALIŞMA DÜZENİ.....	119
12.1	Madencilerin Çalışma Dönemleri.....	121
12.2	İşletme Çalışanlarının Başka Madenlerde İstihdamı	122
12.3	Tanzimat Sonrası Madencilerin Askerliğiyle İlgili Uygulamalar	123
12.4	Maden İşletmesinin Kapatılma Süreci: Gümüşkan Madeni Örneği	125

BÖLÜM 3: MADENİN ÜCRETLENDİRİLMESİ VE KULLANIM ALANLARI

	.....	127
1.	DARPHANEYE GÖNDERİLEN SİMLİ KURŞUN VE BİRİM FİYATLARI	127
2.	ÇALIŞANLARA YAPILAN HARCAMALAR VE DİĞER GİDERLER....	139
3.	MADENCİLERİN DARPHANEYE OLAN BORÇLARI	144
4.	MADENCİLERİN MÜKELLEFİYETLERİ	149
4.1	Madenci Köyleri ve Muafiyet Sistemi.....	149
4.2	Madencilerden Alınan Cizyeler.....	153
4.3	Madencilerin Tanzimat Sonrası Biriken Vergi Borçları.....	157
5.	MADENİN KULLANIM ALANLARI.....	163
5.1	Madenlerin Devlet Kurumlarında Kullanımı	163
5.2	Kurşunun Sivil Hayatta Kullanımı	165
6.	NAKLİYE İŞLEMLERİ.....	167
6.1	Osmanlı Devleti'nde Kara Ulaşımı	167
6.2	Madenlerin Nakliyesinde Kullanılan İskeleler	170
6.3	Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Madenin Nakliyesi.....	171

BÖLÜM 4: SORUNLAR VE YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER..... 182

1.	OSMANLI MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE YAŞANAN SORUNLAR.....	182
1.1	Maden Mevzuatının Yetersizliği	183

1.2	Dünya Maden Piyasalarındaki Dalgalanmaların Osmanlı Madenciliğine Etkileri	185
1.3	Maden İmtiyazlarının Suiistimali	189
1.4	Teknolojik Yetersizlikler ve Uzman Eksikliği	192
1.5	Yolların Yetersizliği ve Nakliye Sorunu	196
1.6	Madenlerde Kullanılan Yakıtın Türü ve Temini	199
1.7	Yabancı Sermayenin Etkinliği ve Yerli Sermayenin Yetersizliği	202
2.	TANZİMAT SONRASI MADENCİLİK ALANINDA YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER	205
2.1	Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş	205
2.2	Mevzuattaki Değişikliklerin Uygulamaya Yansımaları	211
2.3	Maadin-i Hümayun Meclislerinin Kurulması.....	213
3.	TANZİMAT SONRASI AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU.....	216
3.1	Germiyet Üzere Üretim	218
3.2	Akdağ Maden-i Hümayunu İşletmesindeki Sorunlar	219
3.3	Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Yabancı Mühendislerin Islah Çalışmaları ..	236
3.3.2	Mühendis Mösyö Bral'in Çalışmaları	243
3.3.3	Mühendis Weiss'in Çalışmaları.....	245
4.	MADEN-İ HÜMAYUNLARIN İŞLETME YÖNTEMLERİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER	247
4.1	Devlet İşletmeciliğinden Özel Sektöre Geçiş	248
4.2	Akdağ Madeni ve Diğer Madenlerin Eski Usulle İşletilme Gayretleri	251
5.	SON DÖNEM AKDAĞ MADEN İŞLETMESİNİN DURUMU	253
5.1	20. Yüzyılın Başlarında Madenler ve Ankara Vilayetinde Maden Arama Faaliyetleri	253
5.2	Mösyö Paolo'nun Akdağ Maden Bölgesindeki Çalışmaları	257
5.3	Akdağ Maden İşletmesinin İmtiyaz Yoluyla İşletilmesi	259
5.4	Cumhuriyet Dönemi'nde Akdağ Maden İşletmesi	264
	SONUÇ	269
	KAYNAKLAR	277
	SÖZLÜK.....	294

EKLER	299
ÖZGEÇMİŞ	316

TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablo No:</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Akdağ Maden-i Hümayunu'na Gönderilen Sermaye Akçeleri	85
Tablo 2. Akdağ Maden-i Hümayunu'na Bozok ve Kayseri Sancaklarından Gönderilen Sermaye Akçesi	87
Tablo 3. Fırın Yakma Faaliyetindeki Giderler.....	92
Tablo 4. 1857-1860 Arası Yakılan Fırınlardan Giderleri	93
Tablo 5. Kasım 1849-Ocak 1850 Arası <i>Hasıl</i> Olan Gümüş Miktarı	97
Tablo 6. Tanzimat Dönemi (1839-1867) Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Görev Yapmış Müdürler	112
Tablo 7. 1829-1835 Tarihleri Arasında Darphane-i Amire'ye Teslim Edilen Kurşun Miktarları	128
Tablo 8. 1836-1838 Yılları Arasında Darphane-i Amire'ye Teslim Edilen Gümüş Miktarı	136
Tablo 9. 1847-1858 Yılları Arası Akdağ'dan Darphane-i Amire'ye Gönderilen Gümüş Miktarı	137
Tablo 10. Bazı Maden İşletmelerine Tahsis Edilen Sermaye Akçeleri ve Harcama Kalemleri	143
Tablo 11. Madencilerin 1851 ve 1852 Yıllarına Ait Darphane-i Amireye Olan Zimmetleri	145
Tablo 12. Madencilerin 1851-1852 Yıllarına Ait Darphane-i Amireye Olan Zimmetleri	147
Tablo 13. Madenci Köylerinin Ödemeleri Gereken Cizye Miktarları	155
Tablo 14. Akdağ Maden-i Hümayunu'na Bağlı Karyerlerde Gayrimüslimlerin Cizye Dağılımları.....	155
Tablo 15. Madencilerin 1840-1857 Yılları Arası Biriken Vergi Borçları	160
Tablo 16. Akdağ'dan İzmit İskelesi Yoluyla Nakledilen Kurşun Miktarı	178
Tablo 17. 1830-1831 Yılları Arası Samsun İskelesi Yoluyla Nakledilen Kurşun Miktarı	180
Tablo 18. 1849-1852 Yılları Arasına Ait Maden Nakliyesi Giderleri	181
Tablo 19. Osmanlı Devleti'nde Maden Üretiminde Müslim ve Gayrimüslimlerin Oranları.....	204

Tablo 20. Mühendis Pauliny'nin İşletmelei İçin İhtiyaç Duyduğu Personel.....	241
Tablo 21. 1891-1894 Yılları Arası Maden Gelirleri (Özel ve Devlet İşletmeleri)	250
Tablo 22. Maden İşletme Müdürlerine Ait Görev ve Maaş Bilgileri	252
Tablo 23. Maden İşletmelerine Tayin Edilen Memurlar ve Maaş Bilgileri.....	252
Tablo 24. 1906-1909 Yılları Arası Ankara Eyaleti'nden Yapılan Simli Kurşun İhracatı	255
Tablo 25. Ankara Vilayetinde Üretilen Kil Madenin Yıllara Göre Üretimi.....	256
Tablo 26. 1906-1908 Yılları Arasında Ankara Vilayetindeki Maden Arama Faaliyetleri	256
Tablo 27. 1900 Yılında İmtiyaz Yoluyla İşletilen Madenlerin Cins Ve Sayıları	260
Tablo 28. Kurşun-Çinko Sektöründe Maden Üreticileri ve Üretim Kapasiteleri	267

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik No:</u>	<u>Sayfa</u>
Grafik 1. 1829-1835 Yıllarına Ait Darphane-i Amire'ye Teslim Edilen Kurşun Miktarı ve Oranları	135
Grafik 2. 1847-1858 Yılları Arası Üretimde Meydana Gelen Değişim	138
Grafik 3. Osmanlı Devleti'nde 20. Yüzyıl Başlarında Çıkarılan Maden Türleri Oranları	254

BELGELER LİSTESİ

<u>Belge No:</u>	<u>Sayfa</u>
Belge 1.(Ek-1A.) Süleyman Bey'e Gönderilen Hüküm	299
Belge 2.(Ek-1B.) Akdağ Maden Bölgesi'nden Numune Alınması Hakkında	300
Belge 3.(Ek-2.) Akdağ Maden-i Hümayunu'nun İşletmeye Açılması Hakkında.....	301
Belge 4. (Ek-3.) Akdağ Maden-i Hümayunu'nun Darphane-i Amire Tarafından İşletilmesi Hakkında	302
Belge 5. (Ek-4.) Tanzimat Sonrası Maden-i Hümayunlarda Yapılacak Düzenlemeleri İçeren Layihanın Akdağ ile İlgili Bölümü)	303

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

<u>Fotoğraf No:</u>	<u>Sayfa</u>
Fotoğraf 1.(Ek-5A.) Madenin Çıkarıldığı Bazı Mevkiler	303
Fotoğraf 2.(Ek-5B.) Madenin Çıkarıldığı Bazı Mevkiler	305
Fotoğraf 3.(Ek-5C.) Madenin Çıkarıldığı Bazı Mevkiler	306
Fotoğraf 4.(Ek-5D.) Madenin Çıkarıldığı Bazı Mevkiler	307
Fotoğraf 5.(Ek-6.) Günümüz Akdağmadeni İlçesinden Bir Görünüm	308
Fotoğraf 6.(Ek-7.) Behramşah Kalesinin Günümüzdeki Hali	308

HARİTALAR LİSTESİ

<u>Harita No:</u>	<u>Sayfa</u>
Harita 1.(Ek-8.) Akdağ Haritası.....	308
Harita 2.(Ek-9.) Akdağ Maden Bölgesinin Haritası	310
Harita 3.(Ek-10.) Yozgat İli Maden Haritası	311
Harita 4.(Ek-11A.) Akdağ Maden-İ Hümayunu'na Hizmetle Yükümlü Kazalar.....	312
Harita 5.(Ek-11B.) Akdağ Kazasına Bağlı Madenci Köyleri	313
Harita 6.(Ek-11C.) Madenin Çıkarıldığı Yerler.....	314
Harita 7.(Ek-12.) Osmanlı Devleti'ndeki Madenleri Gösteren Harita.....	315

KISALTMALAR

A.AMD	Sadaret Âmedî Kalemî Defterleri
A.DVN	Divân Kalemî ve Bağlı Birimlerine Ait Belgeler
AE. SSLM III	Ali Emiri Tasnifi, Sultan III. Selim
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.r.	Adı geçen rapor
A.MKT	Sadaret Mektubî Kalemî,
A.MKT.MHM	Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri
A.MKT.MVL	Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler
A.MKT.NZD	Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler
A.MKT.UM	Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler
B	Receb
BEO.	Bâb-ı Âli Evrak Odası
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
C	Cemaziülahir
C.	Cilt
C.AS	Cevdet Tasnifi, Askeriye
C.ADL	Cevdet Tasnifi, Adliye
C.DH	Cevdet Tasnifi, Dâhiliye
C.DRB	Cevdet Tasnifi, Darphane
C.EV	Cevdet Tasnifi, Evkaf
C.ML	Cevdet Tasnifi, Maliye
C.ZB	Cevdet Tasnifi, Zaptiye
Ca	Cemaziülevvel
DRB.d	Darphane-i Amire Defterleri
D.DRB.THR	Darphane Evrakı Tahrirat Kalemî
DH.EUM. MH	Dâhiliye, Muhasebe Kalemî
DH.EUM.3.Şb	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube
DH.EUM.6.Şb	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube

DH.İ.UM. EK	Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri
DH.İD	Dâhiliye, İdare
DTCF	Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
HAT	Hattı Hümayun Tasnifi
HH.d	Hazine-i Hassa Defterleri
HH.THR	Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemî
HR.MKT	Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemî Belgeleri
HRT. h	Haritalar
İ.DH	İrade, Dâhiliye
İ.HUS	İrade, Husûsî
İ.MMS	İrade, Meclis-i Mahsus
İ.MVL	İrade, Meclis-i Vâlâ
İ.ŞD	İrade, Şûrâ-yı Devlet
L	Şevval
M	Muharrem
MAD. d	Maliyeden Müdevver Defterler
MEDAD. d	Milli Emlaktan Devr Alınan Defterler
ML.VRD.CMH.d	Maliye Varidat Cizye Muhasebesi Defterleri
MTA	Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü
MVL	Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri
N	Ramazan
nr.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Pb	Kurşun
R	Rebiülahir
Ra	Rebiülevvel
S	Safer
s.	Sayfa
S.	Sayı
Ş	Şaban
Ş.D.	Şûrâ-yı Devlet

T.d	Ticaret, Nâfia, Orman, Meâdin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Defterler
TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y.A.RES	Sadaret Resmî Maruzat Evrakı
YB.	Yabancı Arşivler
Z	Zilhicce
Za	Zilkade
Zn	Çinko

GİRİŞ: KULLANILAN KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ

Çalışmamızda müracaat edilen temel kaynakları arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bu arşiv belgelerinin tamamına yakını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Adı geçen arşivin konumuz açısından barındırdığı belge zenginliği, herkesin malumudur. Bu yüzden kaynakların tespiti ve temini aşamalarında sürekli Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bununla beraber Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi de taranmıştır. Anılan ikinci arşivde, 20. yüzyılın başlarında işletmenin imtiyaz yoluyla verilmesi ve Akdağ Madeni'nde çalışan madencilerin Cumhuriyet sonrası durumlarıyla ilgili bilgilerin yer aldığı belgelerden yararlanılmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki madenlerle ilgili belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerin içinde bulunmaktadır. Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi ile ilgili çalışmamızın ana kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut olan çeşitli defter ve perakende vesika tasnifleri ile dosya usulü vesikalar teşkil etmektedir. Araştırmamızda yararlanmaya çalıştığımız bu tasnifleri genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Cevdet Tasnifi: Cevdet tasnifi genel olarak 17 ana bölüm altında, 1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmekte ve yüzbinlerce belgeden oluşmaktadır. Bu tasnifte dâhiliye, hariciye, maliye, askeriye, darphane ve meskûkât gibi Latin harfleriyle yazılmış 34 ciltlik katalog mevcuttur. Bu tasnif zamanın iktisadî ve ticarî bilgilerini içinde barındırması yönüyle önem arz eder.¹ Bunların içerisinde en çok istifade edilen katalog Darphane ve Meskûkât Kataloğu olmuştur. Ayrıca iktisat, maliye, dâhiliye ve askeriye katalogları da taranmış, konumuzla ilgili birçok belge bulunmuştur. Özellikle bu tasnifte 100 numaralı katalogda yer alan Darphane ile ilgili belgelerden, genelde Osmanlı madenciliği ve özelde Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili olanlardan istifade edilmiştir.

---

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul: 2000, s. 411.

Bâb-ı Âli Sadaret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler: Bâb-ı Âli Evrakı olarak tanımlanan belge grubu, Sadaret, Meclis-i Vâlâ, Dâhiliye, Hariciye ve Deavî nezaretleri belgelerini bir bütün olarak ihtiva eder. Konumuzla ilgili olarak özellikle Sadaret Mektubî Kalemî Belgeleri çeşitli makamlara yazılan emir ve buyrukları içermesi yönüyle önem arz eder.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi: Genellikle padişahların el yazılarına verilen isim olup, padişahların yazılı emirleri anlamında kullanılmaktadır. 32 ciltlik Hatt-ı Hümayûn kataloglarının tamamı bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu sayede Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili doğrudan maden konusuna giren belgeler tetkik edildiği gibi, maden bölgesinde meydana gelen bazı olaylar hakkındaki belgeler de incelenmiştir. Konumuzla alakalı belgelerin bulunduğu en yararlı tasnif olup, en çok belge temin ettiğimiz arşiv fonlarından biridir.

Maden Mukataası Kalemî ve Bağlı Birimlerine Ait Defterler: 1200 civarında defterin bulunduğu bu kalem; maden, şaphane, darphane ve benzeri mukataaları idare eden ve her sene buraların muhasebelerini hazırlayan büroya ait defterlerdir. Alanımızı oluşturan madenlerle ilgili yaklaşık 100 defter bulunmaktadır.

Ticaret, Nâfia, Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Defterler Tasnifi: 1839-1910 yılları arasını kapsayan bu fon birçok defterden oluşmaktadır. Zaman içerisinde değişik adlar altında ayrı ayrı teşkilatlanıp, bazen birbirleriyle birleşen bu nezaretlere ait malzemenin nezaretler bazında ayrılması, evrakın dağılmasına sebep olacağından tek bir fon hâlinde mütalaa edilerek tasnif edilmiştir. Fona sembol olarak da bu nezaretlerin başlıklarında en çok geçen harf olması münasebetiyle akılda kalması daha kolay olacağı düşünülerek *T* harfi seri kodu olarak seçilmiştir.

Çalışmamızı yönlendiren diğer defterler; Maliyeden Müdevver ve Hattı Hümayun Defterleri olmuştur. Ayrıca Darphane Defterleri içerisinde konumuzla doğrudan ilgili olan *Millî Emlak'tan Devralınan Defterler* serisi içinde, 1743-1864 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden 5 adet defter bulunmaktadır. Bunların içerisinde *Keban, Ergani, Gümüştane vs. Madenlerine Ait Hükümlerle Emir Suretlerini Muhtevi*

Defter önemli yer tutmaktadır. Ayrıca Osmanlı Arşivi'nde hazırlanan müstakil kataloglar içinde yer alan haritalardan- özellikle maden haritalarından- yararlanılmıştır.

2. MADEN TETKİK ARAMA ENSTİTÜSÜ RAPORLARI

Cumhuriyet'in ilanından sonra madencilğin önemine binaen kurulan Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Kütüphanesi'nde yer alan ve herhangi bir yerde yayınlanmamış olan raporlar da araştırmamızda kullanılmıştır. 1935 yılında kurulan MTA'nın, Osmanlı döneminde faal olan ve 1935 yılı itibariyle halen çalışan veya atıl durumlardaki madenleri araştırmak amacıyla gönderdiği yerli ve yabancı maden mühendisleri tarafından yazılan raporlar önemli bilgiler içermektedir. Maden mühendisleri tarafından yazılan bu raporlarda, madenlerin teknik açıdan analizleri yapıldığı gibi, madenlerin kısa tarihçeleri ve inceleme yapılan dönemde çekilen fotoğrafları da bulunmaktadır.

Bu raporlar içerisinde yer alan ve belki alanında bir ilk olan çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan maden ve madencilikle ilgili kayıtların incelemesini içeren 3739 numaralı rapordur. Gürdal Külahçioğlu, Nevzat İlan, Halit Ürün, Haluk Okay gibi maden mühendisleri ve arşiv uzmanları tarafından hazırlanan bu rapor, herhangi bir yerde yayınlanmamıştır. Bu raporda dikkat çekilen önemli hususlar şunlardır;

1. Arşivde tam anlamıyla maden envanterinin olmadığı,
2. Madencilikle ilgili tasnifin tam anlamıyla bitirilmediği,
3. 125-150 bin civarında olduğu tahmin edilen madenlerle ilgili belgelerin bazılarında madenlerle beraber, diğer konuların da bulunduğu ve bunların ayıklanması gerektiği ifade edilmiştir.

Raporu önemli kılan husus, Osmanlı tarihi araştırmalarında pek üzerinde durulmayan maden ve madencilik tarihi ile ilgili arşiv kayıtlarının taranmasına yönelik ilk adım olmasıdır. Çalışmamız boyunca yaptığımız kaynak araştırmalarında, tetkik eserler haricinde, bu düşünce ile hazırlanmış bir çalışma bulunamamıştır. Osmanlı coğrafyasında son dönem itibariyle yüzlerce işletmenin olduğu göz önüne alınırsa,

böyle bir çalışmanın gerekliliği her geçen gün kendini hissettirmektedir. Madenlerin hem ekonomik boyutu hem de buldukları bölgenin sosyo-kültürel yapısına etkileri araştırılmayı bekleyen konulardır. Osmanlı Dönemi Akdağ Maden İşletmeleri'nde üretimin 1914 yılında üretim tamamen durmuştur. Bu bağlamda birçoğu 1935 yılında düzenlenmiş bu raporlar işletmenin tarihi açısından döneme en yakın kaynaklardan olmuştur.

3. SALNAMELER VE SÜRELİ YAYINLAR

Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin, nezaretlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı yayınlarına sal-name adı verilmiştir. Kelime Farsça sal (yıl) ile name (mektup) sözcüklerinden meydana gelmiş olup bu eserlere nev-sal de denilmiştir. Genel olarak resmi ve özel olarak ikiye ayrılan salnamelerin resimleri devlet, nezaret ve vilayetlere ait olanlar şeklinde üçe ayrılmaktadır. Resmi salnamelerde memleketin teşkilatı gösterilmekte, siyasi ve iktisadi hayat hakkında bilgiler bulunmaktadır. 1847 yılında yayınlanan ilk resmi salname 1912 yılına kadar düzenli bir şekilde devam ettirilmiştir. Vilayet salnameleri, vilayetlerin idari teşkilat yapısı, tarihi, coğrafyası, ekonomisi, ticari hayatı, eğitimi, nüfusu ve nüfus yapısı hakkındaki bilgilerin fotoğraf ve haritalarla zenginleştirildiği önemli kaynaklardır.² 1866 yılından itibaren yayınlanmaya başlanan bu salnameleri bazı vilayetler bir tane çıkarırken, bazıları yirmiye yakın yayınlamıştır. En çok salname çıkaran vilayetler, Bursa ve Selanik vilayetleridir.³ Vilayet salnamelerinin yayınlandığı tarihlerde (Bozok) Yozgat'ın Ankara vilayetine bağlı bir sancak olması münasebetiyle, Yozgat'la ilgili bilgiler, Ankara Vilayet Salnameleri içerisinde yer almaktadır. En eski Ankara Vilayet Salnamesi 1871 yılına ait olup, sonucusu ise 1907 tarihlidir. Ankara Vilayet Salnamelerinde madenlerle ilgili fazlaca bilgi bulunmamaktadır.

Konumuz açısından önem arz eden bir diğer kaynak da süreli yayınlardır. Bu bağlamda 19. yüzyılın son döneminde yayın hayatına başlayan Ankara Vilayet Gazetesi'nin 1884-1896 yılları arasındaki nüshaları incelenmiştir. İncelenen dönemde

² Bilgin Aydın, "Salname", TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009, C. 36, s.53.

³ Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 297-300.

Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi atıl durumda olduğundan, maden işletmesi ile ilgili doğrudan bilgiler bulunamasa da, vilayet genelindeki bazı madenler, Yozgat sancağı ve Akdağ kazasındaki ulaşım sorunları hakkında yer alan haberlere bakılmıştır.

Çalışmamızda doğrudan Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi ile ilgili konuların yer almadığı fakat dönemin genel ekonomik hayatından kesitler sunduğumuz bir diğer gazete de Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi olmuştur. 14 Ocak 1882 yılında kurulan İstanbul Ticaret Odası, 5 Ocak 1885 tarihinden itibaren Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi adıyla 15 günde bir hem Osmanlıca hem de Fransızca olmak üzere iki dilde çıkarmıştır. Dersaadet Ticaret Odasının 19. yüzyılın sonlarında çıkarmış olduğu ekonomi gazetesi, bazı sayılarında Osmanlı madenciliğini ve içinde bulunduğu durumu ele almıştır. Bu gazetede Osmanlı ve yabancı ülke borsaları ile ilgili haberlerin yanı sıra, dönemin ekonomi hayatı ile ilgili bilgilere de yer vermiştir.⁴ Bu bağlamda gazetede yayınlanan madencilik sektörüne yönelik haber ve yorumlara bazı bölümlerde atıfta bulunulmuştur.

Orman ve Maadin Mecmuaları, yararlanılan bir diğer süreli yayın türü olmuştur. 1884-1911 yılları arasında yayınlanan ve ilk olarak Orman ve Maadin Mecmuası adıyla çıkan bu dergi daha sonra Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası olarak anılmıştır. Dergide, orman ve madenlerin genel olarak durumları, özellikleri, Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde uygulanmakta olan orman ve madenlerle ilgili kanun ve nizamları şerh ve tefsir eden hükümler yer almaktadır. Ormanlar ve madenler hakkında yayınlandığı döneme göre güncel verilerin bulunduğu bu mecmuadan, yer yer yararlanılmıştır. Anılan bu süreli yayınların tamamına yakını internet ortamında bulunan Hakkı Tarık Us Koleksiyon'daki nüshalar incelenerek çalışmamızda kullanılmıştır.

---

⁴ Nurten Ertul, Ekonomi Basın Tarihi (Hazırlayan: İstanbul Ticaret Odası), İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2008, s. 16.

4. SEYAHATNAMELER

Yozgat ve çevresi 19. yüzyılın ortalarından itibaren birçok gezginin seyahatnamesine konu olmuştur.⁵ Yörenin maddi ve manevî kültürü hakkında gözlemlere dayanan bilgileri ihtiva eden seyahatnameler, araştırmacıların aradığı birçok bilginin bulunabileceği kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Konumuzla ilgili olan Akdağ Madenleri ile ilgili; madenlerin işleyişi, madenlerde çalışanlar, madenlerin çıkarılması gibi konularda özel bilgilere ulaşmamız zor olmuştur. Akdağ Madenleri ile ilgili özel bilgilerden ziyade, Yozgat ve çevresini anlatan seyahatnamelerde genel bilgilere ulaşılmıştır. Yozgat ve çevresini konu edinen 19. yüzyıl seyahatnamelerinde madenlerden genel olarak bahsedilmekle birlikte, çok azında Akdağ Maden bölgesi hakkında bilgi verilmektedir.

5. TETKİK ESERLER

Osmanlı Devleti'nde maden mevzuatı ve madenlerin hukukî durumları konusunda atıflarda bulunduğumuz önemli tetkik eserler, genel olarak madenlerin işletme hukuku konusunda bize rehber olmuştur.⁶ Ahmet Refik tarafından hazırlanan ve Osmanlı madenciliği ile ilgili, alanında ilk kabul edilen *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri* isimli çalışmanın giriş kısmındaki Osmanlı madenciliğinin durumu hakkında verilen bilgiler önemlidir.⁷

Maden işletmelerinin yapısı ve tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar Osmanlı tarihinde sosyo-ekonomik alandaki mevcut bilgi boşluğunu doldurmada oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmaların başta gelenleri; Fahrettin Tızlak'ın *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, Ercüment Balcı'nın *Osmanlı Maden Rejiminde Nizâmnâmeler Dönemi ve İmtiyazlar ve 19. yüzyılda Osmanlı'da Maden İşletmeleri (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği 1825-1908)*, Özkan Keskin'in *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, dönemi farklı olmakla birlikte Mustafa

⁵ Yaşar Öcal, "XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Yozgat ve Çevresi", Akademik Bakış Dergisi, S. 51, Eylül-Ekim 2015, s. 48-61.

⁶ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I-II, İstanbul: 1990; Neşet Çağatay, "Osmanlı Devleti'nde Maden İşletme Hukuku" (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi DTCF, 1942.

⁷ Ahmet Refik, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200), İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Altunbay'ın *Osmanlı'da Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, Hamit Şafakçı'nın *Bozkır'da Madencilik (1776-1839)* ve Hasan Yüksel'in *1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri* isimli çalışmalarıdır. Bu çalışmalar dışında muhakkak çok kıymetli eserler de mevcuttur. Sıraladığımız bu çalışmalara, hem akademik düzeyde olması hem de devlet işletmeleri olarak madenleri konu edinmeleri yönüyle yer yer atıflarda bulunulmuştur. Sidrekapsi, Bozkır, Keban-Ergani ve Bulgardağı madenlerinin de Akdağ Maden-i Hümayunu gibi maadin(maden)-i hümayun işletmesi olması yönüyle, özellikle Mustafa Altunbay, Hamit Şafakçı, Fahrettin Tızlak ve Ercüment Balcı'nın eserlerinden sık sık istifade edilmiştir.

BÖLÜM 1: KONUNUN TARİHSEL VE KAVRAMSAL TEMELLERİ

Çalışmanın ana ekseninden çıkmadan ve konuya bir temel teşkil etmesi açısından Osmanlı öncesi ve Osmanlılar dönemi Anadolu’da var olan madenler ve madencilik faaliyetleri hakkında bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır. Anadolu’nun, maden çeşitliliği ve rezerv bakımından azımsanmayacak bir zenginliğe sahip olduğunu yazan kaynaklar, Akdağ’ın da içinde bulunduğu bazı maden bölgelerinin, tarihin çok eski dönemlerinde de faaliyette olduğunu belirtmişlerdir.

Klasik dönemde madencilik, Osmanlı ekonomik hayatında her zaman önemli yer tutmuştur. Madencilik sektöründe devletçi politikaların öne çıktığı bu dönemde devlet, diğer sektörlerle göre madenlerin üretim ve ticaretini daha fazla düzenleyerek, kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu kontrolün Osmanlı maliyesine olumlu geri dönüşleri olmuştur. Bu bölümde değinileceği üzere, klasik dönemde madencilik faaliyetinin yoğun olarak yapıldığı yerlerden biri olan Gümüşhane madeninin devlete yıllık geliri, bütçede azımsanmayacak bir orana çıkmıştır.

Bozok sancağı ve Akdağ maden bölgesinin tarihi üzerinde de durulan bu bölümde, bölgenin köklü hanedanlarından olan Çaparzadeler ve bu hanedanın önde gelen yöneticilerinden Süleyman Bey’in, pek ön plana çıkmamış olan madencilik faaliyetleri, arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel kavramlarından olan maden-i hümayun terimi üzerinde ayrıca durulması önem arz etmektedir. Çalışmamıza konu olan mekânın tarihi, jeolojisi ve idari yapısı hakkında verilen bilgilerle, araştırmanın tarihsel temelleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. OSMANLI DEVLETİ ÖNCESİ ANADOLU’DA MADENCİLİK

Anadolu toprakları ilkçağlardan beri maden ve maden işletmeciliği alanında oldukça önemli bir coğrafya olmuştur. Tarihi belgeler ve arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, Anadolu’da çok eski çağlardan beri madencilik faaliyetlerinin yürütüldüğünü göstermiştir. Özellikle Orta-Orta Kuzey Anadolu, yeraltı madenciliği yapan, cevher metalürjisini bilen ve külçe metalin eritilmesi ile şekillendirilmesi

konusunda ilk organize üretimi sağlayarak bunların ticaretini yapan, dünyadaki ilk yerlerden biri olmuştur. Boğazköy yakınlarında yapılan kazılarda Hititlilerin Asurlulara yazdıkları bir mektupta demirden ve demir imalatından söz etmeleri, Anadolu'da madencilik faaliyetlerinin olduğunu göstermektedir. Tarihi kayıtlarda Fenikelilerin Ergani'de bakır işlettiklerinden ve ilkçağ döneminin en önemli madenlerinden biri olan bakırın Diyarbakır-Ergani Çayönü höyüğünde bulunduğu belirtilmiştir. MÖ 2000'li yılların başlarında Anadolu'da metalik madenleri işleyen zengin şehir devletlerinin varlığı bilinmektedir.⁸ Mezopotamya uygarlıkları ile Anadolu şehir devletleri arasında metalik maden ticareti yapılmıştır. Asurlular, Anadolu şehir devletlerinden işlenmeye hazır duruma getirilmiş, bakır, kurşun, gümüş ve altın madenlerini almıştır. Karşılığında ise Asurlu tüccarlar, Anadolu'daki şehir devletlerine alışıma hazır kalay, kumaş ve süs eşyaları getirmişlerdir.⁹

Milattan önce Cenevizliler Murgul'da bakır madeni çıkarmışlardır. İlk altın paranın Lidya kralı Krezüs tarafından Sard Şehrinde bastırıldığı, Gediz çayının kumlarından elde edilen altınla Lidya Krallığının oldukça zenginleştiği, kabul gören tarihi bilgilerdendir. Afyon İncehisar'da çıkarılan mermer ocaklarının da milattan önce 1000 yılından beri işletildiği, Roma'daki St. Pier Kilisesi'nin kolon ve duvar mermerlerinin, İncehisardan getirildiği bilinmektedir. Anadolu'da madencilik Romalılar devrinde doruğa ulaşmıştır. Romalılar, Anadolu'nun en önemli kurşun, altın, gümüş, bakır, demir ve pandemit yataklarını işletmişler, günümüzde bile ulaşılamayan derinliklere inmişler, maden bulma ve işletmede birçok teknik geliştirmişlerdir.¹⁰

Gümüshacıköy'ün güneybatısındaki bir kayaya Hititler tarafından bir kitabeye oyulan ve dünyada ilk sayılan maden ruhsatnamesinin yanı sıra, maden cevherlerinin ayrıştırılmasından sonra kalan cüruf yığınlarının olması, bu bölgenin eski çağlardan beri madenin işletildiği bir yer olduğunu göstermiştir. Batı Anadolu'da üst üste birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Truva'da rastlanan kurşun parçalarının, Balıkesir'de bulunan Balya madenlerinde üretilmiştir. Akdağmadeni, Bulgardağı, Gümüshacıköy,

⁸ Murat Turan, "Madencilüğümüzün Tarihi Gelişimi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1325.

⁹ Ergün Kaptan, "Eski Anadolu Madencilğine Ait Buluntular" Cumhuriyetin 75.Yıldönümü Yerbilimleri ve Madencilik Kongresi Bildirileri, Ankara: MTA Yayınları, 1998, s.763-764.

¹⁰ Ergin Arıoğlu-Ali Osman Yılmaz-Nadir Avşaroğlu, "Madencilik Tarihimiz", İstanbul: Türkiye Maden Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, Rapor No:2, 2005, s.2.

Gümüşhane, Balya ve Anamur'da eski çağlara ait kurşun cüruflarının bulunması, bu bölgelerdeki madencilik faaliyetlerinin de çok eskilere dayandığını göstermektedir. İlkçağlardan itibaren Anadolu'da varlığı bilinen önemli gümüş yatakları şunlar olmuştur: Gümüşhacıköy, Akerşen (Artvin), Sobucadağ (Aydın), Edremit, Sarıkaya, Tozludere (Çanakkale), Keban, Şebinkarahisar, Asarcık, Harşit Köprübaşı (Giresun), Karşiyaka, Arapdağ, Ödemiş, Küre, Gümüşköy (Kütahya), Bulgardağı (Niğde), Bayburt, Aktepe (Sivas) ve Akdağmadeni.¹¹

Milattan önceki asırlarda Orta Asya'da Türklerin, demircilikte oldukça mahir oldukları yapılan kazı ve araştırmalarda tespit edilmiştir. Buna kanıt olarak demir eritme ocaklarının, demir döküm yerlerinin ve işleme atölyelerinin fazlaca bulunması gösterilmiştir. Kültür tarihçileri demir çağının başlangıcını Türklerin bu alandaki faaliyetlerine bağlamışlar ve Bozkır Kültürü'nün temel unsurlarından biri olarak demiri kabul etmişlerdir. Türkler madencilik konusundaki bu birikimlerini, Anadolu'ya gelmelerinden itibaren, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri döneminde, bu coğrafyanın sahip olduğu zengin maden kaynaklarını geliştirerek kullanmışlardır.¹²

Türklerin Anadolu'ya adım attığı ilk dönemlerde Van Gölü'nün çevresinde, fırıncıların kullandığı boraks madeninin üretimi yapılmış ve bu maden Irak bölgesine ihraç edilmiştir. Yine Anadolu'da altın ve gümüşün lehimlemesinde kullanılan ve dış ülkelere ihraç edilen boya boraksı ile güherçile de elde edilmiştir.¹³ Artuklular ele geçirmiş oldukları yörelerde kendilerinden önce var olan madencilik faaliyetlerine daha fazla işlerlik kazandırmış ve 1155-1163 tarihlerinde gümüş sikkeler bastırarak maden ürünlerini ekonomik yönden değerlendirmişlerdir. Bu sikkeler başta Diyarbakır, Mardin ve Hasankeyf'de olmak üzere bazı şehirlerde yer alan Artuklu darphanelerinde basılmıştır.¹⁴

¹¹ Savaş Özkan Savaş, Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö.2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı, Ankara: TTK Yayınları, 2006, s. 7-11.

¹² İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 212.

¹³ Fahrettin Tızlak, "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik", Türkler Ansiklopedisi, C.7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 409.

¹⁴ Hüseyin Yurttaş, "Hasankeyf'de Artuklu, Eyyûbî, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri", Türkler, C.8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.113.

Selçuklular, çini ve mozaik sanatında çok ilerlemişlerdir. Çinilerin renklendirilmesinde kullandıkları doğal boyalar, bugün bile bilinmektedir. Selçuklularda taş, alçı madenciliği, cam işçiliği de çok ileri seviyelere ulaşmıştır. Bu dönemde ülkenin maden zenginliklerinin değerlendirilmesine çalışılmış, eski ocaklar devam ettirilmiş, yenileri de üretime açılmıştır. Türkiye Selçukluları zamanında da Anadolu'da madencilik alanında devam ettirilen bu canlılık, beylikler döneminde de devam ettirilmiştir. Sivas'ta demir, Kastamonu ve Diyarbakır civarında bakır, Bayburt, Gümüşhane, Gümüşhacıköy ve Kütahya civarında gümüş, Şebinkarahisar ve Kütahya'da şap üretilmiştir.¹⁵ Avrupa tekstil sanayisinin boyamada kullandığı şap Şebinkarahisar ve Kütahya'dan gönderilmiştir.¹⁶

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MADENCİLİK FAALİYETLERİ

1299 senesinde küçük bir beylik olarak, oldukça sağlam temeller üzerine kurulan ve kısa süre sonra olağanüstü bir gelişme göstererek tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti, çok zaman geçmeden sınırları üç kıtaya ulaşan bir coğrafyaya sahip olmuştur. Sahip olduğu bu coğrafyanın tarih boyunca süregelen sosyal ve iktisadî mirasını da devralmıştır. Hâkimiyet sahası içinde yer alan Anadolu ve Rumeli toprakları oldukça önemli yeraltı ve yerüstü zenginliklerini bünyesinde barındırmıştır. Anadolu ve Rumeli'de binlerce yıl öncesine dayanan ve işlene gelen maden ocakları, Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmesinden sonra da işletilmişlerdir.¹⁷

14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda yapılan fetihlerin başlıca hedefi maden bölgelerini ele geçirmek olmuştur.¹⁸ Fatih'in saltanat yıllarının sonlarına doğru Anadolu ve Balkanlar'daki maden ocakları ve bölgeleri Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde madenler, çeşit yönünden ve rezerv bakımından zenginleşmiş, bu durum da devletin askeri ve malî bakımdan oldukça iyi seviyelere gelmesinde etkili olmuştur. Yerel madencilik faaliyetlerinde ve devletin elindeki güherçile fabrikaları, çelikhane, darphane, tophane ve tersane gibi

¹⁵ Nedim Yazıcı, İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi, Ankara: 2009, s.313.

¹⁶ Halil İnalçık, Devlet-i Âliyye, C. I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 243.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara: TTK Basımevi, 1975, s. 682.

¹⁸ İnalçık, Devlet-i Âliyye, s. 243.

askeri tesislerde, dönemin batı teknolojisinin kullanılmasının etkisi de olmuştur.¹⁹ Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda maden çıkarma ve işleme metotlarının yanı sıra ocak içindeki suların tahliyesi ile su gücüyle çalışan çarkların çalışma yöntemleri, Avrupa'da kullanılan teknolojinin gerisinde olmadığını göstermiştir.²⁰

Osmanlı Devleti'nde madencilik daha çok Anadolu ve Rumeli coğrafyasında yapılmıştır. Zira bu bölgeler başta demir, gümüş, kurşun ve altın olmak üzere bakır, şap, kükürt ve güherçile madenleri yönüyle zengin cevher yataklarına sahip yerler olmuştur. Yukarıda da geçtiği üzere, zenginleşen maden yataklarına sahip olan Osmanlı Devleti, askerî, malî ve sosyal alanlarda ihtiyaç duyulan her türlü madenin temininde zorluk yaşamamıştır.²¹ Osmanlı dönemi belli başlı madenler ve buldukları yerler aşağıdaki şekilde olmuştur.

İnegöl, Nif (Kemalpaşa), Novaberda, Sidrekapsi ve Kratova'da gümüş madeni, Foça, Kütahya, Gümölcine, Ulubat ve Şarkî Karahisar'da şap madeni²², Küre'de bakır, Bilecik ve Kiğı'de demir²³, Hakkari'de kükürt madenleri bulunmaktaydı. Harp sanayii bakımından Kiğı demir madenleri ve Rumeli'de Koçanya kurşun madenleri önemli bir yere sahipti. Kiğı'de top yuvarlağı, Koçanya'da tüfek kurşunu üretilmiştir.²⁴ Küre bakır ve Bilecik demir madenleri 15. yüzyıldan itibaren işletilmiş ve 17. yüzyılda en faal maden ocaklarını oluşturmuşlardır. 18. yüzyılda Anadolu'daki en önemli madenler Trabzon, Erzurum eyaletlerinde yer almaktaydı. Bu dönemde Trabzon ve Erzurum eyaletlerindeki madenlerin senelik geliri 16 bin kuruştur.²⁵ Aralarında Akdağ Maden-i Hümayunu'n da bulunduğu ve Osmanlı Devleti'nde uzun zamanlardan beri işletilen, Gümüşhane, Keban, Gümüşkan (Dink/Denek), Gümüşhacıköy madenleri de oldukça

¹⁹ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s.429.

²⁰ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", Türkler Ansiklopedisi, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2003, s.795.

²¹ Mustafa Altunbay, "Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2010, s.11.

²² Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008, s. 256.

²³ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C.2, S.1, 1943, s.117.

²⁴ Yaşar Baş, "Kiğı Demir Madeni ve Humbarahanesi", Turkish Studies, V. 6-4, 2011, s. 411.

²⁵ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.300-301.

önemli bir yere sahipti.²⁶ Bunun yanı sıra Bereketli, Keban ve Bozkır kurşun madenleri ile Küre’de bakır madenleri meşhurdu.²⁷ Sultan Abdülmecit döneminde bu kurşun üretim yerlerinden Keban madeninde yıllık 175 bin okka üretim yapılmaktaydı. Bakır işletme merkezleri olan Ergani Madeni, Esseli, Göre ve Helvalı’daki yıllık bakır üretimi ise 2.076.801 kilogramdır.²⁸

Gümüş, kurşun ve bakır madenlerinin elde edildiği Gümüşhane’den uzun yıllar, Anadolu’da yeni açılan birçok maden ocakları için kalifiye eleman ve maden işçisi sağlayan bir merkez olarak yararlanılmıştır. IV. Murat döneminde çıkarılan bir fermanla Gümüşhane’de maden çıkarılmaya başlanmış, burada madencilikle uğraşan halk da fermanın sonra bütün vergilerden muaf tutulmuştur. Yetmiş kadar kurşunsuz saf gümüş madeninin bulunduğu Gümüşhane, Osmanlı Devleti’ndeki önemli gümüş üretim merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip olan Gümüşhane madenleri Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerine gönderilerek, ekonominin yanı sıra askeri ve mali alanda da kullanılmıştır.²⁹ İlerleyen bölümlerde bahse konu olacağı üzere Gümüşhane madenleri, madencilik alanında Osmanlı Devleti’nde ihtiyaç duyulan personelin de karşılandığı yer olmuştur.³⁰ Çalışmamıza konu olan Akdağ bölgesinde istihdam edilen madenci usta ve amelelerinin Gümüşhane’den getirildiği kaynaklarda sıkça geçmektedir. Maden eminine gönderilen belgelerden Gümüşhane’nin, madencilik sektöründeki elaman açığını büyük oranda karşıladığı görülmüştür.³¹

Anadolu ve Rumeli bölgesinin muhtelif yerlerinde bulunan bir başka maden de güherçile olmuştur.³² Barut üretiminde hammadde olan güherçile, harp sanayii için

²⁶ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VI, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s.249.

²⁷ “Türkler ve Madencilik,” Ankara: Maden Tetkik ve Arama Dergisi, S. 5, 1935, s. 20.

²⁸ Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.249.

²⁹ Kemal Saylan, “Gümüşhane Sancağı 1850-1918”(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, 2012, s. 73-74.

³⁰ Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane(Torul) Kazası”, Belleten, S. 266, 2009, s. 143.

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Cevdet Tasnifi, Darphane (C.DRB) 9-426 (7 Ş 1212-28 Ekim 1797); BOA. Cevdet Tasnifi, Maliye (C.ML) 138-5869 (15 M 1246-6 Temmuz 1830).

³² M. Metin Hülügü, “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 11, 2001, s.73-93.

stratejik öneme sahip³³ olup, Niğde (Kilisehisarı), Lârende (Karaman), Erciş, Van, Akdağ³⁴, Kayseri, Akşehir, Koçhisar, Develi, Şarkışla, Cırlavuk, Kemerhisar gibi yerler Anadolu'da güherçile üretiminin yapıldığı yerlerdi. Şehirköyü, Temeşvar, Selânik, Koçana ve Üsküp ise Rumeli bölgesinde güherçile çıkarılan bölgelerdi. Yine bu bölgelerin bazılarında ve İstanbul'da, güherçileyi baruta çevirmek üzere *Baruthaneler* inşa edilmiştir. Bunun için Anadolu'da; Erciş, İstanbul'da Azatlu, Atmeydanı, Kâğıthane ve Bakırköy'de barut fabrikaları kurulmuştur.³⁵

Osmanlı Devleti'nin para birimi olan akçe, 900 ayar gümüştan yapılmaktaydı. Bu anlamda devletin ekonomik hayatının ve buna bağlı diğer kurumların devamlılığı, değerli madenlerin varlığı üzerine kurulmuştur. Bundandır ki Osmanlı Devleti, altın, gümüş, bakır gibi madenlere büyük önem vermiş, Anadolu'da ve Balkanlarda kendisinden önce var olanlarla birlikte, pek çok yeni maden yataklarını bulmuş ve işletmiştir.³⁶ Para ihtiyacını karşılamak üzere, değerli madenlerin çıkarıldığı yerlerde ve özellikle de gümüş madeni ile beraber altın ihtiva eden madenlerin birçoğunda darphaneler açmaya da özen göstermiştir.³⁷ Maden işletme yerlerinde darphanelerin yoğunlaşması, darphane ile maden ocaklarının neredeyse iç içe geçmelerinin bir neticesi olarak Osmanlı Devleti'nde seksen ayrı yerde para basma faaliyetlerine rastlanmıştır.³⁸ Mesela, Novaberda ve Kratova gümüş madenlerinde kurulan darphanelerde, gümüş ve altın sikkeler kesilmiştir. Hammadde kaynaklarının yer aldığı maden ocakları, aynı zamanda darphane kurulmasına uygun mekânlar olup, darp edilen bu paralar, darpta kullanılan madenin cinsine göre de değer kazanmıştır. Paranın ödeme aracı olarak çoğaltılması altın, gümüş ve bakır gibi değerli madenlerin yeterince bulunmasına bağlanmıştır. Bu madenleri tedarik ve çoğaltmanın en etkili yolu da maden ocaklarının işletilmesiyle mümkün olmuştur. Bol maden olması, para darbını kolaylaştıran en önemli etkidir. Ancak, değerli madenler sadece para darbu için değil, aynı zamanda,

³³ Vermory Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları" (Çeviren: Salih Özbaran), Tarih Enstitüsü Dergisi, S. III, 1972, s.37-38.

³⁴ Refik, a.g.e., s. 7,9,11,15.

³⁵ Zafër Gölen, Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. YY), Ankara: TTK Yayınları, 2006, s.25.

³⁶ M. Ali Özütopçu, "Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeciliği", Askeri Tarih Bülteni, S.20, 1986, s. 51.

³⁷ Refik, a.g.e., s. ix.

³⁸ Halil Sahillioğlu, "Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme", (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1958, s.242.

yaldız, kuyumculuk, simkeşlik ve sirmakeşlik için de önemli bir yere sahip olmuştur.³⁹ Maden ocaklarından çıkarılan değerli maden, altın, gümüş ve bakır başta olmak üzere, bütün madenler Darphane-i Amire'ye teslim edilmiş olup, teslim edilen bu madenlerden bakır, kalay ve güherçile madenleri Tophane-i Amire'ye gönderilmiş; gümüş ve altın madenleri Darphane'de sikke kesilmek üzere bırakılmıştır.⁴⁰

Anadolu ve Rumeli'de darphanenin gümüş ihtiyacını karşılamak üzere birçok yerde gümüş içeren kurşun madenleri bulunmaktaydı. 18. yüzyıldan itibaren Keban, Bozkır, Bulgardağı ve Bereketli'de simli kurşun ve altın madenleri, Ergani'de bakır cevheri bakımından büyük rezerve ve üretime sahip madenlerin işletilmesine başlanılmıştır. Bunu takiben, Gülek Boğazı'nda simli kurşun ve bakır madeni ile Kozan simli kurşun ve kömür madeni işletmeye açılmış ve bu madenlere daha sonra yenileri de eklenmiştir. Uzun yıllar kendisine has yöntemlerle işletilmeye çalışılan bu madenler, bazen çeşitli nedenlerle işletilememiş veya zamanla kapatılmıştır. Devletin parlak dönemlerinin sona ermesi, gerilemenin başlaması ve buna bağlı olarak Rumeli'deki topraklarının yitirilmesinin ardından madencilik faaliyetlerine yalnız Anadolu topraklarında devam edilmiştir. 19. yüzyıla gelinceye kadar geçen sürede, zaman zaman kapanıp, zaman zaman açılan maden ocaklarının sayısı 100'ü bulmuştur.⁴¹

3. KLASİK DÖNEM MADEN MEVZUATI VE UYGULANIŞI

Osmanlı Devleti, fetihlerini daha çok batıya doğru yapma gayretinde olduğundan ilk alınan yerler de Rumeli toprakları olmuştur. Bu yerlerde zengin maden yatakları da bulunduğu için, bölgedeki maden işletmeciliğinin devamı yolunda o bölgenin eskiden beri devam eden maden nizamları esas alınarak kanunnameler hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde madenlerin denetim ve işletilme tarzları Tanzimat öncesinde, hazırlanan kanunnamelerle düzenlenmiştir. Devlet, Tanzimat'a gelinceye kadar madenlerin denetim ve işletme usullerini, mevcut uygulamaları da göz önünde

³⁹ Halil Sahillioğlu, "Mihaniki Darp Usulünün Kabulü", Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1992, s. 21.

⁴⁰ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "XVIII. yüzyılın İkinci Yarısında Darphane-i Âmire" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2010, s.61.

⁴¹ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 1991, s. 2-3.

tutarak kanunnamelerle tespit etmiştir.⁴² Bu usullerin tespitinde, madenlerin öteden beri işleyişinde mevcut olan eski nizamları örnek teşkil etmiş, ancak İslam'a aykırı olmayan örf, adet ve uygulamalardan yararlanmak mümkün ve caiz görülmüştür.⁴³ Devlet yeni bir yeri ele geçirdiğinde bu bölgenin sosyal ve iktisadî bakımdan bir düzene sokulması için derhal bölgeye görevliler göndermiş, orada cari olan mevcut kanunları yerinde tespit ettirmiş, buna göre ihtiyaç halinde gerekli düzenlemeler yapmıştır. Bu yüzden hazırlanan kanunnameler, içerik bakımından bölgedeki eski nizamları büyük ölçüde aynen muhafaza etmiştir. Zaten Osmanlı hukukunun önemli yürürlük ve bilgi kaynaklarından olan kanunnamelerin bir kısmı sancak ve vilayetlerde cari olan arazi ve vergi kanunların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.⁴⁴

Kanunnamelerin içeriğinde madencilikle ilgili düzenlemeler de yer almıştır. Bu düzenlemeler, eskiden beri süregelen uygulamaları devam ettirerek, sadece ufak tefek bazı değişikliklerle uygulama imkânı bulmuştur. Haliyle bu maden kanunnameleri diğer bölgelerdeki madenler için hazırlanan kanunnamelere de örnek teşkil etmiş, ilerleyen yıllardaki gelişmelere göre bir nizam dâhilinde yenilenmiştir. Sınırlara dâhil edilen bölgelerde eski nizam, örf, adet ve gelenekler göz önüne alınarak çok fazla değişikliğe gidilmemiştir. Mevcut düzenlemelerde devletin bünyesine uymayan kısımlar, ya tamamen kaldırılmış ya da kısmen düzenlenerek yeni nizamlar hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil ettiği Balkanlarda maden kanunnamelerinin özünü Sakson madencilik kanunları teşkil etmiştir. Bu durum devletin, yukarıda belirtilen mevcut uygulamalara dokunmamasına ve yerleşik durumu bozmaya taraftar olmamasına bir örnektir. Bundan dolayı Osmanlı kanunnamelerinde geçen madencilikle ilgili teknik ve hukukî terimlerin birçoğu Almanca kaynaklı olup, Sırpça-Hırvatça gibi yerel diller vasıtasıyla Osmanlı'ya geçmiştir.⁴⁵

⁴² Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.245.

⁴³ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I, İstanbul: 1990, s.163.

⁴⁴ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devleti Tarihi, C.II, İstanbul: Feza Yayınları, 1999, s.416.

⁴⁵ Rhoads Murphey, "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü", Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1992, s. 14. Osmanlı'da kullanılan maden terminolojisinde tamamıyla Saksonların etkisinde kaldığını söylemek toptancı bir yaklaşım olacaktır. Örneğin Sırbistan'daki maden sahalarında cevher çıkarma işinde yerli madenciler çalıştırıldıkları için mahalli terminoloji ve aletler kullanılmaya devam ederken, Osmanlı memurlarının doğrudan kontrolü altındaki maden sahalarında ve

Buradan hareketle, fetihler neticesinde bilhassa, Rumeli bölgesi madenleri olan Sidrekapsi, Kratova, Novoberde gibi eski madenlerle, Anadolu'da Ergani, Keban ve Gümüşhane madenlerinin eski nizamları, yeni hazırlanan kanunlarda hemen hemen aynen kalırken, diğer bölgelerdeki maden ocakları için hazırlanan nizama da örnek teşkil etmiştir.⁴⁶ Özellikle, Rumeli bölgesinde bulunan maden ocaklarının faaliyetleri eski yıllara uzandığı ve devletin sınırlarına katıldığı yıllarda da faal şekilde çalıştığından, içinde çalışan işçilerine ve ustalarına kadar madenlerin faaliyetlerine dokunulmamış, üretimin kesintiye uğramaması için gerekli hassasiyet gösterilmiştir.⁴⁷

Klasik dönemde madencilik sektöründe yayınlanan kanunnamelerin tamamı hakkında verilecek bilgi, hem malumun tekrarı hem de çalışmamızın sınırlarını aşacağından, bu konuda kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır. Balkanlarda madenlerin yoğun olarak bulunduğu Sırbistan ve çevresindeki yerlerin Yıldırım Bayezid tarafından 1390 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla mevcut maden yataklarının işletilme esasları da tespit edilmeye başlanmıştır. Yine II. Mehmet ve II. Bayezid devrindeki kanunların çoğunluğunu maden kanunları teşkil etmiştir. Rumeli ve Anadolu'daki Osmanlı madenlerinin tamamına yakını mirî arazi içinde olup, İslâm hukuku hükümlerine göre devlete ait olan bu madenler, daha ziyade emanet usulü ile idare olunarak, hazine namına gelir kaydedilmiş ve tımar sahiplerine terk olunmamıştır. Bu madenleri işleten maden emininin ellerine ise işletme usullerini tanzim eden yasakname veya kanunnameler verilmiştir.⁴⁸

II. Mehmet devri birçok kanunname metninin ilk hazırlandığı zaman olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde madenlerle alâkalı beş sancak kanunnamesi, dokuz adet maden kanunnamesi, üç adet de maden yasaknamesi yayınlanmıştır. II. Bayezid devrinde yedi sancak kanunnamesi, on iki adet maden kanunnamesi, bir adet de maden yasaknamesi hazırlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devri içinde de, birçok

---

darphanelerde Osmanlı teknik terminolojisi ve ölçüleri kullanılmıştır. Bu konuda Halil İnalçık'ın, Osmanlı'da madencilik ve diğer iş kollarında kullanılan terminoloji ve ölçü birimlerini açıklayan makalesinde, Osmanlı darphane memurunun, Sırp mahalli ölçü birimiyle aldığı gümüşü, dirhem olarak kaydetmesi ve bu yolla yaptığı zimmet ile ilgili örnek hayli ilginçtir. Halil İnalçık, "Osmanlı İpek Ticareti, Madencilik ve Ziraatında Yük (Himl)", Türk Dünyası Araştırmaları, S.75, 1991, s.9-29.

⁴⁶ Çağatay, a.g.m., s. 124.

⁴⁷ Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", s.793.

⁴⁸ Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I, s.158.

kanunname yayınlanmış olmasına rağmen, madenlerle alâkalı üç kanunname yayınlanmıştır. Kanuni devri, daha ziyade eski kanunname metinlerinin derli-toplu bir hâle getirildiği ve tatbik olunduğu bir dönem olmuştur. Kanuni devrinden sonraki yıllarda artık yeni kanun metni hazırlamak yerine, eski kanunların tatbikine devam edilmiştir. Sultan III. Mehmet devri, kanunname geleneğinin büyük oranda zayıfladığı, risâle, lâyiha ve siyasetnamelerin arttığı ve eski kanunların yürürlüğünün aksadığı dönem olmuştur. Tanzimat dönemine kadar kanunlaştırma geleneğinden yavaş yavaş vazgeçilirken Avrupa maden mevzuatı takip edilmiş, kanunname yerine daha çok nizamname hazırlanmıştır.⁴⁹

İlk zamanlarda maden ocakları devlet iştiraki ile işletilmiş ve devlet buradaki gelirden bir pay almıştır. Devlet için büyük öneme sahip bu işletmelerin kontrolü ve paranın tahsili için büyük bir memur kadrosu istihdam edilmiştir. Uzun süren savaşlar sırasında devlet kontrolü zayıflayınca, ruhsat sahipleri devletin bu iştirakinden doğan payı zaman zaman azaltma yoluna gitmiştir. Devlet, madenlerin işletilmesinde göstermiş olduğu itinayı, bu sektörde istihdam edilen reyanın belirlenmesinde de göstermiş ve bu konuda düzenlemeler yapmıştır. Gelir kaynağını daima elinde tutmak isteyen devlet, maden üretimi alanına mecburî çalışma sistemi getirmiş, böylece civarında maden bulunan bütün köylüler bunları işletmek ve emeklerinden elde ettikleri ürünleri devletle bölüşmek zorunda kalmışlardır.⁵⁰ Bu zorunluluk yan faaliyet kollarını da içine almıştır. İşletmelerde çalışanlar için gerekli malzeme ve teçhizat ile ocaklarda çalışan işçilerin ihtiyaçlarının temini bu iş kollarının gelişimini sağlamıştır.

Neşet Çağatay'ın belirttiğine göre Osmanlı Devleti'nde maden işletmelerinin, kendisi ile beraber civardaki köylerle nasıl bir ekonomik faaliyet ortamı oluşturduğuna güzel bir örnek; Bilecik maden işletmesi olmuştur. Kanuni döneminde Anadolu'daki Ergani, Keban, Gümüşhane ve Rumeli'deki Kratova, Sidrekapsi gibi büyük maden bölgelerine göre oldukça küçük teşkilatlı görünen Bilecik demir madeninde altı bine yakın işçi çalışmaktaydı. Burada, büyüklü küçüklü yüzü geçkin maden ocakları vardı. Bu madenlere odun, kömür ve kütük taşıyanlarla, maden mıntıklarında imal edilen

⁴⁹ Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I, s.161.

⁵⁰ Mehmet Topkaya-Aydın Bircan, "Türkiye Madencilikinin Tarihçesi", Madencilik, C. VII, Ankara:1968, s.173.

ham ve işlenmiş madenleri nakledenler, madenin güvenliğini sağlayan muhafızlarla birlikte madencilerin yiyecek gibi temel ihtiyaç maddelerini temin eden civar halkın tamamı hesaba katıldığında o zamanın nüfusuna göre madencilikle uğraşanların epey bir yekûn teşkil etmiştir. Aynı eserde belirtildiği üzere yalnız Gümüşhane madenlerindeki senelik gelirin, o zamanki devlet bütçesinin aşağı yukarı yüzde beşine tekabül ettiği düşünüldüğünde klasik dönemde Osmanlı maden politikalarının tutarlı olduğunu söylenebilir. Osmanlı madencilik politikası, klasik dönemde çok kuvvetli bir metalürji sanayiinin ve özellikle bir demir endüstrisinin kurulmasını sağlamıştır. Klasik dönemde, bazı maden işletmelerinde kullanılan teknoloji, çağının gerisinde olmayıp, bu işletmelerde su kuvvetinden istifade edilerek kurulan demir ocaklarına hava veren körükler ve örsler oldukça büyüktü ve buralarda imal edilen kaliteli silahlar, devletin fetihlerinde büyük rol oynamıştır. Hatta Rusya, İran ve kısmen İngiltere'ye bazı harp alet ve malzemesi verilmiş ve hatta 15. yüzyılda bazı Avrupa ülkeleri Osmanlı ülkesine zanaatkârlar göndererek yetişmelerini sağlamıştır.⁵¹

Daha sonraki dönemlerde bu durum değişmeye başlamıştır. Çeşitli türlerde top, yuvarlak denilen top mermisi, humbara ve tüfek mermisi denilen fındık gibi silahlar ordu donanımına yön veren ve stratejik özellik arz ettiğinden bu tür metallerin 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa ülkelerinden Osmanlı ülkesine yasak konmuştur. Ne kadar da kaçak yollardan Osmanlı ülkesine bu madenlerin akışı devam etse de, devlet bu madenlerin teminini kendi topraklarından karşılamaya çalışmıştır.⁵² Avrupa devletlerinin koymuş oldukları bu yasakların benzeri Osmanlı Devleti tarafından da konulmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bakır, kurşun ve demir gibi madenlerle nal ve mih gibi mamullerin ülke dışına çıkarılması, özellikle de İran'a satılması yasaklanmıştır.⁵³

Klasik dönemde ağır şartlara dayanan mecburî çalışma sistemi, zamanla verimsiz hale gelmiştir. Çünkü bu sistem büyük oranda insan emeğine dayanmış ve devlete angarya olarak çalışmasından dolayı madencilerin hürriyetini tamamen kısıtlamıştır. İlerleyen zamanlarda devlet, değişmeyen bu gerçek karşısında, zorla

⁵¹ Çağatay, a.g.m., s. 118.

⁵² Parry, a.g.m., s. 42.

⁵³ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, s. 297.

çalıştırılan madencilere geniş hürriyetler ve haklar vermeye yönelmiştir. Neticede devlet sadece ürünün belli bir kısmını almakla yetinmiştir.⁵⁴

Maden politikalarının belirlenmesinde dış etkenlerin rolü de büyük olmuştur. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Amerika'dan Avrupa'ya getirilen ucuz gümüşün etkisiyle madencilik sektörü olumsuz etkilenmiştir. Özellikle 1600'lerden sonra Osmanlı madencilik sektörü Avrupa ile rekabette oldukça zorlanmış, hatta bazı çalışmalarda belirtildiği üzere, çöküşe girmiştir.⁵⁵ Örneğin 16. yüzyılın ilk yarısında, Sidrekapsi madeni, Balkanlarda verimi en yüksek gümüş ve altın üretimi merkezi olmuştur. Yıllık 6 ton civarında gümüşün üretildiği bu maden işletmesinde 17. yüzyıl başlarında gözle görülür biçimde düşüş gözlemlenmiştir. Rumeli'ndeki madencilik sektörü 1580'li yıllardan itibaren ucuz Amerikan gümüşünün etkisiyle büyük bir sarsıntı geçirerek önemli bir darbe almıştır. Bu dönemden sonra sektör büyük bir sarsıntı yaşamış ve madencilik sektörünün toparlanması hayli zor olmuştur. Yerel yöneticilerin merkeze bildirdiği raporlarda, maden ocaklarının önemli bir kısmında bazı yöneticilerin ilgisizliğinden dolayı yıkım yaşandığı, sektörün canlanmasına çözüm önerisi olarak da maden işlerinde deneyimli olmayan ve işleyişine zarar veren idarecilerin derhal değiştirilmesinin gerektiği gündeme gelmiştir.⁵⁶

4. OSMANLI DEVLETİ'NDE MADEN İŞLETME YÖNTEMLERİ

Madenler 19. yüzyılın ikinci yarısından, tam olarak özel teşebbüs mantığıyla işletileceği zamana kadar, sermaye ve işletenlerin durumuna göre farklı usullerle idare edilmiştir. Genel olarak 15-18. yüzyıllar arasında oluşturulan maden mukataaları, üretim düzeyleri ve gelir giderlerine uygun olarak devletin öngördüğü şartlar altında emanet veya iltizam/malikâne usulleriyle işletilmiştir. İlk dönemlerde tamamen devlet kontrolünde ve atanan eminin idaresinde emanet yöntemi ile işletilirken, 16. yüzyılın ortalarına doğru birçok maden sahasında iltizam/malikâne şekliyle idare söz konusu olmuştur. Bu iki durumda Osmanlı Devleti, madenlerin denetimini, dağıtımını ve ticaretini sıkı bir kontrol altına almıştır. Yeraltı kaynaklarından çıkarılan madenler

⁵⁴ Hakkı Toklu, "Madencilik Tarihimize Bir Bakış", T.C. Ekonomisi Dergisi, S. 45-47, s.134-141.

⁵⁵ Halil İnalçık, Osmanlı ve Modern Türkiye, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 135.

⁵⁶ Altunbay, a.g.t., s.22.

doğrudan Osmanlı Devleti'nin sayılmış olmakla birlikte bu durum, bazı kişilerin belirli madenlerden pay almaları ve bu payı mülkiyete yakın bir biçimde tasarruf etmelerine engel olmamıştır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan ve Tanzimat'tan sonraki süreçte yapılan mevzuat değişiklikleri ile birlikte yaygınlaşan bir diğer işletme türü ihale yoluyla işletme yöntemi olmuştur.

4.1 Emanet Usulü

Bu usulde bir maden mukataası,⁵⁷ tayin edilen emin veya nazır tarafından doğrudan doğruya devlet tarafından idare edilmiştir. Emanet usulü, Osmanlı madencilik sektöründe en yaygın biçimde kullanılan maden işletme uygulaması olmuştur. Bu usulde işletmenin başında devletçe atanan ve belirli bir ücret karşılığı vazifesini yürüten eminin en önemli görevi, sorumlu bulunduğu madende gelir-giderlerin kontrol edilmesi ve harcamaların koordineli biçimde yapılarak çalışanların huzurunun sağlanması hususuna dikkat etmek olmuştur. Bu yöntem, bilhassa ilk zamanlarda, gümüş, altın, bakır, kurşun gibi mevzuu daha ziyade ticarî olan madenlerin işletilmesi hususunda en çok tatbik edilen bir tarzıdır. Bu usulde işletilen madenler, devletçe atanan maaşlı bir kişi tarafından yönetilmiştir. Özellikle kâr durumu şüpheli olan ve emaneten işletilen madenlerde bu tür görevlendirmelere sık rastlanmakla birlikte; bazı madenler de açık arttırma yoluyla iltizama verilmiştir.⁵⁸ Devleti bu usulü benimsemeye ve uygulamaya sevk eden sebep mültezimlerin sürekli olarak kendi çıkarlarını düşünmeleri olmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına bol miktarda ve ucuza giren Amerikan gümüşü nedeniyle birçok maden ocağının kapanmıştır. Zor ve zahmetli birçok işlemden sonra gümüş üretmek yerine, Avrupa'da ucuz gümüş para alıp Osmanlı ülkelerinde altın para karşılığı daha yüksek fiyata satmak suretiyle kolayca elde edilen kâr, birçok tüccar gibi mültezimlere de daha kolay gelmiştir.⁵⁹ Ancak başlangıçtan itibaren iltizamı, emanete tercih eden Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarından itibaren mültezimlerin madenlerde kendileri için kolay işletilen ve bol üretim sağlayan ocakları tercih edip diğerlerine meyletmemeleri ve maden mukataalarına müşteri çıkmaması gibi durumlarla

⁵⁷ İltizam, kesim, maktu ve maktua kavramlarını kapsamakta olan mukataa; icare/bedel, mali birim, yöntem, götürü ve sözleşme anlamlarında kullanılmaktadır. Baki Çakır, Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, s.4.

⁵⁸ Suraiya Faroqhi, Türkiye Tarihi, C.2, İstanbul: Cem Yayınları, 1997, s. 174.

⁵⁹ İnalçık, "Osmanlı ve Modern Türkiye", s.130.

karşılaşmaya başlamıştır.⁶⁰ Böyle olunca maden ocaklarının terk edilmesi yerine bizzat devlet, madene bir memurunu göndererek orayı emaneten yönetme usulüne müracaat etmiştir.⁶¹

Osmanlı Devleti'nde maden işletmelerinde çoğunlukla takip edilen idari bir model olan emanet usulünde devlet, herhangi bir maden bölgesine birtakım yetkiler ile donattığı ve *emin* denilen bir görevliyi işletmenin olduğu yere göndermiştir. Emin veya *nazır* adı verilen bu yöneticilere yardımcı olarak da bir kâtip ve bir tartıcı gönderilmiştir. İşletmenin finansmanı için eminin emrine verilen sermaye akçesi, madenin büyüklüğüne veya önemine göre yeteri kadar tahsis edilmeye çalışılmıştır. Verilen bu sermaye akçesiyle madende bol miktarda, düzenli olarak üretim yapılması ve elde edilen ürünleri devlet adına madencilerden satın alınması istenmiştir.⁶² Bunun için de maden emini, kendisine verilen sermayeden maden alanlarına gerekli olan kalıcı yatırımları yapmış, cevherin çıkarılması ve işlenmesi safhalarında ihtiyacı olanlara bir noktada avans vermiştir. Odun, kömür ve madencilerin yiyecekleri emin veya mahallin kadısı tarafından ve parası madencilerden alınmak suretiyle temin edilmiştir. Maden üretimi gerçekleştiğinde emin, tayin edilen orana göre (bu oran değişmekle birlikte kimi zaman beşte bir, dördte bir, sekizde bir veya onda bir oluyordu) parasız olarak mirî hissesini almış, kalan kısmını eğer devletçe ihtiyaç varsa yine tayin edilen bir fiyata göre sermaye akçesiyle mirî namına satın almıştır. Bu işletme tarzı Ergani, Gümüşhane ve Keban madenleri gibi büyük maden bölgelerinde uygulandığı gibi bu sayılan işletmelere göre biraz daha küçük olan Bulgardağı, Akdağ, Kozandağı maden işletmelerinde de uygulanmıştır. *Ber-vech-i istiklâl* olan maden eminlerinin sorumluluklarının yanında büyük yetkileri de bulunmakta olup işletmelerde çalışan madenciler, doğrudan maden eminine bağlı kılınmıştır.⁶³

Tanzimat'a kadar, devlet işletmeciliğinin esas alındığı bu madencilik sistemi, zamanla özel bir statüye kavuşturulmuştur. Böylece *serbestiyet* sistemi ortaya çıkmıştır. Bu uygulamada reyanın madende düzenli çalışıp çalışmadığı, ceza ve

⁶⁰ Mehmet Genç, "İltizam", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 22, 2000, s.154.

⁶¹ Çağatay, a.g.m., s. 125.

⁶² Hasan Yüksel, "1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri", Sivas: Dilek Matbaası, 1997, s. xiii.

⁶³ Fahrettin Tızlak, "Maadin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)", XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s.927.

mükâfatlandırması gibi her türlü işleri maden eminlerine bırakılarak başkalarının müdahalesi önlenmiştir. Tanzimat döneminde maden müdüriyetlerinin kurulmasıyla serbestiyet sistemi de bir değişim geçirmiştir. Bu konuda devlet işletmeleri olan Ergani, Keban, Akdağ, Gümüşkan, Gümüşhacıköy, Bozkır, Bulgardağı ve Kratova madenlerinin bu serbestiyet sisteminin bir tezahürü olarak işletme müdürlerinin *uhdesine ihale* edilmiştir.⁶⁴ Tanzimat sonrası madenlerde yapılan düzenlemeleri içeren bir layihada, Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı kazaların madene bağlanma şartları belirtilmiş ve serbestiyetlerinin devam ettirileceği ifade edilmiştir.⁶⁵

4.2 İltizam/Malikâne Usulü

Maden işletmelerinde karşılaşılan yaygın işletme tarzlarından ikincisi *iltizam* ve onun uzantısı olan, bazı kaynaklarda da *kesime verilme* de olarak da geçen *malikâne* usulüdür. Bir mukataayı satın alan kişiler olan mültezimler,⁶⁶ bu işletme türünde belirli bir bedel ödenme karşılığında, madenin işletme sorumluluğunu ve gelirlerini kendi namlarına tahsil yetkisine sahip olmuşlardır.⁶⁷

Hazineye gelir temin eden bir müessese olan mukataanın konusu, maden ocağı, tuzla, darphane, dalyan gibi gerçek bir işletmeye tasarruf hakkı veya gümrük, ispençe gibi bazı resm ve vergilerin tahsili olabilirdi. İfraz ve ihale olunabilen bu gelir kalemleri, belli zamanlarda açık arttırma yolu ile satılmıştır. Devlet muhasebesi dilinde bunlara *tahvil* denilmiş ve genellikle işletme hakkı üç yıllık bir dönem için satılmıştır.⁶⁸ Mültezimler, satış sırasında taahhüt ettiği tutarın bir kısmını peşinen devlete öder, geri kalanın belli miktarını da her yıl taksitler halinde öderdi. Mültezim, iltizam süresi boyunca Osmanlı Devletine belirli bir miktar para ödemekte, bunun ötesinde elde edilen kârlar kendine kalmaktaydı. Daha çok devletin mali sıkıntıya düştüğü dönemlerde uygulama zemini bulan bu sistemde, maden ocakları gibi düzenli biçimde gelir getiren işletmelerin, maliye tarafından tespit edilen yıllık gelirinin asgari ve azami değerleri de düşünülerek açık arttırma usulüyle ile peşin olarak alınan belli bir meblağ karşılığı

⁶⁴ BOA. İrade, Dâhiliye (İ.DH.) 167-8807(21 Ra 1264-26 Şubat 1848).

⁶⁵ BOA. Darphane Evrakı Tahrirat Kalemî (D.DRB.THR) 679/16 (1254-1838).

⁶⁶ Genç, "İltizam", s.155.

⁶⁷ Çağatay, a.g.m., s. 123.

⁶⁸ Bilgehan Pamuk, "XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 30, 2006, s.171.

mültezimlere devredilmiştir. Devlet bu devir işini yaparken, doğal olarak belirli hükümleri göz önünde bulundurmuş ve verilen taahhütlerin yerine getirilip getirilmediğini sıkıca kontrol etmiştir. Mültezimler de devletle üzerinde anlaşılan bedeli muhakkak tahsil etme yoluna gitmiştir.⁶⁹

17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, devlet ekonomisinde görülen bunalım dolayısıyla, müzayede sonucu iltizam hakkını elde edenlere, mukataalar bu kez *kayd-ı hayat* şartı ile verilmeye başlanmıştır. Malikâne adı verilen bu usul, maden işletmelerinde iltizamın uzantısı olarak kaldırıldığı ana kadar uygulanmıştır. İltizama veya mukataaya verme her ne kadar daha evvelden de küçük ölçekteki madenlerde bazı zaruretler dolayısıyla uygulanan bir yöntem ise de, sonraları devletin gelir kaynaklarını kaybettiği zamanlar hazinede meydana gelen dengesizliği düzeltmek için mukataa mallarını peşin olarak almak üzere bir tedbir olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu sistem de işletme süresi, anlaşmanın şartlarına uyulduğu takdirde geçici bir süre değil, işletmecinin hayatta kaldığı sürece geçerli olmuştur. Malikâneci, hayatta kaldığı ve dilediği sürece malikânesini tasarruf etmiştir.⁷⁰ Malikânecilerin fazla gelir elde etmek amacıyla halka zulmediyor olmasından dolayı bu sistem uzun ömürlü olmamıştır⁷¹

4.3 İhale Usulü

Osmanlı Devleti'nde maden işletme usullerinin sonuncusu olan *ihale sistemi*, 18. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazanmış ve sonraki yüzyılda da varlığına devam etmiştir. Bu sistemde, maden şirketlerince veya ruhsat verilen kişilerce maden araştırmaları için devlet topraklarının uzun dönemlik imtiyazla kiraya verilmiştir. Kırsal kesimdeki topraklarda madenleri araştırmayı teşvik etmekte olup, Tanzimat sonrası döneme ait maden işletmelerinde yoğun olarak kullanılan bu usulde, yayınlanan nizamnamelerle işletme hususiyetleri düzenlenmiştir. Bu tarz işletme ile 19. yüzyılın ikinci yansından itibaren, devletle özel sektör arasında yapılan sözleşme gereğince, 99 yılı geçmemek üzere bir kısım maden bölgelerindeki maden işletme hakkının şahıslara

⁶⁹ Coşkun Aktan, "Osmanlı İltizam Sistemi", Türk Dünyası Araştırmaları, S.71, 1991, s.78.

⁷⁰ Erol Özvar, Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, s.3.

⁷¹ Çağatay, a.g.m., s. 123; Özvar, a.g.e., s. 4.

ya da şirketlere devredilmesi öngörülmüştür.⁷² Akdağ Maden-i Hümayunu ve devlet tarafından işletilen birçok maden işletmesi 19. yüzyılın sonlarından itibaren ihale sistemine geçmiştir.

5. 19. YÜZYILIN ORTALARINDA İŞLETME TÜRLERİNE GÖRE MADENLER

Madencilik sektörünün içinde bulunduğu durumu birinci elden gözlemleyen ve sektörün sorunları için kafa yoran Maadin-i Hümayun Meclisi ve diğer devlet kurumları, Osmanlı madenciliğinin sorunları ve bu sorunların çözümü için bir rapor hazırlamıştır. Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından hazırlanan ve uygulanması için merkezi yönetime sunulan fikirlerin, uygulanabilirlik durumunu araştıran Maadin-i Hümayun Meclisi, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Osmanlı'daki madenleri işletme türlerine göre ayırarak mevcut durumları hakkında bilgi vermiştir. Maden işletmelerinin isimleri ve maden cinsleri hakkında bilgiler verilmiş ve madencilik sektörünün önde gelen sorunları Hazine-i Hassa, Meclis-i Vâlâ, Maliye ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti temsilcileri tarafından dile getirilmiştir.⁷³ Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesine ait bilgilerin de bulunduğu deftere göre 19. yüzyılın ortalarında işletilmekte olan madenler, işletilme yöntemlerine göre şu şekilde tasnif edilmiştir:

5.1 Müdürlükler Tarafından Emaneten İdare Olunan Maden İşletmeleri

Bizzat devlet tarafından işletilen ve Hazine-i Hassa Nezaret-i Celilesi'ne bağlı maden işletmeleri ve bu işletmelerde üretilen madenler şu şekildeydi:

1. Harput eyaletine bağlı Ergani Madeni: Maden işletmesinde yalnız bakır üretiminin yanı sıra aynı eyalete bağlı Keban Madeni'nde maden işletmesinde altın, gümüş, kurşun ve mürdesenk⁷⁴ üretimi yapılmaktaydı.
2. Amasya sancağında bulunan Gümüşhacıköy ve Bakırçay madenleri: Maden işletmelerinde altın, gümüş ve kurşun üretimi yapılmaktaydı.

⁷² Ercüment Balcı, "Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 61-62.

⁷³ BOA. İ.DH.356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

⁷⁴ Kurşun bileşimi içeren cevherlerin ayrıştırılmasında kullanılan doğal kurşun okside verilen isim. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1997, s. 732.

3. Bozok sancağına bağlı Akdağ Madeni: Maden işletmesinde gümüş ve kurşun üretimi yapılmaktaydı.
4. Kırşehir sancağına bağlı Gümüşkan Madeni: Maden işletmesinde gümüş ve kurşun üretimi yapılmaktaydı.
5. Niğde sancağına bağlı Bereketli Madeni: Maden işletmesinde altın, gümüş ve kurşun üretiminin yanı sıra aynı sancakta yer alan başka bir maden işletmesi olan Bulgardağı Madeni'nde gümüş ve kurşun üretimi yapılmaktaydı.
6. Adana eyaletine bağlı Gülek Madeni: Yalnız kurşun madeni üretilmekteydi.
7. Köstendil sancağında bağlı Kratova ve Yapanca nahiyesinde bulunan maden işletmelerinde yalnız kurşun madeni üretilmekteydi.
8. Sığla sancağında (Aydın eyaleti) bulunan Anber Kaya Maden İşletmesi bulunmaktaydı.⁷⁵
9. Hakkâri sancağında üretilen madenler: Anılan yerde zirnih⁷⁶ ve kurşun madeni üretimi yapılmaktaydı.
10. Sivas eyaletinin Mecitözü kazasına bağlı Gürüneler, Sırca, Çıkrık, Kızılırmak, Çavuşdere, İncedere, Taşlık köylerini kapsayan maden bölgesinde gümüş ve kurşun üretimi yapılmaktaydı.
11. Trabzon eyaletindeki İsalı Maden İşletmesi: Yalnız bakır üretilmekte olup, aynı eyalette bulunan Şadi, Ilıca, Gümüşbeli, Kurum ve Zünger maden işletmelerinde gümüş üretilmekteydi.⁷⁷

5.2 Kapanan Maden İşletmeleri

Bu maden işletmeleri gelirleri masraflarını karşılamadığı ve zarar ettikleri için kapanan işletmelerdir:

1. Biga sancağına bağlı Balya ve Onya Maden İşletmeleri,
2. Konya sancağında faaliyet gösteren Bozkır Madeni,
3. Keban Maden-i Hümayun İşletmesine Bağlı Perçemiş Madeni,
4. İzmir eyaletinde Nif Madeni⁷⁸,

⁷⁵ Defterin kaleme alındığı tarih itibarıyla madenin yeni keşf edildiği bundan dolayı *hasılatı henüz bilinmemiş olduğu* belirtilmektedir.

⁷⁶ Arsenik kükürt karışımı bir maddedir. Devellioğlu, a.g.e., s. 1185.

⁷⁷ BOA. İ.DH.356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

5. Selanik sancağında uzun yıllar faaliyet gösteren Sidrekapsi Maden İşletmesi.⁷⁹

5.3 Yeni Bulunmuş ve Belli Bir Süreyle İhale Edilen Madenler

Çoğunlukta yeni keşfedilmiş olan madenler olmasının yanı sıra emaneten işletilen ve zarar eden maden-i hümayunların da bulunduğu bu madenler talepte bulunan özel şahıslara ihale yoluyla verilmiştir. Bu maden işletmelerinin bulunduğu yerler ve çıkarılan madenler şu şekildeydi⁸⁰:

1. Kocaeli sancağı Gebze kazasına Bağlı Pelitli Köyünde kurşun madeni,
2. Trabzon sancağı Gümüşhane Maden-i Hümayununa Bağlı Helvalı Mevkiinde bakır madeni,
3. Adana eyaleti Kozandağı(Cebel-i Kozan) gümüş madeni,
4. Kastamonu sancak Merkezi Akkaya Nahiyesi Çoban Köyü, Ilgaz Dağı, Kökdere, Çayağzı, Nerdiyanbaşı Mevkilerinde altın, gümüş, kurşun, nikel madenleri⁸¹, Kastamonu sancağı Küre-i Nühas'da bakır madeni,
5. Hüdavendigâr eyaleti Yenişehir kazasına Bağlı Timurboğa ve Perçin Köyleri ile aynı eyalet sınırlarındaki Arnabur kazasına bağlı Balarum ve Mustafalı Köylerinde gümüş madeni,
6. Ergani Maden-i Hümayunu'nda bakır madeni,
7. İzmir eyaleti ve Kütahya sancağı Sakız Adası civarındaki Nikarya Adası'nda zımpara madeni⁸²
8. Bosna eyaleti Konice kazası Kroşeva ve Birozor Köyleri ile aynı eyaletin İzvornik sancağına bağlı Serebrenice, Tuzla-i Bala, Gıdaracac ve Resyofe köylerinde altın, gümüş, bakır madenleri,

⁷⁸ Defterin yazıldığı dönemde kapalı olan bu işletme sınırlarında anber kaya madeninin bulunduğu ifade edilmektedir.

⁷⁹ BOA. İ.DH.356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

⁸⁰ BOA. İ.DH.356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

⁸¹ Osmanlı ülkesindeki nikel madeni Kastamonu vilayetinde, 1850'li yıllardan beri yerli bir şirket tarafından imtiyazla işletilmekteydi. Çıkan nikel madeni, yerinde sarf edilmekte, şamdan ve diğer bazı eşyaların imalinde kullanılmaktaydı. Gazeteye göre II. Abdülhamit döneminde bu madenin kullanım alanlarının yaygınlaştırılması teşebbüsünde bulunmuş ise de, daha sonra tamamen terk edilmiştir. Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 13 (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885)

⁸² Yeni bulunan bu maden, üretilen cevherin fabrika-i hümayunlara verilmesi şartıyla farklı kişilere ihale edilmiştir.

9. Drama sancağı Gümölcine kazası Şene ve Sayfusta köyleri ile aynı sancaktaki Darıdere nahiyesine bağı İlyasca, Sultaneri, Eğridere, Göricek Köyleri ve Filibe sancağı Kavbece köyü Deli İbrahim Dağı'nda altın, gümüş, kurşun, bakır madenleri,
10. Selanik eyaleti Siroz sancağı Demirhisarı kazasına Bağı Senk, Petrova, Relu-i Sağır ve Kebir köylerinde gümüş ve kurşun madenleri,
11. Yanya eyaleti Tırhala sancağı Golus köyünde altın, gümüş, bakır madenleri,
12. Sivas vilayeti Karahisar sancağında bulunan *Liceli* madeni,⁸³
13. Karesi vilâyetinde Balya madenleri.⁸⁴

5.4 Hums Nizamıyla İşletilen Madenler

Bu maden işletmelerinin geneli yeni bulunan ve maden işletmesinde çalışanlar tarafından işletilen; elde edilen gelirin beşte birinin(hums-ı mîrî) herhangi bir karşılık beklemeden devlete vergi olarak verildiğı maden işletmeleridir. Bu şekilde işletilen madenlerin buldukları yerler ve türleri şu şekildedir⁸⁵:

1. Sivas eyaleti Erbaa kazasında zuhur eden Gümüş ve Bakır madenleri; aynı eyalete bağı Bari ve Almi adındaki bakır ocakları,⁸⁶ aynı eyaletteki Çit ismiyle bilinen mevkideki gümüş madeni,
2. Manastır vilayeti Pirlepe kazasında bulunan gümüş madeni, aynı kazanın Rüşte köyü civarında bulunan Gümüş madeni ve Demirbozan ve Küküren mevkilerinde bulunan kırmızı boya madeni,
3. Diyarbakır eyaleti Palu kazası Seyvan Nahiyesine bağı Rizvan ve Teraküm mevkilerinde bulunan gümüş ve bakır madenleri, aynı eyaletin Kemah kazasına bağı Hüsnebeli mevkiinde bulunan gümüş madeni,
4. Karesi sancağına bağı Edremit ve Aydıncık kazalarında bulunan gümüş madeni,

⁸³ *Asyaminig* isimli şirket tarafından işletilen ve yıllık 1000 ton kadar cevher ihraç etmekte olan bu maden 19. yüzyılın sonları itibariyle *ta'dil-i işgal* eylemiştir. Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 12 (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885)

⁸⁴ Bu maden *Loryum* isimli şirket tarafından işletilmektedir. Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 12 (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885)

⁸⁵ BOA. İ.DH. 356-23521/2(13 C 1272-20 Şubat 1856)

⁸⁶ Defterde ifade edildiğine göre bu işletmede üretilen bakır doğrudan Tokat Kalhanesi'ne gönderilecektir.

5. İzmir vilayeti Bergama kazasına bağlı Kemikdağı mevkiinde bulunan gümüş ve kurşun madenleri,
6. Kütahya sancağına bağlı Emrudil Nahiyesi daha önceden işletilen lületaşı madenleri,
7. Rumeli Kavağı ve Tekneci deresinde bulunan bakır ve gümüş madenleri, Karadeniz boğazının Rumeli tarafında Kemerler civarı, Azatlu baruthanesi ve Arnabut köyünde bulunan beyaz, sarı ve kırmızı boya madenleri,
8. İzmit sancağı Şile kazası Karaburun ve Maryollar mevkilerinde bulunan gümüş ve kurşun madenleri,
9. Beykoz (İstanbul) kazası Kurtulmuş mevkiinde bulunan gümüş ve kurşun madenleri,
10. Maraş sancağına bağlı Haçin köyü civarında bulunan gümüş madeni,
11. Adana eyaletine bağlı Post denilen mevkide bulunan altın, gümüş ve kurşun madenleri,
12. Sarıyer’de (İstanbul) bulunan bakır madeni, (İstanbul) Boğazlar içindeki Yürüş köyünde bulunan bakır madeni, yine aynı mevkideki Kilyos kalesi civarındaki Berli köyünde bulunan alçı madeni,
13. Asi-i Mihaliç (Bursa) kazasında bulunan yeşil boya madenleri,
14. Üsküp sancağında bulunan kırmızı boya madenleri,
15. Hüdavendigâr sancağı İnegöl kazası civarında bulunan gümüş madeni,
16. Mihaliç (Bursa) kazası Dağla köyünde bulunan gümüş madeni,
17. Praviştâ (Selanik) kazasında yer alan Baranlar Dağında bulunan bakır ve kurşun madenleri, Arnabud Köyü sakinlerinden Batemsek ve Kafamancık’ın arazilerinde bulunan beyaz ve sarı boya madenleri,
18. Büyükkada’da bulunan kurşun madeni,
19. Selanik sancağı Drama kazası Kömürciyan köyünde (madenin işletildiği dağ ismi verilmemiş) gümüş, bakır ve kurşun madenleri,
20. Midilli Adası Molvo kazası Mertos Köyü civarında, yeni bulunmuş olan siyah pukalı şişesi madeni,⁸⁷
21. Trabzon sancağı Keşab kazası Çakırlı köyü Eğriman Deresi’nde bulunan gümüş madeni,

⁸⁷ Fahrettin Tızlak, “XIX. yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, Belleten, S. 229, 1997, s.715.

22. Konya sancağı dâhilindeki Çizme dağında bulunan gümüş ve kurşun madenleri,
23. Gümölcine kazasındaki Maruino Şaphanesi civarı ile Selanik kazası Karadağ mevkiinde bulunan altın, gümüş ve kurşun madenleri.

Bu işletmelerden farklı olarak; Veliefendi'deki Basma Fabrikasına bağlanan Kütahya sancağında krom madenin üretildiği maden ocağı ve bizzat Hazine-i Celile tarafından idare olunan Sivas eyaletindeki demir madeni de diğer maden işletmeleri olarak belirtilmiştir.⁸⁸ 19. yüzyılın ortaları itibariyle Osmanlı coğrafyasındaki madenler ve bu madenlerin buldukları mekânlar bu şekildedir. Belirtilen bu madenler arasında emaneten işletme usulüne göre idare edilen Akdağ Maden-i Hümayunu'nun bağlı bulunduğu sancağın kısa bir tarihine göz atmak yerinde olacaktır.

6. BOZOK SANCAĞI VE AKDAĞ MADEN BÖLGESİNİN TARİHİ

6.1 Bozok Sancağı

Akdağ Maden-i Hümayunu'nun bağlı bulunduğu Bozok sancağının geçmişi hakkında bilgilerimiz kısıtlıdır. Bozok'un eski tarihinin ayrıntılarıyla aydınlatılamamasında, bölgenin büyük ticaret yolları üzerinde bulunmayışı, yazılı kaynak yetersizliğinin yanı sıra bu bölgenin sıklıkla büyük mücadele ve savaşların ortasında kalması, hatta bölgenin demografi yapısının sık sık değişmiş olması gibi nedenler etkin olmuştur. Bozok sancağı, adını aldığı plato üzerinde kurulmuş, tarihin eski dönemlerinden beri önemli yerleşme merkezlerinden biri olmuştur. Bu bölge, İlkçağlardan itibaren önce Hitit İmparatorluğu'na merkezlik etmiş, ardından Frigya ve Pers hâkimiyetini tanımış, bir ara Roma eyaleti olmuş, Helenistik devirde ise Ankara'yı başşehir yapan Galatların eline geçmiş, daha sonra Bizans'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Bölgede, Alishar, Kuşhisar, Kazankaya, Çengeltepe ve Mercimektepe gibi Hitit yerleşme bölgelerinden başka; Büyük Nefes Köyündeki Tavium harabeleri ve Küçük Nefes Köyündeki, Galat ile Sarıkaya'daki Roma yerleşme yerleri vardır.⁸⁹

⁸⁸ BOA. İ.DH.356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

⁸⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bozok", TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, s.321.

1071 Malazgirt savaşından sonra, Anadolu'nun diğer yerleri gibi bu bölge de yavaş yavaş Türkleşmeye ve Türk hâkimiyetine girmeye başlamıştır. Anadolu Selçuklu ordusunu mağlup eden Moğollar, 1256 yılından itibaren fiilen Anadolu'da işgal kuvvetleri bulundurmaya başlamışlardır. Bu arada Moğol işgal kuvvetlerinden büyük bir kısmı Özler adı verilen Bozok bölgesini yurt tutmuştur. Bozok bölgesi hakkında en detaylı ve doğru bilgileri Anadolu Selçuklular, Moğollar ve Beylikler dönemini anlatan eserler ile Bozok civarındaki şehir merkezlerinde kurulan müesseseler ve bunların oluşumlarını anlatan kaynaklardan öğreniyoruz.⁹⁰

Dulkadir Beyliğinin egemenliğinde bulunan Türkmenler, Oğuzların Bozok koluna mensup bulunduğundan, Yozgat ve çevresine yerleşmelerinden itibaren buraya Bozok adı verilmiştir.⁹¹ Bu bölge 1522 tarihinde, Dulkadir Beyliği'nin sona ermesine kadar, bazen Mısır Memluklerinin, bazen de Osmanlıların nüfuz ve etkinliğine girmiştir. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra yapılan 1548 tarihli tahrirde, Dulkadir toprakları; Maraş, Bozok, Sis (Kozan), Ayıntab ve Üzeyr olmak üzere beş sancak olarak teşkilatlandırılmıştır.⁹²

16. yüzyıldan itibaren; Halep, Suriye, Antep, Maraş ve Uzunyayla'dan gelip yerleşenlerin bulunduğu geniş bir bölge olan Bozok, bugünkü Yozgat ilini, Kayseri Sarıoğlan, Felahiye merkezlerini ve Sivas'a bağlı şarkışla ile Gemerek'i içine alan geniş bir coğrafyada bir sancak durumuna yükselmiş ve bu geniş bölgenin adı olmuştur.⁹³ 1556 tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ndeki Bozok Kanunnamesine göre Rum eyaletine bağlı olduğunu gördüğümüz Bozok sancağı, iki kadılık bölgesine ayrılmıştır. Bozok ve Akdağ kazalarından oluşan sancakta, Bozok kazasının nahiyeleri, Baltı (günümüz Yozgat şehir merkezi ve şefaatli), Karadere (Yerköy-şefaatli arası bölge), Aşağı Kanak (Sarıkaya'nın Batısı), Sorgun, Deliceözü (Yerköy) ve Selmanlu'dur. Akdağ kazasının nahiyeleri ise, Yukarı Kanak (Sarıkaya'nın doğusu), Aliki (Saraykent),

⁹⁰ Lütfi Arslan, "H. 963/M. 1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağının Ekonomik ve Demografik Yapısı", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.vii-viii.

⁹¹ Ocak, "Bozok", s.321.

⁹² İlhan şahin, "Dulkadir Eyaleti", TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, s.552-553.

⁹³ Arslan, a.g.t., s.22.

Akdağ (Çayırşeyhi/Çayıralan), Boğazlıyan, Emlak (Gemerek sınırlarındaki Sızır), Gedük (Şarkışla) ve Çubuk (Gemerek)'tur.⁹⁴

17. yüzyılda bu nahiyeler kaza haline getirilmiş ve nahiye sayısı düşürülmüştür. Kâtip Çelebi'nin beyanına göre bu kazalar Akdağ, Emlak, Budaközü (Sungurlu), Selmanlu, Boğazlıyan, Sağır, Sorgun, Gedük, Çubuk, Kızılkoca, Hüseyinabad(Alaca⁹⁵), Şehnazlıy-ı Kebir' dir. 1642 tarihli bir tahrirde Bozok livasının kazaları Sorgun, Akdağ, Boğazlıyan, Gedük, Emlak, Şehnazlıy-ı Kebir, Nefs-i Bozok, Sağır, Budaközü olmak üzere dokuz tanedir.⁹⁶ 17. ve 18. asırlarda birçok isyan ve karışıklıklara maruz kalan bu bölge 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Çapanoğullarının⁹⁷ hâkimiyetine girmiştir. Bozok bölgesinin önem kazanması Çaparzadeler dönemine rastlamaktadır. Hatta bölgenin merkezi olan Yozgat'ın Çaparzadeler tarafından kurulduğu, Yozgat isminin de bu Türkmen aşiretiyle ilgili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çaparzadeler'in, Mamalı Türkmen aşiretine mensup olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸

Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinde ilk maden cevherinin keşfi sırasında bölgenin yerel sorumlusu olan Çaparzade Süleyman Bey'in ölümünden sonra padişah II. Mahmut, sancağın sıkı sıkıya merkeze bağlanması için Çaparzadeler'e pek görev vermemiştir. Sancak doğrudan merkezden atanan müdürlerce idare edildiyse de, ilerleyen zamanlarda biraz esneklikler olmuş ve sülalenin etkinliği kısmen devam etmiştir. Bozok tarihinde etkili olan bu hanedanın sosyal ve ekonomik nüfuzunu tamamen sona erdiren olay ise İstiklal Harbi içinde Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı başlattıkları ayaklanma olmuştur. Bu hanedan milli mücadele başında gereksiz kıskırtmalar ve mahalli rekabet sonucu, Ankara Hükümeti'nin tutarsız hareketleriyle bir

⁹⁴ Orhan Sakin, Bozok Sancağı ve Yozgat, İstanbul: Doğu Yayınları, 2012, s. 53-56.

⁹⁵ Yeşim Kardaş, "Temettüat Defterlerine Göre Hüseyinabad Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2011, s.11.

⁹⁶ Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Yozgat Şehri Temettüatı, C. 1, İstanbul: 2000, s.57.

⁹⁷ Köken itibarıyla eski Türklerde yiğit, akıncı, postacı anlamlarına gelen *çapar* kelimesinden türetilmiş olan ve zamanla aynı anlama gelen *çapan* kelimesinin kullanımı ile yöredeki büyük bir sülaleye verilen bir isim olan Çapanoğulları, özellikle sülalenin *en şöhretli* beyi Süleyman Bey döneminde *Cabbarzade* olarak da kullanılmıştır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", Belleten, C. 38, S. 150, 1974, s. 215.) Birçok çalışmada Çapanoğlu ve Cabbarzade isimleri kullanılmakla birlikte, bu çalışmada Çaparzade tabiri kullanılmıştır.

⁹⁸ Uzunçarşılı, a.g.m., s. 216.

anlamda *zoraki isyana* sevk edilmiştir.⁹⁹

Bozok, Tanzimat'tan önce Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerini içine alan Eyalet-i Rum'a, Tanzimat'tan sonra ise Ankara vilayetine bağlanmıştır. İdari teşkilatlanmada zaman zaman meydana gelen değişiklikler hariç, sınırları aşağı yukarı bugünkü Yozgat iline tekabül etmektedir. 1831'te yapılan nüfus sayımının kayıtları, Bozok livası Sivas eyaletine bağlı olup¹⁰⁰ bu dönemde, Sivas eyaleti; Merkez liva, Bozok, Amasya, Çorum, Canik, Divriği ve Arapgir livalarından oluşmaktaydı. Bozok, 1847 yılında Sivas eyaletinden ayrılarak kendi başına bir vilayet olan Bozok vilayeti, Merkez liva ile Kayseri livasından müteşekkildi. 1867'den itibaren Vilayet Nizamnamesi'nde yapılan değişiklikle vilayet seviyesinden liva düzeyine indirilen Bozok sancağı, Kayseri sancağı ile birlikte Ankara vilayetine bağlanmış olup; Merkez kaza, Çorum, Budaközü ve Maden kazalarından oluşmaktaydı. 1877 yılı itibariyle Bozok sancağı, Merkez kaza, Akdağmadeni, Boğazlıyan, Çorum ve Sungurlu kazalarından meydana gelmekteydi.¹⁰¹ Yozgat'ın şehir olarak gelişmesi ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra mümkün olmuştur. 19. yüzyılın başlarında sancağa bağlı kazalar; Büyük ve Küçük Selmanlu, Akdağ, Budaközü, Sorgun, Emlak, Gedik-Çubuk, Boğazlıyan, Kızılkoca(Şefaati), Çepni Çunkar (Akdağmadeni'nin bir kısmı)'dır.¹⁰²

Bozok sancağı, 1874 tarihine kadar bu isimle adlandırılırken bu tarihten sonra yayınlanan Ankara Vilayet Salnamelerinde *Yozgat Sancağı* olarak isimlendirilmiştir.¹⁰³ Bozok, 1908'de 2 kaza, 5 nahiye, 506 köy ile Ankara'ya bağlı bir sancakken birinci TBMM milletvekili Süleyman Sırrı İçöz'ün teklifiyle 1923 yılından itibaren adı Yozgat olarak değiştirilmiş ve vilayet olmasına karar verilmiştir.¹⁰⁴

6.2 Çaparzadeler(Çapanoğulları) ve Madencilik Faaliyetleri

Bozok sancağı ile özdeşleşmiş ve bölgenin tarihinde oldukça etkili olan,

⁹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Yozgat'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", Bozok Dergisi, S. 12, 1992, s. 27.

¹⁰⁰ Maden işletmesi ile ilgili ilk dönem arşiv belgelerinde *Sivas sancağında kâin Akdağ Maden-i Hümayunu* ibaresi geçmektedir. BOA. C.DRB. 34-1682/1 (29 L 1210-7 Mayıs 1796); 34-1682/2 (4 Z 1210-10 Haziran 1796).

¹⁰¹ "Yozgat", Yurt Ansiklopedisi, C.10, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1984, s.7643.

¹⁰² Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, İstanbul: Sayar Basımevi, 1953, s.10.

¹⁰³ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, def'a 1874, s. 68.

¹⁰⁴ Akgündüz-Öztürk, a.g.e., s.30.

günümüzde Çapanoğulları olarak da bilinen Çaparzadeler, faaliyete geçişinden itibaren bir süre Akdağ maden işletmesinin idaresine bakmışlardır. Akdağ madenindeki faaliyetlerine geçmezden evvel, bu hanedan ve yöneticilerinden Süleyman Bey hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Bozok bölgesinde etkinlikleri her geçen gün artmış olan Çaparzadeler, köken itibariyle âyan¹⁰⁵ olmayan, fakat Anadolu'nun büyük hanedanlardan biri olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Çaparzadeler, zamanla Anadolu'daki köklü ve güçlü âyanlar kadar devlet nezdinde itibar sahibi olmuştur. Çaparoğlu Ahmet zamanında siyasi yönden etkin olmaya başlayan bu hanedana Bozok ve Yeniil voyvodalığı verilerek, Bozok sancağı malikâne olarak tevcih edilmiştir.¹⁰⁷ Çaparzadeler'in buldukları bölgede belli bir güce ulaşması ve hâkimiyet sahalarının genişlemesi, 18. yüzyılın ikinci yarısında Çaparzade Mustafa Bey ile kardeşi Süleyman Bey döneminde olmuştur.¹⁰⁸

İlk dönemlerde mütesellimlik olarak idare edilen Bozok sancağı, sonraki dönemlerde Çaparzadeler tarafından mutasarrıflık olarak yönetilmiştir. Şöyle ki; 18. yüzyılın ortalarından itibaren sancak beyi olan şâhıslar, görev yerlerine, kendilerine vekil olarak tayin ettikleri mütesellimleri göndermişlerdir. Gerçekleşen bu mütesellim tayinleri, tayinin yapıldığı yerin halkından, tanınmış, nüfuzlu ailelerinden birine tevcih edilmek suretiyle yapılmıştır. Böyle bir durumun ortaya çıkması ise, ya sancak beyinin tayin edildiği yere gitmemesinden ya da bu sancak beylerinin aynı zamanda başka bir yerde muhafızlık yapmasından kaynaklanıyordu. Kısaca, bir sancağa muhassıl olarak atanan beyin bizzat olmadığı zamanlar da mütesellimler vekil olarak idareyi sağlıyordu. Bu şekilde mütesellimlik, muhassıllık ve voyvodalık ile idare olunan yerlerde hemen

¹⁰⁵ Anadolu'da, buldukları kazaların en seçkin kişileri olan âyanlar, zengin, kuvvetli ve itibar gören kişilerden olup, yaşadıkları yerlerin sosyal hayatında çok önemli bir role sahiptiler. Özellikle merkezî otoritenin zayıflaması ile kuvvetlerin orantılı olarak arttıran âyanlar, devletin Anadolu'da pek çok konuda başvurduğu önemli kaynaklarından biri olarak görülmüşlerdir. Devlet, bu konumları nedeniyle bazı dönemlerde âyanlardan çeşitli taleplerde bulunmuştur. Eşkıyalık olaylarının bastırılmasından bu olaylara karışanların cezalandırılmasına, orduya asker ve hayvan temininden bu askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına, İstanbul'a erzak, zahire ve maden temininden vergilerin toplanmasına kadar birçok alanda âyanlardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlar, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s. 141.

¹⁰⁶ Özkaya, Âyanlar, s. 137.

¹⁰⁷ Duygu, a.g.e., s. 15.

¹⁰⁸ Özkaya, Âyanlar, s. 139.

hemen bütün idareciler yerli ailelere mensup kişilerdendi ve bunlar bu görevleri sayesinde kuvvetlenip, oldukça yüksek servet sahibi olmuşlardı.¹⁰⁹ Bozok sancağı da Çaparzade Mustafa Bey döneminde, üst düzey askeri kişilere mutasarrıflık olarak tevcih edilmeye başlanmıştır. Sancak, kime tevcih edilirse Mustafa Bey, o kişinin mütesellimi olarak Bozok sancağını idare etmiştir.¹¹⁰ Zaten Çaparzadeler'in buldukları yerde güç kazanmaya başlamaları da bu dönemden sonra olmuştur. Çaparzadeler de uzun süre mütesellimlik yapmış, bu görevlerden sonra Anadolu'nun büyük hanedanlarından biri haline gelmişlerdir.¹¹¹

Devlet, 1768'de başlayan Rus Harbi dolayısıyla, âyanların yardımına sık sık başvurur olmuş ve bu savaşın yenilgi ile sonuçlanması, esasen az olan Anadolu'daki devlet baskısını daha da azalttığından, bu tarihe kadar mevcut olan aileler, daha da güçlü hale gelmişlerdir. Bunlar artık âyanlık örgütünün dışına çıkarak, mutasarrıflık görevini de alarak babadan oğula devredilen bu görevleri ile yıkılmaz bir güç haline gelmişlerdir.¹¹² 1768'ten sonra Çaparzadeler de siyasi olarak buldukları bölgede oldukça güçlenmişler ve Bozok sancağını artık mütesellim olarak değil, malikâne suretiyle mutasarrıflıkla yönetmeye başlamışlardır. Bu durum Çaparzadeler'in orta Anadolu'da hâkimiyet sahalarının genişlediği ve oldukça güçlü bir konuma geldikleri Süleyman Bey'in ölümüne kadar devam etmiştir.¹¹³

Süleyman Bey, kardeşi Mustafa Bey'in hanedanın başında olduğu dönemde, biraz da kardeşinin kendisini öldüreceği korkusuyla, İstanbul'da ikamet etmiştir. 1775 yılında kendisine Kapıcıbaşı rütbesi verilen Süleyman Bey, biraderi Mustafa Bey'in öldürülmesinden sonra, geride kalan mal varlığı olan *muhallefatının* kendisine bırakılmasına karşılık bir milyon dokuz yüz bin kuruş ödemeyi taahhüt ederek 1782 yılında Bozok sancağının mutasarrıfı olmuştur.¹¹⁴ Süleyman Bey, Anadolu'da Konya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa ile birlikte Nizam-ı Cedit hareketinin askeri teşkilatlanmasındaki göstermiş oldukları samimi gayretleriyle, padişah III. Selim'in takdirini kazanmıştır. Padişah, Süleyman Bey'in bu hizmetlerinden dolayı kendisine

¹⁰⁹ Özkaya, Âyanlar, s. 22-23.

¹¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.m., s. 220.

¹¹¹ Özkaya, Âyanlar, s.129.

¹¹² Aynı yer, s.136.

¹¹³ Uzunçarşılı, a.g.m., s.230.

¹¹⁴ Özcan Mert, 18. ve 19. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 48.

Bozok sancağının civarındaki yerlerin mütesellimliğini de vermiştir. Süleyman Bey sert idaresiyle beraber, merkezi yönetime karşı muhalif bir tavır takınmadığı gibi gerektiğinde devletin talepte bulunduğu asker ve zahire temininde ihmal göstermiyor, bizzat kendi yakınlarını sefere gönderiyordu.¹¹⁵ Örneğin Süleyman Bey, 1806'dan beri devam eden Osmanlı-Rus savaşına asker göndermiş, hatta savaşlara bizzat katılan oğlu Mehmet Celalettin Paşa 1811 yılında Ruslara esir düşmüştür. Çaparzadeler'in bu hizmetlerine karşılık padişah tarafından Süleyman Bey'e, 1808 yılında Karahisar-ı Şarki sancağı voyvodalığı, 1810 ve 1811 yıllarında Kayseri ve Kırşehir sancakları mütesellimlikleri verilmiştir.¹¹⁶

Çaparzadeler, Süleyman Bey döneminde, Orta Anadolu'nun çok geniş bir bölümünde söz sahibi olmuşlardır. Bozok ve Çankırı Mutasarrıflığından başka Amasya, Kırşehir, Çorum, Kayseri, Niğde sancaklarında ve Tokat, Zile, Artıkabad, Kazabad kazalarında hüküm sürmek, Anadolu'daki hanedanların çok azına nasip olmuştur Süleyman Bey, kendi döneminde, belirtilen bu yerleri mütesellimlikle idare etmekle birlikte, buralara tayin ettiği vekilleri sayesinde pek çok âyanı da himayesinde bulundurmuştur.¹¹⁷

Aralık 1813'te vefat edene kadar, Bozok sancağı dışında Orta Anadolu coğrafyasının büyük bir kısmını nüfuzuna alan Çaparzade Süleyman Bey, idaresi altındaki halka karşı çok müsamahalı olmamakla birlikte, devletin kendisine vermiş olduğu bütün görevler de hizmet ve fedakârlığını esirgememiş önemli bir tarihi şahsiyet olmuştur. Süleyman Bey, idaresi altındaki bölgelerde, devletin kendine verdiği birçok görevi yerine getirmiştir. Bu görevler içerisinde madenlerin işletilmesi ayrı bir yere sahiptir. Aşağıda üzerinde durulacağı üzere Süleyman Bey, uhdesine verilen madenleri bir emin olarak işlettiği gibi bu madenlerin İstanbul'a taşınması görevini de yerine getirmiştir. Yine bu madenlerin taşınması sırasında yol güzergâh emniyetinin sağlanması, nakliye işinde kullanılacak develerin konar-göçer aşiretlerden temini de Çaparzade Süleyman Bey tarafından sağlanmıştır.

¹¹⁵ Uzunçarşılı, a.g.m., s.230-233.

¹¹⁶ Mert, a.g.e., s.63.

¹¹⁷ Özkaya, Âyanlar, s.239-241.

6.2.1 *Bozkır Maden-i Hümayunu:*

Devlet tarafından Çaparzade Süleyman Bey'e, kısa süreliğine de olsa, Konya vilayetindeki Bozkır Maden-i Hümayunu eminliği görevi verilmiştir. Yaklaşık bir yıl süren bu görev, Süleyman Bey'in Niğde sancağı mutasarrıfı olduğu döneme denk gelmekteydi. Bozkır maden eminliği görevi ile birlikte, Süleyman Bey'in üzerinde Bereketli maden eminliği de bulunmaktaydı. Zira bu iki işletme bazı dönemlerde birleştirilip bir maden emini tarafından idare edilmiştir. İlk kez 18 Eylül 1793 tarihinde Bereketli madenin Bozkır madenine bağlanmasıyla oluşturulan böyle bir idari yapıya gidilmesindeki temel sebep, özellikle Bereketli madenin iyi idare edilememesi olmuştur. Bu işletmelerin bir dönem, Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey ve Konya mutasarrıfı Kadı Abdurrahman Paşa gibi güçlü ve nüfuzlu kişilere verilmekle, yüksek maden rezervine sahip olan bu madenlerin düzenli bir şekilde işletilmesi amaçlanmıştır. Her iki işletme idaresinin bir emin tarafından yönetilmesindeki başka bir etken de, bu maden bölgelerinin birbirlerine yakın mesafede olmalarıydı. Bozkır ve Bereketli Maden-i Hümayunu emaneti şeklinde zikredilen bu yapı çok uzun ömürlü olmamış ve kısa sürede her iki madene de ayrı maden eminleri atanmıştır.¹¹⁸ Çaparzade Süleyman Bey'in Bozkır maden eminliği görevi kısa süreli olmuşsa da, kendi idaresi altındaki Niğde sancağında bulunan Bereketli Maden-i Hümayunu eminliği yaklaşık on beş yıl sürmüştür. Çaparzade Süleyman Bey özellikle Bereketli madenini, kendisinin atamış olduğu mütesellimler vasıtasıyla idare etmiştir.

Oldukça yüksek verim kapasitesine sahip olan Bozkır ve Bereketli madenlerinin idareciliğini yapan maden emini *Seyid (Arapzade) Süleyman Ağa layık-ı vechi üzere imal edemeyip maden-i mezburun ta'diline bais olacağına binaen* 1794 yılı itibariyle görevinden azledilmiştir. Madencileri himaye etmesi ve madenin işletme düzenini sağlaması için Bozkır madeni, *dergâh-ı âliye kapıcıbaşlarından Çaparzade Süleyman Bey kullarının uhdesine ihale* edilmiştir. Çaparzade Süleyman Bey, Darphane Nazırı Mustafa Bey tarafından kendisine tebliğ edilen emr-i şerifle, görevi Arapzade Süleyman Ağa'dan devralmıştır.¹¹⁹

¹¹⁸ Şafakçı, a.g.t., s.47.

¹¹⁹ BOA. Hattı Hümayun Tasnifi (HAT.) 1414-57740 (17 C 1209-9 Ocak 1795).

Maden eminlerinin görev değişikliği veya görevden azledilmeleri durumunda yeni göreve başlayan emin, bir önceki idareciden, madendeki hesapları devralmaktaydı. Yani bir devir teslim söz konusuydu. Görev devir tesliminde işletme hesapları gözden geçirilmekteydi. Bu nedenle, yapılan tahkikatta, görevden alınan Arapzade Süleyman'a zimmet çıkmıştır. Kendisinden darphaneye olan borcu talep edilince, Bereketli madeni ustaları zimmetinde kalan sermaye akçesinden borç senedi ile yedi kişide 4.785 kuruş alacağı ile bu borcu ödeyebileceğini ve bundan başka borcu ödeyemeyeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine görevi devrettiği, Bozok ve Niğde sancağı mutasarrıflığıyla beraber Bereketli madeni eminliğini üzerinde bulunduran Çaparzade Süleyman Bey'e gönderilen hükümde, eski emin talebi olan bu miktarın ilgili kişilerden tahsil edilerek belirtilen borcuna karşılık darphaneye gönderilmesi emredilmiştir.¹²⁰ Bozkır Maden-i Hümayunu'nda yaklaşık bir yıl görev yapan Çaparzade Süleyman Bey'in bu görevi esnasındaki faaliyetleri hakkında çok fazla bilgimiz bulunmamaktadır. İki işletmeyi birden idare eden Süleyman Bey'den sonra göreve getirilen Şeyh Abdülhalim döneminde Bozkır ve Bereketli maden işletmelerinin idareleri ayrılmış ve Bozkır maden eminliği üzerinden alınan Çaparzade Süleyman Bey, Bereketli Maden-i Hümayunu'nun eminliğine devam etmiştir.

6.2.2 Bereketli Maden-i Hümayunu:

Niğde sancağında bulunan Bereketli Maden-i Hümayunu uzun yıllar Süleyman Bey'in idaresinde kalmıştır. Devlet, 1795 yılında Bozkır madeni ile birlikte emrine verdiği Bereketli maden eminliğini, maden bölgesindeki gayret ve çalışkanlıkları sebebiyle 1796 yılından itibaren de Bozok mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'e tevcih etmiştir.¹²¹ Süleyman Bey, bu işletmenin idarecisi olduğu gibi Orta Anadolu'da geniş bir alanda hâkimiyet kurmuş yerel bir yönetici konumundaydı. Bu konumunun vermiş olduğu avantajları kullanarak, madenlerin İstanbul'a taşınmasında yoğun çalışmalar yürüten Süleyman Bey, birçok kez Bereketli madenindeki kurşunu, karayoluyla İzmit iskelesine nakliyle görevlendirilmiştir.¹²² Genellikle Bereketli, Bozkır

¹²⁰ Şafakçı, a.g.t., s.47.

¹²¹ BOA. C.DRB 36-1787(28 C 1211-29 Aralık 1796).

¹²² BOA. C.DRB 2-87(2 Za 1209-21 Mayıs 1795); BOA. C-DRB 8-361(10 L 1216-13 Şubat 1802); BOA. Cevdet Tasnifi, Askeriye (C.AS) 419-17365 (17 B 1227-27 Temmuz 1812).

ve Bulgardağı Maden-i Hümayunları'nın üretimi olan madenler, Boynuinceli¹²³ ve Şerefli¹²⁴ aşiretleri tarafından İzmit iskelesine taşınmıştır.

Karayolu ile gerçekleşen madenlerin nakliyesinde, hem dayanıklı olmaları hem de fazla yük taşımaları nedeniyle develer kullanılmıştır. Fakat bazen yüksek miktardaki madeni taşıyacak deveyi bulmak oldukça zor olabiliyordu. Bu noktada devlet, Çaparzade'ye yazdığı hükümlerde develerin¹²⁵ tedarik edilerek işletmeye sevki ve buradan da İzmit iskelesine kadar taşınmasını istemiştir. Normalde bir maden eminin tek başına üstesinden gelemeyeceği bu işleri, Çaparzade Süleyman Bey, bölgedeki konumu ve devlet nezdindeki ağırlığını kullanarak tek başına yapabilmektedir. Zira maden işletmelerindeki cevherler, ordu için gerekli olan askeri malzemelerin yapımında her zaman önemli olmuştur. Bazı dönemlerde askeri kurumların elinde mühimmatın yetersizliği konuyu daha da hassaslaştırabiliyordu. Örneğin Çaparzade Süleyman Bey'e hitaben yazılan fermanda *levazım-ı harbiye ve mühimmat-ı cihadiyenin ehemmi ve ikdamından olan kurşunun Der'aliye'de mevcud ve müheyya bulunması yönüyle umur-ı mühimmatın temini için Bereketli Maden-i Hümayunu'ndaki 160 bin kıyye kurşunun naklinde kullanılmak üzere iktiza eden şütüranın(develer) tedariki* ve madene sevki istenmiştir. Bu görevin Çaparzadeye verilmesinde, nakliye işinde uzmanlaşmış olması önemli bir etken olmuştur. Çünkü bu miktardaki madenin iskeleye taşınması için develerin en az iki ay öncesinden temin edilmesi ve taşıma yapılacak mevsimin iyi ayarlanması gerekmektedir. Yine bu nakliye esnasında develerin fazla yük taşımaları nedeniyle telef olmaması için fazla sayıda olmaları gerekiyordu ve yaşanacak bir

¹²³ BOA. C.DRB 51-2517(29 R 1265-24 Mart 1849).

¹²⁴ BOA. C.DRB 42-2071(29 Ca 1268-21 Mart 1852).

¹²⁵ Çaparzade Süleyman Bey, madenlerin nakli için aşiretlerden kiralama yoluyla deve tedarik ettiği gibi, bazı zamanlarda devletin özel isteklerine de muhatap olabiliyordu. Örneğin 1808 senesinde Çaparzade Süleyman Bey'e gönderilen bir fermanda, ordunun hizmetinde kullanılmak üzere İstabl-ı Amire için Kayseri sancağından 90 adet devenin satın alınarak gönderilmesi istenmiştir. Süleyman Bey istenen develeri, Kayseri sancağında Kadırağazade Hacı Mustafa Ağa'ya aldırarak İstanbul'a göndermiştir. 90 adet olarak yola çıkan bu develer, 78 adet olarak *Istabl-ı Amire*'ye teslim edilmiştir. Zira 12 tanesi yollarda telef olmuştur. BOA. C.AS 295-12236 (27 Z 1223-13 Şubat 1809). Osmanlı Devleti'nde padişaha ve saray mensuplarına ait atların barındığı *Has Ahurun* resmi adı *Istabl-ı Amire*dir. Burada atlardan başka deve, katır gibi yük hayvanları da bulunurdu. Burada saraç, nalbant, katırcı ve deveci adları altında hizmet bölüklerinin yanı sıra deveci bölükleri de vardı. Deveciler, genellikle Anadolu'nun değişik yerlerindeki kışlaklarda bulunmakla birlikte bizzat saraya ait 1000 kadar devenin bakımıyla meşgul olurlardı. Abdulkadir Özcan, "İstabl", TDV İslam Ansiklopedisi, C.19, 1999, s.205.

aksaklık madenin nakliyesini geciktirebilirdi.¹²⁶ Bütün bu hususlar nakliye işinin pek de kolay olmadığını göstermektedir.

Bereketli madeninde üretilen kurşun, askeri kurumların yanı sıra Darphane-i Amire'ye de gönderilmiştir. 1798 senesinde, 41 bin kıyyeden fazla kurşunun İzmit iskelesine nakli için *Çaparzade Süleyman Bey marifetiyle şütüran tedarik olunması* ve bu nakliye masrafının *irad-ı cedit-i hümayun hazinesinden* verilmesi kararlaştırılmıştır. Kantarı 22,5 kuruştan kiralanan develerle nakledilen bu maden, İzmit iskelesine ulaştığında *vezn ve kantar olunup sefineye tahmil* edilmiştir. Yapılan bu işlemlerde Çaparzade Süleyman Bey'in yanı sıra İzmit'teki yerel yönetici olan Nuh Bey'e hitaben hüküm gönderilmiştir.¹²⁷

Devlet, hem savaş mühimmatı olarak hem de darp faaliyetlerinde kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan kurşunun, devlet kurumlarında sürekli olarak bulundurulmasına büyük önem vermiştir.¹²⁸ Bu nokta da, bazı dönemlerde maden-i hümayunların üretimi olan kurşun, nakliye araçlarının bulunmaması veya geç tedarikinden dolayı İstanbul'daki Tophane-i Amire'ye veya Darphane-i Amire'ye zamanında gönderilememiştir. 1801 yılında Süleyman Bey'e hitaben yazılan hükümde, Bereketli madeninde mevcut olan 100 bin kıyye kurşunun, işletme noktası olan Bereketli madeninden alınıp, her hangi bir gecikmeye mahal vermeden, aşiretlerden temin edilecek develerle, İzmit iskelesine nakledilmesi istenmiştir.¹²⁹

Madenlerdeki üretimin devamlılığını sağlamanın yanı sıra, maden bölgesinde bulunan ve halkın ortak kullanımındaki yapıların tamirinde de etkin rol alan maden eminleri, görev sahalarına giren yerlerde bu tür işlerle de ilgilenmişlerdir.¹³⁰ Süleyman

¹²⁶ BOA. C.AS 76-3546.

¹²⁷ BOA. C.DRB 55-2715(29 M 1215-22 Haziran 1800).

¹²⁸ Nitekim 1792 tarihli hükümde devlet, Çaparzade Süleyman Bey'den Ergani Maden-i Hümayunu'nda üretilen ham bakırın işlenmek üzere Tokat Kalhanesi'ne nakli için, nakliye işiyle uğraşan aşiretlerin Ergani madenine sevk edilmesini istemiştir. Bu hükümde, Ergani, Gümüşhane ve Kastamonu'da üretilen bakır ile ilgili olarak *şuna buna satılarak İstanbul'a top imaline muktezi bakır bulunamadığından gali fiyatlarla tüccardan mübayaa edilmekte ve bu hal hazinenin zararına mucip olduğu* belirtilmektedir. Bu durum, devletin ekonomik olarak zarara uğramasına sebep oluyordu. Bundan dolayı devlet, ihtiyacı olan madenlerin, işletmelerdeki madencilere satın alındıktan sonra kalan kısmının sivil hayatta tüketilmek üzere iç piyasaya satılabileceğini vurgulamıştır. BOA. C.DRB 5-239(3 Za 1207-12 Temmuz 1793).

¹²⁹ BOA. C.DRB 8-361(10 L 1216-13 Şubat 1802).

¹³⁰ Şafakçı, a.g.t., s. 166.

Bey de idaresi altındaki bölgede kervansarayların ve diğer dini yapıların tamiri ile de ilgilenmiştir. Niğde sancağının idari yönden kendisine bağlı olduğu dönemde *hac yolu*¹³¹ güzergâhında bulunan ve hacıların konaklama noktası olan Çiftehan ve Ramazanoğlu yaylalarında bulunan hanların tamiri için devlet, Çaparzade Süleyman Bey'i görevlendirmiştir. Zira Çiftehan ve Ramazanoğlu mevkiilerinin Bereketli Maden-i Hümayunu'na bağlı bulunmaları hasebiyle maden emini olan Süleyman Bey'in görev sahasına girmektedir. Bu konaklama noktalarındaki hanların tamiri için gerekli olan kereste ile çalışacak usta ve ameleye yapılacak ödeme için 15 bin kuruş masraf çıkarılmıştır. İhtiyaç duyulan bu miktar, Süleyman Bey tarafından kendisine bağlı Niğde mütesillimliği ve bu sancağa bağlı Şücaeddin voyvodasından tahsil edilmiştir.¹³²

Mütesellimleri aracılığıyla eminlik görevini yürüten Çaparzade Süleyman Bey'in Bereketli Maden-i Hümayunu eminliği, 1811 yılında sona ermiştir. Bu tarihte maden eminliği ile beraber Niğde sancağının idaresi de uhdesinden alınan Süleyman Bey'in bu görevden alınmasına sebep olarak, kendisine vekil olarak atadığı kişilerin uygunsuz davranışları gösterilmiştir. Niğde sancağına mütesellim olarak atadığı Hüseyin Ağa ile Bereketli madenine vekil olarak görevlendirdiği Müftizade Hüseyin Efendi'nin burada yaşayan *ahali ve fukaraya vaki olan zulm ve te'diplerinden* dolayı devlet, böyle bir uygulamaya gitmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Niğde sancağında ikamet etmemesi ve buraları vekilleri vasıtasıyla idare etmesi son dönemde ahalinin şikâyetine sebep olmuştur. Yine aynı belgelerde, Bereketli maden eminliğinin Süleyman Bey'in *uhdesinden fekk ile bu hizmete Devlet-i Âliye'den biri intihap ve tayin olunmak iktiza eylediğinden* maden eminliğine seçilecek kişinin, *mu'tedil ve karküzar biri* olmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Neticede Darphane-i Amire'den de alınan görüş doğrultusunda Niğde sancağına ve bu sancağa tabi Bereketli madenine *El Hac Yusuf Ağa* görevlendirilmiştir. Yusuf Ağa'nın göreve getirilmesinde daha önce bir

¹³¹ Osmanlı Devleti'ndeki ulaşım ağını oluşturan üç ana güzergâhtan biri olan ve Üsküdar-Gebze-Eskişehir- Akşehir- Konya- Adana- Antakya yolu ile Halep ve Şam güzergâhını takip eden sağ kol, *hac yolu* adını almıştır. Osmanlı Devleti, hac yolunun bulunduğu bu ana güzergâhlar üzerinde emniyeti sağlamanın yanı sıra konaklama noktalarının intizamına da büyük gayret göstermiştir. Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, s. 4 ve 14.

¹³² BOA. C. NF 2-93 (2 C 1213-11 Kasım 1798).

müddet bölgede mütesellimlik yapmış olması ve *ol havalinin keyfiyetine vukufiyeti derkar olduğundan başka ashab-ı dirayet ve sadakat sahibi olması etkili olmuştur.*¹³³

Özcan Mert'e göre, Bereketli madenin Süleyman Bey'den alınmasındaki asıl sebep başkadır. 18. yüzyılın sonlarında, Rumeli'de ortaya çıkan eşkıyalık hareketleri ile uğraşması neticesinde Anadolu'da bir otorite boşluğu ortaya çıktığını ifade eden Mert, bu karışıklıktan yararlanan Süleyman Bey'in bu dönemde devletin kendisine yüklediği bazı sorumlulukları yapmamaya başladığını ve kendi başına buyruk hareket ettiğini belirtmiştir. Devlet tarafından bir süre bu durumu görmezden gelinen Süleyman Bey'e bir ders verilmek amacıyla Bereketli madeni gibi oldukça yüksek gelir getiren bir yerin idaresi kendisinden alınmıştır.¹³⁴

6.2.3 Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu:

Süleyman Bey, Amasya sancağını belli bir süre mütesellim olarak idare etmiştir. Amasya sancağına bağlı Merzifon kazasında bulunan ve gümüş rezervi oldukça zengin olan Gümüşhacıköy madenlerinin eminliğini de yapan Süleyman Bey, arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre sancağın idareciliğinden önce madenlerin işletmeciliği görevini üstlenmiştir. 1797 yılında Merzifon kazasında iki maden ustası tarafından yapılan araştırma neticesinde burasının maden yönüyle zengin olduğu anlaşılmıştır. Yapılan tetkik neticesinde *cevherdar* olmasının yanı sıra, işletmenin oldukça az masraf gerektirdiği tespit edilmiştir. *Kabil-i imal olduğu* anlaşılan bu madene Çaparzade Süleyman Bey talip olmuştur. Buna göre henüz Amasya sancağının idaresi kendisine verilmeyen Süleyman Bey, Gümüşhacıköy madenlerini işletme hakkını 1797 tarihinden itibaren elde etmiştir.¹³⁵

Devlet-i Âliye'ye kemal-i hulus ve sadakatinin olduğu vurgulanan Çaparzade Süleyman Bey, ilerleyen zamanlarda bu işletmede maden üretimini artırmak için arama ve inceleme faaliyetlerinde bulunmak üzere daha fazla maden ustasına ihtiyaç duymuştur. Madenin iyi bir şekilde işletilip, işletmeden yüksek verim almak amacıyla

¹³³ BOA. HAT. 565-27722 (29 Z 1225-25 Ocak 1811).

¹³⁴ Mert, a.g.e., s.53-54.

¹³⁵ BOA. C.DRB 13-641(8 S 1212-2 Ağustos 1797).

Gümüşhane tarafından usta ve amelenin bu bölgeye gönderilmesini isteyen Çaparzadenin bu talebi kabul görmüştür. Zira Çaparzade Süleyman Bey'e gönderilen hükümde de üzerinde durulduğu üzere Gümüşhane, birçok madenci ustasının bulunduğu bir yerdir. Yine bu hükümden öğrendiğimize göre, o gün itibariyle Ergani ve Keban madenlerinde istihdam edilen usta ve ameleler de, Gümüşhane kasabasından getirilmiştir. Hatta hükmün kaleme alındığı tarihte Gümüşhane ve Espiye tarafında atıl bir şekilde bekleyen 30-40'dan müteceviz madende çalışan ustabaşılarının Gümüşhacıköy tarafına gönderilmesinin ve bunlardan istifade edilmesinin yerinde olacağı ifade edilmektedir. İlk etapta Gümüşhacıköy maden işletmesinde izabe ve kal işlemlerinin yapılacağı fırınların inşası ve üretim yapılacak mağaraların açılması için, madencilik konusunda oldukça bilgili olan *Kirkor* ve *Yakut* adında iki ustabaşı ile bunların emrine verilmek üzere, onar neferden iki takım 20 nefer madencinin getirilmesi kararlaştırılmıştır. Adı geçen ustabaşılarının yanına ikişer pirüstad ve kalcı başının daha ilave edileceği belirtilmiştir. Bu usta ve amelenin temini ile işletmenin hasılatı *refte refte*(git gide) *masarifatını* geçecektir. Bu personelin temini hususunda, ustaların getirileceği, Gümüşhane'nin yerel yöneticileri ile madenin bağlı bulunduğu Darphane-i Amire'ye ve maden emini Çaparzade Süleyman Bey'e, ayrı ayrı haber verilmiştir.¹³⁶

Amasya sancağının Çaparzadeler'in idaresine geçmesinde, aynen Çaparzadeler gibi güçlü bir hanedan olan Canikliler'in, Nizam-ı Cedid aleyhtarı Şehzade Mustafa'nın tahriklerine kapılarak isyan etmesi gösterilmiştir. Kaynaklara göre Şehzade Mustafa taraftarı olan ve Nizam-ı Cedid ordusunun mali kaynağı olan İrad-ı Cedid'i kaldıracığını ilan eden Canikli Tayyar Paşa, 1805'te Amasya'yı ve Çaparzadeler'e bağlanmış olan Tokat ile Zile'yi işgal etmiştir. Devleti uzun süre uğraştıran Canikli Tayyar Paşa böyle davranarak açıkça devlete başkaldırmıştır. Bu durumda devlet, orta Anadolu'nun iki âyanını birbirine karşı kullanma yoluna giderek, Canikliler'i durdurmak için Çaparzadeler'i kullanmıştır.¹³⁷ Bu olayda devlet tarafından desteklenen Süleyman Bey, nüfuzu altındaki yerleri korumuş ve büyük oğlu Abdülfettah Bey, Tayyar Paşa'nın yeğeni Hasan Bey'i Zile yakınlarında mağlup etmiştir. Zaten 1790'lı yıllardan itibaren Çapanoğulları nüfuz kazandığı ölçüde amansız rakipleri Canikliler de

¹³⁶ BOA. C.DRB 9-426 (7 Ş 1212-28 Ekim 1797).

¹³⁷ Özkaya, Ayanlar, s.23.

itibar kaybetmiştir. Canikli sülalesinin giriştiği bu başkaldırı hareketinde de devlete sadıkane hizmet eden Süleyman Bey'e, bu hizmetinin karşılığı olarak 1805'te Amasya sancağı tevcih edilmiştir.¹³⁸ Gümüşhacıköy maden işletmesinin eminliği görevi üzerinde bulunan Süleyman Bey, bu tarihten itibaren Amasya sancağının da idaresini ele geçirmiştir.

Amasya mütesellimi ve Gümüşhacıköy madeni emini Çaparzade Süleyman Bey, işletmeyi iyi bir şekilde idare etmesi ve üretimde gösterdiği hassasiyetin yanı sıra *taife-i madenciyanı himaye ve sıyanet* etmiştir. Özellikle çalışan madencilerin mağaralarda üretim yapması ve yeni üretim sahalarının açılması konusunda yaptığı teşvikler neticesinde Gümüşhacıköy madenindeki üretimde, herhangi bir aksama meydana gelmemiştir. Darphane-i Amire'ye gönderilen gümüş miktarındaki artış nedeniyle devlet, 1810 yılına kadar Gümüşhacıköy madeni eminliğini Süleyman Bey'e vermeye devam etmiştir.¹³⁹ 1806 yılında Darphane-i Amire'de işlem görmek üzere *ifrazciyana* teslim edilen ve sim-i mahlût olarak belirtilen gümüş içerikli altın/ kurşun miktarının 15965 dirhem iken¹⁴⁰ 1809 senesinde bu miktarın 41260 dirheme¹⁴¹ çıkması üretimdeki artışa küçük bir örnektir.

1810 yılından itibaren Çaparzade Süleyman Bey, geneli madenci olan Gümüşhacıköy ahalisi ile bazı problemler yaşamaya başlamıştır.¹⁴² 1810 yılından itibaren madencilerle yaşanan ve içeriğine tam vâkıf olamadığımız bazı nedenlerden ötürü, maden işletmesi Süleyman Bey'in *uhdesinden fekk* edilerek, Darphane-i Amire tarafından *metin bir kimesneye ihale olunması* gündeme gelmiştir. Sonrasında Gümüşhacıköy maden emini olarak karar verilen kişi, daha önce Ankara vilayeti sınırlarında bulunan Gümüşkan Maden-i Hümayunu eminliğini de yapmış olan İsmail Ağa olmuştur. İşinin ehli bir kişi olduğu belirtilen ve işletmeyi *hüsn-ü idare* ile yönetecek bu kişinin *fi'l asl Ergani madeni ahalisinden olmağla fenn-i madene kemal ve vukufu zahir derece* olduğu da vurgulanmıştır. Neticede 1810 senesi mart başından itibaren görevden alınan Çaparzade Süleyman Bey'in yerine atanan İsmail Ağa, yeni

¹³⁸ Uzunçarşılı, a.g.m., s.239-240.

¹³⁹ BOA. C.DRB.54-2659 (18 Ş 1221-31 Ekim 1806).

¹⁴⁰ BOA. C.DRB 10-492 (6 L 1220-28 Aralık 1805).

¹⁴¹ BOA. C.ML 3-135 (3 Ra 1224-18 Nisan 1809).

¹⁴² BOA. C.DRB 16-761 (25 R 1222-2 Temmuz 1807).

mağaralar açarak, *külliyetli sim ve kurşun istihsal* etmesi ve bunu Darphane-i Amire'ye göndermesinin yanı sıra, madenci taifesini *mezalimden muhafaza* etmesi şartıyla Gümüşhacıköy madeni emniğine tayin olunmuştur.¹⁴³

Amasya sancağı ve bu sancağa tabi Gümüşhacıköy maden işletmesinin Çaparzade Süleyman Bey'den alınmasında, Orta Anadolu'da Caniklizadelerle yaşadığı güç mücadelesinin etkisi büyük olmuştur. Devlet, 18. yüzyılın sonlarında Rusya ve Avusturya'ya karşı yürüttüğü savaşta Canikliler'i Kafkasya cephesinde kullandığı gibi Çaparzadelerden de Balkanlar'daki orduya asker ve zahire temini konusunda yararlanmıştı. Zaman zaman bu şekilde faydalandığı bu iki âyan ailesinin buldukları bölgelerde daha fazla siyasi güç elde etmesine ise müsaade etmemiştir. Zira Canik ve Karahisar-ı Şarki sancaklarının da kendisine verilmesini isteyen Çaparzadeler'e müsaade edilmemekle birlikte, Bozok sancağının kuzey yönünde gelişmesine de fazla müsaade etmeyen devlet, bir denge unsuru olması açısından bu alanı Caniklizadelere bırakmış ama Çaparzadeler'in güneyi yönünde gelişmesinde bir mahzur görmemiştir. Bu bağlamda 18. yüzyılın sonlarından itibaren Süleyman Bey'in adamlarından Derviş Mustafa Ağa'ya Tarsus sancağı mütesellimliği ve yine Süleyman Bey'e yakın Ahmet Ağa'ya Adana mütesellimliği verilmesiyle Çaparzadeler, Bozok sancağının güneyine doğru hâkimiyet alanlarını genişletirken, Canikliler de kuzey Anadolu tarafında etkinliklerini arttırmıştır. Devlet böylece, orta ve kuzey Anadolu'da Çapanoğulları ile Canikliler arasında bir denge kurmuştur.¹⁴⁴

Çaparzade Süleyman Bey'in Bozok sancağının güneyinde etkin olduğu bu dönemde kendisine Adana sancağında da bazı madenlerin işletme görevi verilmiştir. Adana sancağına bağlı Sarıçam kazasındaki demir madenlerinin işletmesi kendisinde bulunan Çaparzade Süleyman Bey'in ölümünden sonra burası atıl hale gelmiştir. Kendisinden sonra oğullarının bu işletmeyi idare edememesi nedeniyle bu maden işletmesi, 1818 yılından itibaren Adana valisi Hacı Mustafa Paşa'nın idaresine bırakılmıştır.¹⁴⁵

¹⁴³ BOA. C.DRB 25-1248 (29 S 1224-20 Şubat 1814).

¹⁴⁴ Mert, a.g.e., s.51-54.

¹⁴⁵ BOA. C.DRB 24-1169 (29 B 1233-4 Haziran 1818).

6.2.4 Güherçile Temini ve Nakli:

Daha önce de değinildiği üzere âyanlar, devlete zahire, kereste, savaş malzemesi, araba ve çeşitli ihtiyaçların temininde aracı olarak önemli rol oynamışlardır.¹⁴⁶ Buna bağlı olarak dönemin harp sanayinde kullanılan bir madde olan güherçile¹⁴⁷, önemli bir savaş malzemesi olup, Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde çıkartılmakta ve modern silahların vazgeçilmez unsuru olmuştur. Bundan dolayı devlet, gümüş madeninde olduğu gibi güherçilenin de çıkarılmasına ve yeterli miktarda stoklarda tutulmasına özen gösterilmiştir. Özellikle Bozok sancağı¹⁴⁸ ve Kayseri önemli güherçile üretim merkezlerindendi. Bunun yanı sıra Malatya, Maraş, İçel, Niğde gibi bölgelerde güherçile madeni oldukça bol miktarda bulunmaktaydı.¹⁴⁹

Develerin temini ve güherçile üreticileri ile devlet arasında aracı özelliği ile gördüğümüz Süleyman Bey, diğer madenlerden farklı olarak, üretiminden ziyade daha çok güherçile madeninin temin ve nakliye işi ile görevlendirilmiştir. Bu bağlamda Süleyman Bey, kendi idaresi altındaki yerleşim yerlerinde üretilen madenin İstanbul'a ulaştırılmasında etkin rol almıştır. Çaparzade Süleyman Bey'in abisi Mustafa Bey döneminde de devlet, bu hanedandan güherçile madeninin tedariki konusunda yardım almıştır. Zira 1779 yılında Kayseri'de üretilen güherçilenin temini ve nakli ile ilgili hususlarda Çaparzade Mustafa Bey'e hükümler yazılmıştır. 1796 ve sonraki tarihlerde, Mustafa Bey'den sonra sancağın yöneticisi olan Süleyman Bey döneminde de Baruthane-i Amire için gerekli güherçilenin Konya, Karaman, Eskiil, Aksaray, Niğde, Kayseri, Kilisehisar kazalarından satın alınması ve satın alınan bu güherçilenin nakli konusunda talepler artarak devam etmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Özkaya, Âyanlar, s.146.

¹⁴⁷ Güherçile, şeffaf, renksiz, kokusuz, tuzlu ve havada bozulmayan billurlar veya beyaz billürsu bir tozdan oluşmaktadır. Potasyum(âdi güherçile), sodyum (Şile güherçilesi) ve Kalsiyum (toprak güherçilesi) nitrat olmak üzere üç çeşidi vardır. Genellikle, alkalilerle ve toprak alkalilerle karışmış halde bulunan azotlu maddelerin yükseltgenmesi sonucunda oluşur ve çiçeklenmeler biçiminde ortaya çıkar. Özellikle âdi güherçile türü olan potasyum nitrat, yer yüzeyinde duvarların ve kayaçların üzerinde ve mağaralarda kabuklar halinde rastlanılmakla birlikte bazı toprak türleri içinde de görülebilmektedir. M. Metin Hülagü, a.g.m., s.73.

¹⁴⁸ Güherçile üretiminin yapıldığı yerler arasında geçen Akdağ, maden-i hümayun sınırları içinde yer almakta olup, Ahmet Refik'in eserinde sıkça geçmektedir. Refik, a.g.e., s. 7,9,11,15.

¹⁴⁹ Özkaya, Âyanlar, s.302-304.

¹⁵⁰ Aynı eser, s.146.

Nakliye işinde Türkmen aşiretlerin develerini kiralayan Süleyman Bey, bazı dönemlerde bu aşiretlerin nakliye konusunda isteksizlikleri ile karşılaşabiliyordu. Nitekim Kayseri’de üretilen güherçile kantarı 15 kuruştan İstanbul’a taşınmak üzere Bektik(Bedikan) aşireti ile anlaşılmıştır. 1804 yılına ait 600 kantar *barut-u siyahi*¹⁵¹ hammaddesi olan bu güherçile, adı geçen aşiretin taşıma konusunda isteksizliği nedeniyle 6 ay üretim yerinde bekletilmiştir. Devlet, Çaparzade Süleyman Bey’e hitaben yazmış olduğu hükümde bu konuyla ilgilenmesini istemiştir. *Zira güherçileyi nakle memur olan aşiret halkı hizmetlerinde tekâsül gösterdiklerinden Baruthane-i Amire’nin zarar göreceği ifade edilmiştir.*¹⁵² Bazen de güherçile üreticisi olan ve yıllık belli bir taahhütte bulunan kişilerden kaynaklı sorunların çözümünde Çaparzade Süleyman Bey’den yardım istenilmiştir. Örneğin Baruthane-i Amire için, Çaparzade Süleyman Bey tarafından 1808-1811 yılları arası için Kilisehisar’dan yıllık 27 bin kıyye güherçile imalatı hususunda anlaşılan Niğde müftüsü Necip Efendi’ye bu iş için 11250 kuruş ödeme de yapılmıştır. Fakat 1811 yılına ait taahhüt edilen güherçilenin gönderilmediği anlaşılmıştır. Aksaklığın, Necip Efendi’nin vefatı nedeniyle yaşandığı anlaşılmış ve devlet, Çaparzade Süleyman Bey’e gönderdiği hükümde, güherçile üretimi için kendisine belli bir ödeme yapılan, ancak vefat eden Niğde müftüsünün zimmetindeki bu paranın mirasçılarında tamamen tahsilini istemiştir.¹⁵³

Güherçile daha çok, Çaparzade Süleyman Bey tarafından kendi hâkimiyet alanı olan Kayseri, Aksaray ve Ankara’dan satın alınmaktaydı. Anılan yerlerden, 1808-1811 yılları için temin edilecek güherçile madeninin İstanbul’a nakli ile ilgili Süleyman Bey’e gönderilen hükümde, güherçilenin hassas bir maden olması sebebiyle nakliye işinde istihdam edilecek *şütüranın* (develerin) *mevsim-i sayfta* (yaz mevsiminde) *yüke elvermeyeceğinden* bahar mevsiminde yola çıkacak şekilde tertip edilmesi istenmiştir. Taşıma işinde yine Bektik aşiretinden kiralanan hayvanların kullanıldığı bu güherçilenin nakliyesinde bir gecikme veya aksama durumunda, bunun Baruthane-i Amire’nin belli bir süre kapalı kalmasına neden olacağı da belirtilmiştir.¹⁵⁴ Zaman zaman üreticilerin

¹⁵¹ Kayseri ve Bozok sancaklarında üretilen ve siyah barutun hammaddesi olan bu güherçile çeşidi dumansız barutlarda da kullanılan ve külçe halinde madenî bir maddeden oluşmakta olup, barut yapımında kullanılmıştır. Hülâgu, a.g.m., s. 74.

¹⁵² BOA. C.AS 280-11625 (12 Za 1219-12 Şubat1805).

¹⁵³ BOA. C.AS 172-7518 (20 Ca 1227-1 Haziran 1812).

¹⁵⁴ BOA. C.AS 172-7518/1 (20 Ca 1227-1 Haziran 1812).

taahhüt ettikleri miktarı vaktinde İstanbul'a göndermemeleri bu hususun özellikle vurgulanmasına sebep olmuştur. Böyle durumlarda devletin, işin daha hızlanması ve gönderilmeyen güherçilenin tamamen gönderilmesi için Bozok mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'e mübaşirle de emir yazmıştır.¹⁵⁵ Çaparzade Süleyman Bey'in kendi sancağında bulunan Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili faaliyetlerine ileriki bölümlerde değinilecektir.

6.3 Akdağ Maden Bölgesinin Tarihi

Günümüzde Yozgat ili sınırlarında kalan Akdağmadeni, kuruluş itibariyle civar yerleşim yerlerine göre uzun bir geçmişe sahiptir. Yörede bulunan Akdağ'ın eteklerinde kurulan maden işletmesi, zamanlı bu yerleşim yerinin de adı olmuştur. Maden işçilerinin akınıyla yerleşik köy düzenlerine geçilen bu yöre, belirli bir süre, Maden ismiyle anılmış daha sonra Akdağmadeni ismini almıştır. İskâna açılmasında şüphesiz kazada faaliyet gösteren Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinde çıkarılan simli kurşunun büyük bir rolü olmuştur.¹⁵⁶ 19. yüzyılın başlarına değin herhangi bir yerleşime sahne olmayan ilçe merkezi, simli kurşun yataklarının işletmeye açılmasıyla giderek önem kazanmış ve yavaş yavaş bir şehir hüviyetine kavuşmuştur.¹⁵⁷ 1936 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsünün görevlendirdiği maden mühendisi R. Pilz'in hazırladığı *Akdağ Maden Bölgesi Hakkında Rapor* da Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin bulunduğu bölgedeki Güneyli köyü, ilk defa madenin çıkarılıp işletildiği yer olarak belirtilmiştir. Maden mühendisi Pilz, raporu hazırladığı dönemde yörenin

¹⁵⁵ BOA. C.AS 172-7518/2 (20 Ca 1227-1 Haziran 1812).

¹⁵⁶ Yozgat Kataloğu-1990, C. I, İstanbul: Yozgat Kültür ve Dayanışma Demegi Yayınları, 1991, s.293.

¹⁵⁷ Maden-i Hümayun işletmesi ile gelişen Akdağ örneğinde olduğu gibi madenlerin buldukları yerlerin sosyo- ekonomik yönden kalkınmalarındaki rolleri yadsınamaz bir gerçektir. Bu alanda yapılmış birçok çalışma bu gerçeği ortaya koymaktadır. Gümüşhane ilinin, klasik dönemden itibaren çıkarılan gümüş madeni ile birlikte gelişmesi, ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru çeşitli nedenlerden dolayı işletmelerin kapanması ile halkın yoksullaşması ve bunun kentin kalkınmasına etkileri (Kemal Saylan, a.g.t., s. 89); yine Tokat'ta bulunan bakır kalhanesinin faaliyette olduğu dönemde şehrin ekonomik olarak büyük gelişim gösterdiği, bakırla alakalı faaliyetlerin son bulması ile şehrin büyüklük ve şöhretini de kaybetmesi (Mehmet Genç, "17.-19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986), Ankara: 1987, s.145-169.); Ergani kasabasının gelişiminde yörede çıkarılan bakır madenlerinin büyük rolü (Ali Yiğit, "Maden (Ergani Madeni) Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 7, 1995, s. 319.); 18. yüzyılın sonlarından itibaren belli bir süre çıkarılan kurşun ve altın madeni sayesinde büyüyen Bozkır ilçesi (Hamit Şafakçı, "Bozkır'da Madencilik (1776-1839)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2013, s. 75.) bu konuyla ilgili gösterilecek örneklerdendir.

sakinlerinden olan 95 yaşındaki Mehmet Kâhya ile işletmenin tarihi üzerine görüştüğünü, bu bilgiyi de ondan aldığını belirtmiştir. Anılan raporda geçtiğine göre; Güneyli köyü sakinleri madencilikle meşgul olup, bu madenciler Gümüşhane'den getirtilmişlerdir.¹⁵⁸ Arşiv kaynaklarında da bu bilgi teyit edilmekte ve Akdağ Maden işletmesinin tam anlamıyla faaliyete geçmesiyle birlikte dönemin Sivas valisi tarafından 1820'li yıllardan itibaren Gümüşhane'den maden işçileri getirildiği görülmektedir.¹⁵⁹ Zamanla Bozok sancağı idaresindeki bu bölgeye maden işletmesinde istihdam edilmek üzere, Ahıska, Arapkir, Artvin ve Giresun bölgelerinden de taşçı, marangoz ve demirci gibi meslek alanlarından birçok işçi getirtilmiştir.¹⁶⁰ Özellikle marangoz ve taşçıların yöreye akınıyla, maden ocağı çevresine binalar yapılmış ve zamanla yerleşik düzene geçmişlerdir. Yöreye gelip yerleşenler arasında Rum ve Ermeni milletlerine mensup ailelerin de varlığından söz etmek mümkündür.¹⁶¹

Doğudan Ermeni asıllı Kıptiler gelirken¹⁶², batıdan da Rumlar gelip yerleşmişlerdir. Ancak Ermeni ve Kıpti nüfusu, Rumlara nazaran oldukça azdır. Maliye Nezaretinin Varidat Muhasebesi 1372 numaralı Cizye Defterinde, 836(387 Hane) Rum yazılı iken Kıptilerin sayısı 31(14 Hane) ve Ermenilerin nüfusu 7(7 Hane) kişiden oluşmaktadır.¹⁶³ Maden-i hümayunun da içinde yer aldığı Akdağ, demografik olarak kozmopolit bir yapıya sahiptir. Belirtilen gayrimüslimlerin yanı sıra farklı aşiret ve boylardan Müslüman ahalinin iskân edildiği bir yer olan Akdağ, özellikle Tanzimat'tan sonraki süreçte konar-göçer toplulukların göç ettirildiği bir yer olmuştur.¹⁶⁴

¹⁵⁸ R.Pilz, "Akdağ Maden Bölgesi Hakkında Rapor", s. 7.

¹⁵⁹ BOA. C.DRB. 34-1672(6 Za 1246-18 Nisan 1831); A.H. Guleman, "Türkiye Kurşun Yatakları", Ankara: MTA Yayınları, 1949, s. 243.

¹⁶⁰ Zeynep Akbulut, "Tanzimat Dönemindeki Temettüat Defterlerine Göre Akdağmadeni Kazası Ve Köylerinin Sosyo Ekonomik Yapısı (H /1260-1261)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2002, s. 20.

¹⁶¹ Ahmet Türkan, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'da Tenassur Olayları ve Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavrilere", Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 10, 2010, s.140-174.

¹⁶² Kıptilerden *bedelat-ı askeriye* alınıp alınmayacağı ile ilgili Ermeni Papazı'nın dilekçesinden Akdağmadeni'nde uzun zamandan beri bu etnik grubunda yaşadığını anlıyoruz. BOA. DH.MKT 739-31(24 R 1321)

¹⁶³ BOA. Maliye Varidat Cizye Muhasebesi Defterleri (ML.VRD.CMH.d.) 1372/2 (17 C 1270-17 Mart 1854)

¹⁶⁴ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve savaşı izleyen dönemde konargöçer aşiretler yüzünden Osmanlı Devleti'nin taşradaki otoritesi oldukça zayıflamıştır. Bunun sonucunda Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki birçok aşiret mensubu, eşkıyalık faaliyetlerine girişmiştir. Devlet, konargöçer Türkmen ve Kürt aşiretlerini kontrol altında tutma lüzumu duymuştur. Savaşın ilerleyen günlerinde konargöçer aşiretlerin devlet otoritesini tanımayarak başlarına buyruk hareket etmeleri, reayaya yönelik saldırıları ve

1831 yılındaki sayıma göre Bozok sancağı nüfusu 40356'sı Müslüman, 9828'si gayrimüslim olmak üzere 50364 olarak belirlenmiştir.¹⁶⁵ 1880-1892 tarihlerinde Osmanlı ülkesinin Anadolu coğrafyasını gezen seyyah Vital Cuinet 1890'da Akdağ Maden kazasına bağlı 170 köyde, 25.589'u Müslüman, 4.992 Ermeni, 2.029 Ortodoks - Rum ve 332 Müslüman olmayan Çingene olmak üzere toplam 32.942 nüfus bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁶⁶ Gayrimüslim olan bu aileler çiftçilikle iştilik ettikleri için genelde verimli ve sulak olan yerlere yerleşmişlerdir. Türkler ise daha ziyade hayvancılıkla geçimlerini temin yoluna gitmişler ve kırsal alanlarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹⁶⁷

Maden ismi uzun bir süre kullanılmıştır. O tarihlere ait yazı, salname, temettuat defterleri gibi kaynakları incelediğimizde *Maden* ismine sıkça rastlamamız mümkündür. 1873 Tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde geçen Maden kazası¹⁶⁸ ibaresi, 1876 yılına kadar bu ismin kullanıldığını göstermektedir. 1907 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde Akdağ kasabasının teşkilinin pek yeni olduğu, madenin keşfinden sonra bölgeye gelen madenciler tarafından ihdas edilen binalarla büyüyen kasabanın, daha sonra kaza merkezi olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁹ 1830'larda iyice kalabalıklaştığı tahmin edilen Akdağmadeni kasabasının, Tanzimat'tan sonraki düzenlemelerde, Karahisar-ı Behrâmşâh (Muşalikalesi/Çalışkan Köyü) Kazasına bağlı bir nahiye merkezi, 1867

---

bu saldırıların Osmanlı-Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getirmesi, mahalli yönetime karşı isyanları, vergi ve asker konusundaki hükümet karşıtı tutumları devletin kendilerine müdahale etmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde, Selmanlu ve bu aşirete bağlı Süleymanlı cemaati tüm üyeleriyle birlikte Bozok sancağına Budaközü ile Bozok taraflarında iskân edilmişlerdir. (Tuğrul Özcan, Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014, s.200-203.) Selmanlu aşireti ve buna bağlı Süleymanlı cemaati Akdağ Maden-i Hümayuna merbut yerlerdendir. Bununla birlikte 1846 yılında Ankara Valisi olarak tayin edilen Vecihi Paşa döneminde konar-göçer aşiretlerinin bir düzene tabi olmaları amacıyla eyalete bağlı Bozok ve Kayseri sancaklarına *dağıtılarak iskân* yoluyla 35-40 bin farklı aşiret mensubu yerleştirilmiştir. Maden-i Hümayunu'nun merkezi konumundaki Akdağ kazasına bağlı 8 köye Türkmen olan Afşar aşiretini ve *Ekrad* olan Rışvan aşiretine mensup Okuyanlı ve Halikanlı cemaatleri yerleştirilmiştir. (Rahmi Deniz Özbay, "Tanzimat Sonrasında Akdağ kazası Civarına Afşar Türkmenlerinin İskânı-(1256) 1840" XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C.II, Ankara: TTK Yayınları, 2002, s. 458.) Yine arşiv kayıtlarında Akdağ bölgesine farklı zamanlarda Çeçen muhacirlerinin de iskân edildiğini görmekteyiz. BOA. Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri A.MKT.MHM 525-22 (3 C 1322-)

¹⁶⁵ Cem Behar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarih İstatistikleri Dizisi, C. II, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1996, s. 23.

¹⁶⁶ Vital Cuinet, La Turquie d'Asie VI, İstanbul: Les Editions Isis, 2001, s.44.

¹⁶⁷ Hakkı Yurtlu, Geçmişten Günümüze Akdağmadeni, Ankara: 2001, s.20.

¹⁶⁸ Bazı vilayet salnamelerinde Yozgat sancağına bağlı olarak *Maden Kazası* (Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1873, s.65) ifadesi kullanılmıştır.

¹⁶⁹ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1907, s. 204.

ylında ise yeni teşkil olunan Maden kazasının merkezi yapılmıştır.¹⁷⁰

Önceleri *Çepni Köyü* olarak bilinen ve daha sonraları Karahisar-ı Behramşah olarak adlandırılan yerleşim yerinin Akdağmadeni kazasının oluşumunda önemli bir yere sahip olmuştur. Madene hizmetle yükümlü köylerden birisi olması yönüyle de birçok belgede ismi geçen bu yer, bazen Karahisar bazen de Karahisar-ı Behramşah olarak anılmıştır. Anadolu sınırları içerisinde Karahisar ismini alan birçok yerleşim yeri olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazıları da Yozgat sınırlarında bulunmaktadır.¹⁷¹ Tarihi kaynaklarda Karahisar-ı Behramşah ismine, 13. yüzyıldan itibaren Türkiye Selçukluları hükümdarı Sultan I. Alâaddin Keykubad'ın, yöreyi Mengücek meliki Nasireddin Behramşah'a, Erzincan kentinin teslimi karşılığında iktâ olarak vermesiyle birlikte sıkça rastlamaktayız.¹⁷² Muşâlîm Kalesi¹⁷³ adıyla da bilinen Karahisar-ı Behrâmşâh Kalesinin, ismini Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yaşayan Selçuklu emirlerinden Behrâmşâh-ı Çandar'dan almış olduğu tahmin edilmektedir. Karahisar-ı Behramşah, 1530'da Zile kazasına bağlı bir nahiye olarak gösterilmiştir. Bir kale ve küçük bir yerleşmeden ibaret olan nahiye merkezinin adı Karahisar-ı Behramşah ili şeklinde kaydedilmiş, kırk altı hane nüfusu bulunan, iki zaviyenin yer aldığı küçük bir kasaba olduğu, kalesinde on muhafızın görev yaptığı belirtilmiştir. Burası 17. yüzyılda Sivas eyaletine bağlı bir kaza merkezi haline gelmiştir.¹⁷⁴

Maden işletmesinin faaliyete geçtiği ilk dönemlerde de Eyalet-i Rum içerisinde Sivas sancağına bağlı olan Karahisar-ı Behramşah, birleştirilmeden önce Bozok sancağına bağlı olan Akdağ kazası ile sınır anlaşmazlıkları yaşamıştır.¹⁷⁵ Çalışmamızda, Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı kazalar içerisinde çokça geçen Karahisar-ı

¹⁷⁰ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1868.

¹⁷¹ Artık ismi yaşamayan Karahisar-ı Behramşah'ın dışında günümüzde Yozgat ili sınırları içinde iki Karahisar ismine daha rastlanmaktadır: Akdağmadeni ilçesine bağlı Karahisartatlısı ve Kadışehri ilçesi sınırları içinde günümüzde Kemallı olarak bilinen Karahisarkemallisi. Metin Tuncel, Karahisar, (Türkiye'de Bazı Yerlerin Ortak Coğrafi Adı), TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, 2001, 416-418.

¹⁷² Murat Hanilçe, "Vatan Topraklarındaki İmza: Türk Yer Adları, Zile Kazası Örneği (1455-1575)", Turkish Studies, Vol. 8/2, 2013, s. 93.

¹⁷³ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1907, s. 204.

¹⁷⁴ Hanilçe, a.g.m., s. 93.

¹⁷⁵ *Sekiz adet karye, öteden beri Karahisar-ı Behramşah kazasına tabi iken Çaparzadeler zamanında 5-6 sene mukaddem Akdağ kazası tarafından idare edilmiştir. Çaparzade Süleyman Bey'in vefatından sonra bu yerleşim yerlerinin hangi kazaya ait olduğu Sivas ve Bozok sancakları arasında sorun oluşturmuştur. BOA. Cevdet Tasnifi, Dâhiliye (C.DH) 167-8313 (18 M 1231-20 Aralık 1815). Bu sorun daha sonraki dönemde iki kazanın Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlanması ile çözülmüştür.*

Behramşah ile Akdağ, iki ayrı nahiye olarak Maden kazasına bağlanmışlardı. *Bozok sancağı dâhilinde kâin Akdağ ve Karahisar-ı Behramşah kazalarının Akdağ Maden-i Hümayununa ilhaki*¹⁷⁶ ile Akdağmadeni, o tarihten günümüze kadar, kaza merkezi statüsünü koruyarak gelmiştir. 19. yüzyılın başlarına kadar herhangi bir yerleşmeye sahip olmayan Akdağmadeni yöresi simli kurşun yataklarının işletmeye açılmasıyla önem kazanmaya başlamıştır. 1830'da maden işletmesinin etkisiyle nüfusu artmış, 1839'da nahiye, 1860'ta da kazaya dönüştürülmüştür. Akdağmadeni'nin bu şekilde büyümesi sonucunda Karahisar-ı Behramşah'ın bölgedeki eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte burası, Akdağmadeni kazasına bağlı Karamağara nahiyesinin¹⁷⁷ merkezi olunca Karamağara adıyla anılmaya başlanmış ve sonraları Akdağmadeni'nden ayrılarak Saraykent adıyla kurulan ilçenin merkezi olmuştur.

1860 yılına kadar kaza olarak kalan Akdağmadeni bu tarihten sonra Bozok sancağına bağlanmıştır. İlçe merkezi bir ara Akdağmadeni'nden alınarak eski bir bucak olan Saraykent (Karamağara) köyüne nakledilmiş, 1876 yılında tekrar Akdağmadeni kazasına devredilmiştir. Kayıtların tetkikinde 1862 yılında kurulan beldenin 1890'lı yıllara kadar teşkilatını oluşturmadığı görülmüştür.¹⁷⁸

Bugün Akdağmadeni ilçesinin sahip olduğu yerleşim yeri, Osmanlı döneminde Akdağ, Çepni-Çunkar ve Karahisar-ı Behramşah kazalarından meydana gelmiştir. Vilayet salnamelerinde geçen *Akdağ* nahiyesi, Boğazlıyan kazasına bağlı bir yerleşim yeri olarak geçmekte olup; burası günümüz Çayıralan ilçesinin merkez yerleşim yerine tekabül etmektedir.¹⁷⁹ Yine salnamelerde geçen Karamağara (günümüz Saraykent ilçesi) yerleşim yeri Maden kazasına bağlı bir yer olup, anılan bu yerleşim yerlerinin birleştirilmesiyle Akdağmadeni ilçesi oluşmuştur. Bazı dönemlerde Akdağmadeni sınırlarındaki köyler çevre kazaların sınırlarına dâhil edilmekle¹⁸⁰ birlikte Akdağmadeni ilçesi günümüzde Yozgat'ın en büyük ilçelerinden biri konumundadır.

Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayımına göre Akdağ maden işletmesine

¹⁷⁶ BOA. Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL) 703-52(29 Za 1281-25 Nisan 1865).

¹⁷⁷ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1876, s.128.

¹⁷⁸ Yozgat İl Yıllığı-1991, Yozgat: Yozgat Valiliği Yayınları, 1991, s.80.

¹⁷⁹ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1890, s. 173; Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1893, s. 195; Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1900, s.228.

¹⁸⁰ BOA. DH.MKT 2901-28(28 B 1328-5 Ağustos 1910)

merbut nahiyelerdeki erkek nüfusu şu şekilde olmuştur: Yozgat Kasabası: 3218, Kızılkoca: 7.997, Selmanlı: 2914, Budaközü (Sungurlu): 6731, Akdağ(Çayıralan): 7371, Sorgun: 8.573, Karahisar-ı Behramşah: 3819, Gedik-Çubuk: 2512, Emlak: 2919, Boğazlıyan: 2745, Süleymanlı: 1389.¹⁸¹

1907 yılına ait Ankara Vilayet Salnamesinde, Akdağ kazasının merkez nüfusu, 1402'isi Müslüman olmak üzere toplam 3535'tir. Kaza genelindeki toplam nüfus ise; 10924'ü gayrimüslim, 36123'ü Müslüman olmak üzere 47047'dir.¹⁸²

6.4 Akdağmadeni'nin Jeolojisi ve Coğrafi Konumu

Maden cevheri ve enerji kaynağı bakımından sınıflandırılan madenler, içerisindeki minerallere göre isimlendirilmektedir. Buna göre kayaçların bileşiminden eritilerek ayrıştırılan madenlere metalik madenler denir. Bunların sayısı, 2000'i aşar. Belli kayaç kütlelerinde, çok sayıda cevher bulunabilir. Ama eritilip ayrışıldığında, bunlardan hangisi daha yüksek payda elde ediyorsa (demir, krom, bakır, altın gibi) artık bu kayaç kütlesi, o madenin adı ile adlandırılır ve bu madenin bulunduğu veya işletildiği yere de, o madenin adı verilir. Herhangi bir kayaç kütlesinde bulunan metalik madenlerden, yani maden cevherlerinden hangisinin cevher payı ekonomik olarak gelir getirici düzeyde yüksek ise, bu yüzde payına tenör (cevher yüzdesi) denir ve maden yüzdesi yüksek olan cevherin yani o metalik madenin adı ile adlandırılır.¹⁸³

Ekonomik olarak işletilmekte olan yataklarda en çok bulunan kurşun minerali, galen denilen tabii haldeki kurşun sülfürü olup, genellikle çinko, bakır, gümüş, altın ve demir mineralleriyle birlikte bulunmakla birlikte az miktarda demir, antimuan ve selenyum da içerebilir. Gümüş içeriği genellikle % 0.01-2.0 arasında değişir. Bu nedenle *simli kurşun* adını alır.¹⁸⁴ Akdağ Maden bölgesinde, günümüzde dahi, çıkarılmakta olan kurşun madeni, gümüş ve çinko karışımı ile beraber çıkmakta olup; Osmanlı dönemindeki belgelerde gümüş oranının yüksekliği sebebiyle simli kurşun

¹⁸¹ Behar, a.g.e., s. 23.

¹⁸² Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1907, s. 248.

¹⁸³ Hayati Doğanay, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, İstanbul: Öz Eğitim Yayınları, 1995, s.278.

¹⁸⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı", Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No: 639, Ankara:2001, s.1.

madeni olarak isimlendirilmiştir. Günümüzde ise aynı bölgede çıkarılan kurşun madeninin çinko ile yoğun olarak çıkarılmasından dolayı da çinko-kurşun madeni olarak isimlendirilmektedir.

Türkiye'deki kurşun yataklarının % 90'dan fazlası, çok eski zamanlardan beri bilinen yataklardır.¹⁸⁵ Anadolu'daki çok önemli metalik maden yataklarında, milattan önce başlanan maden işletmeciliğine günümüzde halâ devam edilmektedir. Bunlar Akdağmadeni, Küre, Murgul, Keban, Ergani ve Maden (Elazığ) yöresindeki maden işletmeleridir.¹⁸⁶ Sözü edilen maden işletmeleri, binlerce yıl öncesinden başlayıp günümüzde de etkinliklerini sürdüren ve bu özelliği nedeniyle dünyada ender rastlanan metalik maden sahalarıdır.¹⁸⁷ Akdağmadeni bölgesi, cevher teşekkülü bakımından büyük bir önem kazandığı için birçok maden mühendisi ve jeolog tarafından ziyaret edilmiştir.¹⁸⁸ Akdağmadeni ve çevresindeki maden yatağı, özellikle ülkemizin kurşun-çinko potansiyeli açısından önem taşımaktadır.¹⁸⁹ Akdağ ve Türkiye'deki diğer kurşun ocaklarının hemen hepsi yeraltı işletmesi olarak çalışmaktadır.¹⁹⁰

Anadolu'nun milattan önceki ilk madencileri, metalik madenleri çıkartabilmek için ateş ve sudan faydalanmışlardır. Odun ateşi ile ısıtılan yerin üzerine dökülen suyun oluşturduğu çatlak ve yarıklardan maden cevherlerinin çıkartılmış olabileceği üzerinde durulmuştur. Anadolu'nun ilk maden arayıcılarının kullandıkları bu yöntem, daha sonraki dönemlerde mağara/galeri açmak için kullanılmıştır. Ateş ve sudan yararlanılarak açılan maden galerilerinden bazıları; Niğde Çamardı'ndaki bazı işletme ocakları ve aynı yöredeki Sudeliği mevki ile Kütahya Gümüşköy eski maden işletmeleri olmuştur. Akdağmadeni yöresindeki maden işletmeleri ile Doğu Karadeniz

¹⁸⁵ Rüştü Ovalıoğlu, "Türkiye Bakır-Kurşun- Çinko Madenleri ve Bunların Arama-Değerlendirme Problemleri", I. Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik Kongresi, Maden Mühendisleri Odası Yayınları, 1969, s.110.

¹⁸⁶ Savaş, a.g.e., s.7-11.

¹⁸⁷ Kaptan, a.g.m., s. 766.

¹⁸⁸ Akdağ maden bölgesinin jeolojisi hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bunların içinde en eski tarihli olanı Fransız Jeolog P. De Tchihatcheff (1867)'in çalışması olmakla birlikte diğerleri, Mr. S. Paolo (1911); R. Pılz (1936); E. Lohn (1940); V. Kovenko (1944); Karl Nebert (1955); H. Agelede(1955); Ziya Barut (1957); A. Pollak (1958); Ali Özkan (1959); Carlo Pisoni (1961); Ramond Vache (1963)'nin çalışmalarıdır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı MTA Mühendisleri tarafından hazırlanan raporlardır. Bu çalışmalardaki teknik bilgiler konumuzun dışında olmakla birlikte, yazılan bu raporlarda maden bölgesinin tarihi hakkında arşiv belgeleri ile örtüşen bilgiler çalışmamızda kullanılmıştır.

¹⁸⁹ Ebru Coşkun, "Akdağmadeni (Yozgat) Pb-Zn Yataklarında Metamorfizma Etkisinin Araştırılması" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010, s.1-3.

¹⁹⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, a.g.r., s.16.

Bölgesindeki eski maden ocaklarında da bu yöntemin kullanılmış olması buraların çok eski dönemlere ait maden alanları olduğunu göstermektedir.¹⁹¹ Bazı kaynaklarda Akdağmadeni bölgesindeki madenlerin ilkçağlarda Yunanlılar tarafından işletildiği bilgileri de yer almaktadır.¹⁹²

Milattan önceden başlayarak, Anadolu'da tarih boyunca işletilen kurşun-çinko yatakları, içinde Akdağmadeni'nde bulunduğu, Gümüşhane, Asarcık, Gümüşhacıköy, Işıkdag, Balya, Keban, Gümüşkan, Karakoca, Ortakonuş, Bulgardağı, Tekneli Yayla, Denizovası gibi yerler aynı jeolojik zaman diliminde meydana gelmiştir. Bu yerler, Marmara-Batı Karadeniz alanlarının denizle kaplı olması ve bu denizin gittikçe Güney-Güneydoğu istikametinde çekilmesi sonucunda ortaya çıkan *tersiyer devri-üçüncü jeolojik zaman* magmatizmasıyla ilgili olan yerlerdi.¹⁹³ Bu bağlamda Akdağmadeni, Bulgardağı, Gümüşhacıköy, Gümüşhane, Balya ve Anamur gibi yerleşim yerlerinde eski çağlara ait cüruflar¹⁹⁴ bulunması olağandır.¹⁹⁵

Coğrafi konum olarak İç Anadolu'nun Kızılırmak Bölümü'nde, Akdağ eteklerinde kurulmuş olan Akdağmadeni Yozgat ilinin doğusundadır. İlçe doğuda Şarkışla, güneyde Çayıralan, batıda Sarıkaya ve Saraykent, kuzeyde ise Kadışehri ilçeleri ile komşudur. Yozgat iline 100 kilometre uzaklıktadır. Matematiksel konumu; 39°, 39', 39" enlemi ile 35°, 53', 11" boylamları arasında yer almaktadır. İlçede karasal iklim hâkim olup, ormanlık ve yaylalık alanlarla kaplı olduğundan, bazen Karadeniz iklimi özelliği gösterir. Yazları serin, kışları ise soğuk ve yağışlı geçmektedir. Yağışlar genellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerine rastlamaktadır. Ormanlık alan çokluğu sebebiyle ilin en çok yağış alan ilçesidir. Ortalama sıcaklığı 8°-12°C'dir. Yazları fazla sıcak değildir. Kışında çok fazla soğuk olmaz. Akdağlar soğuğa engel olur. Nispeten nemli ve yağışlı iklim nedeniyle orman alanı, çevreye göre çok fazla geniştir.¹⁹⁶ Ormanlık alana kurulduğundan zamanla ormanlık alan meskûn haline

¹⁹¹ Kaptan, a.g.m., s. 765.

¹⁹² V. Kovenko, "Akdağ Bölgesindeki Eski Madenler Hakkında Rapor", No:1604, Ankara: MTA Yayınları, 1944, s.1.

¹⁹³ Doğanay, a.g.e., s.280.

¹⁹⁴ Yeryüzüne çıkarılıp işlenmeden terk edilmiş ham cevher içeren maden posası. Devellioğlu, a.g.e., s. 149

¹⁹⁵ Gökhan Çatal, "Antik Anadolu Madenciligi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.9.

¹⁹⁶ Yurtlu, a.g.e, s. 46.

dönüştürülmüştür. Maden işletmesinde kullanılan odun kömürünün temin edildiği ormanlar, çok geniş bir alana yayılan sarıçam, meşe, yabani kavak gibi pek çok ağaç türü vardır. Uzunburun, Akdağ, Uzunçalı, Ağırkaya, Büyüktepe gibi adlarla anılan orman mahallerinde sarı ve karaçam ve meşe çoğunlukta.¹⁹⁷ Yozgat'ın en ormanlık bölümünün burada olması yönüyle, 19. yüzyılın sonlarına kadar yörenin orman ihtiyacını karşıladığı gibi, civardaki Kayseri ve Kırşehir sancaklarına da önemli ölçüde kereste ihraç edildiği vilayet salnamelerinde geçmektedir.¹⁹⁸ Dönemin yerel gazetelerinde, orman ürünlerinin ekonomik bir getirisinin olabilmesi ve kereste ticaretinin yaygınlaştırılması için, kullanılan şose yolların yapım ve tamirine daha fazla önem verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁹⁹

Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi coğrafi konum olarak dört bir yönden de önemli maden işletmeleri ile çevrilmiştir. Gümüşhane, Keban-Ergani, Gümüşhacıköy, Bereketli-Bulgardağı ve Gümüşkan madenlerinin tam ortasında yer alan Akdağ maden işletmesi, sürekli olarak sayılan bu madenlerle iletişim halinde olmuştur.

6.5 Maadin-i Hümayun Kavramı ve Tanzimat Öncesi Akdağ Maden-i Hümayunu'nun İdaresi

Kelime anlamı olarak padişaha ait madenler anlamına gelen *Maadin(maden)-i Hümayun* tabiri, Osmanlı Devleti'nde bizzat devlet tarafından işletilen madenler için kullanılmıştır. Bu kavram üzerinde ayrıca durulmasının nedeni, maden-i hümayun emanetinin, sınırları belirlenmiş tek bir bölgeden ibaret olduğu yönünde çalışmaların varlığıdır.²⁰⁰ Ayrıca kavramın müstakil olarak Keban-Ergani yöresindeki madenler ve bu madenlere tâbî küçük madenler için kullanıldığı da ifade edilmiştir.²⁰¹ Anılan çalışmalarda bu kavramın sadece belli bir bölge ve sınırlardaki madenler için kullanıldığı belirtilmiştir. Bu durumu kuvvetlendirme sadedinde de arşiv belgelerinde, maden-i hümayun kavramının belli madenler için kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

¹⁹⁷ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1907, s. 247.

¹⁹⁸ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1900, s.227-228.

¹⁹⁹ Ankara Vilayet Gazetesi, “Şose Tariki Küşadı Hakkında Bir Teşebbüs-i Cedit”, 30 Eylül 1895.

²⁰⁰ Bkz. Tızlak, a.g.t. ve Yüksel, a.g.e.

²⁰¹ Fahrettin Tızlak, “XVIII. yüzyıl Sonu İle XIX. yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, 2013, s.349-365.

Şöyle ki; Osmanlı Devleti'nin en eski ve aynı zamanda Keban ve Ergani madenleri için ihtiyaç duyulan ustaların temin edildiği Gümüşhane madeni ve diğer Bozkır, Gümüşhacıköy, Kastamonu'daki Küre madenleri için böyle bir tabirin kullanılmadığı, aksine zikredilen madenlerin sadece yalın isimleri ile anıldığı ifade edilmiştir.²⁰² Yine üzerinde durulması gereken diğer bir konu da; maden-i hümayunların bir kuruluş tarihinin olup olmadığı hususudur. Bu kavramın, sınırları belli, müstakil bir işletme için kullanıldığını ifade eden aynı çalışmalar, maden-i hümayun emanetinin kuruluş tarihi olarak 1775 yılında Diyarbakır ve Sivas valiliklerine hitaben yazılan fermanı temel almışlardır.

Yukarıda ifade edilen hususlarla ilgili değerlendirmelerimize en sonda belirttiğimiz fermanın içeriğinden başlayabiliriz. 1775 tarihli ferman, belli bir maden-i hümayunla ilgili olmaktan ziyade, devletin maden işletmeleri ile ilgili bir değişikliğe gittiğini göstermekte olup emaneten işletilen madenlerin işletme mantığını kavramamız açısından çok önemlidir. Devlet tarafından işletilen ve dönemin en büyük işletmelerinden biri olan Keban-Ergani Maden-i Hümayununa böyle bir fermanın gönderilmesi ile emaneten işletme sisteminde de bir değişikliğe gidildiğini söyleyebiliriz. Zaten Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu topraklarında işletmeye alınan ve emanet usulüyle çalıştırılan tüm madenler serbestiyet üzere yönetilmekteydi. Bu fermanla serbestiyetin sınırları genişlemekte, emirlere verilen yetkiler arttırılmıştır. Maden-i hümayunlar için tam bir serbestiyetin ifade edildiği bu fermana öne çıkan noktalar şunlardı: Madenlere bağlı kazaların statülerine veya maden emirlerinin yetkilerine madenlerin civarında olan kadılar ile diğer yöneticilerden hiçbir kimse karışmayacaktı. Yerel yöneticiler, herhangi bir vesile ile hangi konuda olursa olsun şikâyet/istekte bulunacak olurlarsa maden emirlerinin şikâyet ve istekleri doğru kabul edilecekti. Fermana göre maden emirleri alanlarına giren bir konuda valileri şikâyet edebilme yetkisine haiz idiler. Emirlerin şikâyetleri merkezî yönetim nezdinde itibar görecekti. Dolayısıyla etraf kaza ve vilayetlerde kadı ve diğer yöneticiler maden emirlerinin istedikleri hususlarda onlara yardım etmekle sorumlu tutulmuşlardır. Fermana, üretimin aksamaması ve işletmede boşluk olmaması için, madencilerin kendi aralarında yaşadıkları her türlü anlaşmazlık ve davanın maden emini tarafından

---

²⁰² Tızlak, a.g.t., s.32.

çözüleceği belirtilmiştir. Yine yayınlanan bu fermanla madencilerin işletme bölgesinde işledikleri herhangi bir suç ya da istenmeyen bir davranıştan yakalanmaları ve cezalandırılmalarının maden emini tarafından yapılacağı ifade edilmiştir.²⁰³

Nitekim bu fermanın muhatabının yalnızca Keban-Ergani Maden-i Hümayun müdürlerinin olmadığını, 2 Şubat 1777 tarihinde Bozkır Maden-i Hümayunu'na gönderilen emirden de anlayabiliyoruz. Bahse konu fermanın üzerinde durduğu *serbestiyetle* ilgili olarak gönderilen bu emirde, Bozkır maden bölgesinde karışıklık çıkararak bir kısım madencilerin serbest olduğu ve ehl-i örf taifesinin bunlara karışmaması gerektiği üzerinde özellikle durulmuştur.²⁰⁴

Maden-i hümayun emanetinin kesin bir kuruluş tarihinin ve belirlenmiş bir sınırının olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Osmanlı Devleti'nde madenlerin bir emine verilerek emaneten işletilme usulü, çok eskilerden beri var olan bir uygulamadır.²⁰⁵ Bununla birlikte Keban-Ergani madenleri ile hemen hemen aynı dönemde işletilen Akdağ, Bozkır, Bulgardağı ve Bereketli madenleri için de *Maden-i Hümayun* tabiri sıkça kullanılmıştır. Madenlerde çalışma koşullarını düzenleyen 1867 tarihli nizamnamenin *Ereğli Kömür Maden-i Hümayunu İdaresinin Nizamnamesi*²⁰⁶ adını taşıması ve yine Taşoz, Kozan Dağı gibi küçük maden işletmeleri için de bu tabirin kullanılması Osmanlı toprakları üzerinde birçok işletmenin varlığını ortaya koymuştur.

Kısaca, maden-i hümayun, sınırları çizilmiş bir mekândan ziyade, devlet tarafından bizzat işletilen madenler hakkında yapılan genel bir tanımlamadır denilebilir. Anılan ferman, maden-i hümayunların kuruluş tarihi olmaktan daha çok, maden-i hümayun emaneti olan işletmelerin bir nevi bağımsız bir idari birim olarak, *ber-vechi istiklaliyet üzere* yönetilmeye başlandığı tarih olmuştur. Serbestiyet sisteminde, maden bölgesindeki bütün vergilerin toplanması ve madene bağlı kazaların bütün işlerinin maden emini tarafından yürütülmesi esastır. Bu sistemin bir tezahürü olarak; maden

²⁰³ Yüksel, a.g.e., s. xiv-xv.

²⁰⁴ Şafakçı, a.g.t., s. 35.

²⁰⁵ Çağatay, a.g.m., s. 123.

²⁰⁶ Cevat Ülkekel, Taş Kömürü Havzasında (İşletmelerinde) Bahriye Nezareti Yönetimi (1865-1908) Ve Dilaver Paşa Nizamnamesi (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s.59.

bölgelerindeki madenci ve ahaliye ait bütün işlerin maden emini tarafından ya da onun nezareti altında yapılması buna kanıt olarak gösterilebilir.²⁰⁷

Akdağ Maden-i Hümayunu kuruluşundan itibaren uzun yıllar emaneten yönetim usulüne göre bir yönetici tarafından serbestiyet üzere işletilmiştir. Maden-i hümayun emanetinin, sınırları belirlenmiş bir bölgeden ziyade, devlet tarafından bizzat kontrolü sağlanan maden işletmeleri olduğuna bir örnek Akdağ Maden-i Hümayunu'dur. Akdağ Maden-i Hümayunu'nun bağlı olduğu Bozok sancağı, *Maden-i Hümayun Hazinesine* bağlı olup Darphane tarafından mutasarrıflıkla yönetilmiştir. Faaliyete geçişinden itibaren uzun yıllar bölgenin güçlü âyanlarından Çapanoğulları tarafından idare edilmiştir. Maden, Darphane-i Amire tarafından görevlendirilen eminler vasıtasıyla yönetilmeye devam etse de Bozok sancağı genellikle *ber-vech-i mutasarrıflık* olarak Çaparzadelerden birine tevcih edilmiştir.²⁰⁸ Maden bölgesinde ilk cevherin bulunmasından sonra merkezden Bozok mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'e gönderilen hükümde madenle ilgili ilk çalışmaların yapılması istenmesinden de anlaşılabilir.²⁰⁹

1824 yılından itibaren doğrudan Darphane-i Amire tarafından idaresine karar verilen işletme, Tanzimat'tan kısa süre önce Ankara feriki/müşiri²¹⁰ olan kişiler tarafından yine emaneten idare ettirilmiştir.²¹¹ Akdağ Maden-i Hümayunu, *cevherdar* olması hasebiyle Tanzimat döneminin hemen başında yapılan yeni düzenlemeye tabi tutulmuş ve Darphane-i Amire tarafından atanacak bir müdür tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır.²¹² 1839 senesi Martından itibaren yeni düzenlemeler çerçevesinde idare edilmeye başlanan Akdağ Maden-i Hümayunu, diğer devlet işletmesi olan madenler gibi Maliye Nezaretine bağlanmıştır.²¹³ Tanzimat'tan sonraki düzenlemelerle Akdağ Maden-i Hümayunu merkezden atanan müdürler tarafından yönetilmiştir. Müdürlerin yazışmalarda, mahalli yöneticilerden ziyade merkezle irtibat halinde

²⁰⁷ Şafakçı, a.g.t., s.91.

²⁰⁸ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminin Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s.21.

²⁰⁹ BOA. C.DRB. 34-1682/2 (4 Z 1210-10 Haziran 1796)

²¹⁰ 1830 yılında ihdas olunan bu rütbelere, askeri sınıf mensubu olanlar için kullanılmış olup, günümüzde tümgeneralliğe karşılık gelmektedir. Sertoğlu, a.g.e., s.110.

²¹¹ BOA. C.DH 165-8237 (11 B 1252-22 Ekim 1836).

²¹² BOA. D.DRB.THR 679/16 (1254-1838).

²¹³ BOA. Darphane-i Amire Defterleri (DRB.d.)165/46.

olmaları, Akdağ ve diğer devlet işletmeleri olan maden-i hümayunların merkezi idare tarafından yönetildiğini göstermektedir. Tanzimat'tan sonraki dönemde müdür ataması yapılırken bazen maden müdürlüğü görevine ek olarak, Bozok sancağı mütesellimliği de aynı kişinin uhdesine verilebiliyordu. Nitekim kendisine *bir kıt'a rütbe-i saniye*²¹⁴ verilen Derviş Efendi'ye Akdağ Maden-i Hümayunu emanetiyle beraber Bozok mütesellimliği de verilmiştir.²¹⁵

Maden-i hümayunların sadece Keban-Ergani Maden-i Hümayunu ve buraya tâbi madenlerden oluşmadığına başka bir örnek Keban-Ergani yöresi maden işletmelerindeki madencilere verilmekte olan zahire konusunda çeşitli sıkıntıların yaşandığı dönemde Bozok sancağını kendi sınırlarına katmak isteyen Keban-Ergani yöresi maden emini Salih Paşa'nın bu teklifinin kabul görmemesidir. Şöyle ki; zahire sıkıntısı had safhaya ulaşmış ve artık bu maksada yönelik olarak tahsis edilmiş olan Harput ovası da ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir. Gerek Tokat'a, gerekse Diyarbakır'a ham bakır nakli için hayvan sıkıntısı çekilmeye başlamıştır. O sıralar gerek hayvan gerekse zahire temin edilen yerlerden birisi de Bozok sancağı idi. Ancak Bozok mütesellimi, bu konularda bazı engellemelerde bulunmaya başlamıştır. Bu meselelerin çözümü için de Keban-Ergani yöresi Maden-i Hümayun emini Salih Paşa, İstanbul'a, söz konusu Bozok sancağının ve sancağa bağlı Maden-i Hümayunu'nun kendi sınırlarına dâhil edilmesi için bir arz yazmıştır. Bu arza cevap olarak, 1825 yılında adı geçen sancak ve sancak dâhilindeki maden-i hümayunun darphane tarafından münasip birine verilerek yönetileceği şeklinde olmuştur.²¹⁶ Bu bilgilerden yola çıkarak denilebilir ki, devlet tarafından işletilen maden-i hümayunlar tek bir bölge ve emin tarafından işletilmemiş olup, yöneticileri ve aralarındaki koordinasyon, hepsinin bağlı bulunduğu Hazine-i Hassa Nezareti tarafından sağlanmıştır. *Minel kadim emaneten idare olunan madenler* şunlardı: Akdağ simli kurşun madeni, Ergani-Keban bakır, gümüş ve kurşun madenleri, Bulgardağı ve Bereketli gümüş, kurşun ve altın madenleri, Gümüşhacıköy ve Bakırçayı gümüş ve kurşun madenleri, Gülek gümüş, kurşun ve bakır madenleri, Gümüşhane

²¹⁴ Askeri rütbelerden Miralay'a eşittir.

²¹⁵ BOA. İ.DH. 5-201 (21 N 1255-28 Kasım 1839)

²¹⁶ Tızlak, a.g.t., s.28-30.

kurşun, bakır ve demir madenleri, Kastamonu Küre bakır madeni. Bu maden-i hümayunlar, *Hazine-i Hassa-ı Nezaret-i Celilesine* bağlı olarak idare edilmişlerdir.²¹⁷

6.6 Bozok Sancağı ve Akdağ Maden-i Hümayunu'nun İdari Yapısı

Osmanlı Devleti, *Tevcihât-ı Hümayun Defterlerinin* tutulmaya başlandığı dönemden itibaren, sınırları dâhilindeki bütün eyalet ve sancakların yöneticilerini bir yıllık süreyle belirleyerek atamaya başlamıştır. Ataması yapılan yöneticileri gösteren bu defterler, ilgili görevlilerce hazırlanıp padişaha sunulmuş, padişahın onayından sonra da yürürlüğe konulmuştur. 1829 tarihli tevcih listesinde Osmanlı toprakları üzerindeki eyaletler ve sancakların şu şekilde oluşturulmuştur: Mukataat Hazinesine bağlı olup yöneticileri buraca atanan yerler; Anadolu, Sivas, Maraş ve Edirne eyaletleriyle Hamid, Teke, Hüdâvendigâr, Eskişehir, Kastamonu, Karesi, Bolu, Viranşehir, Çankırı, Saruhan, Aydın, Niğde, Yenişehir, Kırşehir, Çorum, İçil, Kocaili, Suğla sancakları.²¹⁸

1835 tarihli bir diğer defterdeki tevcihi listede ise *Mansure Hazinesine*²¹⁹ bağlı olan yerler; Anadolu eyaleti, Hüdavendigâr, Eskişehir, Kastamonu, Hamid, Viranşehir, Karesi, Kayseri, Saruhan, Kırşehir ve Suğla sancakları idi. Bu iki defterde de Bozok sancağı, Maden-i Hümayun Hazinesine bağlı olup, Darphane-i Amire tarafından mutasarrıflıkla yönetiliyordu.²²⁰

Bozok sancağı ve kendisine bağlı Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin idari yapısında yapılan bir diğer değişiklik, 1836'da II. Mahmut'un başkanlığında toplanan Meclis-i Şurada yapılmıştır. Redif teşkilatının daha iyi işler hale getirilmesi ve şikâyetlerin önlenmesi için yeni kararların alındığı bu toplantıdan sonra bütün sancakların uygun biçimde belirli merkezlere bağlanarak yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür. Uygulanmasına 2 Eylül 1836'da başlanan bu karara göre, idari teşkilatlanma şöyle olmuştur: Hüdavendigâr Müşirliği adı altında Hüdavendigâr merkez

²¹⁷ BOA. İ.DH. 356-23521/4b(25 M 1273-25 Eylül 1856).

²¹⁸ BOA. HAT. 1633-34, (4 L 1244-9 Nisan 1829)

²¹⁹ Sultan II. Mahmut devrinde yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin ihtiyaçlarının karşılanması ve buna bağlı olarak bu kuruma tahsis edilen kaynakların idaresi için kurulan Mukataat Hazinesi'nin adı daha sonra Mansure Hazinesi olarak değiştirilmiştir. Arzu Terzi, "Osmanlı Hazinelei" Türkler Ansiklopedisi, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 895-896.

²²⁰ BOA. HAT. 1663-40, (5 L 1250-4 Şubat 1835).

olmak üzere, Kocaeli, Bolu, Karesi, Eskişehir sancakları birleştirilmiş, Kütahya ve Karahisar-ı Sahip sancakları da feriklik olarak bu müşirliğe bağlanmıştır. Redif-i Mansure Konya Müşirliği Konya, Akşehir, Beyşehir, İçel, Niğde, Aksaray sancakları birleştirilmesiyle oluşturulmuş ve Teke, Hamid sancakları ile Türkmen Hassı da buraya bağlanmıştır. Kastamonu, Safranbolu ve Çorum sancakları birleştirilerek müşirliğine İzzet Paşa getirilmiştir. Aydın Redif Müşirliği adı altında, Aydın, Saruhan, Suğla ve Mentеше sancakları birleştirilmiştir. Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği, Erzurum, Van, Bayezid sancaklarından oluşturulmuştur ve Çıldır ile Kars eyaletleri de buraya bağlanmıştır. Edirne Müşirliği adı ile Çirmen sancağı, Yanbolu, Nahiye-i Yanbolu, Kızanlık-ı Çırpan, Yeni ve Eski Zağra, Filibe, Pazarcık kazaları birleştirilmiştir.²²¹

Yukarıdaki idari teşkilatlanmada Akdağ Maden-i Hümayunu'nun bağlı bulunduğu Bozok sancağı ile beraber Kayseri, Kırşehir Sancakları ile Yeni İl voyvodalığı *maden-i hümayun ve has kazalar* olduklarından bağımsız bir feriklik olarak ele alınmıştır. Bu ferikliğe ileride uygun birisinin atanması kararlaştırılmıştır. Alınan bu kararlar neticesinde Ekim 1836 tarihinde Kayseri, Bozok, Kırşehir mutasarrıflıklarına, Akdağ Maden-i Hümayunu emanetine ve Yeni İl(Sivas) Voyvodalığına İçil sancağı muhassılı Yusuf Paşa'nın tayin edildiği görülmektedir.²²² Yusuf Paşa'dan bir yıl sonra bu göreve getirilen İzzet Paşa'nın bu göreve getirilmesinden dolayı Umur-ı Mülkiye Nezareti'ne yazmış olduğu teşekkür yazısında da aynı sınırlardan sorumlu olduğu belirtilmiştir.²²³

Tanzimat'ın ilanından sonra Akdağ Maden-i Hümayunu'nun içinde bulunduğu Bozok sancağının bağlı olduğu eyalet sınırlarında da değişikliğe gidilmiştir. Ankara ve Çankırı sancaklarından oluşan Ankara eyaletine Kastamonu, Kayseri ve Bozok sancakları da bağlanarak eyalet sınırlarında değişiklik yapılmıştır.²²⁴

1839 senesi Mart ayından itibaren yeni düzenlemeler çerçevesinde idare edilmeye başlanan Akdağ Maden-i Hümayunu, yukarıda da geçtiği gibi belli bir süre

²²¹ Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatı'nın Kuruluşu", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C. 8, S. 14, 1963, s.71.

²²² BOA. C.DH 165-8237 (11 B 1252-22 Ekim 1836).

²²³ BOA. HAT. 1328-51823 (29 Z 1250-28 Nisan 1835); BOA. HAT.757-35790 (15 Za 1252-21 Şubat 1837).

²²⁴ Çadırcı, a.g.e., s.191.

bölgenin âyan sülalesi tarafından idare edilmiş, daha sonra Ankara feriki bulunan kişiler tarafından emaneten idare ettirilmiştir. 1839'dan itibaren, Akdağ Maden-i Hümayunu emanetinin maden üretimi açısından verimli olmasından dolayı yeni düzenlemeye tabi tutulmuş ve Darphane-i Amire tarafından atanacak bir müdür tarafından yönetilmeye başlanması kararlaştırılmıştır.²²⁵ Zaten Tanzimat'tan sonraki süreçte bütün madenler tek bir elden yönetilmeye başlanmıştır.²²⁶

İdari yapılanmada meydana gelen bunun gibi değişikliklerin benzeri bazı dönemlerde Akdağ Maden-i Hümayunu'nun kendi içinde ve bağlı bulunduğu sancak merkezinde de yapılmıştır. Yozgat sancağına Hüseyinabad(Alaca), Boğazlıyan, Karahisar-ı Behramşah kazaları ile birlikte 1850'li yıllarda bağlanan²²⁷ Akdağ kazası, maden işletmesinin merkezi konumundaydı. *İlhakı halinde madenin hüsn-ü idare*²²⁸ olacağı düşüncesiyle, Çepni ve Karahisar-ı Behramşah yerleşim yerleri *umur-ı maliye ve mazbatasıyla* birlikte Akdağ Maden-i Hümayunu müdürlüğüne bağlanmıştır. Böylece ilerleyen zamanlarda, Çepni ve Karahisar-ı Behramşah kazalarının da Maden-i Hümayun müdürlüğüne ilhak edilmesiyle Akdağmadeni kazası oluşturulmuştur.²²⁹ Vilayet salnamelerinde Boğazlıyan kazası sınırlarında görünen ve günümüz Çayıralan ilçesi sınırlarında kalan Akdağ nahiyesi de 1865 yılında Maden-i Hümayun sınırlarına dâhil edilmiştir.²³⁰ Bağlı bulunduğu sancak merkezi de bazı dönemlerde değiştirilen Akdağmadeni'nin 1915 yılında Ankara'dan alınarak, fiziki olarak kendisine daha yakın ve ahalisinin iktisadi ve ticari münasebetlerini yoğun olarak yaptığı Sivas'a bağlanmıştır.²³¹

²²⁵ BOA. DRB. d. 165/57.

²²⁶ Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, s.455.

²²⁷ BOA. A.MKT.MHM. 49-77(17 M 1269-31 Ekim 1852).

²²⁸ BOA. Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.) 806/34 (26 L 1275-29 Mayıs 1859).

²²⁹ BOA. C.DRB. 36-1768 (2 Ş 1269-11 Mayıs 1853); BOA. MVL.350-74(9 N 1272-14 Mayıs 1856)

²³⁰ BOA. MVL.703-52(29 Za 1281-25 Nisan 1865).

²³¹ BOA. Dâhiliye, İdare (DH.İD) 222-20(14 R 1333-1 Mart 1915).

BÖLÜM 2: AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU İŞLETMESİNİN FAALİYETE GEÇİŞİ

Arşiv kaynaklarında Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesiyle ilgili ilk olarak, 18. yüzyılın sonlarında (1796) Darphane-i Amire tarafından gönderilen, bölgede yeni keşfedilmiş maden cevherinin cinsinin ve rezerv durumunun tespitini öngören bir buyruk karşımıza çıkmaktadır.²³² Esasında arşiv belgelerinde belirtildiğine göre, Akdağ bölgesinde 1794 tarihinde keşfedilen madenle devlet iki yıl sonra ilgilenmeye başlamış ve burada yaptırdığı ayrıntılı *taharri faaliyetleri* sonunda bu madenin rezervinin yüksek olduğu anlaşılmıştır.²³³ İlk başlarda Bozok sancağı mutasarrıfı olan kişilerce işletilen maden, 1820’li yıllardan itibaren *nemadar ve kuvvetli olduğu tahakkuk ettiği*nden bizzat Darphane-i Amire tarafından atanan yöneticilerle işletilmeye karar verilmiştir.²³⁴

Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Darphane-i Amire tarafından işletilmiş olsa da kısa bir süre Ankara feriki olan kişiler tarafından idare edilmiştir.²³⁵ Tanzimat döneminde bütün devlet kurumlarında yaşanan dönüşüm madencilik sektörünün bağlı bulunduğu devlet kurumlarında da yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu yapısal değişikliklerin ilk basamağı bütün maden işletmelerinin 1840 tarihi itibariyle Maliye Nezaret-i Celile’sine bağlanması olmuştur.

Bir maden işletmesinde üretimin ilk aşamasından, ortaya çıkan madenin kullanım alanlarına ve madenin nakliyatına kadar bir dizi işlem yapılmaktaydı. Bu işlemleri yapacak personel ve gerekli olan finansman kaynağı çok önemli yere sahipti. Arşiv kayıtlarında Osmanlı döneminde ilk defa faaliyete geçtiği ve bağlı bulunduğu sancakta işletilen başka madenin olmadığı Akdağ Maden-i Hümayunu’nun bu durumu düşünüldüğünde, uzmanlık gerektiren bu alanda çalışacak ve istihdam edilecek personelin bulunması çok kolay olmamıştır. İstihdam edilmek üzere Gümüşhane’den getirtilen işçilerin işletmenin bulunduğu yöre halkına göre farklı dinden olmaları da, ilk

²³² BOA. C.DRB. 34-1682/2 (4 Z 1210-10 Haziran 1796).

²³³ BOA. C.DRB. 17-836 (19 S 1211-24 Ağustos 1796).

²³⁴ BOA. C.DRB. 1-3 (13 N 1239-12 Mayıs 1824).

²³⁵ BOA. C.DH 165-8237 (11 B 1252-22 Ekim 1836).

zamanlar ortaya çıkmasa da sonraki dönemlerde bazı problemlere neden olmuştur. Maden işletmesinin atıl hale geldiği 1880'li yıllardan sonra yaşanan ve çoğunluğu madende istihdam amacıyla getirilen gayrimüslimler arasında yaşanan din değiştirme olaylarının işletme düzeninde sebep olduğu aksaklıklar ve genel ekonomik problemler her maden işletmesinde olduğu gibi Akdağ Maden-i Hümayunu'nda da olmuştur.

1. GÜMÜŞHANE'DEN MADEN İŞÇİLERİNİN GETİRTİLMESİ

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden itibaren önemli bir maden merkezi olan Gümüşhane, madenlerde uzmanlaşan madencileri yönüyle de önemli bir yer tutmuştur. Madenlerin aktif şekilde işletildiği dönemlerde önemli bir maden şehri olan Gümüşhane sancağı, 19. yüzyıldan itibaren maden işletmelerinin çeşitli nedenlerden dolayı ekonomik değerini yitirmeye başlamasıyla, bünyesinde uzmanlaşan kalifiye maden işçilerini dışarıya göndermeye başlamıştır. Gümüşhane sancağından çevre bölgelere yapılan göçlerin en önemli sebebi, bölgedeki maden ocaklarının kapanmaya başlaması gösterilmiştir. Gümüşhane, madenlerin işletildiği dönemlerde nüfusunun fazlalığı ve halkının müreffeh bir yaşam sürmesiyle öne çıkmıştır. Ancak madenler kapatıldıktan sonra işsiz kalan madenciler başka yerlere göç etmeye başlamışlardır. Özellikle 1829'da Rusya'nın bölgeden çekilmesi esnasında büyük bir göç yaşanmıştır.²³⁶ Osmanlı Devleti yoğun olarak yaşanan bu göçleri engellemeye çalıştıysa da bu duruma mani olamamış ve göçler devam etmiştir. Gümüşhane'de çalışan madenciler başta sahil şeridindeki Trabzon, Samsun, Giresun, Ordu olmak üzere, içerisinde Akdağmadeni'nde bulunduğu Koyulhisar, Diyarbakır, Keban, Ergani, Espiye, Gümüşhacıköy, Gümüşkan, Bulgardağı, Bereketli, Bilecik ve Balya (Balıkesir) gibi iç kesimlerdeki maden ocaklarında çalışmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmışlardır.²³⁷ Bu maden işletmelerinden biri olan ve bir dönem Çaparzade Süleyman Bey tarafından da idare edilen Gümüşhacıköy madeninde istihdam edilmek üzere Gümüşhane'den getirilen maden işçileri konumuz açısından küçük bir örnektir. Süleyman Bey'in bu madende çalıştırılmak üzere ikişer usta, pirüstad ve kalcıbaşının yanı sıra yirmi kişilik ameleyi temin ettiği Gümüşhane, Keban ve Ergani gibi büyük maden işletmelerinin ihtiyaç duyduğu vasıflı işçinin de

²³⁶ Kemal Beydilli, "1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler", TTK Belgeler Dergisi, C. XIII, S. 17, 1988, s. 365-434.

²³⁷ Özhan Öztürk, Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasî Tarihi Pontus, Ankara: Qenesis Kitap Yayınları, 2011, s. 698.

getirildiği yer olmuştur.²³⁸ Zaten arşiv belgelerinde, Osmanlı Devleti'nde faaliyette olan maden işletmelerine gönderilen madencilerin *fi'l asl Gümüşhane kazası reayasından* olduğu özellikle vurgulanmıştır.²³⁹ İçlerinde Müslümanların da bulunduğu bu madencilerin bir kısmı Ortodoks-Hristiyan (Rum), bir kısmı da iki din taşıyan *İstavriler* idi. Çift din taşıyan İstavriler, Gümüşhane'ye bağlı Torul kazasının *Kurum ve İstavri* köylerinin bulunduğu bölgede yoğun olarak yaşadıklarında bu isimle anılmışlardır. Bunlar, Gümüşhane sancağından 19. yüzyılın başlarından itibaren yukarıda belirttiğimiz yerlerdeki maden işletmelerine çalışmak üzere aileleriyle göç etmişlerdir.²⁴⁰

Madencilerin büyük bir kısmı kalıcı olarak buralara yerleştikleri gibi bir kısmı maden üretim dönemlerinde mevsimlik işçi olarak göç etmişlerdir. Akdağ Maden-i Hümayunu'na göç eden madenciler, buraya kalıcı olarak yerleşmişlerdir. İstavriler konusu ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacağından burada yüzeysel olarak değinilecektir. Osmanlı arşiv belgelerinde *İstavriler* olarak adlandırılan maden işçileri, 1830'lu yıllarda Trabzon'un, Gümüşhane sancağının Torul kazasına bağlı Kurum nahiyesinin İstavri köyünden, Ankara vilayetine bağlı, Yozgat mutasarrıflığının Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinde çalışmak üzere gelmiş, bu bölgedeki mahalleler ve köylere yerleşmişlerdir. Belgelerde ifade edildiği şekliyle *vaktiyle Gümüşhane sancağından Akdağmadeni kazasına hicret etmiş olan*²⁴¹ İstavri denilen bu işçiler, Gümüşhane'den işletme bölgesine geldikleri 1830'lu yıllardan itibaren Müslüman olarak kaydedilmişlerdir. Müslüman ismi taşıyıp burada yaşadıkları zaman zarfında, Müslüman olduklarını beyan etmişler ve nüfus kayıtlarına kendilerini Müslüman olarak kaydettirmişlerdir. Müslümanların yükümlü oldukları vergileri ödeyerek askerlik hizmetinde bulunmuşlardır. Maden işletmesinin ilk dönemlerinde bunlar, *Hristiyan isimlerini ketm etmeyle kendilerini suret-i zahirede İslam göstererek isimlerini Ahmed-Mehmed tesmiye ettirmekte ve yerli ahali-i İslamiye'den kız alıp vermekte ve cami-i şerife devam gibi saire de her bir tekâlif-i şeriyye ile kendilerini mükellef bilip icrayı*

²³⁸ BOA. C.DRB. 9-426 (7 Ş 1212-28 Ekim 1797).

²³⁹ BOA. C.DRB. 34-1672(6 Za 1246-18 Ekim 1831).

²⁴⁰ Saylan, a.g.t., s.172. İstavrilerin Akdağ Maden-i Hümayunu dışında göç ettiği maden işletmeleri Bulgardağı ve Bozkır Maden-i Hümayunu da olmuştur. Bulgardağı madeninde *İstavriliolu Bani, İstavri Efendi, Kara İstavriliolu Bozki, İstavrili Simyon* bu isimlerin bazılarıdır. (Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s.231-254) Bozkır Maden-i Hümayunu'nda da *İstavri veledi Yani, karındaşı Matol* gibi isimler bu kimselerin varlığını gösteriyor. (Şafakçı, a.g.t., s. 82)

²⁴¹ BOA. Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.) 3901-292508(3 C 1329-1 Haziran 1911)

ahkam-ı din-i mübin-i İslamiyeyi yerine getirmişlerdir. Belli bir zaman *hafî*, belgenin kaleme alındığı dönemde ise *aleni surette kiliseye gitmektedirler*. Kısacası bunlar *zahirde İslam ve batında Hristiyan* olup, 19. yüzyılın sonlarına doğru artık açıktan hem kiliseye hem de camiye giderek hem Müslümanlığın ibadetlerini hem de Hristiyan ayinlerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır.²⁴² Bazı belgelerde geçtiğine göre adı geçen İstavriler, Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı bazı köylerde *imamet* görevinde bile bulunmuşlardır.²⁴³

İstavriler, hem Müslüman hem de Hristiyanlığa ait iki isim taşımakta, çocuklarını vaftiz ettirmişlerdir. Evlenme çağındaki gençler kendileri gibi gizli Hristiyan gençlerle açıktan İslami usullerle evlenirken, aynı kişiler gizli bir şekilde, Hristiyan ayini yapmayı ihmal etmemişlerdir. Öldüklerinde önce Müslüman mezarlığına gömülüyorlarsa da geceleyin yakın akrabaları tarafından mezarlarından çıkarılıp en yakın Hristiyan mezarlığına defnetmişlerdir. Akdağ Maden bölgesine göç eden bu maden işçileri zamanla buralarda kalıcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti yetkilileri, Akdağ bölgesine yerleşen ve İstavri olarak adlandırılan maden işçilerini nüfus ve sicil kayıtlarına Müslüman olarak kaydettirmişlerdir. Çocuklarının okuması için de ilerleyen dönemlerde ihtiyaç dâhilinde maden bölgesine mektepler inşa ettirip, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buraya kendi dinlerinin öğretilerini anlatan vaizler göndererek *hürriyet-i vicdaniyelerine* tecavüz edilmesini engellenmeye çalışmıştır.²⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonlarına doğru azınlıkların genelinde devlete karşı gösterdikleri olumsuz tutum, Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinde yaşayan İstavrilerde de görülmeye başlanmıştır. Bu tutum değişikliğine çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

2. MADENİN İŞLENMESİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Maden, yeraltından çıkarıldıktan sonra işlenmek üzere bir dizi işlemden geçirilmekteydi. Bazı teknik ifadelerin ve kavramların açıklanması, madenin üretimi esnasındaki bu işlemlerin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Madencilik alanında

²⁴² BOA. Şûrâ-yı Devlet (Ş.D.) 1338-9/1-2 (18 Ş 1300-24 Haziran 1883).

²⁴³ BOA. BEO. 2971-222812(15 Za 1324-31 Aralık 1906).

²⁴⁴ Saylan, a.g.t., s.152-156.

kullanılan ve araştırmamızda sıkça geçen kavram ve terimlerin yer aldığı sözlük çalışmamızın sonunda yer almaktadır. Burada sadece ocak, mağara ve izabe gibi üretimle ilgili temel kavramlar üzerinde durulmuştur.

Ocak: Günümüzde yerüstü maden işletmeciliğinin yapıldığı yer olarak bilinen ocak, Osmanlı madenciliğinde kuyu, mağara ve galerilerle birlikte, yeraltı hafriyat ve imalâtını kapsayan, madencilik faaliyetini yapmak için belli bir projeye göre hazırlanmış işletmenin geneline verilen isim olmuştur. Aynı işletme bölgesinde yer alan fakat aralarında belli bir mesafe ve ayrı havalandırma sistemi bulunan yerler de bir ocak sayılmıştır.²⁴⁵ Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi ise birçok mağaradan oluşan bir ocak durumundaydı. Osmanlı maden işletmeleri ile ilgili yapılan çalışmalarda mağara ve ocak kavramları genel olarak birbirinin yerine kullanılmıştır.²⁴⁶

Mağara/Galeri: Madenin çıkarıldığı yer olan mağara, maden çıkartmak amacıyla açılan kuyulardır. Bazı madenlerde var olan tabii oyuklar sayesinde buralardaki cevherin çıkartılması kolaylıkla gerçekleşmekte, bu bittikten sonra bir başka mağara aranmaktaydı. Madencilerin yaptığı tünel çalışmaları sonunda tabii veya insan yapımı mağaraların bulunduğu yerlerin birleştirmesiyle lağımlar²⁴⁷ meydana geliyordu. Osmanlı maden işletmelerindeki mağaraların bazıları tabii oyuklardan oluşsa da birçoğu insan gücüyle kazılmak suretiyle açılmıştır. Mağaralar, işinin uzmanı bir kısım madenciler tarafından açılmış olup, bu işi yapanlar diğer madencilik işlerini de bilen kimseler olmalarının yanında, ihtisas alanları haline gelen mağara açma ve bunun tahkimatı konusunda uzmanlaşmışlardı.²⁴⁸ Madencilerin aileleri ile birlikte kendi hesaplarına çalıştıkları ve maden çıkardıkları mağaralardaki cevher yine madenciler tarafından inşa edilmiş fırınların bulunduğu izabe merkezlerine taşınmıştır.²⁴⁹

²⁴⁵ <http://www.migem.gov.tr/sozluk/sozluk.html> Erişim Tarihi: 20.01.2016.

²⁴⁶ Ercüment Balcı, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri, (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 256.

²⁴⁷ Kuyular içerisinde yer yüzeyine yatay olarak ustalıklı açılan galeriler.

²⁴⁸ BOA. Ticaret, Nâfia, Orman, Meâdin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Defterler (T.d. 1479/10) (25 Ş 1295-24 Ağustos 1878). Bu işte uzmanlaşan *çağılıcı* amelesi hakkında işletmedeki görevliler kısmında ayrıntılı bilgi verilecektir.

²⁴⁹ Pilz, a.g.r., s.8; Kovenko, a.g.r., s.3.

İzabe: Bazı maden çeşitleri doğada serbest halde bulunmazlar. Bu nedenle cevherden metalin çıkarılıp elde edilmesi uzun bir işlemi gerektirmekteydi. Ufalanan ve öğütülen cevher ilk olarak bir ayırıştırma işlemine tâbi tutulmaktaydı. Bu işleme izabe işlemi denilmiştir.²⁵⁰ Eritme, eritilme, ergitme, yüksek tenörlü veya zenginleştirilmiş cevherden metallerin elde edilmesi ile ilgili olarak yapılan işlemlerin tamamı olarak tanımlanan izabe işlemi, taş ve topraklı cevherden ilk olarak bu taş ve topraklarından ayrılması için sudan geçirilmesiyle başlıyordu.²⁵¹ Taş ve toprağı ayrılan ve ayrıca bir eleme işlemine de tâbi tutulan bu cevher, iri taşlardan da ayrılmaktaydı. Bazı madenlerde cevher, kırma makineleri vazifesini gören su çarklarının çevirdiği değirmenlere sokulmaktaydı.²⁵²

İzabe Fırını: Bu işlemde sudan geçirilmiş cevher, izabe fırınlarına sokulmaktaydı. Cevher izabe fırınları, madenlerin metal haline getirildiği yüksek sıcaklığa sahip fırınlardır. İzabe işlemi, birçok cins cevherin birbirinden ayrıldığı işleminin ilk ayağını oluşturmaktaydı. Özellikle, simli kurşun madenlerinde, sim veya altının kurşunlu maddeden ayrıldığı ilk yer izabe fırınlarıydı.²⁵³

Kal İşlemi ve Kalhaneler: Maden mağaralarından çıkarılan ham cevherden kurşun, çinko, gümüş ve sair cins madenlerin ayrılmasında uygulanan izabe işleminden sonraki işlem kal işlemiydi. Bu işlemde maden saflaştırılması için pişiriliyor ve bunun sonucu eriyen madenler birbirinden ayrılıyordu. Ham haldeki madenlerin eritilip külçe haline getirildiği ve kal işleminin yapıldığı tesisler olan kalhaneler, maden ocaklarının yanında bulunabildiği gibi maden üretimi yapılmayan bir bölgede de bulunabilirdi.²⁵⁴ Kal işlemi ancak ısı derecesini ayarlama gibi özel bilgi ve maharet sahibi ustalar tarafından gerçekleştirilebilirdi. Ham cevherden gümüş ve kurşun elde edilmesi onların mahareti ile mümkündü. Bundan dolayı bu iş için görevlendirilen ustalar ve fırınlarda yapılan bu işlemler işletmenin önemli gider kalemlerindendi. Örneğin; simli kurşunun

²⁵⁰ Bazı kaynaklarda *tizabe* suya vurma olarak ta geçmektedir. Sahillioğlu, “Mihaniki Darp Usulünün Kabulü”, s.22.

²⁵¹ <http://www.migem.gov.tr/sozluk/sozluk.html> Erişim Tarihi: 20.01.2016.

²⁵² Murphey, a.g.m., s. 14.

²⁵³ Balcı, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Maden İşletmeleri”, s. 256.

²⁵⁴ Abdullah Özdağ, “Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)”, Turkish Studies, V. 9/7, 2014, s. 467. Kalhane, müstakil bir işletme de olabilirdi ki, 19. yüzyılın sonlarına kadar Ergani bakırının işlendiği Tokat Kalhanesi, *Anadolu’da gerçekten ileri teknoloji ile çalışan yegâne metalürjik tesis* idi. Genç, “17. ve 19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, s. 167.

ayrıştırılması işleminde kal olunan cevher için yakılan fırınlarda ilk yakılan ateşin çok iyi ayarlanması gerekiyordu. Zira maden birden kurutulur ve çatlayabilirdi. Bundan dolayı ateşin *aheste aheste ve kamilen* ayarlanması gerekmekteydi.²⁵⁵ Bu işlemin gerçekleştirildiği ve taş ya da tuğladan yapılmış içinde ateş yakılan, cevherin eritildiği mekân olan kalhanelerde yakıt olarak kömür kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde genel olarak madenlerde kullanılan kömür, ağaç kömürü olup, meşe veya palamut gibi meyvesiz ağaçlardan yapılmaktaydı.²⁵⁶ Madende kal ve izabe işleri için fırınlar inşa edilmiştir. Ancak Akdağ Maden-i Hümayunu ve diğer birçok işletmede kurulan bu fırınlar oldukça ilkel şartlarda yapılmışlardı. Gerek izabe, gerekse kal işlemlerinde, uygulanan tekniklerin ve kullanılan fırınların özellikleri, cevherin yeterince birbirinden ayrılmasını sağlayamamıştır.²⁵⁷

3. MADEN KEŞFİ SONRASI UYGULANAN PROSEDÜR

Osmanlı Devleti'nde her dönemde yeni madenlerin bulunmasına büyük önem verilmiştir. Bunun için bir yandan devlet tarafından görevlendirilen ve *arayıcı* olarak isimlendirilen kişiler, maden bakımından zengin olan yerlere gönderilip, araştırma yaptırılırken diğer yandan da maden ihbarında bulunanlara ödül vermek ya da işletmeye açılan madende bir görev vermek suretiyle teşvik edilmişlerdir. Madencilik tecrübe gerektiren bir iş kolu olması yönüyle yeni bulunan madenlerde, işten anlayan tecrübeli madenciler görevlendirilmiştir. Madencilik konusunda işinin uzmanı olan *pirüstadlar* bu görevi yürüten kimseler olmuşlardır. Ancak bunların temini her zaman kolay olmamıştır. Her yeni keşfedilmiş madende geçici de olsa pirüstadların istihdamı, ancak diğer madenlerden gönderilmek suretiyle yapılabilmıştır. Yeni keşfedilmiş madenlerin işletmeye alınmasında, gerekli olan inceleme ve tahlillerin yapılmasında çalışacak ustaların yanında amele istenmiş olması, maden işinde istihdam edilmiş amelenin de bir bakıma bu alanda uzmanlaştığını göstermekteydi. Mesela; Bulgardağı maden işletmesi

²⁵⁵ Orman ve Maadin Mecmuası, Şubat 1305, s. 281-284. Belirtilen kaynakta bütün madenlerin izabe ve kal işlemleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

²⁵⁶ Parry, a.g.m., s.37.

²⁵⁷ Özellikle Tanzimat öncesi dönemde bazı madenlerin üretim aşamasında ciddi oranda kayıplar olabiliyordu. Örneğin bakırın % 40'ı, gümüşün % 32'si ve kurşunun da % 12'si zayi edildiği kaynaklarda geçmektedir. (Rıfat Önsoy, Osmanlı Borçları 1854- 1914, Ankara: 1999, s.83.) Orman ve Maadin Mecmuasında Osmanlı Devleti'ndeki kurşun madeninin kal işleminden sonra % 4-7 arası bir kayıp yaşadığı belirtilmiştir. (Orman ve Maadin Mecmuası, Şubat 1890, s. 282.)

açıldığında, Gümüşhane, Akdağ ve başka taraflardan getirilen madenci işçi ve ustaları maden ocağında çalıştırılmışlardır.²⁵⁸

Osmanlı ülkesindeki bütün madenlerde olduğu gibi, maden-i hümayun emanetini oluşturan madenlerde de, yeni bir maden bölgesinin işletmeye alınması Darphane Nezareti'nin iznine tâbi idi. Emanetin Maliye Nezareti tarafından yönetilmeye başlanmasından sonra ise bu izin adı geçen nezaretten alınmaya başlanmıştır. Böyle olunca herhangi bir maden-i hümayun emini, Darphane-i Amire'den habersiz olarak, kendi bölgesinde yeni keşfedilen bir maden ocağını işletemezdi. Çünkü devletin bu alanda sahip olduğu tekelci zihniyet buna uygun değildi. Dolayısıyla nerede olursa olsun yeni ortaya çıkarılan maden ocaklarından mutlaka devletin haberdar edilmesi gerekiyordu. Yine söz konusu ocakların işletilmesi için de merkezî yönetimden izin alınması gerekiyordu. Sözü edilen izin, bir dizi işlemten sonra alınabilmekteydi.²⁵⁹

Osmanlı Devleti, yeni bulunan bir madenin işletilmesi konusunda, ekonomik nedenlerle istekli olsa da madenin bulunduğu yöredeki halkın madencilığe mesafeli olmuştur. Halkın bu tür çalışmalara mesafeli olmasındaki temel sebep, madencilik faaliyetlerinin ya da o günün deyişiyle *kürecilik*in oldukça zor ve yöre halkına ağır yaptırımlar getiren bir uğraş alanı olmasıydı. Yöre halklarının bu konudaki duruşları bilindiğinden maden bakımından umutlu yerlerde araştırma yapmak üzere görevlendirilen arayıcılara engel olunmaması, hatta yaptıkları çalışmalarda yardımcı olunması, maden bulunan yerin esnaf ve âyanına ya da ileri gelenlerine hitaben merkezi yönetim tarafından fermanlar yazılmıştır.²⁶⁰

Maden işletme bölgelerindeki halkın madencilik faaliyetleri konusunda isteksiz davranmaları, Osmanlı madenciliğinin ilerleme kaydedememesinin bir sebebi olarak da gösterilmiştir. Tanzimat öncesi dönemde, madenin bulunduğu bölgede yaşayan insanların madene hizmetle yükümlü tutulmalarından dolayı madenlerde zoraki çalışmaları hatta bazı yerlerde bir maden bulunduğu zaman yöre halkının bunu *ketm ve*

²⁵⁸ BOA. T.d.1532/27.

²⁵⁹ Refik, a.g.e., s.viii.

²⁶⁰ Ahmet Kartalkanat, "Osmanlılarda Madencilik" Jeoloji Mühendisliği Dergisi, S. 28, 2004, s.56.

ta'dil ettirmek için gayret sarf etmeleri, madencilik mesleğinin zorluğundan kaynaklanmıştır.²⁶¹

Osmanlı Devleti'nde ilk defa işletmeye açılacak olan Rumeli'deki bazı madenlere ait *çaşnilerin*, Darphane-i Amire'de tutulduğu ve yine bu madenlerden bir kaçının rezervinin yüksek olduğu ifade edilmiştir. Devlet buralarda işletme faaliyetlerine girişmeden evvel, madenlerin rezerv durumlarını, işletmenin olası masraflarını, ihtiyaç duyulan kütük ve kömürün teminin nasıl olacağını ve yakınında su olup olmadığının araştırılmasını istemiştir. Yine işletmeye açılması düşünülen madenlerde üretim için nerelere kalhaneler inşa edileceği ve maden nakli için düzeltilmesi gereken yolların keşfi ve muayenesi üzerinde durulmuştur. Tabi ki bütün bunlardan önce de bu işleri yapacak, konusunun uzmanı mühendis ve bilgili memurların bölgeye gönderilmesine ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.²⁶²

Herhangi bir yerde maden bulunduğu haberi geldiği zaman, derhal cinsine bakılmak üzere cevherden yeteri miktarda alınarak darphaneye gönderilir, darphanede bu madenler tahlil edilir ve işlenmesinde büyük fayda sağlanacağına inanılırsa durum sadrazama bildirilirdi. Sadrazam da maden ocağının işletmeye alınmasını ve bunun için gerekenlerin yapılmasını içeren bir *emr-i şerifin* sadır olması için meseleyi padişaha iletir ve daha sonra ilgililere hitaben emir yazılırdı.²⁶³ Nitekim Akdağ Maden-i Hümayunu'nda ilk cevher bulunduğu yerel yöneticilere gönderilen emirde, bir madenci ustası marifetiyle maden bölgesinin muhtelif yerlerinden belli miktarda numune alınarak gönderilmesi istenmiştir.²⁶⁴ Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinden çok sonra faaliyete geçen Adana eyaletindeki Cebel-i Kozan Maden-i Hümayunu'nda da aynı yol izlenmiş ve *mağaralardan irsal* edilen *numune cevherlerinin Darphane-i Amire'de çaşnilerine baktırlarak* maden işletmesinin üretimine devam edip etmeyeceğine karar verilmesi istenmiştir.²⁶⁵ Çaparzade Süleyman Bey tarafından belli

²⁶¹ BOA. İ.DH.356-23521/4a(25 M 1273-25 Eylül 1856).

²⁶² BOA. İ.DH.356-23521/3(13 C 1272-20 Şubat 1856).

²⁶³ Refik, a.g.e., s.viii.

²⁶⁴ BOA. C.DRB. 34-1682/2 (4 Z 1210-10 Haziran 1796).

²⁶⁵ İşletilmesine karar verilen Cebel-i Kozan madeninde 23 adet galeri açılmış ve incelenen numunelerden sonra, bunların 7 tanesinin *imal-i şayan* olduğu, 10 tanesinin yeni açıldığı, 2 tanesinin ise *nemadar olmadığı* anlaşılmıştır. BOA. Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi (HH.THR.) 1253-14/2(27 Ca 1276-22 Aralık 1859); BOA. HH. THR. 1253-61 (25 S 1275-4 Ekim 1858).

bir süre emaneten idare edilen Amasya sancağına bağlı Merzifon kazasında yeni keşfedildiği anlaşılan gümüş madeni de maden ustalarının yerinden aldıkları numunelerinin Darphane-i Amire’de incelenmesinden sonra nemadar olduğu anlaşılmış ve işletmeye açılmıştır.²⁶⁶ Bazı yerlerde de yeni keşfedilmiş madenler yerinde kontrol edilerek cevher incelenir, yakılan izabe fırınlarında bir dizi işlemde geçirildikten sonra madendeki cevher oranı Darphane-i Amire’ye bildirilirdi.²⁶⁷

4. ÇAPARZADE SÜLEYMAN BEY’İN AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU’NUNDAKİ FAALİYETLERİ

Daha önce de ifade edildiği üzere Süleyman Bey, özellikle III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid’e hizmeti sebebiyle geniş imtiyazlara sahip olmuştur. Devlet, Bozok sancağı dışında Çankırı, Kırşehir, Aksaray, Kayseri, Çorum, Ankara gibi yerlerin idaresinde Süleyman Bey’i mütesellim olarak görevlendirmiştir. Bunun yanı sıra İskilip, Zile, Amasya’yı da oğlu Celaleddin Paşa’nın buralardaki idareciliği sayesinde nüfuzuna alan Çaparzade Süleyman Bey, oğlunun bir dönem Sivas valiliği yapması ile de hâkimiyet alanını Elbistan, Adana ve Tarsus’a kadar genişletmiştir. Devlete sadık, *sikkersiz bir hükümdar gibi tam serbesti ile hareket eden* Süleyman Bey, devletin kendisine vermiş olduğu bütün görevlerde hizmet ve fedakârlığını esirgememiştir.²⁶⁸ Hâkimiyet sahasının merkezi konumundaki Bozok sancağında bulunan Akdağ Maden-i Hümayunu’nun işletmeye açılmasında ve üretime geçmesinde de devlet, Süleyman Bey’i görevlendirmiştir.

Maden bölgesinde cevherin keşfi ve üretimin başladığı tarih olan 1796 yılından 1824’li yıllara kadar işletme, bağlı bulunduğu Bozok mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey ve oğulları tarafından idare edilmiştir. Anılan bu zaman aralığında, bulunduğu bölgede oldukça nüfuzlu ve sözü geçen bir bey olan Süleyman Bey’in kendi sancağındaki bir madeni işletmesi ve diğer maden işletmelerindeki tecrübelerini buraya taşımış olması muhtemeldir. Zira Amasya sancağında idaresi altındaki Gümüşhacıköy

²⁶⁶ BO. C.DRB 13-641(8 S 1212-2 Ağustos 1797).

²⁶⁷ BOA. Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.MVL.) 41-44 (3 B 1267- 4 Mayıs 1851).

²⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.m., s. 250.

Maden-i Hümayunu'na Gümüşhane'den maden ustaları getirttiğine daha önce değinilmişti.

Bozok sancağındaki Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili elimizdeki en eski tarihli belgede, Akdağ bölgesinde 1794 tarihinde bir madenin bulunduğu belirtilmiştir. Ancak o zamanın iletişim araçları ve ağır bürokratik işlemler neticesinde devlet, 1796 yılında bu bölgeyle ilgilenmeye başlamıştır. Madenin faaliyete ilk geçiş aşamasında, Bozok mutasarrıfı ve *Çapanoğulları ailesi içinde en nüfuzlusu, devlete hizmet itibariyle en faali ve padişah III. Selim'in Anadolu'da en güvendiği*²⁶⁹ bir şahsiyet olan Süleyman Bey'in ciddi gayretleri olmuştur. Süleyman Bey'e hitaben gönderilen *Emr-i Şerifte*²⁷⁰ Akdağ Maden bölgesinin her mahallinden *marifetli* ustalar tarafından *muayene* yapılmak üzere *birer bargir yük cevher* numunesi alınması ve bu cevherin Darphaneyi Amire'ye gönderilmesi istenmiştir.²⁷¹ Buradan da anlaşıldığı üzere madenin işletmeye alınması için, ilk olarak bir miktar numuneye ihtiyaç duyulmuştur. Bu numunenin, madenin tahliline imkân sağlayacak miktarda olması gerekiyordu.²⁷² Tahlil neticesinde cevherin, cinsi ve numunedeki yüzdelik miktarı, maden bölgesindeki rezerv durumu, elde edilmesinde istihdam olunacak amele sayısı, amelenin mesaisi, bunlara ödenecek ücret, numunenin çıkarılmasında uygulanacak yöntem, kullanılacak alet ve edevat ile masrafları hakkındaki hususların tamamı hakkında bir planlama yapılmadan işletmede faaliyete başlanmıyordu. Bu hususlardan birinde veya birkaçında bir eksiklik olursa eksiklerin tamamlanması için ilgililere emirler yazılıyordu. Bazen yeni keşfedilmiş bir madenin ilk tahlilleri mahallinde yapılırsa da, Akdağ Maden-i Hümayunu'nun numuneleri Darphane'ye gönderilmiştir. Resmi yazışmaların başlamasıyla, sancağın mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'e gönderilen başka bir emr-i şerifte *Akdağ tabir olunan mahalde birçok madencinin gelip taharri ve teftiş* ettiklerinden söz edilmiştir. Yapılan *hafriyat* sonunda birçok *damar zuhur ettiği* belirtilse de, işletmesi düşünülen bu

²⁶⁹ Uzunçarşılı, aynı eser, s. 227.

²⁷⁰ BOA. C.DRB. 34-1682/1 (29 L 1210-7 Mayıs 1796).

²⁷¹ BOA. C.DRB. 34-1682/2 (4 Z 1210-10 Haziran 1796)

²⁷² Madenin ilk açılışında numune olarak *birer bargir yük cevher* gönderilmiştir. Burada geçen yük kavramı, himl olarak da bilinen bir ölçü birimi olup, hayvanların taşıdığı miktarı ifade etmek için kullanılmıştır. Hayvanın cinsine göre değişen değerler, at ve katır yükü için 152-162 kilogram arası gelirken, deve yükü ise 230-300 kilograma denk gelmektedir. Ünal Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü Ve Tartı Birimleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2005, s. 119. Ahmet Refik, eserinde, yeni açılan bir madenden alınan numune miktarı ile ilgili; *Bir vakiyye olmağa muhtaç olduğu ve ekalli mertebe yüz dirhemden nakıs olan cevherin numunesi tutulmakta imkân olmadığı* şeklinde ifade eder. (Refik, a.g.e., s. 24).

bölgenin rezerv durumunun iyi tespit edilmesi gerektiği üzerinde hassasiyetle duran devlet, *sarf olunacak meblağ, zahire ve çekilecek zahmetin heba olmaması için* konunun üzerinde ayrıca durmuştur. Bundan dolayı Süleyman Bey'den madenin cevher durumu hakkında daha ayrıntılı bilgi istenilmiştir.²⁷³ Madenle ilgili yapılan araştırmalar sonunda rezerv durumunun yeterli olduğu anlaşılmış ve madendeki cevherin çok *nemadar ve kuvvetli olduğu, her vecihle imal ve idareye şayan olduğu, işletmeye hazır 16 adet mağaradan başka müceddeden açılacak bir hayli mağara dahi küşat* olabileceği belirtilmiştir. Yapılan bu değerlendirmelerden sonra, madenin darphanece düzenli bir şekilde işletilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.²⁷⁴

5. AKDAĞ MADENCİ KASABASININ TEŞEKKÜLÜ

Madenlerin işletilmeye karar verilmesiyle birlikte, burada görev yapacak insanların barınma ihtiyaçları da karşılanmaya çalışılmıştır. Bunun için ilk olarak maden emininin hizmetinde bulunacaklarla birlikte eminin oturacağı hususî bir evin yapımı, daha sonra madencilerle diğer görevlilerin barınacakları evlerin yapımı işlemine geçilmiştir. Sonrasında maden bölgesindeki görevlilerin ihtiyaçlarını para ile temin edebilecekleri dükkânların yapımı gerçekleştirilmiştir. Burada sözü edilen dükkânlarda iş yapan esnaflar bakkal, ekmekçi, kasap, demirci olabilmekteydi. Nitekim 19. yüzyılın başlarından itibaren, Bozok sancağı idaresindeki bölgeye maden işletmesi kurulmasına müteakiben insan akını başlamıştır. Ahıska, Arapkir, Artvin, Gümüşhane ve Giresun bölgelerinden, taşçı, marangoz ve demirci başta olmak üzere birçok işçi buraya gelerek yerleşmiş; marangoz ve taşçıların yöreye akınıyla maden işletmesinin merkezi durumundaki Akdağ kazası teşekkül etmiştir.²⁷⁵

Daha önce de temas edildiği üzere Bozok sancağı ve buraya bağlı Akdağ kazası Osmanlı Devleti'nde konar-göçer aşiretlerinin iskâna tabi tutulduğu yerlerdendi. Maden işletmesinin faaliyete geçmesinden sonraki süreçte Pehlivanlı, Hamudlu, Akçakoyunlu, Okuyanlı ve Halikanlı gibi Türkmen Ekrad aşiretlerinin de yerleştirildiği yer olan

²⁷³ BOA. C.DRB. 17-836 (19 S 1211-24 Ağustos 1796).

²⁷⁴ BOA. C.DRB. 1-3 (13 N 1239-12 Mayıs 1824).

²⁷⁵ Yurtlu, a.g.e., s. 20.

Akdağ kazası bir madenci kasabası halini almaya başlamıştır.²⁷⁶ Türkmen Ekrad aşiretlerinin Bozok sancağının muhtelif yerlerine planlı bir şekilde dağıtıldığı bu iskân politikasında maden-i hümayun işletmesinin ne derece etkisi olduğu konusunda doğrudan bilgilere ulaşılamamakla birlikte, başka maden işletmeleri ile ilgili arşiv kayıtları bizi aydınlatmaktadır. Örneğin; Bulgardağı Maden-i Hümayunu açıldığında işletmenin bulunduğu alan küçük bir yerleşim yerinden ibaret iken, zamanla Gümüşhane ve Akdağ taraflarından getirtilen maden işçisi ve ustaları ile onların ailelerinin yerleşmesi sonucu kasaba hüviyetini almıştır.²⁷⁷ Yine zaman zaman Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan işçi transferinin de yapıldığı Cebel-i Kozan²⁷⁸ madenin işletmeye açılmasıyla birlikte, bir *madenci kasabası* teşekkül ettirilmesi ve kasabada da Türkmen *Ekrad* aşiretlerin yerleştirilmesi, aynı durumun Akdağ Maden-i Hümayunu'nda da olabileceğini göstermektedir. Cebel-i Kozan'daki madenin işletmeye açılmasıyla birlikte üretiminin hızlandırılması ve madene lojistik destek sağlamaları amacıyla Ankara mutasarrıfı Nurettin Paşa ve *Muhaciran İskânına Memur* Hafız Paşa tarafından Türkmen Ekrad aşiretlerinin iskânı neticesinde *bir madenci kazası teşkili* yoluna gidilmiştir. Yeni oluşturulan veya mevcut köylere dağıtılan muhacirlerle birlikte, işletmede ihtiyaç duyulan madenci ustalarının da *Gümüşkan ve Akdağ madencilerinden icab-ı miktarı haneler nakli* suretiyle temin edilmiştir.²⁷⁹

Akdağ maden işletmesinin bulunduğu bölgeye gelip yerleşenler arasında, Rum ve Ermeni milletlerine mensup ailelerin varlığından söz etmek mümkündür.²⁸⁰ Temettüat defterlerinde, Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı köyler arasında, mesleği demirci olarak kaydedilenlerin sayılarının fazla olduğunu ve vergi oranlarının diğer birçok köyden yüksek olduğunu görülmüştür.²⁸¹ Maden-i Hümayunda istihdam edilen teknik ve idari personelin, gerek Müslim gerekse zimmilerin dinî ibadetlerini yerine

²⁷⁶ Özbay, a.g.m., s. 458.

²⁷⁷ Balcı, “Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği” s. 114.

²⁷⁸ Bazı yerlerde ismi Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi ile beraber geçen Cebel-i Kozan maden işletmesinin bağlı bulunduğu Cebel-i Kozan kaymakamlığı bir dönem Adana'dan ayrılmış müstakil bir kaza olarak Ankara'ya bağlanmıştır. BOA. A. MKT.NZD 2-100 (17 Ra 1266-31 Ocak 1850). Anılan tarihler arasında yeni işletilmeye başlanan Cebel-i Kozan Maden-i Hümayunu işletilmesinin ihtiyaç duyduğu maden işçileri Ankara vilayetindeki diğer maden işletmeleri olan Akdağ ve Gümüşkan Maden-i Hümayunları'ndan temin edilmiştir.

²⁷⁹ BOA. A.MKT.MVL 139-20(5 B 1278-6 Ocak 1862).

²⁸⁰ Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 390-391.

²⁸¹ Akbulut, a.g.t., s.112.

getirebilmeleri için gerekli önlemler de alınırdı. Madende üretimin başladığı ilk yıllardan itibaren Müslüman madenciler kendilerine mahsus ibadet yeri yapmışlardır. Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Haseki Salih Ağa'nın bir cami binasını inşa ettirdiğini ve daha sonra buraya bir görevli tayin edilmiştir.²⁸²

Madenin ilk açılışı ile birlikte, istihdam edilen madencilerin büyük bir kısmının Gümüşhane'den getirtilen gayrimüslimler olması yönüyle, zamanla bölgeye işçilerin ihtiyaç duyduğu dinî yapılar da inşa edilmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi bölgesindeki işçilerin dini yönden farklı bir durumları vardı. Buradaki gayrimüslimlerin dini vecibelerini yerine getirmelerinde rehberliklerini, metropolit denilen Gümüşhane'deki bu topluluğa mensup din adamlarının bizzat kendileri veya onların yerel vekilleri yapmıştır.²⁸³ Bu işçiler, ilk zamanlarda mensup oldukları dinlerini açıktan yaşamak yerine, Müslüman olduklarını belirterek ona göre hareket etseler de²⁸⁴ 19. yüzyılın sonlarına doğru Rum Ortodoks kilisesine göre ayin yapmışlar ve kendi kiliselerini inşa etmişlerdir.²⁸⁵ Hristiyan kökenli bu maden işçilerinin ibadet ve diğer dini vecibeleri ile ilgili ortaya çıkan sıkıntılar, 19. yüzyılın sonlarına doğru daha açık bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. İstavrililer meselesi de denilen bu konuyla Gümüşhane metropoliti, kendisi bizzat veya oraya gönderdiği vekili aracılığıyla ilgilenmiştir. Arşiv belgelerinde de bu gayrimüslim işçilerin karşılaştıkları sorunları Rum Patrikhanesi veya Gümüşhane Metropolitliği vasıtasıyla ilgililere müracaat ve şikâyet ettiklerini görülmektedir.²⁸⁶

²⁸² BOA. Cevdet Tasnifi, Evkaf (C.EV) 179-8908(7 Z 1264-4 Kasım 1848).

²⁸³ Bu durum bütün maden-i hümayunlar için geçerli bir durumdur. Gayrimüslim madencilerin ayinlerinin Gümüşhane metropoliti veya tayin edeceği vekili tarafından yapılacağı Darphane-i Amire tarafından ilgili madenlere bir beratla bildirilmiştir. Maden-i hümayun işletmelerinde çalışan madencilerin dini vecibelerinin yerine getirilmesi ve *gerekli umur ve saireleri mutat olduğu üzere Gümüşhane metropoliti veya hususi tayin eylediği vekili tarafından* görülmekteydi. BOA. Ali Emiri Tasnifi, Sultan III. Selim (AE. SSLM III) 392-22665(29 Z 1205-29 Ağustos 1791).

²⁸⁴ BOA. C.DRB. 34-1672(6 Za 1246-18 Nisan 1831).

²⁸⁵ Akdağ maden bölgesi sınırlarında yer alan ve gayrimüslimlerin yaşadığı Rumdiğin köyünde kasabanın ilk teşekkülü ile birlikte yapıldığı düşünülen bir kilise bulunmaktadır. 1839 tarihli arşiv belgesine göre tamirinden bahsedilen bu kilisenin varlığı, maden bölgesindeki Rumların bölgeye ilk yerleşimlerinden itibaren dini vecibelerini gerçekleştirdikleri yapıları meydana getirdiklerini göstermektedir. BOA. Cevdet Tasnifi, Adliye (C.ADL) 44-2674(1 Za 1254-15 Şubat 1839).

²⁸⁶ BOA. İrade, Husûsî (İ.HUS.) 139-26(10 M.1324-6 Mart 1906).

6. AKDAĞ MADEN İŞLETMESİNDE ÜRETİME GEÇİŞ

Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli bölgelerinde bulunan madenleri ve işletme türlerini gösteren defterde, bir maden işletmesinde faaliyete geçmeden önce yapılması gerekenler sıralanmıştır. Bu defterde belirtildiğine göre öncelikle madenlerde cevherin üretimi için gerekli olan mağaraların kazılması ve makinaların *tedariki ve vaz'ı*, cevherlerin işleneceği fırınlar ve diğer ihtiyaçlar için gerek duyulan sermayenin miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü madenin büyüklük ve önemine göre verilen sermaye akçesi, işletmenin sağlıklı bir şekilde çalıştırılmasında önemliydi. İşletilmesi düşünülen madenlerin cevher yönünden kuvvetli olduğu önceden *tahkik ve tetkik* olunmadıkça faaliyetine izin verilmemesi, maden bölgesinde bu araştırma ve incelemeyi yapmak üzere devlet tarafından maden konusunda bilgili ve işinin uzmanı bir mühendis veya bir usta gönderilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Madenlerde mühendis bulundurulma zorunluluğu 1861 Maden Nizamnamesi ile getirilen bir yenilik olmuştur. Bu zorunluluktan önce işinin uzmanı *mütefennin* usta ve memurlar bu işle görevlendirilmekteydi. Gönderilecek bu görevliler tarafından işletilecek maden ocağının *şekil ve keyfiyetinin mümkün mertebe* araştırılması istenmiştir. Bu görevliler tarafından işletilmesi düşünülen madenlerin istenilen cevher rezervine sahip olup olmadıklarının araştırılması, madenlerin üretimi için gerekli olan kalhane ve fırınların nerelere inşa edileceğinin belirlenmesi, yapılacak bu binaların maliyetinin ve diğer konuların yerinde tespit edilmesi gerektiği belirtilmiştir. İşletmeye açılacak bir madende, çıkarılan ham cevherlerin ayrıştırıldığı izabe ve yine bu cevherin belli bir ısıya tabi tutulduğu kal işlemleri için gerekli olan kütük ve kömürün maden bölgelerinde mevcut olup olmadığı, maden işletmelerindeki yolların hali hazırdaki durumları hakkında ön incelemenin yapılması gibi hususlar da önem arz etmekteydi. Buna bağlı olarak çıkarılacak maden cevherinin nakli için, mevcut yolların düzeltilmesi, ihtiyaç duyulan yerlere inşa edilecek yeni yolların güzergâhlarının incelenmesi ve yine maden işletmesinde lazım olan suyun bulunup bulunmadığının tespitinden sonra madenin işletmeye açılması istenen hususlardan olmuştur. Yapılacak bütün bu araştırma ve incelemelerden sonra hangi madenlerde üretime geçileceği, işletilmekte olan madenlerde ise devletin zarar etmemesi için hangilerinin devlet tarafından işletileceği, hangilerinin mukataa olarak

verileceği veya hangilerinde üretimin sona erdirileceğine karar verilmesinin gerekli olduğu arşiv kayıtlarında belirtilmiştir.²⁸⁷

Madenlerin işletilmesi ve üretime geçilmesinden sonraki süreçte de yapılması gereken önemli işler bulunmaktaydı. Örneğin madenlerin ocaklardan çıkartılmaları, temizlenme ve ayıklanmaları için birçok malzemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçların devamlı surette temini görevi civar köylere verilmiştir. Kömür, odun, ameleye zahire ve erzak temininde maden işletmesinin ihtiyacı olan miktara göre her köye isabet eden malzeme muntazaman tedarik olunmuştur. Ancak bu malzemelerden bazılarının civar köylerde temini mümkün olmadığına malzemenin tedarikinden sorumlu olan köyler alınacak malzemenin bedelini ödemişlerdir.²⁸⁸ Madende en çok ihtiyaç duyulan malzemeler odun, kereste ve kömür olmakta, bunlar madendeki cevher eritme fırınlarında yakacak olarak ve açılan mağaraların çökmesini engelleyen direkler olarak kullanılmaktaydı. Akdağ bölgesinin orman yönünden zengin oluşu, madenin ihtiyaç duyduğu odun ve kerestenin teminini kolaylaştırdığı gibi zaman zaman ormanlardan elde edilen ürünler çevre illere de satılmıştır.²⁸⁹

Maden mağaralarından veya kuyularından elde edilen cevherler ile buralarda ortaya çıkan suyun dışarı taşınmasında kullanılacak dolaplara, işçilerin yiyeceklerini ve ürettikleri cevherleri muhafaza edecekleri binalara, odun ve kömür gibi levazımat ile çeşitli aletlerini saklayıp muhafaza ettikleri depolara ve büyük hangarlara ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle kömürün muhafaza edileceği özel yerler inşa edilmiştir. Bir maden işletmesinin en çok ihtiyaç duyduğu ve sürekli bulundurması gereken yakacak için büyük hangarlara ihtiyaç duyulmuştur. Fırınlarda yapılan kal ve izabe işlemleri için çok fazla kömür bulundurulması gerekiyordu. Akdağ Maden-i Hümayunu'na getirilen kömürün muhafaza edileceği bir yere ihtiyaç duyulmuş ve maden müdürlüğü tarafından bunun için bir yer tahsis edilmiştir.²⁹⁰

²⁸⁷ BOA. İ.DH. 356-23521/3(13 C 1272-20 Şubat 1856).

²⁸⁸ Refik, a.g.e., s. vi.

²⁸⁹ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1900, s.227-228.

²⁹⁰ BOA. C.DRB. 44-2158 (29 Ca 1261-5 Haziran 1845).

7. İŞLETME BÖLGESİNDE MADENİN ÇIKARILDIĞI YERLER

3 Ocak 1910 tarihinde *Akdağ Gümüş Madeni* ismiyle bir rapor hazırlayan maden mühendisi Mösyö Paolu'nun belirttiklerine göre; Osmanlı döneminde faaliyette olan Akdağ Maden İşletmesi'nin en önemli maden kitleleri Akçakışla köyünün doğusunda, Aşağı Çulhalı köyünün güneyinde ve Çiçeklidağ mevkilerinde yer almaktaydı. Buradaki maden kitleleri doğu-batı yönünde 9 kilometrelik bir yer kaplar ve en çok 4 kilometrelik genişlik alarak doğuda Ortaköy'den Karapiri çevresine kadar uzanmaktaydı. Bu raporda geçtiğine göre gümüş içerikli kurşun-çinko cevherleri, Akdağmadeni çevresinde özellikle Çiçeklidağ mevkiinde olduğu öteden beri bilinmekteydi. Osmanlı döneminde Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinin 4-5 kilometre güneydoğudaki Ziyarettepe ve Keçikaletepe mevkilerinde de mağaralar açılmıştır. Boğatepe çevresinde birçok sığ kuyular bulunmaktaydı. Başlıca geniş ölçülü ocak sahaları Karapiri'den doğudaki Çiçeklitepe'ye yükselen dağ şahikasında görülmekteydi. Köyyamacı tepesinin yükseklerinde 5-10 metre derinliğindeki kuyuların paralel olarak açılmış oldukları görülmekteydi. Çiçeklitepe'den kuzeye inen sırt üzerinde geniş bir ocak sahasının varlığına işaret eden mühendis Paolu, burada uzun menziller boyunca 700×200 metrelik bir saha dâhilinde 100 den fazla işletme noktasının bulunduğunu aktarır. Raporun kaleme alındığı tarihte halen açık bulunan 35 metre derinliğe kadar kuyulara rastlandığı da ifade edilmiştir. Aynı belgede Çiçeklitepe'nin güney eteğinde 15 kadar metruk kuyunun bulunduğu belirtilmiştir. Çukurmaden adındaki nokta çevresinde ise, birkaç metre kalınlığında büyük cüruf yığınlarına ve birçok yeni kuyu ve galeri ağzına rastlandığı da ifade edilmiştir. Birçok mağaranın bulunduğu Nusrettepe mevkiinin güney tarafında ise yakın zamanda açılan 20 kadar kuyu ve galeri bulunduğu belirtilmiştir. Madenin ilk dönemlerinden itibaren gerçekleştirilen izabe işi, maden bölgesinde bulunan Oyumçayır deresinin vadisinde yapılmakta olup, Paolu'nun incelemelerini yaptığı bu mevkilerde 1910'lu yıllarda bile hâlâ birkaç bin ton cevherli cüruf yığını bulunmaktaydı. Aynı zamanda bu mevki Akdağ maden bölgesindeki işletmenin ilk dönemine ait eski ocakların bulunduğu yer olma özelliğine sahiptir.²⁹¹

²⁹¹ Raimund Vache, "Akdağmadeni Kurşun- Çinko Yatakları Hakkında Rapor", No:3385, Ankara: MTA

Madenciler mağara açmak için bazı malzemelere ihtiyaç duymuşlardır. Bu malzemeler, demir levye, kazma, kürek, çekiç, bakraç, burgu gibi malzemeler ile çıkarılan madenin taşınmasında kullanılan deriden veya kıldan yapılmış çuvallar ve heybeler kullanılmıştır. Mağaraların aydınlatmasında, mum ve yağlı fitille yakılan kandiller kullanılmıştır. Akdağ Maden bölgesinde ilk faaliyete başlandığı dönemlerde yeni bulunan mağaraların yanı sıra yapılacak hafriyat çalışmaları sonunda yeni mağaraların açılacağı de belgelerde ifade edilmiştir.²⁹² Osmanlı Devleti'nde işletilen madenlerde bulunan mağaraların içindeki lağımın uzunluğu ve genişliği farklılık gösterebilmekteydi. Bazı madenlerde bu tünellerin 115 ila 155 metreyi bulduğu bilinmekteydi.²⁹³ Yerinde yapılan incelemelerde Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinin çok geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Günümüzde Yozgat sınırları içindeki Akdağmadeni ve Çayıralan ilçelerinin bir kısmını içine alan maden bölgesi, Sivas Gemerek sınırına kadar uzanmaktadır. Bu kadar geniş bir alana yayılan maden bölgesindeki önemli maden üretim mağaralarının bulunduğu bazı mahaller ve madenlerin çıkarıldığı lağımın ebatları şu şekilde gösterilmiştir:

Akdağ Mevkiinde;

- 1- Karakaya (uzunluğu 250 metre, genişliği 50 metre)
- 2- Köklü Dibi (uzunluğu 50 metre, genişliği 20 metre)
- 3- Kozmadağ (uzunluk 500 metre, genişliği 200-300 metre.)
- 4- Çiçekli 5- Çukurca 6- Nusret Sanos (Köklü Beli),7- Tad, 8- Çıkrık, 9- Tuzlu kaya

Akkışla (Çamlı Delik) Mevkiinde;

Yayımları, 1964, s.3.

²⁹² ...işletmeye hazır 16 adet mağaradan başka müceddeden açılacak bir hayli mağara dahi küşad...olabileceği belirtilmiştir. BOA. C.DRB. 1-3 (13 N 1239-12 Mayıs 1824).

²⁹³ Murphey, a.g.m., s. 15.

1- Alikı, 2-Çamlı Delık, 3- Çomrak, 4-Mahoralı Çal.²⁹⁴

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda açılan mağaralar, maden çıkarılan bölgenin geniş olması ve bilinçli bir arama faaliyetinin olmaması nedeniyle çok dağınık bir halde yüzlerce kuyudan oluşmaktaydı. Bu kadar çok mağaranın olması aramada çok derinlere inilmemesi ve cevherin yüzeyden alındıktan sonra başka bir alanın kazılmasına geçilmesinden kaynaklanıyordu.²⁹⁵ Özellikle Kozmadağ, Nusretli gibi maden çıkarılan yerlerdeki mağaraların pek dağınık ve uzunluk/derinlik yönüyle çok sığ olduğu maden mühendislerinin raporlarında geçmektedir. Burada üretim yapan madenciler nerede bir cevhere rastlamışlarsa orayı kazmışlardır. Bu mağaralar, ekseriyetle dar olup cevher oranı arttıkça genişlemekteydi. Madenciler, cevher damarının kalınlığına galeriler açarak imalat yapmışlardır.²⁹⁶ Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki bu durum, modern madencilik terminolojisinde geçen *açık ayak işletme metodunun* uygulandığını göstermektedir.²⁹⁷

Akdağ maden bölgesinde açılan mağaralar karanlık ve havasız olup, havalandırma problemi genel olarak diğer maden işletmelerinde de görülen önemli bir sorundu. Yer altına yüzlerce metre açılan kuyular veya tünellerin içinde çalışılabilmesi için, buraların düzenli bir şekilde havalandırılmaları gerekmektedir. Bunun için hava körükleri ile havalandırma imkânları olmayan bir kısım ocaklarda, kuyu veya tünellere paralel bir başka kuyu veya tünel kazılmış, buradan hava sirkülasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Göçük tehlikesinin bulunduğu bu mağaralarda zaman zaman su birikintileriyle veya su kaynakları ile de karşılaşmıştır. Bu tip durumlarda maden idaresinin gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Tulumbaların keşfi ve kullanımı ile derin maden ocaklarının sularının boşaltılması ve böylece madenlerde daha derine inilmesine imkân sağlanması Akdağ Maden-i Hümayunu'nun faaliyette olduğu dönemlerde oldukça faydalı olmuştur. Akdağ Maden-i Hümayunu'nda bulunan

²⁹⁴ Pilz ve diğer maden mühendislerinin işletme hakkında vermiş olduğu bilgiler, raporların giriş kısmında yer alan işletmenin tarihi ile ilgili bölümlerden alınmıştır. R. Pilz, "Akdağ Maden Bölgesi Hakkında Rapor", No: 392, Ankara: MTA Yayınları, 1936, s.26.

²⁹⁵ V. Kovenko, a.g.r., s.3.

²⁹⁶ Pilz, a.g.r., s. 18. (Maden bölgesindeki isimleri verilen yerlere ait fotoğraflar ekler kısmındadır.)

²⁹⁷ Belli bir plan düşünülmeden, tahkimat yapılmadan, ara sıra çatal direk vurmak suretiyle cevher yatağının durumuna göre düzensiz mağara/galeriler açmak ve maden yatağının kalınlığına göre basamaklar yapmak suretiyle uygulanan yeraltı (üretim) işletme metodudur. <http://www.migem.gov.tr/sozluk/sozluk.html> Erişim Tarihi: 20.01.2016.

mağaraların bir kısmının da oldukça derin olduğu, maden müdürü İsmail Bey'in istemiş olduğu malzemelerden de anlaşılıyordu. Maden müdürü, yoğun kar ve yağmur suyundan dolayı kullanılamaz hale gelen mağaralardan suyun tahliyesi için 15 kulaç²⁹⁸ uzunluğunda hortumla iki adet tulumbaya ihtiyaç olduğunu, mağaralarda biriken suyun ancak bu şekilde kolaylıkla tahliye edilebileceğini ifade etmiştir.²⁹⁹

Özellikle üretimin yeni başladığı bahar mevsiminde mağaralar, eriyen karların meydana getirdiği akıntılar ve yağmur suları ile dolmasından dolayı bazen üç dört ay işletilememekteydi. Bazı mağaralarda da yer altında biriken sular, açılan drenaj kanallarıyla tahliye edilmiştir. Bazı mağaralarda ise bu işlem madencilerin kurdukları düzeneklerle veya kovalarla taşınarak yapılmıştır. Maden üretim yerleri olan mağaralarda ancak suyun tahliye edilmesi ile birlikte faaliyetlere başlanabilmıştır. Oldukça masraflı bir işlem olan su tahliye işi, cevher çıkarımını etkileyen en önemli faktör olmuştur. Bazı dönemlerde mağaraların bu şekilde su altında kalması, işlek ve bol cevherli kuyuların yıllarca atıl kalmasına sebep olmuştur. Maden işletme bölgesinde bulunan Karakaya mevkiindeki mağaralarda olduğu gibi yer altından çıkan suların yoğunluğundan ve boşaltma işleminin tam olarak gerçekleştirilememesinden dolayı Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinde 19. yüzyılın ortalarında zaman zaman üretime ara verilmiştir.³⁰⁰

8. İŞLETMENİN FİNANSMAN SORUNU VE SERMAYE AKÇESİ

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde faaliyette olan ve emaneten işletilen maden işletmelerinin imalatını sürdürebilmesi için önemli miktarda bir sermayeye ihtiyaç duyulmuştur. Darphane-i Amire, maden işletmelerinde çalışanların ürettiği madenin madencilerden satın alınabilmesi için işletme yöneticilerinin emrine belli bir sermaye vermiştir. Buna *sermaye akçesi*³⁰¹ denilmekte olup, maden-i hümayunların finansman sorunu bu şekilde bizzat devletçe karşılanmıştır. Madenlerin finanse edilmesi, devlet madenlerine bütçeden *maden sermaye akçeleri* tahsisi yoluyla yapılmıştır. Bu para, tahsil edilmesi kolay bir mukataa malından da havale edilebilirdi. Devlet, maden

²⁹⁸ 1.71 metre. Halil İnalçık, "Osmanlı İpek Ticareti, Madencilik", s.18.

²⁹⁹ BOA. HH.THR 1253-3(29 L 1270 – 25 Temmuz 1854).

³⁰⁰ Pilz, a.g.r., s.18.

³⁰¹ Bölükbaşı, a.g.t., s.120.

işletmesinin kurulması, işletilmesi, onarımı ve işçi giderleri için gerekli olan bu ödeneği maden emine tahsis etmiştir. Maden emine, kendilerine tahsis edilen ödenekle, üzerine aldığı görevleri yapması için yeteri kadar yardımcı ve uzman personel istihdam eder, istihdam ettiği bu kişilerin ücretlerini sermaye akçesi ile ödemiştir. Ayrıca cevher çıkaranlara gereken avans ile işletmenin yakıt ve diğer gerekli malzeme temini bu ödenekle sağlanmıştır. Yılsonunda da elde edilen ürün ile verilen sermayenin muhasebesi yapılarak, işletilen madendeki kâr-zarar durumu ortaya çıkarılmaktaydı.³⁰² Sermaye akçesinden madencilere verilen avans, üretim yılının sonunda görülen muhasebe ile mahsuplaşırdı. Bazı dönemlerde madenciler aldıkları bu avansı ödeyemediklerinden kendilerine zimmet çıkarılmış ve madencilerin bu borçları ertesi yıllarda tahsil edilmeye çalışılmıştır.³⁰³

Sermaye akçeleri, göreve başlayan veya görevi devralan emin/müdürlere verildiğinden öncelikle bu yöneticilerden bir senet alınmaktaydı. Alınan bu senet karşılığında işletme giderleri için kullanılmak üzere sermaye akçesi verilmekteydi. Nitekim 1841 yılında maden müdürü İlyas Efendi'ye verilecek sermaye akçesi için kendisinden bir senet alınmıştır.³⁰⁴

Gönderilen sermaye akçelerine bazı dönemlerde ilave yapılıyordu. İşletmenin bir önceki seneye ait açıklarının kapatılması amacıyla 1848 senesinde 30.000 kuruş Hazine-i Hassadan karşılanarak bu açık *tesviye* edilmiştir.³⁰⁵ Yine aynı yılın masraflarına karşılık gelmek üzere Akdağ Maden-i Hümayunu'na gönderilen 13000 kese akçeye *zam ve ilave* olarak 1897 kese akçe daha Hazine-i Hassa'dan tahsis edilmiştir.³⁰⁶

Madenlere atanan emin/müdürlere maden işlerinde kullanılmak üzere bazen *ceste ceste*³⁰⁷ taksitler halinde bazen de toplu olarak gönderilen bu sermaye akçeleri, bazı dönemlerde işletmeye tahsis edilen mukataa gelirlerinin tahsili yoluyla da

³⁰² Özütopçu, a. g. m., s. 55.

³⁰³ BOA. HH.d 20659(1 S 1256-3 Mart 1843); BOA. HH.d 18077(29 L 1275-1 Haziran 1859); BOA. HH.d 18041(9 N 1267-8 Temmuz 1851); BOA. HH.d 18072(9 L 1267-7 Ağustos 1851).

³⁰⁴ İlgili belgede maden müdürü İlyas Efendi'den...*elinden senet alınarak maden faaliyeti için mahalli muhassıllığı emvalinden sermaye verilmesi...* istenmiştir. BOA. C.ML. 578-23729(29 M 1257-23 Mart 1841).

³⁰⁵ BOA. İrade, Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) 227-7776/2(11 Z 1268- 26 Eylül 1852).

³⁰⁶ BOA. İ.MVL 227-7776/1(1 Ra 1268- 25 Aralık 1851).

³⁰⁷ BOA. HH.d 18075(29 Ş 1277- 12 Mart 1861).

karşılanmıştır. Bu sermaye, ihtiyaca göre maden ustalarına gerektiği kadar verilirken, bir kısmı da diğer giderlerin karşılanmasında kullanılmıştır.³⁰⁸ Günümüzde kamu kurumlarının daha verimli çalışmaları açısından gönderilen ödeneklerle aynı işleve sahip sermaye akçeleri, 1839'da yapılan değişiklikle madenlerin idari yönden bağlı bulunduğu eyaletlerden de gönderilmeye başlanmıştır. Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin sermaye akçesi, aşağıda verilecek olan örneklerde de görüldüğü üzere Ankara eyaleti ve eyalete bağlı Bozok ve Kayseri sancaklarından tertip olunmuştur.

Tablo 1. Akdağ Maden-i Hümayunu'na Gönderilen Sermaye Akçeleri³⁰⁹

Gönderildiği Sene	Nereden Geldiği	Miktarı
1849	Hazine-i Hassadan	14897(kese) Akçe
1851	Bozok Sancağı Emvalinden	320000 Kuruş
1852	Bozok Sancağı Emvalinden	400890 Kuruş
1857	Ankara Eyaleti Vergisinden	500(kese) Akçe
1858	Ankara Eyaleti Emvalinden	16000 Kuruş
1858	Bozok Sancağı Emvalinden	25496 Kuruş
1859	Ankara Eyaleti Emvalinden	178000 Kuruş
1859	Bozok Sancağı Emvalinden	250000 Kuruş
1861	Bozok Sancağı Emvalinden	359400 Kuruş
1866	Bozok Sancağı Emvalinden	192000 Kuruş
1869	Ankara Vilayeti Emvalinden	250000 Kuruş

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 20 yıllık süreçte işletmeye gönderilen sermaye akçelerinin tamamına yakını bağlı bulunduğu vilayet ve sancaktan karşılanmıştır. Bu gönderilen sermaye akçeleri içinde de işletmenin bağlı bulunduğu sancak merkezinden gönderilen tutar oldukça yüksek bir değere sahip olmuştur.

1860'tan sonra sermaye akçeleri konusunda kısmi düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. 1861'de bütün *maden-i hümayun* işletmelerinin genişletilmesi ve bu madenlerin *islahatını engelleyen* sermaye sıkıntısını çözmek için *bir idare-i maadin sandığı tesisi* yoluna gidilmiştir. Maliye Nezaret-i Celilesine gönderilen ve *Memalik-i*

³⁰⁸ Yüksel, a.g.e., s.xiii.

³⁰⁹ BOA. HH.d 18033(20 Ca 1268-12 Mart 1852);BOA. HH. THR 1253-6(25 L 1273-18 Haziran 1857) ; BOA. HH.d 22121(4 M 1275-14 Ağustos 1858); BOA. HH.d 18075(29 Ş 1277- 12 Mart 1861)BOA. HH.d 18077(29 L 1275-1 Haziran 1859); BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) 8810 (8 M 1288-30Mart 1871); BOA. İ.MVL 227-7776/1,2,3(1 Ra 1268- 25 Aralık 1851).

Mahrusa-i Hazret-i Şahanede bulunan Maden-i Hümayunların idaresinde bazı ıslahatın icrası için lazım gelen sermayenin tertip ve ifasını öngören bu düzenlemeyle, Maden İdaresi Sandığı tesis edilmiştir.³¹⁰ Kurulan bu sandığa, hazineden bir defalık sermaye verilmesi kararlaştırılmıştır. *Maden mahallerinden gelen şikâyetler* ve maden imalatında yaşanan sıkıntılar göz önüne alınarak maden işletmelerine 1861 senesine kadar verilmeyen sermaye akçesinin ödenmesi yoluna gidilmiştir. Bir kereye mahsus yapılacak bu ödemenin tutarı o yıl için 925 bin kuruş olarak hesaplanmıştır. Alınan bu önlemlerin, madenlerde *sarfiyat ve hasılatın deveran ettirilmesi* amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.³¹¹

Maden işletmelerinin üretimde herhangi bir sorun yaşamamaları için sermaye akçesinin önemli bir fonksiyon icra ettiği görülmüştür. Nitekim Cebel-i Kozan Maden-i Hümayunu'nda imalatın aksamaması için, Kayseri sancağından *münasip miktarda* sermaye akçesi havalesi yapılması istenmiştir.³¹² Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi açısından da sermaye akçeleri, madende işlerin düzenli yürütülmesi ve madenin masraflarına harcanması yönüyle önemli olmuştur. Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki masraflar için maden müdürü İlyas Bey'in talebine binaen 1843 senesine mahsuben Bozok sancağının emvalinden gönderilen 25 bin kuruş, madenin masrafı için harcanmıştır.³¹³ Sermaye akçesi, ait olduğu yıl için madene yapılacak harcamaların karşılığı durumunda olmasına rağmen, bazı dönemlerde merkezden gelen emirle vergi borçlarına karşılık sayılabiliyordu. Örneğin; madende çalışanların, 1840 yılından 1858 yılına kadar ödemedikleri vergi borçlarına karşılık, 1859 yılının sermaye akçesinin bir kısmının bu vergi borcuna sayıldığını maden müdürü Halil Bey'e gönderilen hükümden anlaşılmaktadır.³¹⁴ Akdağ Maden-i Hümayunu'nun 1858 senesi işletme masrafları için *Ankara emvalinden havale buyrularak* tahsis edilen 250 bin kuruştan 72 bininin alındığı bildirilmiştir.³¹⁵ Akdağ Maden-i Hümayunu'nun 1858 senesi sermayesi için Ankara vilayeti emvalinden gönderilmesine karar verilen tutar gönderilmeyince, sermaye

³¹⁰ BOA. Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.NZD) 403-69(27 Ş 1278-27 Şubat 1862).

³¹¹ BOA. A.MKT.MVL 142-29 (26 Ş 1278-27 Şubat 1862).

³¹² BOA. A.MKT.MVL 138-71 (26 C 1278-29 Aralık 1861).

³¹³ BOA. C.DRB 50-2456 (6 M.1259- 6 Şubat 1843).

³¹⁴ BOA. HH.d 806/46 (14 M 1275-24 Ağustos 1858).

³¹⁵ BOA. HH.THR 1253-9 (19 C 1275-24 Ocak 1858).

sıkıntısı yaşandığı, bu durumun maden işleyişini sekteye uğrattığı belirtilmiştir.³¹⁶ Aynı yıla ait gönderilmesi gereken tutarın tamamı gönderilmese de gönderilen 72 bin kuruşla madenin yakacak ihtiyacı ve kömür nakliyatı yapan çalışanlara harcandığı belirtilmiştir.³¹⁷ Akdağ Maden-i Hümayunu'nun 1859 senesi masrafları için Bozok sancağının göndermesi gereken meblağın bir kısmı olan 10800 kuruşun geç gönderilmesinin madenin işleyişini etkilediği Maliye Nezareti'nden Ankara mutasarrıflığına gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır.³¹⁸

Maden işletmesinin masraflarının karşılanmasına tahsis edilen sermaye akçesi, işletmede üretimin aksamaması için önemli olmuştur. Nitekim 1858 ve 1859 yıllarına ait Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin giderlerinin Bozok sancağı emvalinden karşılanması buna bir örnektir.³¹⁹

Millî Emlak'tan Devralınan Defterler ve Vesikalar Tasnifinde yer alan 35 No'lu Defter'de Darphane'den çeşitli madenlere yazılan hükümler içerisinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nun masrafları için Bozok ve Kayseri sancak emvalinden havale olunan sermaye akçe miktarları şu şekilde belirtilmiştir:

Tablo 2. Akdağ Maden-i Hümayunu'na Bozok ve Kayseri Sancaklarından Gönderilen Sermaye Akçesi³²⁰

Nereden Geldiği	Gönderildiği Sene	Miktarı/Kuruş
Hazine-i Hassa	1851-1853	91100
Bozok Sancağı	1853	148643
Bozok Sancağı	1854	31000
Kayseri Sancağı	1854	75000
Bozok Sancağı	1855	100490
Kayseri Sancağı	1855	15000

³¹⁶ BOA. HH.d 806/24(3 L 1275-6 Mayıs 1859); BOA. HH.THR. 1253-8(23 Ca 1275-29 Aralık 1858).

³¹⁷ BOA. HH.THR 1253-10(19 M 1275-29 Ağustos 1858).

³¹⁸ BOA. HH.d 801/34 (4 L 1271- 20 Haziran 1855).

³¹⁹ BOA. A.MKT.MHM 150-101(8 C 1275-13 Ocak 1859).

³²⁰ BOA. Milli Emlaktan Devr Alınan Defterler (MEDAD. d) 35 (25 Za 1280-12 Ş 1281; 2 Mayıs 1864-10 Ocak 1865).

Yukarıdaki tabloda farklı olan bir durum, işletmeye gönderilen sermayenin sadece vilayet merkezi veya bağlı bulunduğu sancaktan değil, aynı vilayet sınırlarında yer alan Kayseri sancağından da gönderilmesi olmuştur. Aynı üretim yılında birkaç yerden gönderilen sermaye akçesinde kısmi bir düşüşün olduğu da göze çarpmaktadır. 1860'li yıllara doğru işletmede düşen üretimi arttırmak için yabancı maden mühendislerinin de maden de istihdam edildiği düşünüldüğünde sermaye akçelerinin miktarının işletmedeki üretim miktarı ile doğrudan ilişkisi vardır denilebilir. Üretimin yüksek olduğu dönemde gönderilen ödeneğin miktarı, üretimin düştüğü dönemlerde azalmıştır.

9. MADENİN ÜRETİM AŞAMALARI

Madenciler işe öncelikle, madenin üstünü örten toprak yığınlarını açıp, daha sonra ise kuyu şeklinde lağım ve tüneller açmışlardır. Bu durum, cevherin yer altında aldığı şekle göre değişmekteydi. Cevher; kazma, çekiç, murç levye gibi aletlerle kazılmak suretiyle yerlerinden kopartılmaktaydı. Biriken cevher, kovalara veya deri torbalara doldurularak *çağılıcı* adı verilen amele vasıtasıyla maden ocağından mağara haricindeki harmana veya bütün maden cevherinin toplandığı mevkilere nakledilmiştir.³²¹

Maden bölgesindeki bazı ocaklarda bu iş için taşıma çarkları kurulmuştur. Yine bazı maden ocaklarında ise, tünellerin belirli bir kesimine kadar cevheri, ameleler sırtlarında taşımış, bundan sonrasını ise yük hayvanları çıkarmıştır. İki madenci günlük yaklaşık 3,5 metre derinliğe kadar gidebilirlerdi. Elde edilen cevher kuyulardan amele sırtında küfeler içerisinde dışarıya çıkarılmıştır. Seyahatnamesinde, Yozgat ve çevresinde maden çıkarılan bölgeleri inceleyen seyyah Barkley, madenin bir dönem yoğun olarak çıkarıldığı bir bölgeyi anlatırken, madenin kayalık bir tepenin bayırında bulunduğunu, derinliği otuz metreyi bulan, boş bir çukur halinde olduğunu anlatır. Seyyahın anlatımlarından cevherin yer altından çıkarılması için mağaranın içindeki

³²¹ BOA. HH.THR 1253-1(7 R 1269-18 Ocak 1853).

duvarların basamaklar halinde kesildiği ve maden cevherinin insanların sırtında bu basamaklar yardımıyla dışarı çıkartıldığı anlaşılmaktadır.³²²

9.1 Akdağ Maden-i Hümayunu'nda İzabe ve Kal İşlemleri

Mağaralar, madencilerin kendi hesaplarına çalıştıkları ve maden çıkardıkları yerlerdi. Buralardan çıkarılan cevher, madenciler tarafından inşa edilmiş fırınların bulunduğu izabe merkezlerine taşınmıştır. Maden bölgesinde bulunan en önemli *izabehane* Akdağ mevkiinde bulunmaktaydı. Çiçekli, Çıkrıkçı, Karakaya ve diğer mahallerden gelerek muameleye tabi tutulmuş cevherlerin bırakmış olduğu cüruf yığını, izabe merkezinde eleme yapıldıktan sonra üç cins cevher ortaya çıkmaktaydı.³²³ Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki kurşun ağırlıklı cevher türleri şunlardı: 1- Sülfürik asidin hammaddesi olan piritli cevher, 2- Fazla miktarda doğal çinko minareli (tuty) içerikli kurşun cevheri, 3- Ağırlıklı olarak kurşun içerikli cevher.³²⁴ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda izabe işleminden sonra yapılan kal işleminde kullanılan yakıt odun kömürü olmuştur. Kömürün ilk ateşlenmesinde az miktarda odun kullanılmaktaydı. Bunlar, madenlerin bulunduğu mahallerde yetişen ağaçların cinslerine göre değişmekteydi. Akdağ Maden-i Hümayunu'nda genellikle meşe ve çam kütükleri³²⁵ kullanılmıştır. Akdağ civarında bulunan çam ormanlarından elde edilen odun kömürü, fırınlarda *mahrakat* olarak kullanılmıştır.³²⁶

Oldukça uzmanlık gerektiren kal işlemi için Akdağ Maden-i Hümayunu'nda 1840 tarihinde, konusunda uzman yeni kal ustalarının istihdam edildiği görülmüştür.³²⁷ Kal işleminde yakılan her bir fırın nevbet³²⁸ denilen bir zaman birimine göre ayarlanmaktaydı. Maden işçilerinin bir nevbet elde edilme süresi 8-12 saat arası

³²² Henry C. Barkley, Anadolu Ve Ermenistan'a Yolculuk, (Çev: Nil Demir), İstanbul: Kesit Yayınları, 2007, s. 105.

³²³ Pilz, a.g.r., s.8.

³²⁴ Guleman, a.g.r., s.245.

³²⁵ Maden-i hümayunlarda kullanılan ve *kalhane ve mağara ağacı* diye bilinen kütük, cevherlerin işlenmesi esnasında yakıt maddesi olarak ve mağaralarda tahkimat maddesi olarak da kullanılmaktaydı. Tızlak, a.g.t., s. 292.

³²⁶ Guleman, a.g.r., s.250.

³²⁷ ...cevheri kal eylemek üzere mütefennin... iki adet kalcı ustası istihdam edilmiş olup görevlilerden her birine 650 kuruş ödeme yapılmıştır. BOA. DRB.d.165/44.

³²⁸ Bir defada eritilen maden miktarı için kullanılan bir kavram olan nevbet, 13065 dirhem gümüşe tekabül edip, bu da yaklaşık 37,5 kilogram gümüş gelmektedir. (Taşkın, a.g.t., s. 94.)

değişmekteydi. Kal işleminin gerçekleştirilmesi şu şekilde olmaktaydı: Öncelikle mağaralardan çıkarılan ve bir yerde toplanan cevher; bir kat odun, bir kat cevher, bir kat kömür ve yine bir kat cevher üst üste dizilmek suretiyle yığılmaktaydı. Hazırlanan bu yığının üzeri ve etrafı küçük bir havalandırma deliği dışında çamurla sıvanırdı. Bu şekilde hazırlanan fırın alttan ve üstten ateşlenmekte, havalandırma olarak bırakılan deliğin alt ucuna yerleştirilen büyük hava körükleri vasıtasıyla devamlı suretle ateş körüklenmekteydi. On gün boyunca gece gündüz vardiyalı bir şekilde yakma işlemi devam ederdi. Yüksek ateş altında eriyen maden cevheri fırının alt kısmında kazılmış olan bir başka çukurda toplanırdı. Bu çukur, fırının altında ancak biraz dışına doğru kazılmış olurdu. Böylece, eriyen cevheri buradan kaplara toplamak mümkün oluyordu. Yapılan kal işleminden sonra, saf kurşun ortaya çıkmaktaydı.³²⁹ Geriye ise içinde belki de çok az miktarlarda kurşun emareleri bulunan cüruf denilen atıl bir madde kalmaktaydı. 1936 yılında atıl durumdaki maden bölgesini gezen Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün görevlendirdiği yabancı maden mühendislerinin gözlemlerine göre, 1908 yılına göre Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinde çıkarılan cüruf miktarı şu şekildedir;

1. Akdağ mevkiinde 25000 ton,
2. Çukur mevkiinde 2000 ton,
3. Oyum Çayır mevkiinde 400 ton,
4. Akkışla mevkiinde 15000 ton.³³⁰

Yukarıdaki cüruf miktarlarına göre en fazla üretim Akdağ mevkiinde yapılmıştır. Bunda da en büyük etken, Akdağ'ın işletme bölgesinin merkezi konumunda olmasından kaynaklanmaktadır. Maden bölgesindeki üretilen cevherin büyük bir kısmı burada bulunan izabe merkezine getirilerek, içerisindeki taş ve topraktan ayrıştırılmaktaydı. Akdağ'dan sonra işletme bölgesinde ismine sıkça rastladığımız bir yer de Akkışla(Ağçakışla) mevkiidir. Burası da madenin en fazla çıkarıldığı yerlerden biriydi.

Bütün maden bölgesinde yaklaşık 40 bin ton cüruf bulunduğu ve fırın

³²⁹ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği" s. 260-261.

³³⁰ Pilz, a.g.r., s.27.

tahmilatının ihtiva ettiği kurşun miktarının % 20-25 olduğunu göz önüne alan bu mühendisler, Akdağ maden işletmesinde 8 bin ton kurşun üretildiğini belirtmişlerdir.³³¹ Ocakların ve izabe fırınlarının, aynı dönemdeki Avrupa madenlerine göre ilkel olmasının çıkarılan maden miktarını olumsuz etkilediği bir gerçektir.³³²

9.2 Fırınlarda İhtiyaç Duyulan İşçi ve Malzemenin Temini

Yapılan kal işleminin hem uzun sürmesi hem de yoğun şekilde insan gücüne dayanmasından dolayı Akdağ Maden-i Hümayunu'nun civarındaki yerleşim yerlerinden belli zamanlarda, dönüşümlü olarak amele istihdamı gerçekleştirilmiştir. 1855 senesinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nda bulunan 8 adet fırın için, her fırında 10 kişi olacak şekilde, 80 kişiye ihtiyaç duyulmuştur. Bu kişiler Akdağ, Karahisar-ı Behramşah, Sorgun, Boğazlıyan, Hüseyinabad³³³, Sagır ve Süleymanlı kazalarından *münavebe-i tertibe* ile istihdam olunmuşlardır.³³⁴

Fırınlara gider kalemleri arasında kömür masrafı, kalhane amelesine ödenen ücret, kurşun amelesine ücreti, ameleye verilen ekme masrafı ve nakliye masrafı gibi masraf kalemleri yer almıştır. İzabe fırınlarında 10 gün süren izabe işleminde, fırın başına maliyetin hesaplanabilmesi için öncelikle masraf kalemlerinin ve sayılan giderlerin birim fiyatlarının bilinmesi önemli görülmüştür. Akdağ Maden-i Hümayunu'nda ortaya çıkan fırın giderleri ve fırınlarda yapılacak tamiratlar ve diğer bazı giderler için ortaya çıkan masraflardan dolayı ekstra ödenek talebinde bulunulmuştur. Halil Bey'in maden müdürlüğü esnasında ihtiyaç duyulan 8 adet fırın ve 1 adet kal ocağının inşası için talep edilen 16000 kuruş, Darphane-i Amire tarafından değerlendirilmiş ancak istenen meblağ yüksek bulunmuştur. Adı geçen maden

³³¹ Guleman, a.g.r., s.245.

³³² 1825-1908 yılları arasında işletilen ve en faal çalıştığı dönemde yıllık 2500 ton civarında üretim yapan Bulgardağı Maden-i Hümayunu bölgesindeki cüruf yığınlarından yapılan tahmine göre 1908'e kadar madendeki toplam istihsalin 18.000 ton civarında olduğu belirtilmektedir. (Adnan Demirci, "Bolkardağ Madeni", Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, S. 4, 1983, s.84.) Yine maden-i hümayun işletmeleri içinde yüksek üretim yapan Ergani Maden-i Hümayununda 1780-1850 tarihleri arasında yaklaşık 20 bin ton kurşun üretildiği (Tızlak, a.g.t., s. 212.) düşünülecek olursa, bu işletmeye göre biraz daha düşük kapasiteyle çalışan Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili verilen rakamlar normal görülebilir.

³³³ Akdağ Maden-i Hümayunu'nun ilk faaliyete geçmesinden itibaren madene hizmetle yükümlü tutulan Hüseyinabad (Alaca), idari yönden 19. yüzyılın sonlarına kadar Bozok sancağına bağlı iken 1894 yılından itibaren Çorum'a bağlanmıştır. BOA. İ.DH 1321-1312 (21 L 1312).

³³⁴ BOA. İ.MVL. 341-14731(27 M 1272-9 Ekim 1855).

müdürüne 10000 kuruşu geçmeyecek şekilde madende tamir ve inşaat faaliyetlerinde bulunabileceği bildirilerek talep ettiği miktarın tamamı gönderilmemiştir.³³⁵ İşletme müdürünün istemiş olduğu ödeneğin bir kısmının gönderilmemesi madendeki üretimi de doğrudan etkileyen bir durumdur. Zira ileriki bölümlerde değinileceği gibi madendeki üretim durumunu gösteren değerlerde 1860'lı yıllardan itibaren ciddi bir düşüş vardır. Bu durumun en önemli sebebi de işletmedeki üretimin ilkel şartlarda yapılıyor olmasıdır. Maden müdürü Halil Bey'in, üretimi arttırmak için talep ettiği ödeneğin tamamının gönderilmemesi de işletmedeki kötü gidişi hızlandırmıştır.

9.3 Fırınlara Masrafları

İzabe ve kal fırınlarında işlemler haftalarca sürmekteydi. İşletme giderlerine ait defterlerde, fırınlarda yapılan masraflar, harcama kalemlerine göre ayrı ayrı gösterilmiştir. Bu masraflar genel olarak; fırında istihdam edilen usta ve amelelere verilen ücretler, fırınlarında kullanılan kömür ve kütük bedeli gibi kalemlerden oluşmaktaydı. Bir örnek olması açısından 1850 yılına ait Akdağ Maden-i Hümayunu'na ait bir fırın yakma faaliyetine ait masraflar şu şekilde olmuştur:

Tablo 3. Fırın Yakma Faaliyetindeki Giderler³³⁶

Tablo 3. Harcama Yeri³³⁷	Harcama (Kuruş)	Bir Nevbet Tutarı(Kuruş)
Pirüstadbaşı Yevmiye Ücreti (1 Nefer)	10	100
Pirüstad Yevmiye Ücreti (5 Nefer)	1	50
Kürekkeşan Amelesi Yevmiye Ücreti (4 Nefer)	1	40
Mütevelli Ücreti Yevmiyesi (1 Nefer)	10	100
Çeşmetaşı Nakliyesi	1	1
Çeşmetaşı İşçiliği	20	20
Kömür Ücreti	202	200
Toplam		511
Yapılan Tenzilatları Sonra Fırın Başına Toplam Masraf ³³⁸		441

³³⁵ BOA. HH.d 917/63(20 Ca 1283-30 Eylül 1866).

³³⁶ BOA. HH.d 18073/1,2,3(4 Z 1266-11 Ekim 1850).

³³⁷ Bu tabloda gösterilen *Mütevelli* ve *Çeşme Taşı* kavramlarına madene ait birçok hesap defterinde rastlanmasına rağmen ne anlama geldiği tespit edilememiştir.

Bir örnek olması açısından buraya alınan yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere işletmenin gider kalemleri içerisinde fırın giderleri önemli bir yer tutmuştur. Özellikle pirüstadbaşı olarak isimlendirilen ve konunun uzmanı olan çalışanlara yapılan ödeme diğerlerinden fazla olmuştur. Yine tabloda göze çarpan bir diğer husus da giderler içerisinde kömürün büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4. 1857-1860 Arası Yakılan Fırınların Giderleri

Yıl	Yakılan Fırın Sayısı	Yapılan Masraf Toplamı(Kuruş) (Bir Fırın için yaklaşık 508 Kuruş Masraf Yapılmaktaydı.)
1857 ³³⁹	58	49977
1858 ³⁴⁰	180	91520
1859 ³⁴¹	155	77457
1860 ³⁴²	150	75968

Maden işletmesinde yapılan üretim faaliyetlerinde önemli bir masraf kalemini oluşturan fırın giderleri, her yıl artış göstermiştir. Yukarıdaki tabloda da bazı yılların belli dönemlerdeki fırın masrafları yakılan fırın sayıları ile beraber gösterilmiştir. Yaklaşık on yıllık bir sürede maliyetler % 15-20 civarı artış göstermiştir.

9.4 Fırınlarda Kullanılan Kömürün Temini

Yeraltından çıkarılan cevhere uygulanan işlemlerin ilk aşamasında gerekli olan unsurlardan birisi, üretim için gerekli olan enerji kaynağının sağlanması olmuştur. Enerji kaynağı olarak madenlerin ihtiyaç duyduğu en önemli madde, kömürdür. Kömür, maden izabe ve kal fırınlarında cevherin er(g)itilmesinde yakacak maddesi olarak kullanılmıştır. Fırınların yakılmasında, odundan daha çok, kömüre ihtiyaç duyulmuştur.

³³⁸ Kaynak olarak gösterdiğimiz maden masraf defterinde; Kasım 1849-Ocak 1850 arasındaki üç aylık sürede gümüş ve kurşun madenleri için 77 adet fırın faaliyet göstermiş ve bu faaliyetlerin işletmeye maliyeti (77x441) 33857 kuruş olmuştur.

³³⁹ BOA. HH.d 22121(4 M 1275-14 Ağustos 1858).

³⁴⁰ BOA. HH.d 18077(29 L 1275-1 Haziran 1859).

³⁴¹ BOA. HH.d 18076(5 M 1276-4 Ağustos 1859).

³⁴² BOA. HH.d 18075(29 Ş 1277-12 Mart 1861).

Cevherin erimesi için gerekli olan yüksek ve sürekli ısı, ancak kömür yakılmasıyla sağlanabilmiştir. Osmanlı madenlerinde kullanılan yakacak maddesi, odun kömürü ve ağaç kütüklerinden sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde maden işletmelerinin yakınında bulunan ormanlardan sağlanan yakacağın temin edilmesinde yaşanan zorluklar, madencilik sektörünün başta gelen sorunlarından olmuştur. Odun kömürü uzun ömürlü olmaması ve bilinen maden kömürüne göre düşük kaloride olmasından dolayı maden üretiminde istenen verimin alınmasına engel olmuştur. Bunun yanında odun kömürüne yapılan harcama bütün maden-i hümayun işletmelerinin en önemli gider kalemlerinden birini oluşturmuştur.

19. yüzyılda Avrupa'daki madenlerde izabe ve kal işlemlerinde odun kömürünün yerini yakacak maddesi olarak maden kömürü almıştır. Ancak ağaç kömürü Osmanlı madenlerinin en temel gereksinimi olmaya uzun yıllar devam etmiştir. Kerestenin bol olduğu bölgelerden temin edilen odun kömürü, maden işletmelerinde önemli işleve sahip olmuştur. Akdağ Maden İşletmesi için de önemli bir yere sahip olan odun kömürü, bölgedeki mirî ormanlardan temin edilmiştir. Orman varlığı ve ağaç türü olarak, dönemin kaynaklarından edindiğimiz bilgiye göre maden bölgesinin de içinde bulunduğu Ankara eyaletinde ormanlar yoğun olarak meşe ve çam cinsi ağaçlardan oluşmaktaydı.³⁴³

1907 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi'nde belirtildiğine göre; Akdağ kazasında sarı-kara çam ve meşe türü ağaçlar yoğunlukta olup bu ormanların kapladığı alan 58000 dönümdür.³⁴⁴ Yine Akdağ Maden-i Hümayunu'nun orman yönünden zengin olduğu ve çevre illere kereste ihraç ettiği bilgisini de Yozgat'ta görev yapmış dönemin devlet adamlarının ifadeleri ortaya koymuştur.³⁴⁵ Dönemin seyahatnamelerinde ağaç yönünden zengin olduğu belirtilen Akdağ bölgesindeki ormanların da tükenebileceği belirtilmiştir. Buna göre madenlerde yakıt olarak odun kömürü kullanılmasından dolayı, odun kömürü

³⁴³ Orman ve Maadin Mecmuası, Eylül 1889, s.75.

³⁴⁴ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1907, s.204.

³⁴⁵ Yunus Özger, "II. Abdülhamid Döneminde Yozgat'ın Sosyo-Ekonomik Durumu", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 9, 2015, s.24.

yerine maden kömürünün kullanılmaması halinde, işletmenin ileride yakıt tedarikinde sıkıntıya düşeceğine dikkat çekilmiştir.³⁴⁶

9.5 Kömür Nakliyatı ile Görevli Kazalar

Bulgardağı, Bereketli, Bozkır, Tokat, Gümüşhacıköy ve Akdağ maden ve kalhane işletmeleri için gerekli odun kömürü ve kütük, bölgedeki yerleşim yerlerinden temin ediliyordu. Tokat ve çevresinde odun ve kömürçülerin genel adı *omca* olup, günümüzde hala bu isimle anılan yerlerin varlığı, kalhanenin faal olduğu dönemde bu iş kolunun yaygın olduğunu göstermektedir. Kalhanenin yüksek oranda ve her daim kömür ve kütüğe ihtiyaç duyması bölgedeki bazı köyler, *omcalığa tabi köyler* olarak vasıflandırılmıştır.³⁴⁷ Akdağ maden bölgesi, Ankara vilayetinin en ormanlık alanlarından olması yönüyle odun kömürü ve kütüğü temininde pek zorluk çekilmemiştir. Madene merbut olup da kömür ve kütük temininin sağlanamadığı kazalar, üzerlerine düşen miktarı nakdi olarak vermişlerdir. *Kömürkeş* denilen ve madene odun kömürü ve kütüğü temin eden bu kişiler, bu işi belli bir ücret mukabili yapmışlardır.³⁴⁸

Bir kısım vergilerden muafiyet karşılığında zorunlu olarak kömür temini için işletmeye bağlanan yerleşim yerlerinin Tanzimat'tan sonraki dönemde muafiyetlerin kaldırılması ile getirecekleri kömür ve kütük karşılığında aldıkları ücrette de değişiklik olmuştur. Hayvanlardan istifade edilerek gerçekleştirilen bütün bu nakliyat işlemleri, Tanzimat'tan önceki dönemde de ücret ile sağlanmakta olup angarya usulü söz konusu olmamıştır. Akdağ Maden-i Hümayunu'nda cevherlerin işlenmesi safhasında lazım olan en temel ihtiyaç maddesi olan kömür, zamanla işletmenin maliyet fiyatlarında artışa da sebep olmuştur. Bu konuda en etkili olan hususlardan birisi de cevherlerin işlenmesi için gerekli olan kömür ve kütüklerin sağlandığı ormanların zamanla tükenerek madenler bölgesinden gittikçe uzaklaşması olup bu durum ihtiyaç duyulan orman ürünlerinin önceki dönemlerden daha pahalıya ve daha geç temin edilmesine yol açmıştır.

³⁴⁶ Öcal, a.g.m., s. 58.

³⁴⁷ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s. 190. (Anılan çalışmada konuyla ilgili atıfta bulunulan arşiv belgesi T.OMİ., 1487/12.)

³⁴⁸ BOA. HH.THR 1253-7/4 (13 M 1274-3 Eylül 1857).

Maden işletmesine bağlı kaza ve köyler; Bozok sancağına bağlı Çubuk, Sorgun, Kızılkoca, Selmanlu, Boğazlıyan, Akdağ ve Karahisar Behramşah kazaları idi. Bu yerlerin reayaları çam kömürü tedarikleri karşılığında her çeşit tekâliften muaf tutulmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile muafiyet ve yükümlülükleri kaldırılan köylüler Darphane-i Amire'ye başvurarak kömürü, belirlenen fiyattan üretip nakledemeyeceklerini beyan etmeleri üzerine sorun masaya yatırılmış, söz konusu kömürün Darphane-i Amire için gerekli bir madde olmasından dolayı köylüler ile uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda nakliye ile birlikte çuvalına zam yapılması, köylüler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Zikredilen sebeplerden dolayı, madencilerin, zaman zaman kâr etmiyoruz veya her şeyin fiyatı iki katına çıktı diyerek ürettikleri ürünlerin fiyatlarının artırılması için arzlarda buldukları görülmüştür. Kömürün temin edilme işi her geçen gün biraz daha zorlaşmakta ve madendeki maliyet artışının en büyük sebebini oluşturmaktaydı. 1857 yılında Akdağ Maden-i Hümayunu'na kömür taşıyan *kömürcü taifesinin* nakliye ücretlerine talep ettikleri zam uygun karşılanmıştır. Bu zam taleplerinin ortaya çıkmasına çevre ormanlarının her geçen yıl gittikçe azalmasından dolayı, daha uzak yerlerden odun kömürünün temini sebep olmuştur. Odun temininde yaşanan zorluklar ve daha uzaktaki ormanların kullanılma zorunluluğu, madene getirilen kömürün zamlanmasına bu da işletmede maliyetlerin artışıyla sonuçlanmıştır.³⁴⁹ 19. yüzyılın sonu itibariyle maden işletmesi için ihtiyaç duyulan mahrukatın temini zorlaştığından, bu işte istihdam edilen işçilerin yevmiesi 10-12 kuruş seviyesine kadar yükselmiştir.³⁵⁰

9.6 Kömür ve Nakliyatının Fiyatlandırılması

Osmanlı Devleti'nde kömür fiyatları, yıllar itibariyle çeşitli maden işletmelerine göre farklılıklar arz etmiştir. Mesela Keban-Ergani yöresindeki bakır madenleri için gereken kömür, 1763 yılından 1811 yılına kadar Palu bölgesinden, bir katır yükü 48 paradan sağlanmıştır. Yine aynı maden için gereken kömür, 1809 yılında küfesi 1,5 kuruş, 1841 senesinde de 3 kuruş 15 paraya temin edilebilmiştir.³⁵¹ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda ise 1858 senesi için küfesi 3 kuruş 30 paradan kömür temin

³⁴⁹ BOA. HH.THR 1253-7,4 (13 M 1274-3 Eylül 1857).

³⁵⁰ M. Paolo(Pavlo), "Akdağ Madeni Akkışla Karyesinde Simli Kurşun Madenleri Hakkında-1911", No:753, Ankara: MTA Yayınları, 1935, s.5.

³⁵¹ Tızlak, a.g.t., s. 176.

edilmiştir.³⁵² Bu rakam kömürün nakliyesi için ödenen tutardır. Yukarıda vermiş olduğumuz Akdağ Maden-i Hümayunu'na ait örnek fırın yakma masraflarında da görüldüğü gibi, on gün süren bir fırın işleminde yaklaşık 200 kuruş giderle kömüre harcanan ücret, neredeyse masrafların yarısını oluşturmuştur.

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda odun kömürü temin işinde istihdam edilen kömürkeşler, nakliyatı hayvanları aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir. Madende kullanılan kömürün miktarını belirtmede *beher fırın* veya *beher çuval* esas alınmıştır. Birçok belgede beher fırın tabirinden kömürün miktarından ziyade, kuruş cinsinden tutarı verilmiştir. Değişik belge ve kaynaktan farklı madenler için bir fırın için gereken kömür miktarı; 30 yük, 40 yük, 45 yük, 5 yük, 950 küfe, 1200 kıyye³⁵³, 1 Ton gibi rakamlarla ve muhtelif ölçü birimleriyle ifade edilmiştir.³⁵⁴ Bu farklı ölçü birimleri, muhtelif madenlerde değişkenlik göstermiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu için yük ölçü birimi kullanılmış olup bir fırın için 42 yük(1280kg) odun kömürü kullanılmıştır.³⁵⁵

9.7 Bir Üretim Dönemindeki Hasılat Durumu

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Kasım 1849-Ocak 1850 arası üç aylık dönemde istihsal olunup, kal işleminden sonra saf hale getirilmiş olan gümüş miktarı ve bu gümüşün üreticileri aşağıdaki şekilde olmuştur:

Tablo 5. Kasım 1849-Ocak 1850 Arası Hasıl Olan Gümüş Miktarı³⁵⁶

Madenciler	Üretilen Sim Miktarı(Dirhem)
İstanbulluoğlu İlyâ	2692
Santos Oğlu	348
Pirüstad Benayot	473
Güzelişinoğlu	87
Kürekçi Yorgi	736
Mersavatlı Yani	565
Şemzar Kahya	386

³⁵² BOA. HH.THR 1253-7, 4 (13 M 1274-3 Eylül 1857).

³⁵³ Kurşun madenin ölçü birimi olan (û)kıyye 1,282 kilogramdır. Devellioğlu, a.g.e., s. 1118.

³⁵⁴ Tızlak, a.g.t., s. 176; Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği" s. 285; Şafakçı, a.g.t., s. 122.

³⁵⁵ BOA. HH.THR 1253-7/4 (13 M 1274-3 Eylül 1857).

³⁵⁶ BOA. HH.d 18073/1(4 Z 1266-11 Ekim 1850).

Tosunoğlu Ahmed	1961
Çakaloğlu	437
Yumacı Yani	363
Hüseyin Onbaşı	220
Kürekçi Yorgi	346
Boris	3199
İbrahim Ağa	2831
Kürekçi Yorgi	357
Şemender Yahya	272
Pirüstad Por	718
Topal Ament	256
Nazır Pavri	296
Tahmas Oğlu	297
Alikis Oğlu	103
Şemender Yahya	151
Candaroğlu	550
Nazır...	296
Tosbaoğlu Ahmed	205
Okunamadı	108
Hacı Nuri	100
Yumacı Yani	309
Okunamadı	142
Pirüstad Yani	238
Simaoğlu	264
Yorgi	642
Sanusoğlu	122
Mütevelli ...	223
Okunamadı	96
Kalcı Dimitri	151
Üçyeli Yori	67
Toplam	20607

Yukarıdaki tabloda yaklaşık üç aylık bir faaliyet döneminde çalışanlar içerisinde yüksek miktarda üretim gerçekleştiren bir isim dikkat çekmektedir. İstanbulluoğlu İlya adındaki bu kişi anılan tarihler arasındaki üretimin %10'unu gerçekleştirmiştir. İstanbulluoğulları aynı zamanda Akdağ maden bölgesinde gayrimüslimlerin yoğun

olarak yaşadığı bir yerin de ismidir.³⁵⁷ İlyâ, işletme bölgesinde Rum nüfusun da fazla olduğu bu yerdeki önde gelen madencilerden biridir. Yine bu tabloda dikkat çeken bir diğer husus, kürekçi, kalcı ve pirüstad gibi işletme çalışanların da üretimde oldukça faal olduklarıdır. Tablodaki isimlere bakıldığında işletmede Müslüman ve gayrimüslim çalışanların sayıları birbirine yakındır.

10. MADEN İŞLETMELERİNDE ÇALIŞANLAR VE GÖREVLERİ

Çok sayıda arşiv belgesinde geçen *madenciyan taifesi*³⁵⁸ kavramı madende istihdam edilen usta ve ameleler için kullanılan bir tabir olmuştur. Madenciyan taifesinin seçiminde onların önceden beri bu işle uğraşmaları ve sektöre yatkın olmaları en önemli tercih sebebi olmuştur. Örfi vergilerin alınmadığı bu kesimin madenlerde çalışmaları zorunlu tutulmuş olup maden ocaklarında çalışan usta, işçi ve diğer görevlilerin buldukları yeri terk etmeleri ya da yerlerine bir başkasını bulmadan işten ayrılmaları yasaklanmıştır. Neşet Çağatay'a göre; Osmanlı madencilik sektöründe *maden aristokrasisi* mevcuttur. Çağatay'a göre böyle bir sınıfın oluşmasında madenci bir babanın oğlunun da madenci olma zorunluluğu vardı ve bundan dolayı nesillerce devam eden bir maden işçiliğinin oluşmuştur. Devletin tayin edilen madencilerin vazifelerini irsen varislerine aktarmaları hususunda esnek davranması, bu durumu daha da kolaylaştırmıştır.³⁵⁹ Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nde madenciliğin babadan oğula geçen bir meslek halini aldığını göstermiştir. Nitekim Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili hesap defterlerinde falan oğlu veya damadı şeklindeki ibareler bunu teyit etmektedir.³⁶⁰ Madenciyan olarak adlandırılan bu kesim, reaya olmadıkları için raiyet resmi ödememekle birlikte örfi vergilerden de muaf tutulmuştur. Bütün bu ayrıcalıkların nedeni, madende çalışan taifenin bölgede kalıcı olmasını sağlamak ve göç etmesini engellemektir. Aslında reayanın topraktan ayrılması nasıl yasak ise madenciyan

³⁵⁷ *İstanbuluoğlu* mahallesi, Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı karyelerin cizye defterinde Nefs-i Akdağ'a bağlı ve Rumların yoğun olarak yaşadığı yer olarak gösterilmiştir. ML.VRD.CMH.d. 1372/1 (17 C 1270-17 Mart 1854).

³⁵⁸ BOA. HH.d 14509(5 L 1269-12 Temmuz 1853); BOA. HH.d. 14518 (1 C 1269-12 Mart 1853); BOA. HH.THR. 1253-1(7 R 1269-18 Ocak 1853).

³⁵⁹ Çağatay, a.g.m., s. 125.

³⁶⁰ BOA. HH.d 14509(5 L 1269-12 Temmuz 1853).

taifesinin de madenden ayrılması yasaklanmıştır. Sadece ustalar yerlerine vekil bırakarak kısa bir süreliğine madenden uzaklaşabilmekteydiler.³⁶¹

Madencilerin Müslüman olup olmamaları da devlet nazarında farklılık teşkil etmemiş, önemli olan reayanın devlete karşı yükümlülüğünün yerine getirilip getirilmediği olmuştur. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Gümüşhane madenlerinin eski önemini kaybetmeye başlamasıyla, buradaki yetişmiş madenciler Anadolu ve Balkanlar'daki ocaklarda istihdam edilmişlerdir.³⁶² Nitekim Akdağ Maden-i Hümayunu'nunda aralarında bulunduğu Bozkır, Bereketli, Keban, Ergani ve Sidrekapsi maden ocaklarına Gümüşhane'den gereken sayıda pirüstad, kalcı ve baltacı gibi *madenciyan taifesi* intikal ettirilmiştir.³⁶³ Madenlerde faaliyetin sürekliliğini sağlamak için sadece madenci taifesinin çalışmaları yeterli olmamıştır. Bu nedenle madende istihdam edilenlere geri hizmette yardımcı olmak üzere madene hizmetle yükümlü köy ve kazalar bulunmaktaydı.

Genel olarak Osmanlı maden işletmelerinde çalışan *amele-i madenciyan* zümresi ile ilgili aşağıdaki kavramlar madendeki iş bölümünü ve görev dağılımını öğrenmemiz açısından önemlidir. Osmanlı'da faaliyette olan maden işletmelerinde idari görevliler ve teknik elemanlar şu şekilde olmuştur.

Maden Emininin Altında Çalışan Ustabaşı ve Ustalar:

Pirüstadlar: Cevher işleme ile ilgili özel uzmanlardır.

Hutman: Cevher çıkarma, taşıma ve işlenmesinden sorumlu kişidir.

Kal Ağası: Cevher kavurma sorumlusudur.

Kömür ve kütük görevlileri: Yakacak kütük sağlama ve sevkiyatı ile ilgili görevlilerdir.

³⁶¹ Bülent Varlık, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", TCTA, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 917.

³⁶² Saylan, a. g. t., s. 67.

³⁶³ Altunbay, "XVIII. yüzyılın İkinci yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 390-391.

Merkepçiler-çağ(k)ılcılar: Ocaktan koparılan cevherleri torbalarla yeryüzüne çıkarmakla görevli madencilerdir.

Kantarcılar/vezzân: Saf altın ve gümüş ile ham bakırı tartan görevlilerdir.

Meremmetçiler: Tamirciler, marangozlar, demircilerdir.

Neccarlar: Marangoz ve mimarlardır.

Lâğımçılar: Maden kuyularındaki kanalları temizleyip biriken suları dışarı boşaltan görevlilerdir.

Taşçılar: Cevher kazan işçilerdir.

Hafriyatçı veya kuyucular: Madende elde edilen cevher, taş ve toprağı dışarıya taşıyanlardır.

Dolapçılar: At ve eşekler yardımıyla su dolaplarını çalıştıran kişilerdir.

Arayıcılar: Maden alanlarını arayan ve olası yerlere kuyu kazdıran uzmanlardır.

Körükçüler: Cevher kavurmada fırınlara hava sevk etmek üzere körükleri çalıştıranlar kişilerdir.³⁶⁴

Bir fikir vermesi açısından maden-i hümayunların en büyüğü durumundaki Keban-Ergani Maden-i Hümayunu'nda 1776-1794 yılları itibarıyla madendeki görevlileri şu şekilde sıralayabiliriz: Maden Emni, Vekil, Katip, Kethüda, Mühürdar, Haznedar, Vekilharç, Birun Ağası, Peşkir Ağası, Sarraf, Çukadar, Tahsildar, Şatır, Konakçılar, Tatarlar, Serdivangan, Gece Nazırı, Başbuğ, Serdar, Tüfekçibaşı, Delilbaşı, Madenci Bölükbaşısı, Kışlakçılar.³⁶⁵

³⁶⁴ Zeki Tez, Madencilik, Metalürji ve Mineralojinin Çileli Tarihi, İstanbul: Doruk Yayınları, 2012, s.151.

³⁶⁵ Yüksel, a.g.e., s.xx-xxxvi.

Rumeli’de uzun yıllar faaliyet gösteren Sidrekapsi Madenlerinin çalışanları ile ilgili olarak kaynaklarda şöyle bir tasnifi görmekteyiz:

1. Yöneticiler: a. Maden Nazırı, b. Kâtip, c. Mutemet
2. Ustalar: a. Hutman, b. Polakançaran (Cevheri tazyikli suyla taş ve topraktan ayıran), c. Şafaran (Mağara sorumlusu³⁶⁶), d. Demirci
3. İşçiler: a. Dolapçı, b. Tekneci, c. Irgatlar³⁶⁷

11. AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU ÇALIŞANLARI

Akdağ Maden-i Hümayunu’nda görev yapan idari personelin kimlerden oluştuğu ile bilgilerimiz kısıtlı olsa da, Akdağ Maden-i Hümayunu ile aynı statüde ve hemen hemen aynı dönemde işletilen Bulgardağı Maden-i Hümayunundaki görevlilerin Mayıs 1871 tarihindeki dağılımı bize bir fikir vermektedir. Adı geçen madende müdür, kâtipler, sandık emini, kantarcı, çavuş, zaptiyeler (süvari ve piyade), kal ağası ve serpirüstad bulunmaktaydı.³⁶⁸

Bu sayılan görevliler bütün maden-i hümayunlar için geçerli olmakla birlikte, bölgesel özelliklerden dolayı, bazı yerlerde bunların isimlerinde ve görevlerinde değişiklik olmuştur. Yaklaşık yüz yıllık bir süreçte, maden-i hümayunlarda istihdam edilen görevlilerde değişiklik olduğu gibi görevlilerin sayısında da bir azalma vardır. Bu durumun sebepleri işletmelerin bulunduğu bölgelere göre de değişiklik gösterebilmekteydi. Yukarıda tanımları yapılan görevlilerin isimlerinde de görüldüğü üzere Rumeli bölgesindeki madenlerde kullanılan terminoloji ile Anadolu coğrafyasındaki işletmelerinki birbirinden farklıdır. Aşağıda, arşiv kayıtlarından yola çıkılarak Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesindeki idari ve teknik sınıfta çalışanlar hakkında bilgiler verilmiştir.

³⁶⁶ Altunbay, “Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi”, s. 14.

³⁶⁷ Varlık, a.g.m., s. 917.

³⁶⁸ Balcı, “Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği”, s. 176.

11.1 İdari İşlerde İstihdam Edilenler

11.1.1 Emin/Müdür

Tanzimat Dönemi'ne kadar, maden-i hümayunlarda emaneten idare gereği, devlet adına madeni tasarrufunda bulunduran idareciye emin veya nazır denilmiştir. Tanzimat'tan itibaren artık maden-i hümayun emanetinin de diğer gelir kaynakları gibi Maliye Nezareti tarafından yönetilmesine başlanmış ve buraya söz konusu nezaret tarafından yöneticiler atanarak yönetimin sağlanması yoluna gidilmiştir. Maliye Nezareti tarafından yapılan bu atamalardan, Hazine-i Hassa haberdar edilmiştir.³⁶⁹ Tanzimat'tan sonra, maden-i hümayunlarda idari sorumlu olarak madene tayin olunan devlet memuru, artık emin olarak değil, müdür unvanıyla anılmaya başlanmıştır. Yapılan işin mahiyetinde çok büyük bir değişiklik olmazken, görevlinin ismen değişmesi söz konusudur. Ancak bu söylenişin hemen hızlı bir şekilde yaygınlaşmadığını da belirtmeliyiz. Çünkü daha sonraki dönemlerde bile herhangi bir maden-i hümayun idarecisinden söz edilirken bazen emin, bazen de müdür denilmeye devam edilmiştir. Tanzimat döneminin geçiş sürecinde, Akdağ Maden-i Hümayunu idareciliğinde bulunan Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü Derviş Efendi, Tanzimat öncesinde göreve başladığından *emin*, Tanzimat'ın ilanından sonrada görevine devam ettiğinden *müdür* olarak görev yapmıştır.³⁷⁰

Bu arada maden-i hümayun eminliğine atanan kişiler, bir noktada devlet memuru oldukları için, rastgele kişilerden olmadıkları ve belirli konumdaki kişilerin seçildiği de görülmektedir. Bu görevde, devletin çeşitli bürolarında ve değişik bürokratik kademelerde görev yapmış kişiler, istihdam edilmekte idi. Bu kişiler, genellikle Hâcegân-ı Divân-ı Hümayundan, Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından, Dergâh-ı Âlî Gediklilerinden, Mirahur-ı Evvellerden, Vüzeradan kısaca vezir-paşa rütbesindeki üst

³⁶⁹ BOA. Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.UM) 563-70 (12 Za 1278-11 Mayıs 1862).

³⁷⁰ Bu geçiş sürecinde görevde bulunan Derviş Efendi, Tanzimat döneminde getirilen yeni düzenlemeler konusunda tereddüde düşmüştür. Örneğin bazı aşiret beyleri tarafından oğluna verilen hediyeleri kabul edip etmeyeceği ile ilgili sorusuna verilen cevap, olumsuz olmuştur. BOA. C.DH 144-7177 (19 R 1256-20 Haziran 1840) Tanzimat sonrası dönemde, devlet memurlarının hediye kabulüne, yasaklamalar getirilmiştir. Bu yeni dönemde sancak veya kazalardaki yönetici ve yakınlarının *hediye* adı altında halktan hiçbir şekilde vergi toplamamaları istenmiştir. Halktan bu şekilde vergi toplayanlar tespit edildiğinde, görevden alınmakta ve yargılanmaktaydı. Çadircı, a.g.e., s. 238-239.

düzyer yöneticilerden seçilmişlerdir.³⁷¹ Akdağ Maden-i Hümayunu emin veya müdürleri genellikle dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından seçilmişlerdir. Örneğin Akdağ Maden-i Hümayunu'nun ilk faaliyete geçtiğinde Bozok sancağının idarecisi olan Çaparzade Süleyman Bey *dergâh-ı mualla kapıcıbaşılığı ve mirahur-u evvel* unvanına sahipti.³⁷² Aynı unvana sahip olanlardan biri de Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından Mehmet Efendi idi. Bu zat görevli olduğu dönemde, ahali ile yaşadığı bazı sıkıntılardan dolayı görevden azledilmiş ve yerine Osman Bey'in tayin edildiği Bozok mutasarrıflığına bildirilmiştir.³⁷³ Yine Ankara valiliğine ve *icabına göre Bozok kaymakamlığına* yazılan bir yazıda Akdağ madeni müdürü Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından Rağıp Ağa'nın Tokat Kalhanesi müdürlüğüne vekâleten atandığı, yerine Hazine Hassa ashabından İsmail Bey'in görevlendirildiğini görülmüştür.³⁷⁴ Akdağ Maden-i Hümayunu emini Esad Ağa da Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşı unvanına sahipti.³⁷⁵

Tanzimat'tan sonraki dönemde sancakların sınırları dâhilindeki kazalara, kendi bölgelerine daha vâkîf olmaları ve bölgelerinin meselelerini daha iyi bilmelerinden dolayı, bölgenin eşrafından birer müdür tayin edilmeye başlanmıştır. Bu uygulama neticesinde taşradaki bazı görevlere, kişilerin kendilerinin talip oldukları da görülmüştür. 1847 senesinde, maden-i hümayun mahallinden Ali adında bir kişi, Hazine-i Hassa Nezâreti'ne sunduğu ve neticesini bilemediğimiz dilekçesinde Akdağ Maden-i Hümayunu Müdürlüğü vazifesinin kendisine verilmesini istemesi bu duruma bir örnektir.³⁷⁶

Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra içerisinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da bulunduğu, Kırşehir, Amasya, Biga sancaklarındaki maden-i hümayunlarla, Niğde Bereketli Maden-i Hümayunlarına yeni müdür ve memurlar tayin edilmiş ve maaşlarında değişikliğe gidilmiştir.³⁷⁷ Maden eminlerinin yerine getirilen müdürler, eskiden olduğu gibi Tanzimat döneminde de, madenlerden elde edilen

³⁷¹ Yüksel, a.g.e., s.xxı.

³⁷² BOA. C.DRB 55-2711(19 Za 1221-27 Şubat 1807).

³⁷³ BOA. İ.MVL 124-3192/5(5 S 1264-12 Ocak 1848).

³⁷⁴ BOA. HH.d 801/5(11 L 1269-18 Temmuz 1853).

³⁷⁵ BOA. C.DRB 53-2621 (29 R.1260-18 Mayıs 1844).

³⁷⁶ BOA. Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemî Belgeleri (HR.MKT.) 21-34(23 Ş 1264-25 Temmuz 1848).

³⁷⁷ BOA. İ.DH. 9-438(14 M 1256-18 Mart 1840).

ürünleri Darphane-i Amire'ye göndermeye devam etmişlerdir. Darphane-i Amire bu dönemde mâliyenin bir yan kuruluşu olarak faaliyetlerine devam etmiştir.

11.1.1.1 Maden Emin/Müdürlerinin Görevleri

Kendisine bir şey emanet edilen, güvenilir kimse, *mutemet* anlamına gelen emin kelimesi, Osmanlı Devleti'nde belli bir görevi yerine getirmesi istenen ve bunun karşılığında ücret alan, ancak üstlendiği vazifeden dolayı herhangi bir risk altına girmeyen görevli için kullanılmıştır. Maden emini madenle ilgili görevlerini yerine getirirken madenin durumuna göre belirli bir maaş alırdı. Fakat görevi esnasında oluşabilecek riskten sorumlu tutulamazdı. Eminin en önemli sorumluluğu üzerine aldığı görevi yerine getirmek olup, kendisine tevdi edilen işten sağlanacak kâr veya uğranacak zarar, emini tayin eden kimseye veya makama aitti.³⁷⁸

Merkezden idare edilen maden işletmelerinde bütün işlerden sorumlu tutulan ve devlet tarafından atanan resmî görevliler olan eminler vasıtasıyla devlet, maden-i hümayun işletmelerinde yapılan muamelelerden haberdar olmakta, geliştirdiği stratejileri tatbik ettirmekte, denetimi sağlamaktaydı. Maden işletmelerindeki en rütbeli çalışan olan maden eminlerinin emrinde, farklı sorumluluklar üstlenen çeşitli memurlar vardı. Maden eminleri atandıkları madenin, işletilmesinden, istenen verimin alınmasından, işçilerin yönetilmesinden ve maden sahasının güvenliğinden sorumlu tutulmuşlardır.³⁷⁹

Darphane-i Amire tarafından Akdağ Maden-i Hümayunu müdürlerine gönderilen hükümlerde, maden emin/müdürlerinin görevleri ve işletmenin daha verimli olması için yerine getirilmesi gereken hususlar uzun uzun sıralanmıştı.³⁸⁰ Buna göre; Akdağ Maden-i Hümayunu'na hizmetle yükümlü köy ve reayasının yapmaları gereken hizmetler dışında, maden müdürleri tarafından baskıya maruz bırakılmamaları

³⁷⁸ Halil Sahillioğlu, "Emin", TDV İslam Ansiklopedisi, C.11, 1995, s.111.

³⁷⁹ Özütöpcü, a.g.m., s.55.

³⁸⁰ BOA. DRB. d.165 (H.1 M. 1283/16 Mayıs 1866).

istenmekte ve uygunsuz bir durumla karşılaşılması halinde konunun Darphane-i Amire'ye intikal ettirilmesi istenmektedir.³⁸¹

Ayrıca bölge halkından olup madende amelelik yapanların haksızlığa uğratılmadan arpa, buğday ve diğer erzaklarının verilmesi, bunların karşılığında fazla para alınmaması gerektiği, bunun sağlanmasından da bizzat müdürün sorumlu olduğu uyarısında bulunulmuştur. Uyarıya konu olan diğer bir husus ise, Akdağ Maden-i Hümayunu'na hizmetler yükümlü kazaların muhtar, tahsildar ve diğer memurlarının tayin ve değiştirilmeleri esnasında; maden eminlerinin ilk tayinlerinde *kudumiyye*, *ikramiyye*³⁸² ve diğer adlarla fakir halktan bir şey alınmaması istenmiştir.³⁸³ Bu hususların yanında, madene bağlı köylerin kömür ve kal kütüklerini zamanında madene teslimi ve bu köylülerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği, söz konusu kömür ve kütükleri hangi fiyat üzerinden madene teslim ettikleri, bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda ne kadar bedel ödediklerine ilişkin bilgilerin derlenerek bildirilmesi istenmiştir. Bildirilmesi istenen diğer bir husus ise, bölgenin cizye, âşâr, iltizâm ve rüsûm-ı tayyârât gibi yıllık gelir toplamı bilgisi olmuştur.³⁸⁴

Kendilerine görevleri ile ilgili birçok sorumluluk yüklenmiş olan maden-i hümayun müdürlerine, yerel idareciler tarafından, her türlü kolaylığın sağlanması gerektiği de bildirilmiştir. Nitekim 1862 tarihinde Bozok mutasarrıflığına gönderilen bir hükümde, Akdağ Maden-i Hümayunu müdürüne *umur-ı madeniyye müteallik* konularda *vuku bulacak meselelerde* her türlü kolaylığın sağlanarak görevi ile ilgili yardımcı olunması istenmiştir.³⁸⁵

11.1.1.2 Maden Eminlerinin İdarece Vazifeden Alınmaları

Maden müdürlerinin görevleri, nezaret tarafından sona erdirilmekteydi. Görevin sona ermesi, bazen azledilmekle, çoğu zaman da başka bir göreve tayin olunmak

³⁸¹ BOA. DRB. d.165/57.

³⁸² Diğer maden-i hümayunlarda olduğu gibi Akdağ Maden-i Hümayunu'nda eminlerin halktan, devriye, kudumiyye, ikramiyye gibi vergileri almamaları konusunda uyarıldıklarını görüyoruz. Çünkü emaneten işletilen maden-i hümayunlarda reaya, madene hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniyyeden muaf oldukları gibi tekâlif-i örfiyye gibi vergileri ödemekten de muaf tutulmuşlardır. Çağatay, a.g.m., s. 123.

³⁸³ BOA. D.DRB.THR 679/16 (1254-1838).

³⁸⁴ BOA. DRB. d.165/58.

³⁸⁵ BOA. A.MKT.MHM 245-95(15 Ca 1279- 8 Kasım 1862)

suretiyle gerçekleşmiştir. Vazifesi başında iken, tabîi sebeplerle de ayrılanlar olmuştur. 1849 senesinde dört bin kuruş maaşla görevlendirilen Osman Bey, maden bölgesinin *rutubetli* havasından rahatsızlandığı ve sağlık sebeplerinden dolayı *memalik-i sairede* görevlendirilmek üzere talepte bulunmuştur.³⁸⁶

Maden-i hümayun emaneti sınırları dâhilinde yaşayan halkın herhangi bir nedenden dolayı memnun olmaması, maden eminlerinin görevden alınmalarındaki etkili sebeplerin başında gelmiştir. Maden emininin değiştirilmesi yolunda verilen arz-ı hal doğrudan Divan-ı Hümayu'na yapılabilmekte idi. Bu konuda maden ahalisinin kaleme alacakları arzlar her zaman dikkate alınır ve gereği yapılırdı. Mesela 1848 yılında Akdağ Maden Hümayunu müdürü Mehmet Efendi'nin bazı *mugayir* hareketlerinden dolayı ahalinin kendisinden hoşnut olmadığı, bu yüzden görevinden azledilerek yerine *mektubi-i senaveri hulefasından* Osman Bey'in tayin edildiği ile ilgili mazbata, Bozok kaymakamlığına gönderilmiştir.³⁸⁷

Maden-i Hümayun kavramı ile ilgili bölümde madenlerdeki serbestiyet sistemi hakkında bilgi verilmişti. Bu sistemde işletme müdürleri buldukları bölgede oldukça geniş yetkilere sahip olup, zaman zaman bu yetkilerini suiistimal etmişlerdir. Maden-i hümayun yöneticilerine tanınan serbestiyetin suiistimal edilmesi konusunda Akdağ Maden-i Hümayunu Müdürü Mehmet Efendi müşahhas bir örnektir. Arşiv belgelerinde Akdağ kazasında emrinde çalıştırdığı memurlara ödemesi gereken 150 kuruş maaşı, 3 ay *hizmetinde istihdam* ettikten sonra eksik ödemediği ve görev mahallindeki *fukaranın arabasıyla* zahire naklettirdiği halde, herhangi bir ücret ödemediği, üstelik bu durumun da iki seneden beri *bu minval üzere* gittiği ifade edilmiştir.³⁸⁸

Maden eminlerinin azli konusunda geçerli olan bir diğer husus da merkezî yönetimin tasarrufu olmuştur. Yani merkezî yönetim ortaya çıkan bir durum veya ihtiyaç üzerine bölgeye yeni emin tayin edebiliyordu. Akdağ Maden-i Hümayunu'nda *uygunsuzlukları malum ve müselleme* olan Şakir Bey yerine, Akdağ Maden-i Hümayunu

³⁸⁶ BOA. Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT) 171-68(5 Ra 1265-29 Ocak 1849)

³⁸⁷ BOA. Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri (A.AMD) 5-57 (19 N 1264-19 Ağustos 1848).

³⁸⁸ BOA. İ.MVL. 124-3192/1(20 N 1264- 20 Ağustos 1848).

müdürlüğü İshak Paşa'nın *uhdesine* verilmiştir.³⁸⁹ 1853 tarihinde maden müdürü olarak görev yapan Ragıp Ağa'nın da görevinden azledilerek yerine İsmail Bey tayin edilmiştir.³⁹⁰ Birkaç yıl görevde kalan Halil Bey de görevini iyi yapamaması üzerine görevden alınmıştır.³⁹¹ Birkaç yıl sonra yine Akdağ Maden-i Hümayunu'na görevlendirilen Halil Bey döneminde maden işletmesinde çalışan bireyler arasında huzursuzluklar çıkmıştır. Bu karışıklıklar neticesinde *vuku bulan* Halil Bey'in istifa talebi, merkezî yönetimin görevden almasıyla sonuçlanmıştır.³⁹²

Akdağ Maden-i Hümayunu müdürlüğünde görev yapan müdürlerin görevleri, başka bir madene müdür olarak görevlendirilmeleri ile de sona erebiliyordu. Örneğin 1856 senesinde Tokat Kalhanesi müdürü Alim Ağa'nın, görevini layıkıyla yapamadığı için *azl* edilen başka bir maden müdürünün yerine görevlendirilmesi üzerine, Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü İsmail Bey, Tokat Kalhanesi'ne müdür yapılmıştır. İsmail Bey'den boşalan yere de İskilip kazası müdürü Tahsin Bey getirilmiştir.³⁹³ Tahsin Bey'in 1858 senesinde kendi isteğiyle istifa etmek suretiyle görevden ayrılmasıyla da yerine Halil Bey tayin edilmiştir.³⁹⁴ Yine görev yeri değişikliğine bir örnek olarak Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü iken Ergani Maden-i Hümayunu müdürlüğüne tayin edilen Hasan Tahsin Bey'in durumu gösterilebilir.³⁹⁵ Akdağ Maden-i Hümayunu müdürlerinin Tokat Kalhanesi ve Ergani Maden-i Hümayun gibi yerlere atanması, iddia edildiği gibi tek bir *maden-i hümayun emaneti* bulunmadığını, sınırlarının bütün *memalik-i şahane* olduğunu ve bu işletmelerin merkezi bir yönetimle idare edildiğini de göstermektedir.

³⁸⁹ BOA. HAT. 1627-31(29 Z 1255-4 Mart 1840).

³⁹⁰ BOA. A.MKT.MVL. 63-69 (9 N 1269 – 16 Haziran 1853).

³⁹¹ Maden müdürü Halil Bey, *umur-ı madene bütün bütün hanel gelmiş* olmasından ve *umum ahali kendisinden müteneffir ve dilgir* olmasından dolayı görevden el çektirilmiş, yerine Ahmet Bey tayin edilmiştir. BOA. HH.THR 1253-12(13 M 1276-13 Ağustos 1859).

³⁹² BOA. A.MKT.MHM. 241-21(29 Ra 1279-24 Eylül 1862).

³⁹³ BOA. İ.MVL. 355-15524(5 L 1272-9 Haziran 1856).

³⁹⁴ BOA. İ.DH. 403-26692(20 L 1274-3 Haziran 1858).

³⁹⁵ BOA. A.MKT.NZD 296-32(28 R 1276-24 Kasım 1859).

11.1.1.3 Maden Eminlerinin İdarece Görevden Alınmalarından Sonraki Süreç

İdarece görevden alınan ve vazifeleri sona eren maden müdürleri hakkında görevde kaldıkları dönemleri içeren incelemeler yapılmaktaydı. Bu incelemeler, gerek maden mahallindeki ve gerekse maden nezaretiyle maliye nezaretindeki bütün kayıtlar üzerinde görülmekteydi. İncelemelerdeki en doğru bilgileri, birer nüshası merkeze gönderilen ve birer nüshası maden bölgesinde ve bir diğer nüshası da maden müdüründe bulunan muhasebe kayıt defterleri vermekteydi. Bunlara ilaveten, müdürlerin sundukları makbuz ve ilmühaberler de, incelemeye katkı sağlamaktaydı. Her yeni gelen müdür, bir önceki müdürden madendeki hesapları devralmaktaydı. Yani bir devir teslim söz konusuydu. Bu devir teslim işlemi neticesinde, yeni müdür, son durumu gösterir bir senedi maden idaresine sunmaktaydı. Müdürün sunduğu bu senet, daha sonra meydana gelebilecek her hangi bir incelemede madendeki duruma tanıklık etmekteydi. Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü Tahsin Bey'in, 1856 senesi Ağustosundan 1858 senesi Temmuz'una kadar ki 23 aylık muhasebesi yapılmış olup; 18105 kuruş zimmeti görülmüş ve *meblağ-ı zimmet-i mezkurun* tamamının halefi Halil Bey tarafından teslim alınması örneğinde görüldüğü gibi, görevi devralan yeni müdür eski müdürün borçlarını ya tahsil etmiş ya da kendi aralarındaki bir anlaşma sonucunda üstlenmiştir.³⁹⁶ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda 1844 Ağustosundan itibaren 6 ay 24 gün görev yapan Ahmet Şükrü Efendi'nin görevini Mehmet Efendi'ye devredeceğinden, görev yaptığı dönemdeki gelir-gider durumunun tahkik edilmesi örneğinde olduğu gibi, görev devir-tesliminde işletme hesapları gözden geçirilmekteydi.³⁹⁷

Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü görevini yürütürken ölen Mehmet Efendi'nin vefatından sonra, hakkında yapılacak muhasebe muvazenesi için terekesine el konulmuştur. Bu usul, yüksek dereceli devlet memurlarına uygulanan bir usulün tezahürüdür. Ancak, Tanzimat sonrasında bu gibi uygulamaların, ortadan kalktığını bilmekteyiz. *Mütevaffa* maden müdürü Mehmet Efendi için bunun tatbik olunma sebebi ise, müdürün vefatından dolayı, zorunlu olarak yapıyor olmasından kaynaklanmıştır. 1848 senesinde, 7 ay müddetle görev yapan Mehmet Efendi'nin, 28573 kuruşluk

³⁹⁶ BOA. HH.d 22121(4 M 1275-14 Ağustos 1858).

³⁹⁷ BOA. İ.DH. 91-4587(19 N 1260-2 Ekim 1844).

zimetinin mirasçılarında tahsil edilerek, zimetinin kapatılması gerektiği Maliye Nezareti tarafından talep edilmiştir.³⁹⁸ Maden emin veya müdürlerinin işletmede yapabilecekleri kanunsuzlukların başında madencilere yüksek fiyatla zahire ve eşya satmak, hiçbir senet almadan ve kefil istemeden para dağıtmak veya gönderilen sermaye akçelerini kendi hesaplarına geçirmek gibi işler olabiliyordu. *Madencilere âli baha ile zehair ve eşya ve bilâ senet ve kefil akçe ita eylemek ve kendi zimetlerine akçe geçirmek* şeklinde tanımlanan bu tür kanunsuzlukları tespit edilen müdürler görevden el çektirilmekteydi. Müdürlerin zimetlerine akçe geçirmeleri halinde, bunun kendilerinden tahsil olunduktan sonra, haklarında kanuni işleme girişilmesi gerektiği, Şura-yı Devlet kararı olup, bu durum 3 Mart 1872 tarihli sadaret tezkiresiyle emir ve ferman olunmuştur.³⁹⁹

Sayılan yolsuzluklara karışan ve kanunsuz işlemler yapan maden müdürlerinin görevden alınmalarından sonraki adli süreçte, bazen tatsız olaylar da meydana gelebiliyordu. Nitekim hakkında zimet çıkarılan Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü Mustafa Hilmi Efendi'nin görev yaptığı dönemin muhasebesi görülürken, *kendi kendisini darp ve itlaf* etmek suretiyle intihar etmesi bu türden olaylardandır.⁴⁰⁰ Başka bir maden müdürü olan Osman Efendi'nin görev yaptığı dönemden çıkan 6160 kuruş zimetinin yapılan yazışmalar neticesinde, *terkin-i kayd* edilerek silinmiştir.⁴⁰¹ Hakkında zimet çıkarılan müdür ve beraberindeki kâtipler, buna itiraz da edebiliyorlardı. 1864 senesinde görev yapan Akdağ Maden-i Hümayunu müdür ve kâtibinin, hesaplarının bir hâkim tarafından görülmesine yönelik *arzu halleri* bunu göstermektedir.⁴⁰²

11.1.1.4 Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Görev Yapmış Müdürler

Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin faaliyete geçmesinden itibaren, birçok kişi burada görev yapmıştır. İşletmede görev yapmış emin/müdürlerin bilgilerinin toplu halde bulunduğu tek bir kayıt veya belge bulunamamıştır. Bununla beraber, işletme ile

³⁹⁸ BOA. İ.MVL. 297-12053(17 Ca 1270-15 Şubat 1854).

³⁹⁹ BOA. T.d. 1479/10 (25 Ş 1295-24 Ağustos 1878).

⁴⁰⁰ BOA. MVL. 745-19(10 Ca 1283-20 Eylül 1866).

⁴⁰¹ BOA. Ş.D. 422-96(8 Ca 1323-11 Temmuz 1905).

⁴⁰² BOA. MVL. 438-76(12 L 1280-21 Mart 1864).

ilgili arşiv belgelerinin büyük bir çoğunluğunun, idari görevlerde bulunan emin/müdürlerle ilgili olduğu görülmüştür. İşletme ile ilgili iş ve işlemler hakkında yapılan yazışmalardan yola çıkarak, belirlenmeye çalışılan müdürlerin görev sürelerinin başlangıç ve bitişlerini tam olarak hesaplanabilmesi pek mümkün olmamıştır. Böyle bir hesaplama, görev değişiklikleri ile ilgili belgelerin tarihinden yola çıkılarak yapılmaya çalışılmıştır.

Belgelerde, Darphane-i Amire, Maliye Nezaret-i Celilesi ve Hazine-i Hassa Nezaret-i Celilesi gibi kurumlardan işletmeye gönderilen veya maden işletmesinden, bağlı bulunduğu Ankara vilayeti kanalıyla, anılan kurumlara gönderilen resmi belgelerde isimleri geçen görevlilere bakıldığında, kısa süreli çalışan müdürler olduğu gibi birkaç yıl aynı işletmede görev yapan müdürlerin de olduğu görülmüştür. Aynı kişinin farklı zamanlarda birkaç kez işletmede görev aldığı da olmuştur. Bozok sancağı dâhilinde bulunan maden işletmesi, ilk dönemlerde *ber-vech-i mutasarrıflık* olarak Çaparzadeler tarafından işletilmiştir. Madenin ilk faaliyete geçişinden 1824 yılına kadar işletme Çaparzade Süleyman Bey'e ve bu hanedana mensup kişilere tevcih edilmiştir.⁴⁰³ 1832 yılında Çaparzade hanedanından Şakir Bey maden eminliğiyle beraber Bozok mutasarrıflığı görevini de yürütmüştür.⁴⁰⁴ Akdağ Maden-i Hümayunu Çaparzadeler'in etkinliğinin sona ermesinden sonra, bir süre Darphane-i Amire tarafından idaresine karar verilen işletme, 1836 yılında yapılan bir düzenleme ile Tanzimat dönemine kadar Ankara feriki olan kişiler tarafından yönetilmiştir. Bu kişilerden biri olan Yusuf Paşa'ya Akdağ Maden-i Hümayunu emanetinin yanı sıra Kayseri, Bozok, Kırşehir mutasarrıflıkları ve Yeni İl(Sivas) Voyvodalığı görevi de verilmiştir.⁴⁰⁵ Yusuf Paşa'dan bir yıl sonra göreve getirilen İzzet Paşa'da Akdağ Maden-i Hümayunu emaneti ile beraber aynı görev alanından sorumlu tutulmuştur.⁴⁰⁶

⁴⁰³ BOA. C.DRB. 1-3 (13 N 1239-12 Mayıs 1824).

⁴⁰⁴ BOA. HAT 568-27879(20 Za 1248-10 Nisan 1833).

⁴⁰⁵ BOA. C.DH 165-8237 (11 B 1252-22 Ekim 1836).

⁴⁰⁶ BOA. HAT. 1328-51823 (29 Z 1250-28 Nisan 1835); BOA. HAT.757-35790 (15 Za 1252-21 Şubat 1837).

Tablo 6. Tanzimat Dönemi (1839-1867) Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Görev Yapmış Müdürler

Görev Yılı	Maden Müdürünün Adı
1839	Derviş Efendi ⁴⁰⁷
1840	İshak Paşa ⁴⁰⁸
1841	Hüseyin Ağa ⁴⁰⁹
1842	İlyas Efendi ⁴¹⁰
1843	Ahmet Şükrü Efendi ⁴¹¹
1844	Esad Ağa ⁴¹²
1845-1847	Mehmet Efendi ⁴¹³
1848	Osman Bey ⁴¹⁴
1849	Mustafa Bey ⁴¹⁵
1849-1853	Ragıp Ağa ⁴¹⁶
1853-1855	İsmail Zühti Bey ⁴¹⁷
1855-1858	Tahsin Bey ⁴¹⁸
1858-1859	Halil Bey ⁴¹⁹
1859	Ahmet Bey (Çaparzadelerden) ⁴²⁰
1862	Halil Bey ⁴²¹
1862-1864	Ahmet Bey (Çaparzadelerden) ⁴²²
1866	Mustafa Hilmi Efendi ⁴²³
1867	Osman Ağa (Çaparzadelerden) ⁴²⁴
1867	Ankara Meclis Azası Kemal Bey ⁴²⁵

⁴⁰⁷ BOA. İ.DH. 5-201 (21 N 1255-28 Kasım 1839).

⁴⁰⁸ BOA. HAT. 1627-31(29 Z 1255-4 Mart 1840).

⁴⁰⁹ BOA. C.ML. 564-23122 (13 M 1256-17 Mart 1840).

⁴¹⁰ BOA. C.ML. 578-23729(29 M 1257-23 Mart 1841).

⁴¹¹ BOA. İ.DH. 91-4587(19 N 1260-2 Ekim 1844).

⁴¹² BOA. C.DRB. 53-2621 (29 R.1260-18 Mayıs 1844).

⁴¹³ BOA. MVL. 27-43(4 N 1264-9 Haziran 1856).

⁴¹⁴ BOA. A.AMD. 5-57 (19 N 1264-19 Ağustos 1848).

⁴¹⁵ BOA. HH.d 18073(4 Z 1266-11 Ekim 1850).

⁴¹⁶ BOA. HH.d 917(20 Ca 1283-30 Eylül 1866).

⁴¹⁷ BOA. Divân Kalemi ve Bağlı Birimlerine Ait Belgeler (A.DVN) 111-40/1 (15 C 1272-22 Şubat 1856).

⁴¹⁸ BOA. İ.MVL. 355-15524(5 L 1272-9 Haziran 1856).

⁴¹⁹ BOA. İ.DH. 403-26692(20 L 1274-3 Haziran 1858); BOA. HH.d 806/138(7 L 1275-10 Mayıs 1859).

⁴²⁰ BOA. HH.THR 1253-12(13 M 1276-13 Ağustos 1859).

⁴²¹ BOA. A.MKT.MHM. 241-21(29 Ra 1279-24 Eylül 1862).

⁴²² ...Bozok sancağı dâhilinde kâin Akdağ Maden-i Hümayunu müdürlüğünün Çaparzade Ahmed Bey'in arzusuna ihalesi...BOA. A.MKT.MHM.239-83(8 Ra 1279-3 Eylül 1862).

⁴²³ Görevden alındıktan sonra hakkında yürütülen zimmet davasının soruşturması sürerken intihar etmiştir. BOA. MVL. 745-19(10 Ca 1283-20 Eylül 1866).

⁴²⁴ BOA. MVL. 745-19(10 Ca 1283-20 Eylül 1866).

⁴²⁵ BOA. İ.MVL. 566-25469(5 L 1283- 10 Şubat 1867).

11.1.2 Kâtipler

Madenlerde vazifeli memurlar içinde, maden müdürlerinin en önemli yardımcıları arasında kâtipleri zikredebiliriz. Her madenin hesabını görmek üzere bir *beratlı kâtip* bulunmaktaydı.⁴²⁶ Görevleri işletmenin bütün gelir-giderleriyle masraflarını kayıt altına almak, kurşun ve gümüş hasılatını yazmak olan kâtipler, madenlerde sayılan bu muhasebe memuriyetini yürütmelerinin yanı sıra bazı durumlarda maden müdürünün yerine vekâleten madenin sorumluluğunu da alabiliyorlardı.⁴²⁷ İşletmeye atanan kâtipler, emin/müdürden sonra en yetkili kişiler olduklarından, maaşları da diğer memurlara göre yüksek oluyordu. İshak Paşa'dan sonra atanan Hüseyin Ağa'nın yanına 2000 kuruş maaşla kâtip olarak tayin olunan İbrahim ve Hüseyin Hüsnü Efendilerin durumu buna örnektir.⁴²⁸

11.1.3 Kantarcı ve Veznedar

Kantarcı, madenlerde elde edilen her türlü maden cevherini tartmakla vazifeli kişi idi. Vazifesi, cevherin mağaralardan çıkartılmasından başlayıp fırınlara, fırınlardan depoya, depodan iskeleye, iskeleden vapurlara nakline kadar devam etmekteydi. Ancak, bu aşamalardan madende yapılan kısmını madendeki kantarcılar yapmakta, iskelelerde ayrıca görevli kantarcılar bulunmaktaydı. İşletme bölgelerinde de bulunmakla birlikte veznedarlar daha çok Darphane-i Amire'de görevli olup, maden bölgelerinden getirilmiş olan kıymetli madenlerin ayarını yapan *vezn* eden kimselerdi.⁴²⁹

11.1.4 Sarraf

Sarraf bulundurulması birçok maden-i hümayun için geçerli olan bir durumdu. Sarraflar, madenlerde üretim faaliyetini gerçekleştiren ustalara, ihtiyaç duydukları sermayeyi vermekteydiler. Onlara kredi açma fonksiyonunu icra ediyorlardı. Sarraflar sayesinde nakde sıkışılmadığı için madende mecburi ihtiyaçların karşılanmasında sıkıntı yaşanmıyordu. Maden ustaları sarraflardan aldıkları krediyi veya avansı kendi

⁴²⁶ BOA. C.DRB. 1618 (24 Za 1209-12 Haziran 1795).

⁴²⁷ Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü Halil Bey'in rahatsızlığından dolayı, yerine kâtibini vekil tayin etmesi buna örnektir. BOA. HH.THR. 1253-11(21 M 1276-20 Ağustos 1859).

⁴²⁸ BOA. C.ML. 564-23122 (13 M 1256-17 Mart 1840).

⁴²⁹ BOA. HH.d 917/2(29 S 1269-12 Aralık 1852); 917/5(5 C 1269-16 Mart 1853).

hesaplarına almaktaydılar ve üretim faaliyeti sonunda elde ettikleri gelirden borçlarını ödüyorlardı.⁴³⁰ Sarrafların bir görevi de maden emînleri ve Darphane-i Amire adına çıkarılan madenin üretim ve nakliye süreçlerini takip etmek ve bunların zarar görmemesini sağlamaktı.⁴³¹

1811 tarihinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da idari yönden bağlı bulunduğu Bozok sancağının mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'in gerçekleştirdiği maden naklinde, ödemeyi adı geçen görevliler yapmıştır. Şöyle ki; Ergani Maden-i Hümayunu'ndaki bakır ve mürdesenk madenlerinin Tokat Kalhanesi'ne getirtilmesinden sonra ödemelerinin kantar başına 25 kuruştan kalhane sarrafı tarafından nakit olarak yapılması, bu görevlilerin nakliye süreçlerinde etkin bir rol aldıklarını göstermekteydi.⁴³² Yaptıkları hizmet karşılığında ücretlerini almalarının yanı sıra, bazı yükümlülüklerden de muaf tutulan sarraflar, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda da istihdam edilen madenin maaşlı idari görevlilerindendi.⁴³³ 1851 ve 1852 yılları itibariyle aylık maaşları, 250 kuruş olan bu görevlilere yıllık 3000 kuruş ödeme yapılmaktaydı.⁴³⁴

11.2 Teknik İşlerde İstihdam Edilenler

Osmanlı Devleti'ndeki maden-i hümayun işletmelerinde istihdam olunan teknik ve vasıfsız elemanların sayılarında ve yapmakta oldukları işlerde, bazı dönemlerde değişimler olmuştur. Öncelikle, bölgesel kültür farklılığının da etkisiyle, aynı işleri yapmakta olan madenciler, bölgelere göre farklı isimlerle anılmışlardır. Teknik personeller, yardımcı sınıf dediğimiz madenin lojistik ihtiyacını sağlayan oduncu, kömürcü, mekkâri ve zahireciler ile işletmede çıkarılan madenin güvenliği ve nakliyesini sağlayan muhafızlar haricinde işçiler ve ustalardan oluşmaktaydı. İşçiler yeraltından cevher çıkarıyor ve yüzeydeki tesislerde çalışıyorlardı. Ustalar grubu ise urbararlar, hutmanlar, şafarlar, lüpçüler, pirüstadlar, ifrazcılar ve kalcılardan meydana geliyordu. Urbararlar maden mühendisi ve kuyucubaşı niteliğinde olup, kuyuları

⁴³⁰ Tızlak, a.g.t., s. 152.

⁴³¹ Bazı maden işletmelerinde sarraflar, madenin hem yöneticisi hem de ustabaşılık görevlerini beraber yürütebiliyorlardı. 1809 yılı itibariyle Tokat Kalhanesi'nde görevli sarraflar buna örnektir. Mehmet Beşirli, "Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1, 2004, s. 244.

⁴³² BOA. C.AS 419-17365 (17 B 1227-27 Temmuz 1812).

⁴³³ BOA. HH.d 18073/1(4 Z 1266-11 Ekim 1850).

⁴³⁴ BOA. HH.d 18033(20 Ca 1268-12 Mart 1852); HH.d 18072(9 L 1267-7 Ağustos 1851).

ölçmekle görevliydi. Hutmanlar ise işçilere nezaret ederlerdi ve kuyularda meydana gelen her olayda onlara başvurulurdu. Maden bölgesinin denetimi şafarlara, kuyu inşaatlarının takibi de pirustadlara aitti. İfrazcılar ve kalcılar arıtım işlerinden sorumluydular. Bunların yanında haddadlar, marangozlar ve tamirden sorumlu meremmetçiler de teknik görevliler arasında yer alıyordu.⁴³⁵

Özellikle, Rumeli bölgesinde yer alan maden ocaklarında, eski Alman madenciliğinin tesirleri büyük olmuştur. Bu etkiden dolayı da madencilik ile ilgili birçok kavram Sakson menşeli olup, zamanla bölgesel söyleyişlerle değişime uğramıştır.⁴³⁶ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda 1846 yılında teknik eleman olarak çalışanlar arasında perasta (pirüstad) başı, mağara nazırı, çağılıcı, kürek yapıcı, kömürkeşler, fırın sorumluları ve kalhacıbaşı gibi unvanlar taşıyan görevliler olduğu tespit edilmiştir.⁴³⁷

11.2.1 Mühendisler

19. yüzyılın ortalarından itibaren maden mevzuatında yapılan değişikliklerle birlikte, madenlerde sorumlu mühendisler istihdam olunmaya başlanmıştır. Bunlar arasında *başmühendis* veya *ser mühendis* unvanına sahip olanlar bulunuyordu. Bu mühendislerin dışında, maden idaresine bağlı olan, mühendis muavinleri mevcuttu ki, bunlar da mühendistir. Bunların yanı sıra *mühendis-i sani* olarak görevlendirilen kişiler de bulunmaktaydı.⁴³⁸ İlk maden nizamnameleri ile birlikte, işletmelerde yabancı maden mühendisi sayısında bir artış olduğu gözlenmekteydi. Bu durumun en önemli sebebi, 1861 yılında ilk maden nizamnamesinin yürürlüğe girmesi olmuştur. Çünkü nizamname hükümleriyle Edime, Selanik, Manastır, Yanya, Bosna, Niş, Hüdavendigâr, Kastamonu, İzmir, Konya, Sivas, Harput ve Trabzon eyaletlerinde birer maden başmühendisi ve bunların maiyetinde maden mühendisleri bulundurulması kararlaştırılmıştı.⁴³⁹ Akdağ Maden-i Hümayunu'nun bağlı bulunduğu Ankara vilayetindeki maden işletmeleri için

⁴³⁵ Çağatay, a.g.m., s. 126.

⁴³⁶ Murphey, a.g.m., s. 14.

⁴³⁷ BOA. İ.MVL. 84-1700/1-2-3-4(19 Za 1262-8 Kasım 1846).

⁴³⁸ BOA. İ.DH.535-37161/1 (19 Za 1281-15 Nisan 1865).

⁴³⁹ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, S.11, 2007, s. 82.

de, maden mühendisleri tayin edilmiştir.⁴⁴⁰ Tanzimat'tan sonra ki süreçte maden işletmelerini ıslah ederek, üretimi artırıcı faaliyetlere önyak olan bu maden mühendislerinden Akdağ Maden-i Hümayunu'nda istihdam edilenlerin çalışmalarına ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

11.2.2 Usta ve Ustabaşılar (Pirüstadlar ve Hutmanlar)

Maden ustabaşıları, adından da anlaşılacağı üzere, madendeki ustaların şefi konumundaki kimsedir. Kendisi de usta olan bu şahıslar, madenlerdeki ustaların işlerini danıştıkları ve ustaları organize eden, ustalarla yönetim ilişkilerinde aracı konumundaki sorumlu kimseler idi. Akdağ Madeni Hümayunu'nda çalışan usta ve ustabaşılarının, deneyimli olmaları yönüyle ücretleri de yüksek olmuştur.⁴⁴¹ Ustabaşı konumundaki görevliler pirüstad ve hutmanlardı. Madenlerde teknik eleman olarak vasıflandırılanların başında, pirüstadlar gelmekteydi. Pirüstad, kal ve izabe işlerinde uzmanlaşmış ustalardı. Bu alanda uzmanlaşmalarından dolayı, kendilerine *ustaların piri* sıfatı verilmişti. Bazı kaynaklarda birbirlerinden farklı görevleri olan maden ustaları olarak belirtilse de⁴⁴², pirüstadin, maden ustabaşısı hutmanla aynı görevi paylaştığını söylenebilir. Maden-i hümayunların hepsinde en az bir tane, bazılarında ise birkaç tane bulunan teknik sınıfa mensup pirüstadlar ve hutmanlar, bir yandan kuyu ve yüzey tesislerinde maden işlerine nezaret ederken, emirlerindeki işçilerin meslekî gelişimlerinden de sorumlu tutulmuşlardır. Madencilik alanında bilgi birikimleri ve uzmanlıklarından dolayı bu görevliler, Gümüşhane madenlerinden temin edilmişlerdir.⁴⁴³ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda bu görevlilerin her ikisinin de istihdam edildiğini görmekteyiz.⁴⁴⁴ Ustabaşı konumundaki bu görevliler, işçilerin üzerine *nazır* olup, emri altında sekiz işçi bulunmaktaydı. Bu görevlilere, bazı işletmelerde ücret olarak, çıkarılan cevherden bir miktar (bir at torbası kadar) cevher de verilebiliyordu.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ BOA. BEO. 492-36826(9 R 1312-10 Ekim 1894).

⁴⁴¹ BOA. HH.d 18073/1(4 Z 1266-11 Ekim 1850).

⁴⁴² Çağatay, a.g.m., s. 126.

⁴⁴³ Altunbay, a.g.t., s.13.

⁴⁴⁴ BOA. MVL.638-80(15 R 1279-10 Ekim 1862); BOA. İ.MVL 84-1700/1(19 Za 1262 8 Kasım 1846).

⁴⁴⁵ Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I, s.519.

11.2.3 Maden Amelesi (Çağılıcı)

Madenlerin en önemli unsurlarından biri olan işgücünü, *amele/çağılıcı* adı verilen, madencilik işinde beceri kazanmış işçiler sağlamıştır. Madenlerde istihdam olunanların ekseriyetini bu guruba mensup madenciler, orijinal söyleyişle, *amele* oluşturmuştur. Amele, her ne kadar vasıfsız elemanlar olarak zikredilmişse de, bunlar madencilik alanında uzun yılların getirdiği bilgi birikimine ve tecrübeye sahip, madenci ailelerinin bireyleridir. Bu bakımdan tamamen vasıfsız işçiler olarak görülmemelidir.⁴⁴⁶ Bulgardağı ve Cebel-i Kozan Maden-i Hümayunlarında ihtiyaç duyulan çağılıcının Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan temini yoluna gidilmeye çalışılması örneğinde de görüldüğü gibi, bu kişiler tamamen vasıfsız işçiler değildi.⁴⁴⁷ Ameleler, kendi aralarında yaptıkları işe göre, gruplara ayrılıyordu. Bir kısmı, cevherin mağaralardan koparılmasında çalışıyordu. Kazma ve sair aletlerle çalıştıkları için bunlara, *kazıcı/kazmacı, taşçılar, ya da külünkzen* denilmiştir.⁴⁴⁸ Bir kısım amele ise mağarada kazılan cevheri, torbalara doldurmakta ve sırtlarında veya özel kurulmuş düzeneklerle yeryüzüne çıkarmaktaydı. Bunlara da *çağılıcı amelesi*⁴⁴⁹ denilmiştir. Bu görevlilerin *tekneci, hafriyatçı* veya *kuyucu* gibi unvanları da bulunmaktaydı.⁴⁵⁰ Bundan başka, *taşıyıcılar* adı verilen bir grup daha vardı ki, yeryüzüne çıkan cevherin depoya veya izabe fırınlarına taşınmasında çalışmışlardı. Bunlar, yaptıkları iş karşılığında *yevmiye* hesabına göre ücret almışlardır.⁴⁵¹ İzabe fırınlarında *kürekkeşan* tabir edilen amelelerin ücretleri yakılan fırın başına 4 kuruş olarak ödenmiştir.⁴⁵²

11.2.4 Kürek Yapıcı

165 numaralı Darphane Defterinde, Mühendis Pauliny'nin Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da içinde bulunduğu bazı işletmeler için ihtiyaç duyulan personel olarak zikrettiği bu görevli, bazı kaynaklarda *kürek bağlayıcı* olarak da geçmektedir.⁴⁵³ Daha

⁴⁴⁶ Belgelerde *işçi veyahut çağılıcı göndermek* tabirinden bunu anlıyoruz. BOA. HH.THR. 1253-1(7 R 1269-18 Ocak 1853).

⁴⁴⁷ T.d.1479-10 (24 C 1295-25 Haziran 1878).

⁴⁴⁸ Yüksel, a.g.e., s. xxxiv.

⁴⁴⁹ BOA. T.d 1479/10 (24 C 1295-25 Haziran 1878).

⁴⁵⁰ Yüksel, a.g.e., s. xxxiv.

⁴⁵¹ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s. 186.

⁴⁵² BOA. HH.d 18073/1(4 Z 1266-11 Ekim 1850).

⁴⁵³ Şafakçı, a.g.t., s. 192.

çok kal ve izabe fırınlarında çalışan bu madenci, ateşten kor ve kül çıkarmaya yarayan demirden aletlerin yapımı görevini üstlenmiş olup, maaşı 700 kuruş olarak belirlenmiştir.⁴⁵⁴

11.2.5 Kömürcü ve Kömürkeşler

Kömür ihtiyacı, madenlerin en önemli ihtiyaçları arasında bulunmaktaydı. Bu ihtiyacın giderilmesi için birçok görevli bulunmaktaydı. Kömür ağası, kütük ağası, kömürcübaşı, kömür memuru, iskele kömürcübaşısı, baltacılar bunlar arasında sayılacak görevlilerdendi.⁴⁵⁵ Kömür odunları, bu vazife ile yükümlü kaza halkı tarafından kesilir ve istenilen yere taşınırdı.⁴⁵⁶ Bulgardağı, Bereketli, Bozkır, Tokat, Gümüşhacıköy ve Akdağ Maden-i Hümayunu gibi işletmeler, madenler ve kalhane için gereken kömür ve kütük işlerini, maden bölgesi sınırlarında bulunan köyler sağlamışlardır. Devlet tarafından işletilen bu maden ve kalhanelerde ihtiyaç duyulan odun kömürünün temini için görevlendirilmiş köyler bulunmaktaydı. İşletmelerdeki üretimin aksamaması için bu köylerin işlerini aksatmamaları gerekmektedir. Örneğin Tokat Kalhanesi'nin kömür ihtiyacını karşılayan kömürkeş Kara ahalisinin *kömür nakliyesinden istinkâf* etmekte olduklarından işlerin aksadığı bildirilmiş ve sorunun çözülmesi istenmiştir.⁴⁵⁷

Bu örnekte olduğu gibi her kaza ve köyün Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesine vermesi gereken kömür ve odun miktarı tespit edilmiştir. Madenlere bedel karşılığında kömür yükümlülüğü olan kazalarda bu kömürü temin ve taşıma işiyle görevli köyler, kömürkeş olarak tayin edilmişlerdir. Kömürkeş olarak tayin edilen yani kömür yakma işlemi ile bizzat uğraşmak üzere tayin edilen köylerin ahalileri, kendilerine gösterilen dağlarda bu işi yapmışlardır. Esas vazifeleri maden bölgesindeki mirî ormanlarından, madende fırınlarda kullanılacak odun ve kömürü sağlamak olan bu

⁴⁵⁴ BOA. DRB.d 165/44 .

⁴⁵⁵ Tızlak, a.g.t., s. 195.

⁴⁵⁶ Cevriye ve İbrahim Artuk, "Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış", I. Uluslararası Türk- İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1981, s.268-269.

⁴⁵⁷ BOA. A.MKT.UM 55-72 (11 C 1267-13 Nisan 1851).

kimseler, madende devamlı surette istihdam olunmuş kimseler olabilecekleri gibi, bölge aşiretlerinden olup, geçici surette madene gelip gittikleri de görülmüştür.⁴⁵⁸

12. AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU'NUN ÇALIŞMA DÜZENİ

Maden kanunnamelerinde üretim faaliyetleri ile ilgili hassas olunan konuların başında, yer altında çalışanların belli bir süre (genelde üç gün) üst üste herhangi bir sebep göstermeksizin çalışma alanlarını terk etmemeleri hususu gösterilmiştir. Sebepsiz yere ocağını terk edenlere verilen ceza ise yine üretimin aksamaması adına ocağın bu kişilerden alınıp başkalarına verilmesi şeklinde olmuştur.⁴⁵⁹ Odun, malzeme getirmek ve madende işçi olarak çalışmak zorunda olan reaya ve madenleri işleten yörenin ileri gelenlerince madenlerde çalışanların buldukları yerlerden ayrılmalarının yasak olması hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Madenciler kendilerine verilen görevleri bitirmeden veya ocaklardaki faaliyet mevsimi sona ermeden hiçbir şekilde işletmeyi terk edemezlerdi. Zorunlu bir durum ortaya çıkacak olursa, maden emirlerinden izin almak mecburiyetindeydiler. Üretimin aksamaması adına işletme sorumlusu olan emirler gözetiminde, gerektiğinde emekli sipahiler, voyvodalar ve yörük beyleri de madenleri işletmişlerdir.⁴⁶⁰

Maden-i hümayun için gerekli odunu, kömürü, madencilerin ihtiyacı olan erzakları, parası madencilerden alınmak üzere, işletme yöneticisi olan emirler tarafından sağlamaktaydı. Maden üretildiğinde emir, 1/4, 1/5 gibi saptanan devlet hissesini para ödemedi, kalan kısmını ise eğer yine ihtiyaç varsa belirlenen bir fiyattan sermaye akçesiyle, devlet adına satın almaktaydı. Yine bir işçi kasıtlı olarak cevher üretim faaliyetlerini engellerse veya birisi bir işçinin herhangi bir aletini çalarsa para cezası verilmekte veya daha ağır durumlarda ölümle cezalandırılmaktaydı. Bir kişi maden ocağını eminden habersiz olarak terk edip gider, bir müddet sonra geri dönerse, o kişiye üretimden pay verilmemekteydi. Diğer yandan, madencilerin yer altında birbirlerinin sınırlarına tecavüz etmemeleri yani gizlice başka ocaklardan üretim

⁴⁵⁸ BOA. HH.THR 1253-7, 4 (13 M 1274-3 Eylül 1857).

⁴⁵⁹ Tızlak, a.g.t., s. 169.

⁴⁶⁰ Çağatay, a.g.m., s. 125-126.

yapmamaları için de çeşitli cezaî hükümler konulmaktaydı.⁴⁶¹ Bütün bu ve benzeri hükümlerle madenlerde üretimin devamlılığı ve aksamadan yürütülmesi prensibine riayet edilmesine çalışıldığı anlaşılmaktadır. Esasında Osmanlı Devleti'ndeki bütün maden işletme düzenlerinin temelinde, madenin *gece ve gündüz işlemesi ve bir an hâli*⁴⁶² olmamasına öteden beri dikkat edilmiştir.

Maden işletmesinde büyük sorumluluk alan ve işletmenin çalışma düzenini sağlamaktan birinci derece sorumlu olan müdürlerden bazılarının işletmede gösterdikleri performanstan dolayı rütbeleri yükseltilmiştir. Nitekim Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü İsmail Zühti Bey bu görevinde ortaya koyduğu *dirayet ve istikameti* sayesinde terfi almış⁴⁶³, *rütbe-i haliyesinin saliseye*⁴⁶⁴ çıkarılmıştır.⁴⁶⁵ Madenin çalışma düzeninin aksatılmaması ve daha yüksek verim alınabilmesi için zaman zaman çalışanlar da ödüllendirilmiştir. Örneğin; Akdağ Maden-i Hümayunu ustabaşılığı hizmetinde bulunan İbrahim Ağa'ya simden⁴⁶⁶ ve madenci çalışanlar arasındaki *kârgüzar* olarak tarif edilen iş bilen, becerikli altı çalışana pirüstadbaşı, mağara(ocak) sorumlusu, fırıncı, kalhacıbaşı ve diğerlerine sim ve bakırdan yapılmış 19 adet nişan ödül olarak verilmiştir.⁴⁶⁷ Madenin düzenli çalıştığı ve herhangi bir huzursuzluğun yaşanmadığı dönemlerde Akdağ Maden-i Hümayunu çalışanlarından halkın memnun olduğunu da söyleyebiliriz. 1850'li yıllarda işletme müdürlüğü yapan Mustafa Bey döneminde *madenciyan ve kömürcüyan kullarının* maden bölgesindeki ahaliyle aralarındaki ilişkinin iyi olduğu belgelere yansımıştır.⁴⁶⁸

Osmanlı Devleti madenlerdeki faaliyetin kesintisiz devamını kural olarak benimsemiş ve bunun için gerekli her türlü tedbiri alma yoluna gitmiştir. 1775 tarihli Sivas ve Diyarbakır valilerine hitaben yazılan fermanda, madencilerin her türlü dava ve

⁴⁶¹ Tızlak, a.g.t., s. 169.

⁴⁶² Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I, s.158.

⁴⁶³ BOA. İ.DH. 338-22223(3 C 1272-10 Şubat 1856).

⁴⁶⁴ Rütbe-i salise, saniyeden küçük, rabiadan büyük olan bir mülkiye rütbesi idi. Askeri rütbelerdeki karşılığı binbaşılık idi. Bu rütbenin verildiği memuriyetler: Tophane Müdürlüğü, Asakir-i Muntazama Kitabeti, Dahiliye ve Hariciye Kitabeti, Evamir-i Maliye Kitabeti, Deavi Muavinliği, Haremeyn Tercümanlığı, Cizye ve Zecriye Muhassıllıkları, Ebniyye-i Hassa Müdürlüğü, Feshane Müdürlüğüdür. (Mehmet Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, İstanbul: 1993, s. 68-69).

⁴⁶⁵ BOA. A.DVN. 111-40/1(15 C 1272-22 Şubat 1856); BOA. A.MKT.MHM. 84-50(13 C 1272-20 Şubat 1856).

⁴⁶⁶ BOA. İ.MVL. 84-1700/1, 2(19 Za 1262 8 Kasım 1846).

⁴⁶⁷ BOA. İ.MVL. 84-1700/3, 4(19 Za 1262 8 Kasım 1846).

⁴⁶⁸ BOA. A.MKT.UM. 55-28(8 C 1267-10 Nisan 1851).

anlaşmazlıklarında müracaat edecekleri merciinin maden eminleri olduğu belirtilmiştir. Maden-i hümayunlarda uygulanan serbestiyet sistemi gereği madencilerin herhangi bir sebepten cezalandırılmaları ve gerektiğinde ihtar edilmeleri konusunda tek yetkili maden eminleri olmuştur.⁴⁶⁹

12.1 Madencilerin Çalışma Dönemleri

Osmanlı Devleti'nde mevcut bütün mirî madenlerde, faaliyet süresi genelde yaz mevsimini içerisine alacak şekilde belirlenmiştir. Bu süre *nevruz* (21 Mart) ile *rûz-ı Kasım*(7-8 Kasım) arasındaki yedi buçuk aylık bir zaman dilimi olarak belirtilmiş ise de, genellikle *rûz-ı Hızır*(6 Mayıs) ile başlayıp yine Kasım'ın başlarında sona ermekteydi.⁴⁷⁰ Akdağ Maden-i Hümayunu da Mayıs-Kasım arası faaliyette bulunmakta olup, Kasım'da biten üretimle *tevziat* işlemlerinin yapılarak madencilere paylarına düşen miktar dağıtılmaktaydı.⁴⁷¹

Sürenin bu şekilde belirlenmesindeki başlıca amacın kış mevsiminin doğurduğu zor şartlardan etkilenmemek olduğunu belirtebiliriz. Çünkü Akdağ Maden-i Hümayunu gibi dağlık arazide bulunan maden ocaklarına sahip bir işletmede cevher üretmek ve üretilen cevheri işleme fırınlarının bulunduğu yerlere nakletmek dönemin nakil araçları ve yollar göz önüne alındığında çok güç olmaktaydı. Bununla birlikte cevherlerin işlenmesinde kullanılan fırınların faaliyetlerine devam etmesi için gerekli olan odun kömürünün temini kışın çok zordu. Yine ormanlardan kütük kesmek ve bunları da fırınların bulunduğu yerlere veya maden ocaklarına taşımak da kışın çok meşakkatli olmuştur. Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinde kış mevsiminin oldukça şiddetli ve uzun geçmesi hem madendeki üretimi aksatmış hem de üretilen madenin nakliyatında aksamalara neden olmuştur. Bütün bu sebeplerden ötürü maden işletmesinde üretim, senenin ancak 6-7 ayında gerçekleştirilebilmiş⁴⁷² ve maden faaliyetleri, ilkbahar mevsiminde başlayarak ve güz mevsimine kadar devam etmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki kömür ihtiyacı yöreye yakın ormanlardan kesilen ağaçlardan

⁴⁶⁹ Yüksel, a.g.e., s.xiv.

⁴⁷⁰ Refik, a.g.e., s.39.

⁴⁷¹ BOA. C.DRB. 48-2365(27 B 1256-24 Eylül 1840).

⁴⁷² M. Paolo(Pavlo), "Akdağ Madeni Akkışla Karyesinde Simli Kurşun Madenleri Hakkında-1911", No:753, s.6.

karşılanmıştır. Yine bu ormanlardan temin edilen ağaçlar, kütük ihtiyacı için karşılanması için madene taşınmıştır. Tedarik edilen ağaç ve odun kömürleri sadece içinde buldukları üretim dönemi için tedarik edilmemiş, gelecek sezon ihtiyaç duyulan malzeme temini de yapılarak ve bunlar işletme bölgesindeki hangarlarda saklanmıştır.⁴⁷³ Üretilen cevher madeni, madene bağlı kazalardan, genelde Karahisar-ı Behramşah kazasından, hayvanlarla çekilen arabalarla Samsun iskelesine indirilmiştir. Hayvanların çektiği bu arabalar, iklim şartları ve yolların yetersizliğinden dolayı bu işleri ilkbahardan sonra yapabilmışlerdir.⁴⁷⁴

İşletmenin açık olduğu dönemde çalışanların zahire ve yiyecek ihtiyaçları maden eminleri tarafından karşılanmıştır. Maden ocaklarına gönderilen un, bulgur gibi yiyecekler, maden eminleri tarafından madencilerin ihtiyaçlarını karşılamakla görevlendirilen kazalardan temin edilmiştir. Günlük bedelleri üzerinden alınan bu ihtiyaç maddelerinin tutarları madencilere borç olarak yazılmış, üretim mevsimi sonunda mahsuplaşma yoluna gidilmiştir.⁴⁷⁵ Mevsim şartları elverişli hale geldiğinde madendeki faaliyetler de başlamaktaydı. Bu faaliyetler, ocaklarda mağaraların kazılması ile buralarda çıkarılan cevherin fırınlara taşınması ile devam ediyordu. Üretim sezonunun sonlarına doğru cevher, madenden iskelelere indirilmekteydi. Kış mevsiminde madendeki faaliyetlere ara verilmekte, yeraltından çıkarılan ve işlenen cevher iskelelere taşınmamışsa mahzenlerde toplanmaktaydı. Madencilerin kullandıkları aletler de depolara kaldırılmakta ve işçiler evlerine dönmekteydi.⁴⁷⁶

12.2 İşletme Çalışanlarının Başka Madenlerde İstihdamı

Akdağ madeninde çalışan ustalar farklı zamanlarda çevrelerinde bulunan madenlere gönderilmişlerdir.⁴⁷⁷ Örneğin; Niğde Hamidiye kazasının, burada bulunan maden işletmelerinde istihdam edilen, Akdağ ve diğer eski madenlerden gönderilen madenci işçi, usta ve onların aileleriyle yavaş yavaş bir kasaba hüviyetine bürünmüştür. Bulgardağı Maden-i Hümayunu'nda 1878 yılı itibariyle çok sayıda ameleye ihtiyaç

⁴⁷³ BOA. C.DRB. 44-2158 (29 Ca 1261-5 Haziran 1845).

⁴⁷⁴ BOA. HH.THR 1253-2/1(27 Z 1269-1Ekim 1853); BOA. MVL.708-128(11 S 1282-6 Temmuz 1865); BOA. MVL. 718-28(12 L 1282-28 Şubat 1866).

⁴⁷⁵ BOA. D.DRB.THR 679/16 (1254-1838).

⁴⁷⁶ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s. 317.

⁴⁷⁷ BOA. T.d. 1532/27; DRB 1978; 91.

duyulmuştur. Bu maksatla Akdağ Maden-i Hümayunu müdürlüğünden *400 nefer çağılıcı amelesinin süratle Bulgardağı Maden-i Hümayunu'na irsali* istenmiştir. Bu isteğin iki defa tekrarlanmasına karşılık, bir netice alınmadığı da görülmüştür. Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan amele isteğinin yenilenmesi üzerine, *çağılıcı amelesinin geçen seneki matlublarının verilmeyip kaldığı* gerekçesiyle gelmek istemedikleri anlaşılmıştır. 1877 senesinde Bulgardağı Maden-i Hümayunu'na gelerek çalışan amelelere, alacaklarının ödenmemesi, Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan madenci amelesinin gelmek istememesine gerekçe olarak gösterilmiştir. Ameleye peşin ödeme yapılmadığı ve hak ettikleri alacaklarında sıkıntı yaşanmasından dolayı Akdağ Maden-i Hümayunu'nda çalışan amelenin geçen seneki matlubları, *Yozgat havalisinin Niğde'ye tahvili münasebetiyle verilmeyip kaldığı*, bundan dolayı da madencilerin Bulgardağı madenine gitmeye gönüllü olmadıkları belirtilmiştir. Akdağ Maden Hümayun idaresi, Bulgardağı Madeni idaresine, kendi işletmesinde çalışanların yine mağdur olmalarını önlemek amacıyla bazı şartlar öne sürmüştür.⁴⁷⁸ Daha önce böyle bir talebin olmamasına karşın, bu defa peşin ödeme yapılması isteğinin ön şart olarak sürülmüş olması, madenci amelesinde Bulgardağı Maden idaresine karşı bir güvensizliğinin oluştuğunu göstermekteydi.

12.3 Tanzimat Sonrası Madencilerin Askerliğiyle İlgili Uygulamalar

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin askerlik sistemi baştanbaşa değiştirilmiş ve ocak usulünün yerine *kur'a usulü*⁴⁷⁹ getirilmiştir. 1843 yılında yapılan bir düzenlemeyle ad çekme yoluyla asker alınacağı belirtilmiş, bunun nasıl yapılacağı ile ilgili, ordu merkezlerinde asker alımının ayrıntılarını belirleyen *Kur'a Kanunu* çıkarılmıştır.⁴⁸⁰ Tanzimat'tan sonra uygulanan bu kur'a kanunu Akdağ Maden-i

⁴⁷⁸ Akdağ maden müdürü istenen bu işçiler için *...hemen kâmilin ve bu sene için dahi münasip miktar akçe peşinen verilmedikçe gidemeyecekleri...* cevabını vermiştir. BOA. T.d.1479-10 (24 C 1295-25 Haziran 1878).

⁴⁷⁹ Kur'a: Tanzimat sonrası askerlik işlerinde kullanılan bir usul olup, bir yılın doğumları arasında, ad çekilerek, adına K yazılı kâğıt çekilen asker olur. Kur'a-ı Şeriyeye: Askere alma işi. Devellioğlu, a.g.e., s.527.

⁴⁸⁰ Bir giriş, beş fasıl, altmış üç bent ile bir hatimeden oluşan bu kanunda, Osmanlı Müslüman halkının askerlik çağına gelmiş olanlarının her yıl belirli merkezlerde *Kur'a Meclisleri* önünde yapılacak ad çekmelerle askere alınmalarında uygulanacak kurallar ayrıntılarıyla belirlenmiştir. Kimlerin hangi koşullarda muaf tutulacakları, bedel ödemenin şartları, firar ve gönüllü asker yazılma gibi konularda ayrıntılara yer verilmiştir. Osmanlı Devleti, askerlik bakımından bölgelere ayrılmış ve her bölgeden alınacak askerin sayısı o bölgenin genişliği ve nüfusu ile uygun bir sayıya bağlanmıştır. Her aileden ancak

Hümayunu'nda da uygulanmış ve üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Örneğin Akdağ Maden-i Hümayunu Müdürlüğüne gönderilen bir yazıda, işletmeye bağlı Akdağ kazasına tâbi Alamüddin köyü sakinlerinden Halil isminde bir kişiye kur'a isabet ettiği belirtilmiştir. Fakat bazı köylülerin adı geçen kişinin öldüğünü bildirmesiyle bu şahıs nüfus defterinden düşülmüştür. Oysaki bu kişinin *ber hayat olduğu tahkik* olununca, yalan ihbarda bulunan imam, muhtar ve ahalinin, süratle cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁴⁸¹ Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri'de görüşülen bu mesele neticesinde çıkan karar gereği, *asker-i nizamiyeden fırara cür'et eden* Halil adındaki bu kişinin hayatta olduğunu ihbar edene 120 kuruş *ihbariye akçesi*⁴⁸², bu suça ortak olanlardan tahsil edilerek ödenmiştir.⁴⁸³

Kur'a uygulamasına şartları tutan herkes tâbi idi. Aynı şekilde madende çalışanlara da kur'a isabet edebiliyordu. Madende işlerin ve üretimin aksamamasına özen gösterildiğinden, bu durumda olan kişiler, yerlerine vekil göndermeleri şartıyla muaf tutulabiliyordu. Nitekim 1847 tarihinde Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı karyelerde bulunan iki kişiye *kur'a-ı şer'iyye isabet etmiş*, bu durum *maden-i mezkûr usulüne sekteye mucib olacağı beyanıyla kendilerinin askerden aff-ı iltimasına dair ahali-i merkume tarafından iki nefer vekil* tayin edilmiştir.⁴⁸⁴ Madende devamlılığın sağlanması ve üretimin aksamaması birinci derecede önemli olduğundan, kendilerine askerlik görevi çıkan, madende görevli bu iki kişinin yerine kur'a ile aynı bölgeden madende görevli olmayan iki kişi belirlenmiştir.

Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinde, madenin ilk faaliyete geçmesinden sonra Gümüşhane taraflarından getirtilen ve kendilerine İstavri denilen bir grup maden işçisi,

---

bir kişinin askere alınması usulü kabul edilmiş ve tek çocuklu ailelerden asker alınmamıştır. 1846'da yürürlüğe konarak uygulanan bu sistem daha sonra 1870 ve 1886 yıllarında da uygulanmıştır. Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğunda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi ve 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", Askeri Tarih Bülteni, S.18, 1985, s.59-75.

⁴⁸¹ BOA. C.AS.1005-43975(24 Z 1263-3 Aralık 1847).

⁴⁸² Kur'a kanununun 12. bendi gereği bu tutar suçludan tahsil edilmekte, yine bu tür asker firarilerine yardım eden kişilere de toplumdaki statüsüne göre ceza verilmekteydi. Eğer bu kişiler toplumun ileri gelenlerinden ise, 120 kuruş İhbariye Akçesi ile birlikte bir ay hapis cezası verilmekte veya uygun bir yere sürgüne gönderilmekteydi. Eğer memur ise, bu suçu bilerek işleyeceği düşünüldüğünden yine ihbariye akçesi alınıp memuriyetten azledilmekte ve iki ay müddetle sürgüne gönderilmekteydi. Faruk Ayın, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914) Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994, s.9-22.

⁴⁸³ BOA. MVL. 19-19 (19 Z 1263-28 Kasım 1847).

⁴⁸⁴ BOA. A.MKT 66-13(8 S 1263-26 Ocak 1847).

önceleri nüfus defterlerine Müslüman olarak kaydedilmiş, fakat daha sonra Rum Patrikhanesinin de teşvikleriyle Hristiyanlık dinine girerek, kur'a sistemini suiistimal etmişlerdir.⁴⁸⁵ Maden bölgesinde yaşanan tenassur olayları ile ilgili bölümde bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

12.4 Maden İşletmesinin Kapatılma Süreci: Gümüşkan Madeni Örneği

Akdağ Maden-i Hümayunu'nun bağlı bulunduğu Ankara vilayetinde faaliyet gösteren ve maden-i hümayun emaneti olarak işletilmekte olan başka bir maden de, Gümüşkan Maden-i Hümayunu'dur. Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin tamamen kapatılmadığını bazı dönemlerde atıl halde bırakıldığını biliyoruz. Fakat Gümüşkan Maden-i Hümayunu örneğinden yola çıkarak bir madenin kapatılma sürecinde yapılanları aktarmak bize bir fikir verecektir. Adı geçen Gümüşkan madeni de, devlet tarafından işletilmekte olan bir madendir. 1860 yılına gelindiğinde üretim yapılan mağaralarda cevher tükenmiş, aynı bölgede üretim amacıyla üç adet mağara daha açılmış, fakat buraların cevher yönünden zengin yataklara sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Devlet, madendeki üretimin masrafları karşılamadığını görünce, önce maden işletmesini, çalışanlara ihale etmek istemiş fakat madenciler buna pek yanaşmamışlardır. Bunun üzerine Ankara mutasarrıflığına gönderilen bir hükümde, Gümüşkan Maden-i Hümayunu'nun *şimdilik terk ve ta'dili lazım geleceğinden* buraya Ankara eyaletinden bir memur gönderilerek *lazım gelen muhasebesinin* görülmesi istenmiştir. Ayrıca madendeki mevcut *alet ve edevat vesaire her ne ise ahz ve kabz ettirilerek emin bir mahalde* koruma altına alınarak evraklarının Hazine-i Hassa-i Celile'ye gönderilmesi istenmiştir. Madende istihdam edilen memur ve işçilerin işine son verilerek, madenin kapatıldığı tarih olan 1860 senesi Haziranı'ndan itibaren, maaşlarının ödenmeyeceği bildirilmiştir. Madenin kapanması ile burada çalışan işçilerin bundan sonra ziraat ve ticaretle meşgul olacakları beklenen bir durum ise de bu işçiler arasında yine aynı işi yapmak isteyip, madende çalışma talebinde bulunanlar olursa bunların da civarda en yakın madenlere yönlendirilmesi istenmiştir. Gümüşkan madenine en yakın maden olarak Akdağ Maden-i Hümayunu ve Cebel-i Kozan

⁴⁸⁵ BOA. DH. MKT 1379-85(23 S 1304).

madenleri gösterilmiştir.⁴⁸⁶ Talepte bulunan işçilerin bu madenlerde istihdam edilebileceği bildirilmiştir. Madenin kapatılmasıyla madencilerin 222.316 kuruş 5 para olan eski borçlarının, uygun bir şekilde taksitlendirilip, *canib-i hükümetten tahsiline dikkat ve itina olunması* istenmiştir. Borçluların isimleri ve şehirlerinin bulunduğu bir defter tanzim edilerek, kimin ne kadar borcu olduğunun yazılması, ayrıca başka madenlere gidenlerin de bu deftere şerh düşülmesi, istenen diğer hususlar olmuştur.⁴⁸⁷

---

⁴⁸⁶ Madenlerin kapatılma süreçlerinde çalışanların mağdur olmaması için başka madenlerde istihdam edilmesi, karşılaşılan bir durumdur. Nitekim 1841 yılında Bozkır Maden-i Hümayunu kapatıldığında burada çalışan madencilerin, yakınlarda bulunan madenlere veya Gümüşhane'ye dönmelerine izin verilmiş, bu madenciler de kendi talepleri doğrultusunda Gümüşkan ve Bereketli madenlerinde istihdam edilmişlerdir. Şafakçı, a.g.t. s. 109.

⁴⁸⁷ BOA. A.MKT.NZD. 313-11(2 Za 1276- 22 Mayıs 1860).

BÖLÜM 3: MADENİN ÜCRETLENDİRİLMESİ VE KULLANIM ALANLARI

Maden işletmelerinde çalışan madenciler, bazı vergilerden muaf tutulmak suretiyle madenlerde istihdam edilmişlerdir. Tanzimat öncesi uygulanan muafiyet sistemi ile maden işletmelerinin ihtiyaç duyduğu hizmetler işletmeye yakın yerleşim yerlerinden karşılanmıştır. Tanzimat'tan sonraki süreçte tüm halkın mali ve sosyal alanda eşit kabul edilmesi ile işletmelere hizmetle yükümlü tutulma uygulamasından yavaş yavaş vazgeçilerek herkesten eşit vergi alınması prensibi getirilmiştir.

19. yüzyıla kadar kendi kendine yeterli olabilme düşüncesine göre çeşitli işletme modelleri ile yönetilen maden işletmeleri, üretimleri olan cevherleri öncelikle devlet kurumları olan Darphane-i Amire'ye ve Tophane-i Amire'ye göndermişlerdir. Anılan bu devlet kurumlarının yanı sıra sivil hayatta da oldukça geniş bir kullanım alanına sahip madenlerin nakliyesinde yoğun olarak karayolu güzergâhları kullanılmıştır. İşletmelere en yakın iskelelere kadar hayvan arabalarının taşıdığı madenler, İstanbul'daki kullanım alanı olan devlet kurumlarına deniz yoluyla nakledilmiştir.

1. DARPHANEYE GÖNDERİLEN SİMLİ KURŞUN VE BİRİM FİYATLARI

Akdağ Maden-i Hümayunu hasılatı⁴⁸⁸ olan kurşun ve sim, ilk aşamada maden üretim merkezinde izabe ve kal işlemleriyle ayrıştırıldıktan sonra muhtelif tarihlerde Darphane'ye gönderilmiştir. Birçok maden-i hümayunda olduğu gibi Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki madenciler de, Darphane-i Amire'ye sattığı madenin işlenmemiş hali üzerinden değil, ancak izabeden sonra elde edilen gümüş ve kurşun miktarı üzerinden para almışlardır.⁴⁸⁹ Tanzimat dönemi öncesinde, bu kurumun darp edeceği sikkeler için

⁴⁸⁸ Emaneten yönetim usulüyle işletilen maden-i hümayunlarda emanet usulü iki şekilde uygulanmaktaydı. Birinci şekil olan hasılatta işletmede ne kadar maden üretimi yapılırsa tamamı İstanbul'a gönderilmekteydi. Maden emînleri hasılat uygulamasında zarardan mesul tutulmazlardı. İkinci şekil uygulama olan taahhütte ise, işletme yöneticisinden yıllık belli bir maden üretim taahhüdü alınırdı. (Şafakçı, a.g.t., s. 66.) Akdağ Maden-i Hümayunu'nda da işletmenin ilk faaliyete geçişinden itibaren hasılat şekli uygulanmıştır.

⁴⁸⁹ Demirci, a.g.m., s. 85.

ihtiyaç duyulan gümüş, *ifrâzciyân*⁴⁹⁰ diye isimlendiren görevlilere teslim olunmaktaydı. Tanzimat sonrasında ise Darphane'ye bağlı olan Meskûkât İdaresi Müdürlüğü bu işi üstlenmiş ve darp edilecek sikkeler için sim, altın ve bakır almaya devam etmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan gönderilen simli kurşun da genellikle para darbında kullanılmak üzere, Meskûkât İdaresi Müdürlüğü'ne verilmiştir. Bu işlem, Hazine-i Celile Veznedarbaşı tarafından gerçekleştirilmiştir. Veznedarbaşı, Maden İdaresi Müdürlüğü'nden ham sim teslim almakta, bunları Meskûkât İdaresi Müdürlüğü'ne teslim etmekteydi. Meskûkât Müdürlüğü de aldığı simi Darphane'de kal ettirmekte, elde edilen saf maden Hazine-i Celile ile Maden İdaresi arasında zimmet kaydedilmekte, daha sonra da karşılıklı mahsuplaşma yoluna gidilmekteydi. Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan gönderilen sim de, *maden müdürü marifetiyle Darphane-i Amire'ye irsal* olunmakta ve *vezn ve kal* edilmekte, sonra hesaplanan bu madenin tutarı pusula ile Maliye Nezaret-i Celilesi'ne bildirilmekteydi.⁴⁹¹ Darphane-i Amire'ye teslim edilen bu kurşun madeni, tersane ve tüfenkhane gibi askerî kurumlara da verilmekteydi. Madenin çıkarılması ve taşınması gibi bütün masrafların Darphane-i Amire'den karşılanmasından dolayı 1838 yılı itibariyle Darphane-i Amire'den anılan bu kurumlara verilen kurşunun kıyyesi 90 para olarak belirlenmiştir.⁴⁹²

Aşağıda verilen tabloda bir karşılaştırma olması açısından çeşitli maden-i hümayunların 1829-1835 tarihleri arasında Darphane-i Amire'ye teslim ettikleri kurşun miktarı gösterilmiştir.

Tablo 7. 1829-1835 Tarihleri Arasında Darphane-i Amire'ye Teslim Edilen Kurşun Miktarları⁴⁹³

Madenin İsmi	Madenin Üretim Yılı	Teslim Eden	Darphane'ye Teslim Tarihi	Kurşun Miktarı/Kıyye
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskeleyi-İbrahim Reis Sefinesi	1829	1343
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskeleyi-Ahmet Reis Sefinesi	1829	1842

⁴⁹⁰ Darphanede para (kesen) basan görevliler. Devellioğlu, a.g.e., s.412.

⁴⁹¹ BOA. HH.d 9846/1(25 M 1266-11 Aralık 1849).

⁴⁹² BOA. DRB. d 165.

⁴⁹³ BOA. HH.d 23199/2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19(10 C 1250-14 Ekim 1844).

Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-Seymani Reis Sefinesi	1829	1192
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-Koca İbrahim Reis Sefinesi	1829	1756
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-Salih Reis Sefinesi	1829	1067
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-Koca İbrahim Reis Sefinesi	1829	1200
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-Şileli Mehmet Reis Sefinesi	1829	1032
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-Ahmet Reis Sefinesi	1829	1173
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-İsmail Kaptan	1830	29416
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-İbrahim Kaptan	1830	10807
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	Samsun İskelesi-Hüseyin Kaptan	1830	14772
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	İzmit İskelesi-Çavuşoğlu İbrahim Kaptan	1830	1166
Akdağ Maden-i Hümayunu	1827	İzmit İskelesi-Koca İbrahim Reis	1830	1405
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1828	Maden Emini-Ahmet Efendi	1830	3000
Akdağ Maden-i Hümayunu	1828	Samsun İskelesi-Hacızade Ahmet Kaptan	1830	24474
Akdağ Maden-i Hümayunu	1828	Samsun İskelesi-Kurtoğlu Osman Kaptan	1830	16634
Akdağ Maden-i Hümayunu	1828	Samsun İskelesi-Salih Kaptan	1830	23239
Akdağ Maden-i Hümayunu	1828	Samsun İskelesi-Hacıoğlu Mehmet	1830	19830
Akdağ Maden-i Hümayunu	1828	Samsun İskelesi-Hacızade İbrahim Kaptan	1830	22047

Akdağ Maden-i Hümayunu	1828	Samsun İskelesi-Trabzonlu Deli Mehmetoğlu Ali Reis	1830	17842
Bozkır Maden-i Hümayunu	1829	Maden Emni	1830	13333
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Karaalioğlu Kaptan	1830	12848
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Lefter Reis	1830	29721
Balya Maden-i Hümayunu	1829	Maden Emni-Mahmut Ağa	1830	4560
Gümüşkan Maden-i Hümayunu	1829	Maden Emni-Abdurrahman Bey	1830	10233
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Yakup Reisoğlu Hafız Ali Kaptan	1830	34760
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	1829	Maden Emni-Mehmet Memiş Ağa	1830	5412
Balya Maden-i Hümayunu	1829	Maden Emni-Mehmet Memiş Ağa	1830	4296
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Sarı Hacızade Mustafa Kaptan	1830	7656
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Ünyeli Mahmut Kaptan	1830	14784
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Sabancıoğlu Mehmet Reis Sefinesi	1830	1310
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Deli Mehmet Reis Sefinesi	1830	836
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Koca İbrahim Reis Sefinesi	1830	1611
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Giresunlu Çolak Hasanoğlu Mehmet Kaptan	1831	20250
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Ünyeli Ömer Kaptan	1831	23910
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Başalioğlu Ahmet Kaptan	1831	965

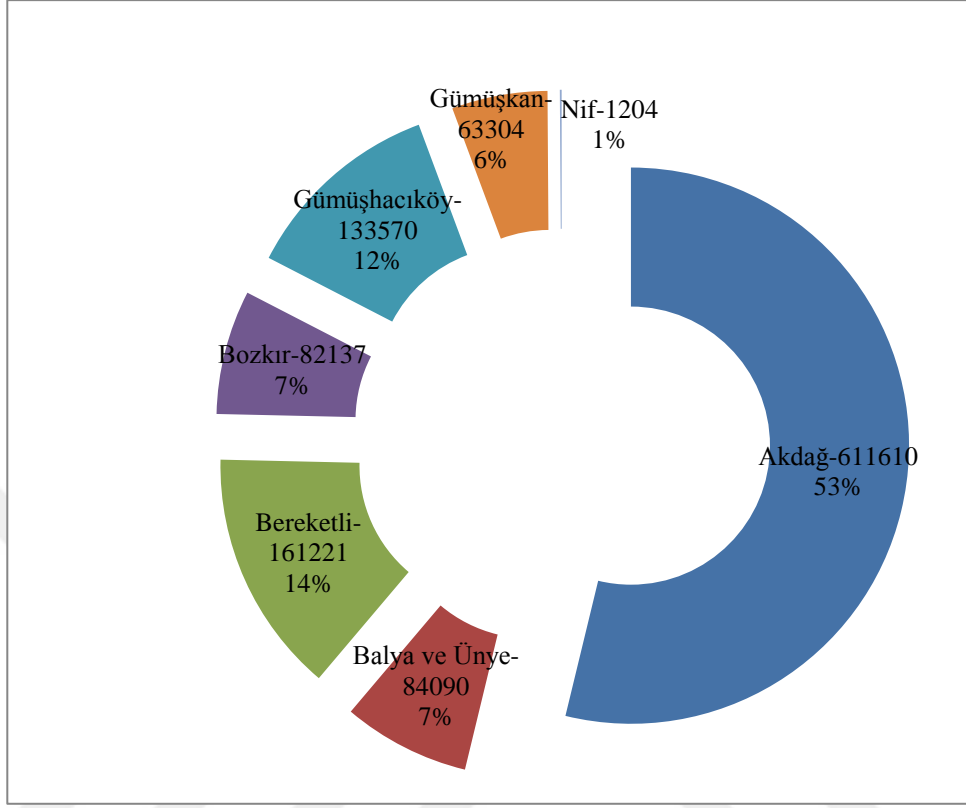
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Samsun İskelesi-Gedikoğlu Mustafa Kaptan	1831	23072
Akdağ Maden-i Hümayunu	1829	Belirtilmemiş	1831	3666
Gümüşkan Maden-i Hümayunu	1830	Maden Emni-Abdurrahman Bey	1831	7027
Balya Maden-i Hümayunu	1830	Maden Emni- Memiş Ağa	1831	4795
Bozkır Maden-i Hümayunu	1830	Maden Emni-El Hac Memiş Ağa	1831	6312
Bozkır Maden-i Hümayunu	1830	Maden Emni- El Hac Hüseyin Ağa	1831	9260
Akdağ Maden-i Hümayunu	1830	Samsun İskelesi	1832	13235
Akdağ Maden-i Hümayunu	1830	Samsun İskelesi-Karaalioğlu Kaptan	1832	21967
Akdağ Maden-i Hümayunu	1830	Samsun İskelesi	1832	22717
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1830	Samsun İskelesi-Bağdatlıoğlu Memiş Kaptan	1832	5767
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1830	Samsun İskelesi-Ünyeli Hacı Ahmetoğlu Osman Kaptan	1832	5048
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1830	Samsun İskelesi-Ünyeli Müftizade Mehmet	1832	13089
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1830	Samsun İskelesi-Küçük Mehmet Kaptan	1832	1932
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	1831	Maden Emni	1832	2481
Bozkır Maden-i Hümayunu	1831	Maden Emni- El Hac Memiş Ağa	1832	10250
Balya Maden-i Hümayunu	1831	Maden Emni-Mehmet Bey	1832	3090
Gümüşkan Maden-i Hümayunu	1831	Maden Emni-Abdurrahman Bey	1832	5106

Balya Maden-i Hümayunu	1831	Maden Emini-Hadimizade Mehmet Bey	1832	5264
Saruhan Sancağı Nif Maden-i Hümayunu	Yıl Belirtilmemiş	Saruhan Mütessillimi-Kara Osmanzade El Hac Mehmet Ağa	1832	700
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1830	Samsun İskelesi-Terzioğlu Kaptan	1833	6981
Bozkır Maden-i Hümayunu	1831	Maden Emini	1833	15650
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	1832	Maden Emini	1833	5046
Bereketli Maden-i Hümayunu	1832	İzmit İskelesi	1833	161221
Gümüşkan Maden-i Hümayunu	1832	Maden Emini	1833	5587
Bozkır Maden-i Hümayunu	1832	Maden Emini	1833	4012
Bozkır Maden-i Hümayunu	1832	Maden Emini	1833	3320
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	Belirtilmemiş	Maden Emini	1833	3554
Akdağ Maden-i Hümayunu	1831	Samsun İskelesi-Ünyelioğlu Hasan Kaptan	1834	15880
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1831	Tersane-i Amire Kaptanlarından İbrahim Kaptan	1834	3011
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	1832	Maden Emini	1834	4620
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1832	Samsun İskelesi-Mustafa Kaptan	1834	37803
Akdağ Maden-i Hümayunu	1832	Samsun İskelesi-İbrahim Kaptan	1834	98068
Gümüşkan Maden-i Hümayunu	1833	Maden Emini	1834	6060
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	1833	Maden Emini	1834	18236

Gümüşkan Maden-i Hümayunu	1833	Maden Emini	1834	8003
Bozkır Maden-i Hümayunu	1833	Maden Emini	1834	15960
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	1833	Maden Emini	1834	3531
Bozkır Maden-i Hümayunu	1833	Maden Emini	1834	4040
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	1833	Maden Emini	1834	6380
Gümüşkan Maden-i Hümayunu	1833	Maden Emini	1834	9528
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1833	Samsun İskelesi	1834	19329
Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu	1833	Samsun İskelesi	1834	37610
Akdağ Maden-i Hümayunu	1833	Samsun İskelesi-Giresunlu Çolak Hasanoğlu	1834	44395
Balya Maden-i Hümayunu	1834	Maden Emini	1834	6992
Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu	1834	Maden Emini	1834	5830
Gümüşkan Maden-i Hümayunu	1834	Maden Emini	1834	11770
Saruhan Sancağı Nif Maden-i Hümayunu	Belirtilmemiş	Saruhan Mütessillimi-Kara Osmanzade El Hac Eyüp Ağa	1834	504
Akdağ Maden-i Hümayunu	1832	Samsun İskelesi	1835	3996
Akdağ Maden-i Hümayunu	1832	Samsun İskelesi-Hacı Mehmet	1835	19360
Akdağ Maden-i Hümayunu	Belirtilmemiş	İzmit İskelesi-Kadiroğlu Mehmet Reis	Belirtilmemiş	4366

Akdağ Maden-i Hümayunu ile bazı madenlerin üretim ve nakliye bilgilerini karşılaştırmak amacıyla incelediğimiz bu tabloda, Darphane-i Amire'ye kurşun teslim eden bazı madenler için iskele ve kaptan ismi yazarken bazı madenler için *maden emini marifetiyle* teslim edildiği belirtilmiştir. Yine aynı defterde bazı defalar Balya ve Ünye Maden-i Hümayunu'nundan teslim edilen kurşun beraber yazılmıştır. Madenin nakliyatı konusunda da değinileceği üzere, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda hâsıl olan madenler, mutat olduğu üzere önce Akdağ Maden-i Hümayuna bağlı yerleşim yerlerinden olan Karahisar-ı Behramşah kazasının hayvan arabaları vasıtasıyla kara yoluyla Samsun'a gönderilmiştir. Oradan da hususî olarak görevlendirilmiş olan kişilerce ve Tersane-i Amire'ye bağlı beylik gemiler kiralanarak İstanbul'a nakil işlemi gerçekleştirilmiştir. Gümüşhacıköy ile aynı nakliye güzergâhında olan Akdağ Maden-i Hümayunu, madenlerin nakliyesinde daha çok Samsun iskelesini kullanmışlardır. Tabloda da görüldüğü üzere bu işlem her zaman Samsun iskelesinden olmamış, bazen İzmit iskelesi yoluyla da madenler İstanbul'a nakledilmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu ile birlikte aynı dönemde faaliyette olan maden-i hümayunların 1829-1835 tarihleri arasında Darphane-i Amire'ye teslim ettikleri kurşun miktarlarından da görüldüğü üzere diğer işletmeler içinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nun oldukça faal bir şekilde üretim yaptığı görülmüştür. Aşağıdaki grafikten de anlaşıldığı üzere belli bir tarih aralığında Darphane-i Amire'ye teslim edilen gümüş miktarlarına bakıldığında Akdağ Maden-i Hümayunu'nun % 50'nin üzerinde bir değerle diğer işletmelere göre önde olduğu görülmektedir.

Grafik 1. 1829-1835 Yıllarına Ait Darphane-i Amire'ye Teslim Edilen Kurşun Miktarı ve Oranları⁴⁹⁴

Yukarıda sayılı maden-i hümayunlarla birlikte Gülek, Bakırçay, Lice ve Keban madenleri gibi işletmelerden gönderilen sim, kurşun ve altın hasılatları İstanbul'daki Darphane-i Amire 'de, üretim merkezlerinde yapılan ayrıştırma işlemlerinin haricinde yeniden bir işleme daha tabi tutulurdu.⁴⁹⁵ Bu işlem, Darphanenin kimya hane ve ayar tayin etme dairesi olan çeşni dairesinde gerçekleştirilirdi. Darphane nazırı ve defterdarın hazır bulunduğu bir heyet huzurunda yapılan bu işlemde, darphaneye teslim edilen madenlerin ne kadarının altın ne kadarının gümüş olduğu tespit edilirdi. Tespit edilen miktarlar bir senetle kayıt altına alınır ve bu senet sadrazama ve bu yolla padişaha arz edilirdi.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ 23199 numaralı Hazine-i Hassa Defterine göre hazırlanmıştır. BOA. HH.d 23199 (10 C 1250-14 Ekim 1844).

⁴⁹⁵ BOA. T.d.2153/21,22 (29 N 1281-25 Şubat 1865).

⁴⁹⁶ Tızlak, a.g.t. , s. 266.

Fiyat düzenlemesi yapılırken gümüş madeninin ölçü birimi olarak dirhem temel alınmıştır.⁴⁹⁷ Devlet adına Darphane-i Amire tarafından satın alınan gümüş piyasa fiyatının çok altında bir fiyata satın alınmaktaydı. 6 Aralık 1820 tarihli fermana göre bütün madenlerde üretilen gümüşün dirhemi 16 para olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten önce madenlerde üretilen gümüşlerin bir dirhemi; Bereketli, Bozkır ve Sidrekapsi gümüşleri 8, Gümüşhacıköy ve Balya gümüşleri 10, Gümüşhane gümüşleri 11 ve Keban gümüşleri 14 paradan işlem görüyordu. Fermanın yayınlandığı tarihten itibaren anılan işletmelerde, gümüşün dirhemi 16 para olmuştur. 1820 yılından itibaren Gümüşhacıköy madeninde 10, Kratova 7, Ünye 8 paradan işlem gören gümüşün dirhemi, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda ise 16 paraydı.⁴⁹⁸

Tablo 8. 1836-1838 Yılları Arasında Darphane-i Amire'ye Teslim Edilen Gümüş Miktarı⁴⁹⁹

Yıl	Hasılatın Ait Olduğu Maden	Sim Miktarı (Adet)
1836	Keban Madeni	8365
1837	Keban Madeni	22454
1838	Keban Madeni	44560
1838	Gümüşhane Madeni	22103
1838	Emrudili Madeni	11098
1838	Aybasdı Madeni	5635
1838	Bereketli Madeni	25924
1838	Akdağ Madeni	170338
1838	Gümüşhacıköy Madeni	127301
1838	Gümüşkan Madeni	26640
1838	Balya Madeni	14367
1838	Kratova Madeni	19135
Toplam		497920

Maden-i Hümayunlar içerisinde, belli bir dönem için de olsa, Darphane-i Amire'ye gönderilen simli kurşun miktarı bakımından Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan

⁴⁹⁷ Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili arşiv belgelerinde, kurşun için kıyye, gümüş için dirhem ölçü birimi kullanılmıştır. BOA. İ.DH 46-2291(6 N 1257-22 Ekim 1841).

⁴⁹⁸ Şafakçı, a.g.t., s.255.

⁴⁹⁹ Abdüsselam Sağın, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Darphane-i Amire'ye Dair Uygulamalar"(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, 2013, s.102.(Buradaki *Adet* kavramının hangi ölçü birimine denk geldiği belirtilmemiş.)

gönderilen miktarın, diğer işletmelere göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 1838 senesinde Darphane'ye teslim edilen sim miktarı bakımından en yüksek oran Akdağ Maden-i Hümayunu'na aittir.

1847-1858 yılları arası Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan Darphane-i Amire'ye gönderilen sim miktarı ve tutarı aşağıdaki şekilde olmuştur:

Tablo 9. 1847-1858 Yılları Arası Akdağ'dan Darphane-i Amire'ye Gönderilen Gümüş Miktarı⁵⁰⁰

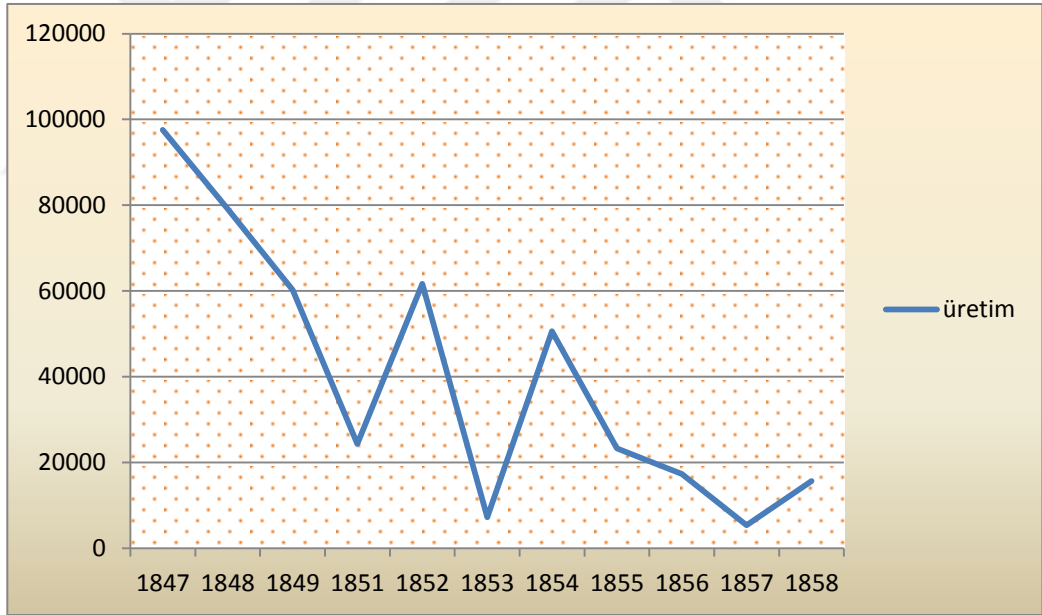
Darphane-i Amireye Gönderildiği Sene	Kaç Kıt'a(Parça) Olduğu	Sim Hasılatı (Dirhem)	Tutarı (Kuruş)
1847	238	59184	Belirtilmiyor
1847	65	19277	54313
1847	98	19140	53927
1848	94	19621	55281
1848	77	19970	50264
1848	72	19448	54794
1848	71	20072	56072
1849	125	19792	55765
1849	81	20733	58414
1849	65	19746	55124
1851	72	10271	Belirtilmiyor
1851	72	14049	43903
1852	18	4983	Belirtilmiyor
1852	63	18120	53343
1852	65	19697	56628
1852	57	18864	Belirtilmiyor
1853	61	7214	29712
1854	77	19651	78206
1854	72	19590	67586

⁵⁰⁰ BOA. HH.d 9846(20 M 1268-15 Kasım 1851); BOA. HH.d 917/2(29 S 1269-12 Aralık 1852); BOA. HH.d 917/5(5 C 1269-16 Mart 1853); BOA. HH.d 917/14(11 Z 1271-25 Ağustos 1855); BOA. HH.d 917/29(18 S 1272-30 Ekim 1855); BOA. HH.d 917/30(12 C 1273-7 Şubat 1857); BOA. HH.d 917/37(23 Ca 1273-19 Ocak 1857); BOA. HH.d 917/46(14 S 1274-4 Ekim 1857); BOA. HH.d 917/56(2 S 1275-11 Eylül 1858); BOA. HH.d 917/59(14 M 1276-13 Ağustos 1859); BOA. HH.d 917/60(3 Z 1276-22 Haziran 1860); BOA. HH.d 917/68(3 N 1276-25 Mart 1860).

1854	55	11358	37877
1855	60	11357	37874
1855	87	11955	42106
1856	89	15920	61787
1856	11	1381	5178
1857	42	5364	20115
1858	39	Belirtilmiyor	19445
1858	120	15650	49513

Yukarıda 11 yıllık dönemde Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan Darphane-i Amire'ye gönderilen gümüş miktarlarında her geçen yıl bir düşüş görülmektedir. Bu düşüşü gösteren aşağıdaki grafik, durumu daha iyi resmetmektedir.

Grafik 2. 1847-1858 Yılları Arası Üretimde Meydana Gelen Değişim

1847 yılında 100 bin dirhem civarında iken daha sonraki yıllarda Darphane-i Amire'ye gönderilen gümüşte sert düşüşler olmuştur. İşletmenin genel tarihi düşünüldüğünde bu düşüşteki temel sebep, maden işletmesindeki üretim tekniklerinin çağın gerisinde kalması ve ilkel metotların kullanılmış olmasıdır. Zira bu tespiti doğrulayan durum, üretilen gümüş miktarında düşüşün en fazla yaşandığı 1860 yılında devlet, işletmedeki üretimi arttırmak ve ıslah faaliyetlerinde bulunmak üzere maden-i hümayuna yabancı maden mühendisleri göndermiştir. Devlet Akdağ ve diğer maden-i

hümayunlarda üretimi arttırmak ve işletmelerde modernizasyonu sağlamak amacıyla birçok yabancı maden mühendisini bu işletmelerde istihdam etmiştir. Akdağ maden işletmesine gönderilen maden mühendisleri hakkında ileride daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Bütün bu verilere ek olarak, Enver Ziya Karal'ın tespitlerine göre, Abdülmecid döneminde, Darphane-i Amire'nin gümüş ihtiyacını önemli ölçüde karşılayan ve içerisinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da bulunduğu Gümüşhane, Gümüşkan, Gümüşhacıköy ile Keban gibi önemli gümüş işletmesinin bulunduğu yerlerde, yılda 693.589 kilogram gümüş üretilmekteydi.⁵⁰¹

2. ÇALIŞANLARA YAPILAN HARCAMALAR VE DİĞER GİDERLER

Maden bölgesinde, devleti temsil eden eminler ve daha sonraları da maden müdürleri, yeni mağara açılması hususunda bütün yetki ve sorumluluklara sahiptiler. Herhangi bir madenci, maden-i hümayun işletmesi içerisinde yeni bir mağara açmak istediğinde, işletme sorumlusuna açacağı ocağın bir başkasına zarar ve ziyanı olmayacağına dair teminat vermek zorundaydılar. Teminat verildikten sonra, mağara açılmasına girişilmekteydi. Açılan mağaralar, mağarayı açan madenciye aitti. İştirakçilerin sayıları arttıkça, mağaranın sahipliği de bölünen hisseler itibariyle artmaktaydı. Mağara işletmeye açıldığında, çıkarılan cevherin satılmasından sonra ortaya çıkan net kâr, madenci hissedarları arasında bölüşülmekteydi. Maden-i hümayun olarak zikredilen devlet işletmelerindeki cevherin mutlak sahibi devlet olduğundan, madencilerin kazançları, devlet hisselerinin düşülmesinden sonra kalan miktar oluyordu. Madencilere ait bu cevher de yine devlet tarafından bedeli ödenerek satın alınmaktaydı.⁵⁰² Cevherin bu şekilde satılması neticesinde ortaya çıkan kâr ocak sahiplerinin hisselerine bölünmekteydi. Diğer madenciler de her aşamada emeklerinin

⁵⁰¹ Karal, Osmanlı Tarihi, C. VI, s.249.

⁵⁰² Osmanlı Devleti'nde madenlerin öncelikli kullanım alanı devlet kurumları, özellikle de askeri kurumlar idi. Devletin ihtiyacı olan cevher, madencilere satın alındıktan sonra kalan kısım iç piyasaya veriliyordu. BOA. C.DRB 5-239 (3 Za 1207-12 Temmuz 1793).

karşılığını para olarak almaktaydılar.⁵⁰³

Madenin çıkarıldığı ocak, bir kişiye ait olabileceği gibi birkaç kişi tarafından ortak olarak da işletilebiliyordu. Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinde cevher üretim yapılan büyüklü küçüklü yüzlerce mağara bulunmaktaydı. Bu mağaraların her birisinde bir aile yani ortalama 2-4 kişi çalışıyordu.⁵⁰⁴

Maden işçilerinin çalışma bedellerinde birtakım farklılıklar bulunmaktaydı. Bu farklılıkta yapılan işin durumu ve çalışanların uzmanlık alanları belirleyici etken olmuştur. Madencilerin yanı sıra işletmenin lojistik hizmetinde bulunan oduncu, kömürcü ve zahireci gibi hizmetleri yapanlar da bu işleri bir angarya olarak yapmıyor, bunlara emeklerinin karşılığı bir şekilde ödeniyordu. Ödeme şekli nakdî olabildiği gibi günlük üretimden emek karşılığı belli bir miktar maden de olabilmekteydi.⁵⁰⁵ Akdağ Maden-i Hümayunu ocaklarında, ustaların emrinde çalışan işçilerin, ücret karşılığında çalıştırıldıkları görülmekteydi. Akdağ Maden-i Hümayunu'nda bu kişilerin ücretlerinin miktarını tespit etmemiz tam olarak mümkün olamamıştır. Ancak 1841 tarihli bir belgeye göre işçilerin *kendilerini idare edemeyerek* borçlandıklarından dolayı *amele-i merkumeye şevk ve gayret olmak üzere* madende üretilen gümüşün *beher dirhemine* ve kurşunun *dahi beher kıyyesine* 40 para gibi bir meblağ arttırılarak ödenmiştir.⁵⁰⁶ Bu ücretlerin hangi zaman aralıklarıyla ödendiği tam bilinemese de, başka bir belgede işçilerin yevmiye usulüne göre çalışmak istemelerine karşılık, bunun madenin düzenine aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmediği hususu üzerinde daha önce durulmuştu.⁵⁰⁷

Yukarıda bahse konu ücretler, teknik alanda istihdam edilen amele ve işçileri kapsamaktaydı. İşletmenin idari bölümünde istihdam edilen maden müdürleriyle alt kademedeki çalışanlar arasında ücret konusunda büyük bir fark göze çarpılmaktaydı. Örneğin; 1853 yılında Ragıp Ağa'nın Tokat Kalhanesi müdürlüğüne atanması

⁵⁰³ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s.257.

⁵⁰⁴ Kovenko, a.g.r., s.3.

⁵⁰⁵ Cevdet Kırpık, "Osmanlı Devleti'nde İşçiler Ve İşçi Hareketleri (1876-1914)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2004, s.39.

⁵⁰⁶ BOA. İ.DH 46-2291(6 N 1257-22 Ekim 1841).

⁵⁰⁷ BOA. HH.THR 1253-17 (19 M 1277-7 Ağustos 1860).

üzerine,⁵⁰⁸ yerine görevlendirilen İsmail Bey'in⁵⁰⁹ 1853-1854-1855 yıllarında 4000 kuruş/aylık⁵¹⁰ tutarındaki maaşına mukabil, alt kademelerdeki yöneticiler günlük 10 kuruş, ustalar 8 kuruş, nitelikli işçiler 6 kuruş, vasıfsız işçiler 4 kuruş almaktadırlar. 1848 tarihli bir yazıda madende çalışan memura 150 kuruş/aylık maaş tahsis edildiği görülmekteydi.⁵¹¹

Madende çalışanların yiyecek ve temel ihtiyaçlarının karşılanması, maden eminin görevleri arasında sayılmıştır. Madenciler için arpa, buğday, çavdar ve madende yük taşıyan hayvanlar için saman sürekli ihtiyaç duyulan temel besin maddelerinden olmuştur. Bazı dönemlerde maden işletmelerinde çalışan madenciler, devlete satmakta oldukları cevher miktarı üzerinden belirtilen ürünleri temin etmişlerdir.⁵¹² Nitekim 1839 tarihinde Akdağ madeninde madenciler için temin edilen buğday, arpa ve erzak, maden emini tarafından satın alınmıştır. Bu maddelerin satın alma fiyatına nakliye masrafının eklenmesiyle ortaya çıkan miktar, üretim sezonu sonunda tahsil edilmek üzere madencilerin hesabına yazılmıştır. Ancak maden eminleri, madenciler için satın aldıkları bu ihtiyaç maddelerini değerinden fazla, *gâli bahâ* ile maden ustalarının hesaplarına yazdığından madenciler zor durumda kalmakla birlikte, zarar etmiş ve ortaya çıkan açıkları kapamak için borçlanmışlardır.⁵¹³

Sermaye akçesinin temininde olduğu gibi zahire temini de madenin bağlı bulunduğu vilayet veya sancaktaki yerel yöneticilerle koordineli bir şekilde sağlanmıştır. Maden müdürü İlyas Efendi döneminde ihtiyaç duyulan *akçe ve zahire ve levazimat-ı sairinin* bundan böyle mahalli imkânlarla Bozok sancağından karşılanacağı maden müdürüne bildirilmiştir.⁵¹⁴ Yine maden-i hümayun idaresi için gereken zahire, büyük ölçüde Ankara vilayeti ve Bozok sancağından satın alınarak temin edilmiştir.⁵¹⁵

Müdür, kâtip ve çalışanlara yapılan maaş ödemeleri ile ilgili düzenli bir kaydın olmaması sebebiyle, işletmenin masraf olarak gider gösterdiği personel maaşları

⁵⁰⁸ BOA. HH.d 793/6 (28 N 1269-5 Temmuz 1853).

⁵⁰⁹ BOA. HH.d 801/5(11 L 1269-18 Temmuz 1853).

⁵¹⁰ BOA. HH.d 917(20 Ca 1283-30 Eylül 1866).

⁵¹¹ BOA. İ.MVL 124-3192/1(20 N 1264- 20 Ağustos 1848).

⁵¹² Varlık, a.g.m., s. 920.

⁵¹³ BOA. D.DRB.THR 679/16 (1254-1838).

⁵¹⁴ BOA. İ.DH 46-2291(6 N 1257-22 Ekim 1841); BOA. MVL 676-35 (28 Z 1280-4 Haziran 1864).

⁵¹⁵ BOA. MVL 676-35 (28 Z 1280-4 Haziran 1864).

genelde yıllara göre toplu olarak yazılmıştır. Bazı yıllara ait Akdağ Maden-i Hümayunda müdür ve müstahdemlerinin maaşları ve diğer giderleri aşağıdaki gibidir:

1. 1848 senesi Ağustosundan itibaren Akdağ ve Karahisar-ı Behramşah kazaları müdürlüklerinin birleştirilmesiyle beraber, maden müdürü ve kâtibine tahsis edilen aylık maaş; 1150 kuruştur.⁵¹⁶
2. Nakliye ücreti olarak 1849 ve 1850 yıllarında 151923 kuruş gider ve aynı yıl işletmenin diğer giderleri olarak 31477 kuruş harcama olmuştur.⁵¹⁷
3. 1849 senesinde imalat masrafları olarak 37283 kuruş ve maaş ve kırtasiye masrafları olarak 14313 kuruş olmak üzere diğer giderlerle beraber toplam 77886 kuruş harcama olmuştur.⁵¹⁸
4. 1851 senesi için maden (sabık) müdürü Mustafa Bey'e 13524 kuruş maaş ödenmiştir.⁵¹⁹
5. 1851 senesinde çalıştırılan madencilere 58200 kuruş maaş olarak ödenmiştir.⁵²⁰
6. 1851 senesinde tüm personele ve dışarıdan hizmet getirenlere o yıl için ödenen toplam tutar 297870 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁵²¹
7. 1851 senesi muhtelif işletme masrafları olarak 74011 kuruş ve üretilen madenin nakliyesi için 133183 kuruş ödenmiştir.⁵²²
8. 1852 senesi masrafları olarak 106640 kuruş ve üretilen madenin nakliye gideri için 146374 ödenmiştir.⁵²³
9. Yine 1852 senesinde tüm müdür, müstahdem ve diğer çalışanlara ödenen maaş masrafı 337276 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁵²⁴ 1851 ve 1852 yıllarında Bozok sancağından gönderilen sermaye akçesinin sırasıyla 320000 ve 400890 kuruş olduğu göz önüne alınırsa, gönderilen tutarların harcamasında en büyük oranını personel giderleri olarak masraf kalemine yazıldığı görülmektedir.

⁵¹⁶ BOA. İ.DH 178-9717(27 N 1264-27 Ağustos 1848).

⁵¹⁷ BOA. HH.d 18072(9 L 1267-7 Ağustos 1851).

⁵¹⁸ BOA. HH.d 18073(4 Z 1266-11 Ekim 1850).

⁵¹⁹ BOA. HH.d 18033(20 Ca 1268-12 Mart 1852)

⁵²⁰ BOA. HH.d 18072(9 L 1267-7 Ağustos 1851).

⁵²¹ BOA. HH.d 18033(20 Ca 1268-12 Mart 1852).

⁵²² BOA. HH.d 18033(20 Ca 1268-12 Mart 1852).

⁵²³ BOA. HH.d 18033(20 Ca 1268-12 Mart 1852).

⁵²⁴ BOA. HH.d 18033(20 Ca 1268-12 Mart 1852).

10. 1857 senesi müdür ve saire masrafı; 36460 kuruş olarak hesaplanmıştır. Aynı yıl işletmenin imalat giderleri olarak 221876 ve 9397'de madende çalışanlara verilen borçla birlikte toplam 231273 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁵²⁵
11. 1858 senesinde görev yapan müdüre ödenen yıllık maaş tutarı; 22939 kuruş olarak hesaplanmıştır. Aynı yılda nakliye, kırtasiye ve imalat için yapılan masraf 139397 kuruştur.⁵²⁶
12. 1858 senesinde tüm personele ve madene dışarıdan hizmet getirenlere ödenen maaş ve diğer işletme masrafları; 215335 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁵²⁷
13. 1861 senesinde 35450 kuruş maden imalinde yapılan masraflar olmak üzere, nakliye ücreti için, 10225 kuruş ve izabe ve kal fırınlarında yapılacak tamirat için de, 12850 kuruş masraf çıkarılmıştır.⁵²⁸

Tablo 10. Bazı Maden İşletmelerine Tahsis Edilen Sermaye Akçeleri ve Harcama Kalemleri⁵²⁹

İşletmeler ve Masrafları		1860 senesinde gerçekleşen	1861 senesi için tahmin olunan	Fazlası	Noksanı
		Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Tokat Kalhanesi Masrafı	Tab'ıye Masrafı	1.235.480	250		500.000
	Nakliye masrafı	1.720.000			
	Memur maaşları	44.520			
Bereketli ve Gülek Madenleri	İmalat Masrafları	492.400	300.000		250.000
	Memur Maaşları	57.600			
Kratova ve Cıvarı Madenleri	İmalat Masrafları	440.400	250.000		250.000
	Memur Maaşları	59.600			

⁵²⁵ BOA. HH.d. 18076(5 M 1276-4 Ağustos 1859).

⁵²⁶ BOA. HH.d. 22121(4 M 1275-14 Ağustos 1858).

⁵²⁷ BOA. HH.d. 18077(29 L 1275-1 Haziran 1859).

⁵²⁸ BOA. HH.d. 18075 (29 Ş 1277-12 Mart 1861).

⁵²⁹ BOA. T.d.1475/9 (29 L 1294-10 Mayıs 1877).

Madende çalışanların ödemeleri, Tanzimat'tan sonraki dönemde bazen aksatılmıştır. Böyle bir durumda madencilerin mağdur edilmemesi için yerel yöneticilerin önlem almaları gerektiği kendilerine merkezden bildirilmiştir. Nitekim 1855 yılında Ankara valisine gönderilen bir yazıda, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda istihdam olunan amelelere ait ödemelerin biran önce yapılması ve borçlarının kapatılması gerektiği belirtilmiştir.⁵³⁰

3. MADENCİLERİN DARPHANEYE OLAN BORÇLARI

Madencilerin üretim için harcamaları ile tüm ihtiyaçları, üretimin değişik aşamalarında maden eminleri veya müdürleri tarafından karşılanmıştır. Harcanan her kuruş, maden muhasebe defterlerine kaydedilerek, hasılat zamanı geldiğinde de bütün bu harcamalar madencilerden alınan senetlerin ve defterlerin kayıtları karşılaştırılarak ortaya konulmuştur. Üretimi yapılan cevherden madencilerin haklarına düşen kısım paraya çevrilerek madencilerin devlete olan borçları buradan mahsup edilmiştir. Darphane'ye teslim edilen maden hesaplandıktan sonra ilgili madencinin hanesine gelir olarak yazılmıştır. Daha sonra ilgili madenin borcundan mahsuplaşmaya gidilmiştir. Örneğin 1841 ve 1842 senelerinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nda madencilerin Darphane-i Amire'ye olan borçları 382447'er kuruş olarak hesaplanmıştır.⁵³¹

Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki her mağaradan çıkan maden cevheri, maden müdürüne ayrı ayrı hesaplanarak teslim edildiğinden, borcu olan mağara çalışanları tarafından darphaneye teslim edilen maden gelirinden borçları düşülmüştür. İşletmenin randımanlı çalıştığı ilk dönemlerde uygulamada sıkıntı yaşanmaz iken, çeşitli nedenlerden dolayı üretimin düştüğü son dönemlerde borçlar ödenemez hale gelmiştir. Şöyle ki; her yıl üretim mevsiminin başında verilen sermaye akçesi, madenin masraflarına harcandığı gibi çalışanlara avans olarak verilmiştir. Fakat bazı sebeplerden dolayı madenciler, üretim dönemi sonunda yapılan mahsuplaşmada borçlarını kapatamayıp, ertesi yıla borçlu girebiliyorlardı. Örneğin 1839 tarihli Akdağ Maden-i Hümayunu'nun durumunu anlatan bir raporda, bazı işletme yöneticilerinin, madende çalışanlara temin ettikleri temel ihtiyaç maddelerini oldukça yüksek fiyattan

⁵³⁰ BOA. A.MKT.MHM. 72-1 (20 L 1271-6 Temmuz 1855).

⁵³¹ BOA. HH.d 20659(1 S 1256-3 Mart 1843).

madencilere satıp, onları borçlandırdıkları belirtilmiştir. Madenciler de bu borçlarını kapatamadıklarından ertesi yıla zimmetli girmişlerdir.⁵³² Bazen de üretimin bittiği mevsimde çıkarılan maden miktarı düşük olabiliyor ve bundan dolayı madenciler borçlarını kapatmadan bir sonraki üretim yılına borçlu girebiliyorlardı. Bu durumu, muhasebe defterlerindeki bazı yıllara ait maden işçilerinin ertesi yıla devreden zimmetlerinden anlayabiliyoruz. Örnek olarak, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda çalışan madencilerin *madenciyan zimmet-i atikelerinden tahsil kılınan* 1524 kuruşluk 1858 yılına ait borcun 1859 senesine devretmiş olduğu bilgisi verilebilir.⁵³³ 1849 senesi Akdağ Maden-i Hümayun'nda istihdam edilen madencilerin *Darphane-i Amire ve Hazine-i Celileye* borçları 565.330 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bazı madenci isimlerinin okunamadığı aşağıdaki tabloda madencilere ait bu zimmet gösterilmiştir.

Tablo 11. Madencilerin 1851 ve 1852 Yıllarına Ait Darphane-i Amireye Olan Zimmetleri⁵³⁴

Madencinin İsmi	Zimmet	Tahsil Olunan	Madencinin İsmi	Zimmet	Tahsil Olunan
İstavri Emiroğlu	5594		Kömürcübaşı İbrahim Ağa	10631	
Kalcı Paşa	3300		Topukluoğlu Ahmed	12502	193
Mirzaoğlu	664		Karapirli Topil	2310	
Patrik Kirkor Damadı	1671		Yorki	1477	
Karapirli Nazıroğlu Ahmed	2464		Çerkezoğlu	12684	
Cemaliyanoğlu	2367		Dokuzlarlı Demirci	2648	
Satlu Agop	1231		Kirburoğlu Pavlo	22074	
Kavvas Sabit'in Biraderi	700		Salhaculu...	12882	
Kahramanoğlu Yalti	3786		İstanbuluoğlu İlya	1087	
Süleyman	220		Deli...	26441	
Memişoğlu Süleyman	2592		Alatanomli Yani	19499	
....Anton	1209		Çatılı Yöri	22139	

⁵³² BOA. D.DRB.THR 679/16 (1254-1838).

⁵³³ BOA. HH.d 18077(29 L 1275-1 Haziran 1859).

⁵³⁴ BOA. HH.d 14509(5 L 1269-12 Temmuz 1853).

Balcı Kerki	5192		Keşişoğlu	7955	
Kalcı Kostalzi	763		Kalcıoğlu Kastani	14853	
Kurumcu Pederi	4048		Karabedeli Demirci İlya	2069	
Somamacı Sirto	1240		Güllüklü Beyoğlu	390	219
Karapirli Sirto	2702		Tamas Karındaşı Vasil	6464	
Pirüstad Yani	1348		Sammeloğlu Yorki	74	28
Ekmekçi Demiyanus	4762		Çandiroğlu Anton	7737	
Dada Espir	2939		Tomas	11484	
Pirüstad Todiri	907		Güzelişinoğlu	16257	519
Avram Keşişoğlu Vasil ve Yani	7473	300	Kasab ...	1765	
Evcili Oğlu	738		Çeşli Mehmet	89	
Merandozoğlu Kirkes	2178		Merzifonluoğlu Memiş	2375	
Tekfedir Yori	1872		okunamadı	14136	
İstadol	4713		Ahmed	16108	
Evcili Karanbayosili	1784		Karapirli...	12197	
Deli Yanioğlu Kosti	4194		Yorgi	2658	
Yevmici...	735		Kostantin	1816	
Neccar Feleki	8380		Uzun..Karındaşı	37	37
Yorinam Kehiroğlu	4863		okunamadı	432	
Anastosozlu Kerki	7264		...Damadı Yani	3162	
Nikosoğlu...	2312		okunamadı	939	
Dimyanus	5130		Kalcıoğlu Yorgi	104	
Ahmed	4100		Kostantin	16075	
Katarimoğlu Katarimu	1681	189	Turtupoğlu Akrrir	14737	64
... Yaksim	5126	316	Sarandozoğlu	2123	
Şemzir Kahyaoğlu	16017		Cemaoğlu Baki	316	

Tadori Kirayanoğlu	4264	11	Anton	801	
Versatikoğlu	20315		Deli Ematoğlu Vasil	215	
Muti Mustafa	14250		Merzifonluoğlu ...	492	
İstavrilioğlu Yani	9757		Kortisoğlu Harir	470	
Gülgecelioğlu	717		Kel Yani	51	
Keşişoğlu Mikail	10853		Güleklioğlu	659	
Ahmed	8833		okunamadı	5659	
Evcili Vasil	7920		Çıkaloğlu	13920	
Güleklioğlu	4481		Satusoğlu Yani	7063	
Alkesioğlu	4365	200			

1851 yılında madencilerin geçmiş yıldan kalan borçlarından, 2922 kuruş tahsil edilmiştir.⁵³⁵ Akdağ Maden-i Hümayunu madencilerinin yukarıdaki borçlarının dışında *Hazine-i Hassa-yı Hümayun'a* 1851-1852 yılları arasındaki yaklaşık iki yıllık süreye ait *vaki olan mecmu'* zimmetlerinin miktarı 35293 kuruş olarak hesaplanmış olup, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12. Madencilerin 1851-1852 Yıllarına Ait Darphane-i Amire'ye Olan Zimmetleri (Zeyl)⁵³⁶

Madencinin Adı	Zimmet Tutarı/Kuruş
Kömürçübaşı İbrahim Ağa	1360
Hamaloğlu Yorki	583
Hacı Besim	2240
...Hüseyin	1259
Taşanosoğlu	715
Güllüceli Banoğlu	168
Belebçioğlu	1022
Tomas Kardeşioğlu	1905
Tomas	2952
Topuzunoğlu Ahmet	883
Uzunoglan Kardeşi Hadim	328
Keşişoğlu	2121

⁵³⁵ BOA. HH.d 18072(9 L 1267-7 Ağustos 1851).

⁵³⁶ BOA. HH.d 18041(9 L 1267-7 Ağustos 1851).

Güllücelioğlu	166
Musa Usta	185
Pirli Korki	1647
Üçbeli Vasi	185
Samoğlu Kostantin	522
Tortupoğlu	523
Üçlü Karyesinden...	58
Sandosozlu Kostantin	1107
Yani	1888
Çakaloğlu	1123
Topil Matet	359
Aleksinoğlu	763
...Hüseyin	781
Kopuzoğlu	0
Okunamadı	1119
Çadırdereli Kilyos	332
Hacıhaslı	198
Kahyaoğlu	1862
Keşişoğlu	198
Kiryoroğlu Poli	168
Okunamadı	1711
Molla Hüseyin	458
...Kahyaoğlu	1555
Kalcıbaşı Kostantin	1549
Hasbekli	446
Çitli Yori	330
Çopur Kahya	506

Yukarıda verilen Tablo 11. ve Tablo 12.'de görüldüğü üzere madencilerin tamamına yakınının devlete borcunun olduğu görülmektedir. Zimmetleri çıkarılan bu madenciler içerisinde borcunun bir kısmını da olsa ödeyen on bir kişi, hiç zimmeti olmayan madenci sayısı ise birdir. Bu durumda işletmede çalışan madencilerin borçlarına sadık olmadıkları gibi bir kanaate bizi sevk edebilir. Fakat bu durum, Darphane-i Amire'ye gönderilen gümüş miktarlarındaki düşüşle birlikte düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır. Madendeki üretim tekniklerinin ilkel olması, izabe ve kal işlemleri sırasında cevherin bir kısmının cüruf olarak ayrılması gibi etkenler işletmede üretimin düşmesine, bu da madencilerin borçlanmalarına veya üretim dönemi başında maden emininin sermaye akçesinden kendilerine verdiği ödeneği ödeyememelerine sebep olmuştur.

4. MADENCİLERİN MÜKELLEFİYETLERİ

4.1 Madenci Köyleri ve Muafiyet Sistemi

Osmanlı toplum düzeninde, tebaa arasında organizeli bir iş bölümü mevcuttu. Yani devlet belli bölge insanlarını o yörenin özelliğine ve üretim durumuna göre belirli hizmetlerle yükümlü tutmuştu. Madencilik, kömürcülük⁵³⁷, kelekçilik⁵³⁸, menzencilik gibi işkolları, reayanın yükümlü tutulduğu alanlardan bazılarıydı. Devlet söz konusu bu ve benzeri hizmetlerin yürütülebilmesi için belirli bir düzen oluşturmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin patrimonial-devletçi politikasının bir sonucu olarak emeği kontrol altında tutmaya çalışması ile bazı yerleşim yerleri, sayılan yükümlülükler konusunda özel bir karakter kazanmışlardır.⁵³⁹

Osmanlı Devleti'nde yeni bulunan bir maden ocağının işletilebilmesi için, madene yakın bazı köyler, belli bir iş paylaşımı ve bazı yükümlülüklerden muaf tutulmak karşılığında, madenin hizmetine verilmiştir. Bir madenin ekonomik getirisinin olacağı ve işletilmesinde fayda olduğu tespit edildiğinde, ilk önce etrafında bulunan yerleşim birimleri *küreci* yazılarak, bazı vergilerden muaf tutulmuş ve madene odun, kömür getirmek gibi bazı hizmetler için görevlendirilmiştir.⁵⁴⁰ Madenlerde çalışmak üzere, maden işletmesi bölgesindeki köylerin bazıları, bu vergilerden muaf tutulduktan sonra, küreci olarak belirlenen maden işçileri maden işletmelerinde çalışırdı. Devlet, madenleri en az masrafla yüksek verim alacak şekilde işletmek için, işletmenin bulunduğu yöre halkına yukarıda sayılan mükellefiyetleri yüklemiştir. Bu düzende, yükümlü tutulan halk, bazı vergiler ve sorumluluklardan muaf tutulmuş ve kendilerine

⁵³⁷ Refik, a.g.e., s.31.

⁵³⁸ Kelek; keçi ve koyun tulumları nefesle şişirilip yana yana bağlandıktan sonra, üzerine sınıklarından yaklaşık 75'er cm ara ile sağlı sollu kirişler konularak, üstüne ince çubuklar dizilerek oluşturulan dört köşe sala verilen isimdir. (Mehmet Taştemiş, "Klasik Devirde Osmanlı'da Kara Ulaşımı ve Yollar", Osmanlı'da Ulaşım, (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları, 2012, s. 22.) Fırat ve Dicle nehirleri arasında ulaşımında yoğun olarak kullanılan kelekler, bu bölgedeki madenlerin, ocaklardan çıkarıldıktan sonra işlenecekleri yere kadar taşınmasında yoğun olarak kullanılmıştır. Kelekçilik, madencilik alanında başlı başına bir sektör olmuştur. Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", s. 795.

⁵³⁹ İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi", s.12.

⁵⁴⁰ Refik, a.g.e., s.v.

ücret olarak ürünün belli bir kısmı verilmiştir.⁵⁴¹

Belirtilen hizmetleri yürüten bu yerleşim yerlerinde yaşayan kişilerin, bazı vergilerden muaf tutulmasını öngören *muafiyet sistemi* de bu düzenin bir parçası olmuştur. Bu sistemin düzenli olarak çalıştırılması, yukarıda belirtilen cinsteki hizmetlerin devamlı olarak yürütülüp yürütülmediği ile çok yakından ilgilidir.⁵⁴² Madenlerin idarî yönden işletme usulleri bazı dönemlerde değişikliğe uğrasa da, işletmecilik modelleri temelde hep aynı kalmış ve yüzyıllar boyunca değişmeden uygulanmıştır.⁵⁴³ Madencilerin tekâlif-i örfiye ve avarız-ı divaniye vergilerinin tamamından muaf tutulmalarında tek kıstas, maden işletmesine yaptıkları hizmetler olmuştur. Burada belirtilen muafiyetten yararlanacak olanların hangi dinden olduklarının bir önemi yoktu. Tanınan muafiyetlerde, ifa edilen hizmet önemli olduğundan mensup olunan dine bakılmaksızın madencilik faaliyetlerinde bulunan herkes durumuna göre muafiyetlerden yararlanmıştır.⁵⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde devlet, reayayı önce avarızdan, sonra raiyyet rüsumundan ve en son şer'î vergilerden muaf tutmuştur. Cizye ve aşar gibi şer'î vergilerden muafiyet, olağanüstü durumlarda nadiren yapılmıştır. Sipahi hakkı sayılan ve tımara tahsis edilen raiyyet rüsumundan muafiyet, genelde fiili olarak askeri bir hizmet yüklenen reayaya tanınmıştır. En basit muafiyet şekli, avarız-ı divaniyyeden⁵⁴⁵ muafiyet şeklinde olmuştur. Raiyyet rüsumundan muaf olanlar, avarızdan da muaf olmuşlardır. Şer'i vergilerden muaf olanlar raiyyet rüsumundan ve avarızdan da muaf tutulmuşlardır. Belirtilen bu muafiyetler, ancak din ve devlet için bir takım hizmetler karşılığında sağlanmıştır.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Türkiye Madenciliği Sorunları, Çözüm Önerileri, İstanbul: Om Yayınları, 2008, s.5.

⁵⁴² Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, İstanbul: Eren Yayınları, 1990, s.37.

⁵⁴³ Donald, Quataert, "19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", TCTA, C. 4, İstanbul 1984, s.914-916.

⁵⁴⁴ Ziya Kazıcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977, s. 139.

⁵⁴⁵ Belli başlı avarız vergileri; ordunun ihtiyacı için lazım gelen harp malzemesini ve orduya yardımcı kuvvetleri temin etmek, amele, araba ve hayvan bulmak, belli miktardaki zahireyi götürmek ve seferin idare masraflarına iştirak etmek olarak sıralanabilir. Avarız vergileri bir hizmetin yerine getirilmesi şeklinde olduğu gibi, aynı ve nakdi olarak da toplanmaktaydı. Ünal Taşkın, "Rüsüm-ı Örfiye", Tarih Okulu, S. XIV, 2013, s. 57.

⁵⁴⁶ İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi", s.52.

Akdağ Madeni'nin, bölgedeki yerleşim birimleriyle önemli bir bağı vardır. Bazı dönemlerde kesintiye uğrasa da madenin uzun yıllar işletilebilmesinde, bölgede kurulan yerleşim birimlerinin katkısı büyük olmuştur. Madenin yakın çevresinde iskân olunan kazalar, doğrudan madenle bağlantıları bulunmamakla birlikte, çıkarılan madenin nakli veya madenlere ihtiyaç duyulan maddeleri tedarik etme şeklindeki lojistik hizmetler de madene bağlı kılınmışlardır. Zaten, Osmanlı Devleti'nde yönetim sistemi, idaresi altındaki herkesi birçok görevi yapmaya mecbur kılmaktaydı. İşletmede çalışan madencilerin günlük temel gıda gereksinimlerinin karşılanması, yeraltından çıkarılan cevherin taşınması ve ayrıştırılması, izabe ve kal işlemlerinde ihtiyaç duyulan mahrukat için odun, odun kömürü ve kütük temini, mağaralarda açılan tünellerin muhkem hale getirilmesi için lazım gelen kerestenin ormanlardan getirilmesi gibi bir maden işletmesinin rutin sayılabilecek işleri bulunabiliyordu. Örneğin; Akdağ Maden-i Hümayunu'nda yapılan kal işleminde istihdam edilmek üzere, işletmeye bağlı kazalardan belli zamanlarda, dönüşümlü olarak çalıştırılmak üzere vasıfsız işçiler getirilmiştir. Yakılacak 8 adet kal fırınında toplam 80 kişi Akdağ, Karahisar-ı Behramşah, Sorgun, Boğazlıyan, Hüseyinabad, Sagır ve Süleymanlı kazalarından temin edilmiştir.⁵⁴⁷ Yine Akdağ Maden-i Hümayunu'nda üretilen maden, madene bağlı bir kaza olan Karahisar-ı Behramşah halkı tarafından Samsun iskelesine taşınmıştır.⁵⁴⁸ Bu örneklerde de görüldüğü üzere maden işletmesinin ihtiyaçları, madenin çıkarıldığı ve işlendiği bölgeye yakın yerlerdeki köy ve kazalardan karşılanmıştır. Bu şekilde köyler ve burada oturan halk, buldukları yerin özelliğine ve mesleklerine göre üretim aşamasında sorumluluklar alarak, idarenin mesuliyetlerine ortak olmuşlardır. Devlet, maden işletmelerindeki gelirden en üst seviyede yararlanmak amacıyla madenin çevresinde görevlendirdiği yerleşim yerlerinin, çalışmalarının karşılığı olarak, ödemeleri gereken örfiye ve avarız vergilerinin oranları düşürmüştü veya hiç almayarak muaf tutmuştur.⁵⁴⁹

Madenlerde çalışanlar menzil vergisi, barış ve sefer yükümlülükleri, mal ve kaftan baha, öşrü dem, diyet ile diğer vergi ve yükümlülüklerden muaf

⁵⁴⁷ BOA. İ.MVL. 341-14731(27 M 1272-9 Ekim 1855).

⁵⁴⁸ Karahisar-ı Behramşah kazası, sadece madenin çıkarılmasında değil çıkarılan madenin nakli ve maden ocaklarına gerekli malzemelerin temini ile de sorumluydu. BOA. MVL. 718-28(12 L 1282-28 Şubat 1866).

⁵⁴⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 139.

tutulmuşlardır.⁵⁵⁰ Madencilikle doğrudan uğraşan kişiler tekâlif-i örfiyyenin tamamından muaf iken, madene bağlı yerlerde bulunan ahali, sadece avarız vergisinden ve nüzul bedelinden muafı. Yani madene bağlı kaza ahalişi madenciler gibi bütün örfi vergilerden muaf değildi.⁵⁵¹ Bazı dönemlerde Akdağ ve diğer maden-i hümayunlarda işletme emin/müdürlerinin halktan alınmaması gereken vergileri talep edebiliyorlardı. Merkezî yönetim tarafından Akdağ Maden-i Hümayunu müdürüne gönderilen uyarılarda, Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı kazalarda yaşayan halktan maden emininin ilk tayinlerinde herhangi bir ad altında bir şey alınmaması istenmiştir.⁵⁵²

Akdağ Maden-i Hümayunu'nun *kadim-i merbuttan olup madencilikle meşgul bulunan* yerleşim yerleri; Akdağ, Karahisar-ı Behramşah, Emlak, Budaközü⁵⁵³, Selmanlı, Süleymanlı, Boğazlıyan, Sagır, Sorgun, Kızılkoca, Hüseyinabad, Çubuk'tur.⁵⁵⁴ Anılan bu yerlerin bir kısmı, madenin ihtiyaç duyduğu kütük, kömür ve diğer malzemelerin temini ile madenin taşınması işinde bizzat bulunmamaktaydı. Fakat madenin bu masrafları için yapılacak harcama bu yerleşim yerlerinden toplanan vergilerle olmaktadır. Nitekim Akdağ gibi başka bir maden-i hümayun olan ve aynı dönemlerde faaliyette olan Gümüşkan madeni de aynı yöntemle işletilmekteydi. İşletmenin ihtiyacı olan kömür, kütük ve sair malzemenin tedariki madene merbut Dink, Kalecik, Keskin ve Sungurlu kazalarının emval vergilerinden tahsil edilmiştir.⁵⁵⁵

Akdağ Maden-i Hümayunu'na merbut yukarıda sayılı kazaların yanı sıra bizzat maden bölgesinde madencilik faaliyetinde bulunan *Nefs-i Akdağ, Karapiri, Evcı, Dokuzlar, Tad Deresi, Güllük, Salhacı*⁵⁵⁶ köyleri halkı işletme bölgesine bağlı ve madencilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdi.⁵⁵⁷ Bu yerleşim yerleri içerisinde bulunan ve maden-i hümayun işletmesi sayesinde bir büyük kasaba hüviyetine bürünen Akdağ,

⁵⁵⁰ Özütöçü, a.g.m., s.55.

⁵⁵¹ Tızlak, a.g.t., s. 312.

⁵⁵² BOA. DRB. d.165/58.

⁵⁵³ Budaközü (Sungurlu) kazası ve buraya yerleştirilen Selmanlı aşireti, Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da bağlı bulunduğu Ankara vilayeti dâhilindeki Gümüşkan madenine de hizmetle yükümlü tutulmuştur. BOA. C.ML 285-11715 (21 C 1245).

⁵⁵⁴ BOA. DRB d.165/57; İ.MVL 428-18796(20 B 1276-12 Şubat 1860); BOA. A.MKT 61-29(19 M 1263-7 Ocak 1847); BOA. D.DRB.THR 679/16 (1254-1838).

⁵⁵⁵ BOA. C.DRB 43-2108 (29 Za 1265).

⁵⁵⁶ *Bozok Sancağı Akdağ Maden-i Hümayunu ve Tevâbii Karyelerinde Mütetekkin Ehl-i Zimmi Tâifesinin Cizyelerini Mübeyyin Cizye Defteri* ML.VRD.CMH.d. 1372/1,2,3,4,5,6,7 (17 C 1270-17 Mart 1854).

⁵⁵⁷ BOA. HH.d 14509(5 L 1269-12 Temmuz 1853).

kaza merkezi olmasından sonra da, zamanla büyüyerek gelişimini sürdürmüştür. Yönetim tarzı nasıl olursa olsun madenlere, köylerin veya kazaların belirli muafiyet ve yükümlülüklerle bağlanması hususu maden-i hümayunlarda yürütülen madencilik faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesi açısından hayati önem taşıyordu.⁵⁵⁸

4.2 Madencilere Alman Cizyeleri

Maden işçiliğinin zorluğu, cevher çıkartmanın güçlüğü ve emniyet koşulları göz önünde tutularak, madenin yakın çevresinde bulunan köylülerin muafiyet sisteminden yararlandırılmaları, ödemeleri gereken şer'i vergilerden de muaf oldukları anlamına gelmiyordu. Maden-i Hümayuna bağlı köyler, Akdağ Maden-i Hümayunu'na hizmet karşılığında örfi ve avarız vergilerinden muaf tutulmuşlar ama ödemeleri gereken şer'i vergileri ödemeye devam etmişlerdir. Devlet, zikredilen bölgedeki bu yerleşim yerlerinden, madene bağlı olmalarını ve muafiyetleri karşılığında hizmetlerini kusursuz bir şekilde yerine getirmelerini istemiştir. Dolayısıyla gerek Müslim gerekse gayrimüslim madencilere arasında, cizye ödeme durumu hariç hiçbir farklılık olmayıp, hepsi de aynı statüye sahipti. Haklar yönünden de bunlar birbirleri ile eşitti.⁵⁵⁹ Madenci amelesinin genellikle zimmi taifesinden olması hasebiyle, zimmi reayanın yükümlü olduğu vergilerden muafiyetleri hususunda, özel statüleri bulunmaktaydı. Maden işletmelerinde çalışan ve maden işleyen zimmiler, alt seviyede vergi mükellefi idiler.⁵⁶⁰

Madenlerde istihdam önemli bir iş olarak algılanmış, bu işte çalışanların bazı işlerden ve vergilerden muafiyetleri yoluna gidilmiştir. Mesela, 1830 yılında yazılan bir takirde, Keban, Ergani, Akdağ, Bereketli, Gümüşhacıköy ve diğer işletmelerde çalışan madenci amelesinin cizyeleri, tekâlifleri ve diğer tâbi olacakları özel şartlar dile getirilmiştir.⁵⁶¹ Maden-i hümayun işletmesinin faaliyete geçmesi ile birlikte istihdam

⁵⁵⁸ Bahaeddin Yediylıdız, "Osmanlı Toplumunu", Osmanlı Devleti Tarihi, C.II. İstanbul: Feza Yayınları, 1999, s.480.

⁵⁵⁹ Çağatay, a.g.m., s. 125.

⁵⁶⁰ Halil İncalcık, "Cizye" TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, 1993, s.47. Halil İncalcık'ın bu tespitini Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı köylerin 1372 no'lu cizye defteri doğrulamaktadır. Zira bu cizye defterinde Rum, Ermeni ve Kipti toplam 874 kişiden cizye toplanmış, bu kişilerden hiçbirinden en üst seviye olan a'la derecesinden cizye alınmamıştır. Belirtilen 874 kişinin sadece 96'sı evsat(orta), kalan 778 kişi ise en alt cizye ödeme derecesi olan edna grubundandır. BOA. ML.VRD. CMH.d 1372/1,2,3,4,5,6,7 (17 C 1270-17 Mart 1854).

⁵⁶¹ BOA. C.DRB. 34-1672 (6 Za 1246-18 Nisan 1831).

edilen madenci usta ve amelelerin büyük bir kısmının, Gümüşhane'den getirilen gayrimüslim unsurlar olması sebebiyle bunlardan ona göre cizye alınmıştır. Merkezi yönetimin gayrimüslimlerin ödemeleri gereken cizyeler konusunda, iyi bir takip yaptıklarını belirtmek gerekir. Şöyle ki; Gümüşhane'den getirilen ve Akdağ Maden-i Hümayunda istihdam edilen gayrimüslimlerin cizyeleri *usul-i kadim üzere* Gümüşhane kazası cizyedarı tarafından tahsil edilmiştir. Madenlerde istihdam edilenlerden alınan cizyelerde uygulanacak kısmi ve bütün bir muafiyet için, kayıtlarının olması gerektiği, herhangi bir kaydı olmayanların bundan yararlanamayacakları belirtilmiştir.⁵⁶²

Cizye toplamakla görevli mültezimler olan cizyedarlar özenle seçilir ve bu iş için *emin* ve *mutemed* kimseler görevlendirilmiştir.⁵⁶³ Gümüşhacıköy ve Akdağ madenlerinde çalışanların cizyelerinin *lüzum-ı tahsili* hakkında Gümüşhane maden emini Yusuf Paşa'ya gönderilen fermanın madende çalışan halkın cizyelerinin buldukları köylerde tahsil edildiğini görmekteyiz.⁵⁶⁴ Bu şekilde Gümüşhane'den gelen madencilerin cizyeleri, Gümüşhane kazası cizyedarı adına maden emini tarafından toplanmıştır. Maden eminleri, topladığı cizyeyi darphaneye teslim etmişlerdir. Maden bölgesinden toplanan cizye madene sermaye olarak kaydedilmediği için, Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı kazalardaki *ehl-i zimmet* reyanın cizyesi maden eminleri tarafından tahsil edilerek ilgili hazineye gönderilmiştir.⁵⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde işletilen maden-i hümayunların ihtiyacı olan madenci ustası ve amelesinin karşılandığı yegâne yer Gümüşhane olmuştur. Bu madencilerin çoğunluğu da gayrimüslimdi. 1840 yılında Diyarbakır ve Ankara eyaletlerindeki yerel yöneticilere gönderilen bir taktirde Keban, Ergani, Akdağ ve Gümüşhacıköy madencilerinin cizyelerinin Trabzon cizyedarı tarafından tahsil edildiğinden, bu madencilerden tekrar cizye talep edilmemesi istenmiştir. Anılan maden-i hümayunlarda yaşayan gayrimüslimlerden toplanan cizyeler, maden eminleri marifetiyle tahsil edilip Trabzon cizyedarına evrak ile teslim edilmekteydi.⁵⁶⁶ Nitekim 1854 tarihli Akdağ

⁵⁶² BOA. C.DRB. 34-1672(6 Za 1246-18 Nisan 1831).

⁵⁶³ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar", Belleten, C. LV, S. 213, s. 375.

⁵⁶⁴ BOA. C.DRB 43-2142(8 L 1246-22 Mart 1831).

⁵⁶⁵ BOA. C.ML 138-5969(15 M 1246-6 Temmuz 1830)

⁵⁶⁶ BOA. C.DRB 29-1410 (5 C 1256-4 Ağustos 1840).

Maden-i Hümayunu'na bağlı köylerdeki gayrimüslimlerin ödeyecekleri cizye miktarları aşağıdaki şekilde hesaplanmış ve merkeze bildirilmiştir:

Tablo 13. Madenci Köylerinin Ödemeleri Gereken Cizye Miktarları⁵⁶⁷

Karye İsmi		Hane Sayısı	Cizye Tutarı /kuruş
Nefs-i Akdağ	<i>İstanbulluoğlu Dermiyan-ı Mezbur-u Rumiyan</i>	54	1815
	<i>Memalik-i Mezkurede Meskun Ermeniyan</i>	7	105
	<i>Samaloğlu Rumiyan</i>	131	4680
	<i>Millet-i Kıptiyan</i>	14	465
Karapiri <i>Tabi-i Maden-i Mezbur Der Kaza-ı Akdağ Millet-i Rumiyan</i>		62	2580
Evcı <i>Der Kaza-ı Akdağ Millet-i Rumiyan</i>		44	1545
Dokuzlar <i>Der Kaza-ı Akdağ Millet-i Rumiyan-ı Madenciyan</i>		16	645
Tad Deresi <i>Millet-i Rumiyan-ı Madenciyan</i>		22	645
Güllük <i>Tabi-i Maden-i Mezbur, Millet-i Rumiyan</i>		48	1635
Salhacı <i>Tabi-i Maden-i Mezbur, Millet-i Rumiyan</i>		10	510
Toplam		408	14625

Yukarıda *Bozok sancağı Akdağ Maden-i Hümayunu ve tevbii karyelerinde mütemekkin ehl-i zimmet taifesinin cizyelerini mübeyyin defterden* alınan bilgilere göre hazırlanan tabloda Maden-i Hümayunda çalışan gayrimüslimlerin hane sayıları verilmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere gayrimüslimler içerisinde Rumların hane sayıları oldukça fazladır. Rumlardan sonra Kıptiler ve Ermeniler gelmektedir. Yine aynı cizye defterinde geçen bilgilere göre hazırlanan aşağıdaki tabloda da hanede bulunan ve cizye vergisini ödemekle mükellef kişilerin sayıları ve ödemeleri gereken cizye miktarları verilmiştir.

Tablo 14. Akdağ Maden-i Hümayunu'na Bağlı Karyelerde Gayrimüslimlerin Cizye Dağılımları⁵⁶⁸

	Edna	Evsat	A'la	Toplam
Rum Milleti	740	96	0	836
Ermeni Milleti	7	0	0	7
Kıpti Milleti	31	0	0	31

⁵⁶⁷ BOA. ML.VRD. CMH.d 1372/1,2,3,4,5,6,7 (17 C 1270-17 Mart 1854).

⁵⁶⁸ BOA. ML.VRD. CMH.d 1372/1,2,3,4,5,6,7 (17 C 1270-17 Mart 1854).

Tablo 13. ve Tablo 14.’deki bilgileri bir bütün halinde değerlendirdiğimizde 19. yüzyılın ortalarında Akdağ Maden-i Hümayunu’nda çalışan gayrimüslimlerin sayısı 874’tür.⁵⁶⁹ Bu sayı içerisinde Rumların oranı % 90’nın üzerindedir. Bu cizye defterine göre edna olarak alınan en düşük cizye miktarı 15 kuruş, evsat olarak alınan orta düzey cizye miktarı 20 kuruştur. Buna göre Ermeni ve Kıpti milletinden olanların gelir düzeyleri düşük görünmektedir. Zira Ermeni ve Kıptiler cizyelerin en alt seviyeden ödemektedirler. Alınan cizye miktarına göre değerlendirdiğimizde Rumlardan da 740 kişi gibi büyük bir çoğunluk alt seviyeden cizye vermektedirler. Yine Rumlar içerisinde 96 kişi orta seviyeden cizye öderken en üst seviyeden cizye ödeyen hiç bulunmamaktadır. Akdağ Maden-i Hümayunu’nda çalışan bu zimmi madencilerin mükellef tutuldukları vergi miktarının düşük olmasının bir sebebinin de, Osmanlı Devleti’nde maden işletmelerinde çalışan ve maden işleyen zimmilerin alt seviyede vergi mükellefi tutulmuş olduklarını da unutmamak gerekiyor.⁵⁷⁰

Madenlere bağlı olan idarî birimlerde yaşayan ahali ile bizzat madencilik faaliyetleri ile doğrudan iştigal edenler arasında bir farklılık olduğu görülmektedir. Çünkü madencilikle doğrudan ilgilenen kişiler *avarız-ı divaniye* ve *tekâlif-i örfiyyenin* bir kısmından veya tamamından muaf iken,⁵⁷¹ bağlı yerlerde yaşayan, yani bizzat madende istihdam edilmeyen ahalinin muafiyetinin sınırlı olduğu gözlenmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu’nda da işletmelerde bilfiil istihdam olunan madencilerden daha az vergi alınmıştır. Bu durumun madencilikle uğraşmayanlar tarafından zaman zaman suiistimal edildiği de görülmüştür. Madencilerden İstanbulluoğlu İlya örneğinde görüldüğü gibi bazı madencilerin asli işlerini yapmayıp *her nev’i rençberlik* faaliyetleri ile meşgul olması işletmenin üretimini ve buna bağlı olarak toplanan vergi miktarını da etkilemiştir.⁵⁷² Nitekim Akdağ Maden-i Hümayunu’nun *havi olduğu karyede 700 haneden ibaret olan* Müslim ve gayrimüslim halk içerisinde 150 hanenin madencilikle uğraştıkları, geri kalan 550 hane ahalsinin *madencilik namı vererek* ticaret ve ziraatla uğraştıklarının *mahallinde icra kılınan tahkikat* neticesinde bilindiği anlaşılmıştır.

⁵⁶⁹ Bu rakamı, başka bir belgede geçen ve *bin neferden müteceviz amele* bulunduğu ifadesi ile beraber düşündüğümüzde işletmede çalışan sayısı bakımından bir tutarlılıktan söz edilebilir. Zira Müslüman madencilerle birlikte işletmede çalışan sayısı bin rakamını geçmektedir. BOA. HH.THR 1253-14(22 Ca 1276-17 Aralık 1859).

⁵⁷⁰ İnalçık, “Cizye”, s.47.

⁵⁷¹ Ercan, a.g.m., s. 377-378.

⁵⁷² BOA. HH.THR. 1253-1(7 R 1269-18 Ocak 1853).

Akdağ maden işletmesinin bulunduğu yörede bazı vergi mükellefiyetlerinden muaf tutulmak için 700 hanenin kendilerini madenci olarak gösterdiği, aslında 150 hanenin madencilik yaptığı, madencilikle uğraşmayanların diğerlerinden *tefrik* edilerek senelik vergilerini ona göre ödemeleri istenmiştir.⁵⁷³

Maliye Nezaret-i Celilesi'ne yazılan aynı konuyla ilgili farklı tarihli bir belgede Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı dokuz adet karyede, *madencilik etmeyenlerin vergisinin* hesaplanarak ödenmesi istenmiştir.⁵⁷⁴ Madenlere bağlı olan kazalar ve buralarda yaşayan insanlar, madenlere sermaye teşkil etmek maksadı ile hisselerine düşen vergiyi ödemek durumunda idiler. Yoksa madene bağlı kazalar ahalisinin, madenlerde istihdam olunan madencilerde olduğu gibi, bütün örfi vergilerden muaf olmaları gibi bir durum söz konusu değildi. Vergi konusundaki yukarıda anılan belgelerden yola çıkarak Akdağ maden işletmesinde kaç kişinin çalıştığı sorusuna da cevap bulabiliyoruz. 1836 yılında Ergani'de 743 aile, Keban'da ise 400-500 ailenin çalıştığını⁵⁷⁵ göz önüne alırsak bu işletmelere göre biraz daha küçük olan Akdağ Maden-i Hümayunu'nda istihdam edilen 700 rakamının yüksek olduğu zannedilebilir. 1859 tarihli bir belgede Akdağ Maden işletmesinde *bin neferden müteceviz amele bulunduğu tahkik kılındığından* söz edildiğine göre her aileden ortalama iki kişinin çalıştığı düşünülürse yaklaşık 500 ailenin maden işletmesinde çalışması muhtemeldir.⁵⁷⁶

4.3 Madencilerin Tanzimat Sonrası Biriken Vergi Borçları

Hangi tarz ile yönetilirse yönetilsin, maden ocaklarında üretilen ürünlerden belirli bir oranda devlet adına aynî olarak vergi alınması Osmanlı Devleti'nde mutlak olan bir işlemdi. Yani, madenciler ürettikleri madenlerin bir kısmını vergi olarak devlete vermek zorundaydı. Bu uygulama devletin tatbik etmekte olduğu hukuk sisteminin bir gereği idi. Çünkü Osmanlı hukuk sisteminin temel dayanağı olan İslâm hukukunda da, bu konuya yer verilmiştir. Nitekim söz konusu İslâm hukukuna göre madenlerde üretim düzeyinde alınması gerekli olan vergi oranı, 1/5 olarak belirlenmiştir. Sözü edilen bu vergi, ürün üzerinden aynî olarak alınmaktaydı ki, bu da üretimin en son safhasında

⁵⁷³ BOA. MVL. 701-13(28 L 1281-26 Mart 1865).

⁵⁷⁴ BOA. MVL. 1033-26 (4 S 1283-18 Haziran 1866).

⁵⁷⁵ Varlık, a.g.m., s. 920.

⁵⁷⁶ BOA. HH.THR 1253-14(22 Ca 1276-17 Aralık 1859).

gerçekleşen bir olaydı. Bahse konu 1/5'lik vergi oranı Osmanlı Devleti'nde sabit bir özelliğe sahip değildi. Çünkü bu oran, madenin cinsine ve zamana göre değişiklik arz edebiliyordu. Nitekim bu oranın 2/5 ile 1/10 arasında değişebildiği belirten çalışmalar mevcuttur.⁵⁷⁷ Bozok ve Kayseri sancaklarındaki kömür, kil ve tuz madenlerini imtiyaz yoluyla 30 seneliğine işletecek olan Domas Bezirgan'ın, bu madenlerden elde ettiği gelirin onda birini devlete ödemesi buna bir örnektir.⁵⁷⁸

Madenlerde istihdam olunanlardan bu şekilde aynî veya nakdî bedel alınmasının yanı sıra, bazı yerleşim yerleri de vergi muafiyeti karşılığında çalışıyordu. 15. ve 16. yüzyıllarda vergi muafiyeti karşılığı çalışma şekli, Osmanlı Devleti'ndeki madenlerin tamamı için geçerli olmasa da, büyük bir çoğunluğunda uygulanmaktaydı. Madenlerin muafiyet sistemine göre mi yoksa ücretli işçilerce mi daha iyi çalıştırılacağı konusundaki kafa karışıklığı, 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Neticede bazı maden ocaklarında uygulanan vergi muafiyeti karşılığı çalışma şekli Tanzimat dönemine kadar devam etmiştir.⁵⁷⁹ Osmanlı'da vergi sistemi üzerine yapılan araştırmalarda Tanzimat'a kadarki dönemde, miri arazi dışında kalan metruk ve mevat gibi arazilerde çıkan madenlerden daima beşte bir oranında vergi alındığı, miri arazilerden çıkarılan madenlerden ise tamamen devlete intikal ettiği için herhangi bir vergi alınmadığı görüşü ortaya konulmuştur.⁵⁸⁰

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte tebaanın sosyal, hukuki ve mali bakımdan eşitliği kabul olunduğundan, o tarihe kadar *ocaklık* olarak devlete temin ettikleri kereste, güherçile, kendir gibi maddelerle, derbentcilik, kürecilik gibi bazı mükellefiyetlere son verilerek bunların yerine tek bir vergi alınması prensibi getirilmiştir.⁵⁸¹ *Maden-i Hümayunu şahane hakkında icrası lazım gelen nizamnameye dair layiha*⁵⁸² da Akdağ Maden-i Hümayuna hizmetle yükümlü kazaların durumlarında bir değişiklik olmadığı,

⁵⁷⁷ Kazıcı, a.g.e., s.138.

⁵⁷⁸ ...Bozok ve Kayseri sancakları dahilinde kain mahal-i madenlerden zuhuru mamul ve muhtemel olan kömür ve tuz ve kil madenlerine 30 sene müddet-i imtiyaziye ve kefalet-i muteberiyeye ile tebâ-i Devlet-i Âliye'den Domas Bezirkan uhdesine ihalesi...BOA. MVL 398-17317(11 L 1274-25 Mayıs 1858).

⁵⁷⁹ Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.226.

⁵⁸⁰ Kazıcı, a.g.e., s.138.

⁵⁸¹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi, C.II. İstanbul: Feza Yayınları, 1999, s.541.

⁵⁸² BOA. D.DRB.THR 679/1 (1254-1838).

eski serbestiyetlerinin devam edeceği belirtilmiş olsa da zamanla, uygulanan bu muafiyet kaldırılmıştır. Tanzimat'tan sonraki süreçte devlet, üretimin beşte birini(hums usulü) almakta, kalan maden hasılatını da değerini önceden tespit edilmiş bir tarifeye göre madencilere ödemekteydi.⁵⁸³ Bundan dolayı, madende çalışanlar vergilerini vermek zorundaydılar.

Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi ile ilgili özellikle Tanzimat'tan sonraki dönemde vergi, vergilerin ödenmesi ve biriken vergi borçlarının taksitlendirilmesi konulu birçok arşiv belgesi mevcuttur. Vergilerin ödenmesi ile ilgili madencilere gönderilen uyarıların kaynağında, Tanzimat'tan sonra kaldırılan mükellefiyetlerin yerine konulan vergilerin toplanması meselesi gelir. Bu, uzun yıllar işletmenin gündeminden düşmeyen bir konu olmuştur. Tanzimat'ın ilk yılları ödenmesi gereken fakat ödenmeyen vergiler ilerleyen yıllarda bir yekûn oluşturmaya başlayınca üzerinde durulma gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1860'lı yıllara gelindiğinde Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan, işletmede çalışan madencilerin 1858 senesine kadar ki vergi borçları hakkında bilgi istenilmesi bunu göstermektedir.⁵⁸⁴

Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlanmış yerleşim yerlerindeki reayadan 1840 senesinden itibaren alınan yıllık 20439 kuruş verginin, 1847 yılından itibaren 21439 kuruşa yükseltildiği ve bunun tahsili hususunda Meclis-i Vâlâ kararının icrası hususunda Ankara valisine yazı yazılmıştır.⁵⁸⁵ Aynı konuyla ilgili birkaç ay sonra, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda *müstahdem reayanın 1256(1840) senesinden 1264(1847) senesine kadar tahsil olunamayan vergi borçlarının taksitide bağlanarak tahsili hususunda* Ankara valiliğine emir gönderilmiştir.⁵⁸⁶

Madencilerin Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan birikmiş vergi borçlarını konu alan, içerik olarak birbirine benzer birçok belge olduğunu belirtmiştik. Bu belgelerden birinde konu daha detaylandırılmış ve işletme çalışanlarının *usul-ı Tanzimat'tan evvel ve sonra vergi ve tekalif-i saireden muaf olarak kendilerinden bir şey talep ve tahsil*

⁵⁸³ M. A. Ubicini, Türkiye-1850, (Çeviren: Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser), C. 2, İstanbul: Kervan Yayınları, 1985, s. 271.

⁵⁸⁴ BOA. AMK.NZD 408-45 (23 N 1278- 24 Mart 1862).

⁵⁸⁵ BOA. A.AMD 16-45 (29 S 1266-14 Ocak 1850).

⁵⁸⁶ BOA. A.AMK.MVL 23-93 (20 R 1266-5 Mart 1850).

*kılınmadığı halde 1858 yılında müterakim vergi namıyla zimmet çıkarıldığı belirtilmiştir.*⁵⁸⁷ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda *usul-ı Tanzimat'tan evvel ve sonra vergi ve tekalif-i saire* adıyla madencilerin *teraküm* eden vergi borçlarının 1840-1857 yılları arası miktarları aşağıda çıkarılmıştır:

Tablo 15. Madencilerin 1840-1857 Yılları Arası Biriken Vergi Borçları⁵⁸⁸

Ait Olduğu Sene	Vergi Miktarı	Ait Olduğu Sene	Vergi Miktarı
1840	20439	1849	21439
1841	20439	1850	21439
1842	20439	1851	21439
1843	20439	1852	21439
1844	20439	1853	21439
1845	20439	1854	21439
1846	20439	1855	21439
1847	20439	1856	21439
1848	21439	1857	21439
		1858	21439
Toplam	184951	Toplam	214390
Genel Toplam			399341
1859 senesinden tahsil olunan			15970
1860 senesinden tahsil olunan			15970
Kalan Vergi Borcu			367401

Aynı belgede, çıkarılan bu zimmetin tahsili konusu üzerinde durulmuş ve ahalinin biriken bu borçlardan muaf tutulmaları uygun karşılanmamıştır. Biriken bu vergi borcu konusunun belli bir süre maden müdürlüğü ile merkez arasında yazışmalara sebep olmuştur. Madencilerin Tanzimat'ın başından beri birikmiş olan vergilerini ödemediklerinden dolayı, İstanbul'dan alınan talimat gereği Ankara eyaleti 1858 yılında göndereceği sermaye akçesini borçlara karşılık olarak göndermeyeceğini bildirmiştir. Bu durumun madencilere duyurulmaması gerektiği, eğer bu durum anlaşılırsa madencilerin *dağılarak madenin bütün tatiline badi olacağı* maden müdürü Halil Bey tarafından ilgili yöneticilere iletilmiştir. Maden müdürünün *vergi ve saire-i bakiyesinin cihet-i tahsiliyesi* noktasındaki görüşü, bu borcun bir defada ödenmesinin madenciler

⁵⁸⁷ BOA. MVL 638-80,1(15 R 1279-10 Ekim 1862).

⁵⁸⁸ BOA. HH.THR 1253-16(9 Z 1276-29 Mayıs 1860); BOA. MVL.638-80,3(15 R 1279-10 Ekim 1862).

tarafından çok zor olacağı ve bunun madenin *külliyen terk ve ta'diline sebep* olacağı şeklindeydi.⁵⁸⁹ Bu defa Akdağ Maden-i Hümayunu'nun *idare-i masarifatı* için 1840 senesinden 1858 senesine kadar biriken vergilerinin taksitler halinde alınarak hazineye gönderilmesi gündeme gelmiştir.⁵⁹⁰

Tanzimat'tan sonraki süreçte vergilerin başlangıçta Mayıs-Kasım aylarında olmak üzere iki taksitte toplanması kararlaştırılmışken sonra, mükellefin malî gücünün elverdiği zamanlarda ve nihayet on taksitte ödenmesi şeklinde bir uygulamaya gidilmiştir.⁵⁹¹ Bu uygulama maden işletmesi bölgesinde vergi borcu olanlar için uygulanmıştır. Ankara mutasarrıflığına hitaben Akdağ Maden-i Hümayunu'na çok eskiden beri bağlı bulunup madencilikle uğraşan on karye ahalisinin *bidayet-i Tanzimat'tan şimdiye kadar teraküm eden* vergilerinin *taksit-i münasibiyle* ödenmesi istenmiştir. Bu ödeme *mahallince taahhüd olunmuş ise de* ahalinin bunu ödemeye razı olmadığı görülmüştür. Biriken bu vergi borcunu ödemek istemeyen veya ödeyemeyen madencilerin işi terk ettikleri ifade edilmiştir. Bundan dolayı biriken bu borcun Bozok sancağı yetkilileri tarafından affedilmesi gündeme getirilse de *akçe tenzili* ve *af* edilme gibi bir durumun olmayacağı belirtilmiştir.⁵⁹²

Madencilikle işgal eden yerleşim yerlerinin 1840-1859 tarihleri arasındaki biriken 420 bin kuruş vergi tutarı ile ilgili gündeme gelen *taksid-i münasibeyle ödenmesi mahallince taahhüd olmuş ise de*⁵⁹³ bu mümkün olmamıştır. Çünkü bu vergi borcu ilgililere resmi olarak tebliğ edilmiş ve bundan dolayı affolunamayacağı bildirilmiştir. Bu nedenle ödemeye gücü olmayan köylülerin vergilerinin takside bağlanması, gücü olanların mutata ödedikleri vergilerine ilave edilerek borcun bitirilmesi istenmiştir.⁵⁹⁴

Vergi konusuyla alakalı bazı belgelerde Akdağ Maden-i Hümayunu'nda çalışanların çıkardıkları cevherden belli oranda bir pay aldıklarının görmekteyiz. Biriken bu vergi borçlarının talep edilmesi üzerine, madenciler, madende çıkardıkları kurşun ve

⁵⁸⁹ BOA. HH.d 806/46 (14 M 1275-24 Ağustos 1858).

⁵⁹⁰ BOA. A.MKT.MHM 157-73(2 Za 1275-3 Haziran 1859).

⁵⁹¹ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", s.542.

⁵⁹² BOA. A.MKT.MVL 114-58 (4 Ş 1276-25 Nisan 1860).

⁵⁹³ BOA. HH.THR 1253-15 (9 N 1276-31 Mart 1860).

⁵⁹⁴ BOA. MVL-594-96(13 B 1276-5 Mart 1860).

gümüşten *beher dirhem* için aldıkları *32'şer pare ile tekâlif-i mezkureyi ifa edemeyeceklerinden* bu borcun kapatılmasının mümkün olmadığını belirtmişlerdir.⁵⁹⁵ Tanzimat'tan sonraki süreçte vergi ile ilgili muafiyetlerin kaldırılması ve madencilerin biriken vergi borçları konusu, uzun süre işletmenin gündemini işgal etmiş olsa da, devlet alacağının peşini bırakmamıştır.

Yıllık 20 bin kuruşun üzerindeki bu borç, yıllar geçtikte artmış olduğundan devlet, *bu kadar külliyetli akçenin def'aten tahsili ahali-i merkumeye ağırca* geleceğinin de bilincindedir. Biriken vergi borcu ile ilgili daha ayrıntılı bir çalışma yapma lüzumu gören merkezi yönetim, tek geçim kaynağı madencilik olup *gece ve gündüz madene hizmetle istihdam kılınan amele* ile emlak, arazi, ziraat ve ticaret ile uğraşanların *maden müdürü marifetiyle bittefrik* edilmesini istemiştir. Maden müdüründen tek geçim kaynağı madencilik olanlarla, madenciliğin yanı sıra diğer işlerle uğraşanların vergilerinin birbirinden ayrı tutulması istenmiştir.⁵⁹⁶ İşletme bölgesinde bulunan ve ilk zamanlardan beri madene bağlanmış ve madencilikle meşgul olan yerleşim yeri sakinlerinin *çıkardıkları cevherden başka ziraat ve ticaretle uğraşmayı da huy edinmiş buldukları cihetle bunların müterakim* olan vergilerinin affı ve Tanzimat'tan önceki gibi muaf tutulmaları yönünde talepleri kabul edilmemiştir. *Vergi-i müterakimlerinin, Meclis-i Vâlâ kararı mucibince* bundan böyle taksidde bağlanması, verebilecek gücü olanlardan tamamının tahsili, *zî kudret* olanların ise bu düzenlemeden sonra taksitlerini aksatmadan borçlarını kapatma yoluna gitmeleri Ankara mutasarrıfına bildirilmiştir.⁵⁹⁷

Netice itibariyle maden-i hümayun müdürlüğü ile merkezi yönetim arasında bir süre sıkıntıya sebep olan bu olay, madencilerin ödemeleri gereken tutarın uzun bir süreye yayılarak ödenmesine karar verilerek⁵⁹⁸ çözülmüştür.⁵⁹⁹ Ödenecek miktarın *münasib-i taksit ve taahüdesinde rabt kılınarak, senesi hitamına kadar kâmilan bittahsil* edilmesi maden müdürlerinden istenmiştir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ BOA. MVL.638-80/2(15 R 1279-10 Ekim 1862).

⁵⁹⁶ BOA. A.MKT. MVL. 81-26 (17 Z 1272-19 Ağustos 1856).

⁵⁹⁷ BOA. İ.MVL 428-18796(20 B 1276-12 Şubat 1860).

⁵⁹⁸ *...bütün madenci taifelerinin vergi-i müterakim-i merkumelerinin, 25 senede arkasını alıp ödeşmek şartıyla..* BOA. HH.THR 1253-16(9 Z 1276-29 Mayıs 1860).

⁵⁹⁹ BOA. HH.THR 1253-4(27 N 1276-18 Nisan 1860).

⁶⁰⁰ BOA. A.MKT.MVL 81-26 (17 Z 1272-19 Ağustos 1856).

Biriken vergi borcunun bir kısmı 1859-1860 yıllarında ödenmiş fakat daha sonraki yılların ödemeleri ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşamamıştır. Vergilerin tahsili konusunda, Akdağ Maden-i Hümayunu Müdürlüğü, sadece madende istihdam olunanların vergilerini toplamakla sorumlu olmayıp kendisine bağlı köylerin *kavaim-i nakdiye ile emval bakayasının tahsil olunamaması* hakkında da zaman zaman Ankara mutasarrıfının yazılarına muhatap olmuştur. Maden müdürlüğünden tahsil edilemeyen bu vergilerin takibinin de yapılması istenmiştir.⁶⁰¹

5. MADENİN KULLANIM ALANLARI

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çıkartılan madenler, çeşitlilik arz etmekte ve bu madenlerden farklı alanlarda istifade edilmeye çalışılmıştır. Maden işletmeciliğinde daha çok silah araç-gereçleri, tarım aletleri ve gündelik yaşamda kullanılan ev gereçleri alanlarında yoğunlaşmıştır.⁶⁰² Devlet madenlerinden elde edilen cevherlerin kullanım alanlarına sunulmasında, öncelikle devlet kurumlarının ihtiyaçları gözetilmiştir. Özellikle orduya silah ve cephane, hazineye de sikke temininde madenler önemli yer tutmuştur. Devlet kurumlarında, askerî ve ekonomi alanında kullanılmakla beraber sivil hayatta da madenlerin kullanım alanı genişti. Madenler, askerî açıdan genellikle top-hane ve tersanede değerlendirilirken, sivil hayatta nakit ihtiyacının karşılanmasından halkın gündelik hayatta kullandığı en basit alet ve edevatın yapımına kadar çok geniş bir kullanım alanına sahipti.⁶⁰³

5.1 Madenlerin Devlet Kurumlarında Kullanımı

Malî alanda Darphane-i Amire'de darp edilen altın ve gümüş madenleri önemli olduğu gibi kurşun, demir, bakır gibi madenler de ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi açısından stratejik öneme sahipti. Tanzimat Dönemi ile birlikte Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da içinde bulunduğu Darphane-i Amire tarafından yeni bir usulle işletilmeye başlayan madenlerden sağlanan üretimlerden buraya gönderilenler, darphanenin kendi üretimi yanında diğer nezaretlere de ihtiyaçları oranında

⁶⁰¹ BOA. A.MKT.NZD 412-10 (14/L /1278-14 Nisan 1862).

⁶⁰² Tabakoğlu, a.g.e., s. 255.

⁶⁰³ Hasan Tuluk, Türk Süsleme Sanatları İçinde Metal Sanatı, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2008, s.118-120.

aktarılmaktaydı. Bu kapsamda Tophane-i Amire, Tersane-i Amire, Mühimmat-ı Harbiye ve Tüfenkhane taraflarına bakır ve kurşun belli bir bedel karşılığında aktarılmaktaydı.⁶⁰⁴

Çalışmamızın temeli oluşturan Akdağ Maden-i Hümayunu'nda üretilen gümüş ve çinko içerikli kurşun madeni, Darphane-i Amire, Tophane-i Amire, Orduy-u Hümayun gibi devlet kurumlarına gönderildiği gibi, sivil hayattaki yapılarda da kullanılmaktaydı. Askeri alanda silah saçması olarak kullanılmakla birlikte matbaa yazısı⁶⁰⁵ imal etmek üzere de değerlendirilen kurşun madeni, köprü, cami, medrese, han, kervansaray, külliye gibi halkın ortak kullanımına ait sivil, dini ve mimari yapıların inşa ve tamiri için de kullanılmıştır. Akdağ Maden-i Hümayunu ile birlikte diğer maden-i hümayunlar olan Bulgardağı, Gümüşhacıköy ve Bakırçayı, Gülek, Lice, Keban gibi madenlerin sim ve altın hasılatları, İstanbul'daki Darphane-i Amire'de vezn olunmuştur.⁶⁰⁶ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda çıkarılan simli kurşun madeninin çoğunluğu para basılması için Darphane-i Amire'ye bağlı Meskûkât İdaresine teslim etmiştir. Gönderilen kurşun günün piyasa fiyatından Darphane-i Amire 'ye satılırdı. Örneğin 1866 yılında Akdağ Maden-i Hümayunu hasılatından Samsun Gümrüğü'ne sevk olunan 3010 kıyye kurşun, kıyyesi 3,5 kuruştan Meskûkât Müdürlüğü'ne satılmıştır.⁶⁰⁷

Maden ihtiyacı olan kurumların başında askeri kurumlar gelmekteydi. Seraskerlik makamınca talep olunan cevher, *Orduy-ı Hümayunların* ihtiyaçlarında kullanılmıştır. Bu askeri kurumların ihtiyaç duyduğu en önemli maden de kurşun olmuştur. Kurşun madeni öncelikli olarak tüfek ve tabanca kurşunu için kullanılmıştır. Yumuşak ve sert kurşun, orduda farklı alanlarda kullanılmakla beraber, öteden beri askerlere istenilen ölçüdeki parçalara sokulabilecek kurşun kalıpları vermek de usuldendi.⁶⁰⁸ 1852-1853 senelerinde, *muhassesât-ı ihtiyatiye imali* için, çok miktarda kurşuna ihtiyaç duyulmuştur. Kurşunun temini için, içerisinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da bulunduğu Bereketli, Gümüşhacıköy, Gümüşhane, Keban ve

⁶⁰⁴ BOA. DRB.d.165/58,59.

⁶⁰⁵ Orman ve Maadin Mecmuası, Şubat 1305, s. 282.

⁶⁰⁶ BOA. T.d.2153/21, 22 (16 N 1282-2 Şubat 1866).

⁶⁰⁷ BOA. T.d.2153/13 (16 N 1282-2 Şubat 1866).

⁶⁰⁸ Parry, a.g.m., s.40.

Kratova Maden-i Hümayunları'nda mevcut kurşunun Orduy-ı Hümayunlara acilen ulaştırılmaları istenmiştir. Orduy-ı Hümayunlar için gerekli olan askeri malzemelerin yapımında, kurşun cevherinin ne derece önemli olduğu belirtilen belgede; *muhassest-ı ihtiyatiye imali için mevcut bulunan kurşun kâfi olmadığından Bereketli madeninde mevcut kurşunun İzmit ve Gümüşhane ve Akdağ ve Gümüşhacıköy madenlerinde bulunan kurşunun dahi serien Samsun iskelesine nakli* ifade edilmiştir.⁶⁰⁹ Aynı belgede yine ihtiyatiye mühimmatı için Keban madeninden çıkan kurşunun Anadolu Ordusu'na, Kratova Madeninden çıkan kurşununda Rumeli Ordusu'na gönderilmesi istenmiştir.

Ordunun donanımını temin eden, askeri imalatın yoğun biçimde sürdürüldüğü İstanbul'daki Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire'ye bağlı tesislerin ihtiyaç duyduğu demir, bakır ve kurşun gibi hammaddeler, genellikle maden-i hümayun olan devlet işletmelerinden temin edilmiştir. Tophane-i Amire'nin ihtiyaç duyduğu ve mermi ve topta mermiyi ateşlemek üzere açılan falya deliğini kapamak üzere kullanılan kurşun⁶¹⁰ madenin bir kısmı da Akdağ Maden-i Hümayunu ve Gümüşhacıköy madenlerinden karşılanmıştır. Bu maksatla *Tophane-i Amire için şiddet-i lüzumu ve iktizası bulunduğundan Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinden adı geçen askerî kurumlara zaman zaman kurşun madeni nakli yapılmıştır.*⁶¹¹ Adı geçen maden-i hümayunlardan gönderilen kurşun, hesaplanarak madencilere ödenmiştir. Nitekim 6 Ekim 1864 tarihinde Tophane-i Amire'de Yüzbaşı Ali Ağa'ya 41639 Kıyye, 14 Ekim 1864 tarihinde de Yüzbaşı Mehmed Ağa'ya 38804 kıyye kurşun teslim olunmuştur. Gönderilen toplam 80443 kıyye kurşun, kıyyesi 3,5 kuruş fiyatla satılmış, 1864 yılına ait 550,5 kuruş tutarındaki meblağ, 19 Eylül 1865 tarihinde Hazine-i Celile tarafından ödenmiştir.⁶¹²

5.2 Kurşunun Sivil Hayatta Kullanımı

Askeri ve malî alanda olduğu kadar, toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında da madenlere ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle cami, medrese, saray, ikametgâh, köprü, gibi inşaatların yapımında, ev, zirai ve hayvancılık alanında kullanılan araçların imalinde

⁶⁰⁹ BOA. A.MKT.NZD 89-65 (5 Z 1269-9 Eylül 1853).

⁶¹⁰ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı...", s.618.

⁶¹¹ BOA. MVL.710-52(6 C 1282-12 Kasım 1865).

⁶¹² BOA. T.d. 2153/11 (11 M 1282-6 Haziran 1865).

bakır, demir ve kurşun madenleri önemli olmuştur.⁶¹³ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda yoğun olarak kurşun çıkarılıyordu. Kurşun madeni, yeryüzünde oldukça yaygın oluşu, yumuşaklığı, kolayca şekil alabilme gibi özellikleri nedeniyle tarihi devirlerden beri değişik alanlarda kullanılmıştır. Bu maden, eski dönemlerde tartı ağırlıklarında, paralarda, süs eşyalarında, gümüş arıtımında, lehimlerde, kapların sırlanmasında kullanılmaktaydı. Kurşunun ilk kullanımı, demirden daha önceki devirlere rastlamaktaydı. Bu anlamda kurşun, bakır ve gümüş ile birlikte sülfür ve oksit cevherlerden izabe edilen ilk madenlerden biridir.⁶¹⁴ Kurşunun tarihin en eski devirlerinden beri su borusu ve oluşu yapmada, yapılarda taşları birbirine tutturmada ve camilerin kubbelerini örtme işlemlerinde kullanıldığı bilinmekteydi.⁶¹⁵

Dini yapılarda da kurşun, önemli bir kullanım alanına sahip olmuştur. Özellikle, cami ve vakıf binalarının kubbelerinde, bazı türbelerde, han, imarethane ve benzeri yapılarda kurşun ve bakır kullanılmıştır. Zaman zaman maden civarındaki veya daha uzak yerlerdeki ihtiyaç duyulan yapılara Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan kurşun gönderilmiştir. Afyonkarahisar(Karahisar-ı Sahip) sancağındaki Sandıklı kazası camii şerifinin harap olduğu, cami cemaati tarafından caminin *müceddiden* inşa edildiği bildirilmiştir. Caminin tamir ve inşası için yöre halkı 125 bin kuruş harcamıştır. Caminin bazı bölümleri(kapı ve diğer yerler) için kurşuna ihtiyaç duyulmuş, fakat halkın bunu alacak güçlerinin kalmadığı ifade edilmiştir. Sandıklı halkı bu konuda caminin tamiri ve bazı bölümlerinin yeniden inşası için ellerinden geleni yaptıklarını fakat cami için gerekli olan 4 bin kıyye kurşunu alacak durumlarının olmadığını yerel yöneticilere belirtmişlerdir. Bunun üzerine camii şerifte kullanılmak üzere gerekli olan 4 bin kıyye kurşunun Sandıklı halkına ya *aynen veyahut bahasının* verilmesi için dilekçe yazılmıştır. Meclis-i Vala'da görüşülen konu *Nezaret-i Celile-i Maliye ile dahi muhabere olunmuş* ve netice de Evkaf-ı Hümayun nazırının da görüşü alınarak Sandıklı Cami-i Şerifine ihtiyaç duyulan kurşunun ücretsiz olarak gönderilmesine karar verilmiştir. İktiza eden kurşun, maden-i hümayun olması yönüyle doğrudan padişaha bağlı olan Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan herhangi bir ücret talep edilmeden *bila ita ve ihsan buyurulmasının* uygun olacağı ifade edilmiş ve durum hem Akdağ Maden-i

⁶¹³ Altunbay, "Klasik Dönem Madencilik", s. 797.

⁶¹⁴ Savaş, a.g.e., s.10.

⁶¹⁵ Tez, a.g.e., s.61.

Hümayunu müdürüne hem de caminin bulunduğu yerin yöneticilerine haber verilmiştir.⁶¹⁶

6. NAKLİYE İŞLEMLERİ

Bir devlette ulaşım sisteminin ahenkli bir şekilde, sorunsuz işlemesi o devletin askeri ve ticari faaliyetlerine de doğrudan etki etmektedir. Bu anlamda Osmanlı Devleti, merkezî devlet yapılanmasını ancak sağlıklı bir haberleşme ve ulaştırma sayesinde gerçekleştirebilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ulaşım, yoğun olarak kullanılan kara yolları ve buna nazaran daha az kullanılan ama hem ekonomik hem de kolay olan deniz yolları ile sağlanmıştır. Osmanlı'da ulaşım ve ulaşım araçları müstakil bir konu olup, bu alanda yapılmış geniş çaplı çalışmalar bulunmaktadır.⁶¹⁷ Burada konumuzun sınırları içerisinde kalarak, maden nakliyesi özelinde ulaşım ve ulaşım araçlarına kısaca temas edilecektir.

6.1 Osmanlı Devleti'nde Kara Ulaşımı

Ulaşımında 19. yüzyılın ortalarından itibaren demiryolunun yaygınlaşmasına başlanıncaya kadar kervanlarla yapılan kara ticareti, yoğun olarak kullanılan ulaşım ağını oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'ndeki ulaşım ağının merkezi İstanbul olup, bu ulaşım ağı Anadolu ve Rumeli taraflarına üç ana güzergâhtan meydana geliyordu. Bu güzergâh, sağ, sol ve orta kol olarak ayrılmıştı. Üsküdar-Gebze- Eskişehir- Akşehir-Konya- Adana- Antakya yolu ile Halep ve Şam güzergâhını takip eden hac yolunu oluşturan sağ kol; Üsküdar-Gebze-İznik-Bolu-Tosya-Merzifon-Tokat-Sivas-Hasan Çelebi-Malatya-Harpur-Diyarbakır-Nusaybin- Musul- Kerkük güzergâhını takiben Bağdat ile Basra yolunu oluşturan orta kol ve bu orta kolla Merzifon'a kadar aynı olan fakat Merzifon'dan sonra Ladik- Niksar- Karahisar-ı Şarki-Kelkit-Aşkale-Erzurum-Hasankale yoluyla Kars'a ve oradan Tebriz'e ulaşan sol kol.⁶¹⁸ Bu ana yollarla birlikte

⁶¹⁶ BOA. İ.MVL 114-2738(25 S 1264-1 Şubat 1848).

⁶¹⁷ Bu alandaki bazı çalışmalar için bkz: Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2014; Ali Açık, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840)", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XIX, S. 2, 2004, 1-33; Osmanlı'da Ulaşım, (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları, 2012; Cemal Çetin, "Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2009; Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", OTAM, S. 3, 1992, 333-378.

⁶¹⁸ Açık, a.g.m., s. 4; Halaçoğlu, a.g.e., s.4.

buralara bağı tali yollar, devlet için lüzumlu madenin nakli ve iaşenin temininde önemli bir yere sahip olmuştur.

Bu yollarda kullanılan ulaşım araçları bölgeye göre değişebiliyordu. Rumeli ve Batı Anadolu'da hayvanların çektiği kira arabaları yoğunlukta iken, İç, Doğu ve Kuzey Anadolu'da daha çok kira hayvanları olarak bilinen at, katır ve deve kervanları aracılığıyla nakliyat gerçekleştirilmiştir. Kara yollarında gerçekleşen nakliye işlerinde yaylı, kağni ve buna benzer araba çeşitleri ile at, deve, katır ve merkep gibi hayvanlar kullanılmıştır.⁶¹⁹ Yola dayanıklı oluşu ve taşıma gücü bakımından yük hayvanlarının başında gelen develeri, at ve katırlar takip etmiştir. Merkep ise daha çok kısa mesafelerde, şehir ile köyler arasında mahalli taşımacılıkta kullanılmıştır. Bir deve günde ortalama 30 kilometre hızla 250 ile 450 kilo arasında yük taşıyabilirken, atın taşıyabileceği azami ağırlık yaklaşık 160 kilogram, merkebin ise 87 kilogram olmuştur.⁶²⁰

Develer daha çok düz arazi ve çöllerde kullanılırken, dağlık bölgelerde katır, merkep ve nadir olarak da at kullanılırdı. Ticari veya seyahat amaçlı oluşturulan kabilelerde daha çok deve tercih edilmiştir. Zira develer daha dayanıklı ve daha fazla yük taşıyabiliyorlardı. Bir devenin taşıyabileceği yük miktarı iklime ve coğrafi şartlara göre değişmekteydi. İplerle on veya yirmilik gruplar halinde birbirine bağlanan develer, merkep veya at sırtındaki sahiplerinin rehberliğinde yol alırlardı. Önlerinde merkep olmayan develer yol almazdı. Dinlenme noktalarına gelindiğinde hayvanların üstündeki yükler indirilir ve otlanmaları için salıverilirdi. Ülke genelinde kullanılan deve sayısı, yıllık ortalama 100.000 dolaylarındaydı. Tabi ki bu rakam, sadece maden nakliyatında kullanılan develerin sayısı olmayıp, hac organizasyonlarında kullanılanları da içine alıyordu. Senede bir kez belli bir yönde gitmek üzere organize olan kervanlar, içerisindeki hayvan sayılarına göre gruplandırılıyordu. Çok sıcak bölgelerin dışında kalan Anadolu coğrafyasındaki bazı yerlerde kervanlar, ilkbahar ve yaz ayları arasında işletilmekteydi. Çok sıcak mevsimlerde develer telef olabileceğinden, güney

⁶¹⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s.42.

⁶²⁰ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar, (Derleyen: Salih Özbaran), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 140.

bölgelerdeki daha sıcak iklime sahip yerlerde kervanlarla nakliye işlemleri genellikle kasım ayından itibaren kış boyunca yapılırdı.⁶²¹

Taşıma kabiliyetleri sınırlı olan yük hayvanlarıyla, büyük miktardaki zahire ve maden gibi mallar toplu halde daha rahat taşınabiliyordu. Güvenlik açısından da tercih edilen yük hayvanlarından oluşan konvoy benzeri kervanların hareket kabiliyetleri, arabalara göre daha yüksekti. Zira arabalar, yalnız düz ve az meyilli arazide gidebiliyor, dağlık arazide kullanılamıyordu. Büyük ölçekli bir kervan 2.500 deve, at ve katırdan meydana gelirken, orta büyüklükteki bir kervan 1.000 deveden, küçük ölçekteki bir kervan ise 450 deve ve 100 katırdan oluşmaktaydı. Bir günde kat edilen mesafe ise iklime göre değişmekle birlikte, normal şartlarda bir kervan günde 6-12 saat arası yol kat etmekteydi. Günlük seyahatler sabah 3 ve 4'ten 10'a kadar ve öğleden sonra 2 veya 3'ten 8'e kadar olmak üzere iki aşamalıydı. Yolları kullanan kervanlar, geceleri, bir kısmı Selçuklular devrinde yapılmış kervansaraylar ve hanlarda geçirirlerdi. Bu tesisler, ya vakıf olan büyük imaretlerin bir parçası veya tek kervansaraylar şeklinde idi. Müslüman veya gayrimüslim, zengin veya fakir ayırım yapılmaksızın bütün yolcular, buralarda geceler, kendilerine yemek ve kandil, hayvanlarına yem verilirdi.⁶²²

Taşıma için kullanılan develerin bir bölümü, yolların düzensizliği, iklim şartları ve mesafelerin farklılığından dolayı telef olabilmekteydi. Taşıma fiyatları, genellikle mevsime ve mahsullerin bolluğuna göre değişiyordu. Batman başına ve günlük olarak 90 para ile 4 kuruş arasında bir değere sahip olan taşıma ücretleri bölgeye, yükün türüne ve ağırlığına göre farklılık arz edebiliyordu.⁶²³ Osmanlı Devleti'nde, ulaşım ve taşımacılık sektöründe çok sayıda deveye sahip olmaları ve zorlu yaşam koşullarına dayanıklı olmaları yönüyle, konar-göçer aşiretlerin develeri kullanılmıştır. Maden nakliyesinde de ön plana çıkan Türkmen aşiretlerinin yetiştirmiş olduğu ve *Türkmen Devesi* olarak şöhret kazanan develer ile atlar meşhur olmuştur. Genellikle Türkmen aşiretlerinin gerçekleştirdiği sivil ve askeri nakliyatta, ticaret ve diğer hususlarda bölgelere göre ön plana çıkan aşiretler vardı. Örneğin Konya merkezli olup, Afyon ve

⁶²¹ Taştemiir, a.g.m., s. 24-25.

⁶²² Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", s.590.

⁶²³ Ubcini, a.g.e., s.370-372.

Kayseri'ye kadar yayılan Atçeken Ulusu, buldukları bölgede devletin haberleşme ve ulaşımda kullandığı atları temin etmişlerdir.⁶²⁴

Maden-i hümâyun bölgesinde üretilen ürünlerin, ilgili yerlere nakli başlı başına ayrı bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü madenlerde elde edilen ürünlerin ilgili yerlere ulaştırılması, güvenlik tedbirleri ve oluşturulan düzen bir yana, nakil araçlarının temini açısından da önemli bir mesele olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nde üretilen madenlerin naklinde kara ve denizyolları kullanılmıştır. Madencilik sektörü için özellikle karayollarının önemi çok büyüktü. Maden bölgelerinden elde edilen cevherin gerek izabe ve kal ocaklarının buldukları mahallere nakilleri ve gerekse kal ve izabe olunan cevherin kullanım alanlarına sevkiyatları çok önemliydi. Maden-i Hümayun Meclisi'nin hazırlamış olduğu ve Osmanlı Devleti'ndeki maden ocakları hakkında bilgilerin verildiği 1857 tarihli defterde, maden işletmelerinde üretilen cevherin taşınmasında yolların önemi üzerinde özellikle durulmuştur. Bu defterde, emaneten idare olunan veya ihale edilerek işletilen maden ocaklarında yapılan kazı ve üretim faaliyetlerinde, devletin belirlediği kurallara aykırı olarak, cevherin taşınacağı yol yapılmadan madenlerin uygunsuz bir şekilde taşınması faaliyetlerine girişildiği, bunun da madencilığe büyük zarar verdiği üzerinde durulmuştur.⁶²⁵ Yolların düzenli ulaşımı sağlayacak özellikte bulunmayışı, diğer sektörlerde olduğu gibi madencilik sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle bir kısım madenler için maliyeti arttırıcı etmenlerin başında taşıma maliyetlerinin yüksekliği gösterilmiştir.

6.2 Madenlerin Nakliyesinde Kullanılan İskeleler

Kervan yollarının deniz ulaşımı ile sıkı bir bağlantısı vardı. Kara yollarının bitiş noktalarında önemli iskeleler bulunmaktaydı.⁶²⁶ Ordunun ihtiyaç duyduğu maden ve iâşe gibi temel ihtiyaç maddelerinin deniz yoluyla ve özellikle de Türk reislerin yönettiği gemilerle taşınması, Osmanlı'nın önemli bir deniz filosuna sahip olduğunu göstermekteydi. Osmanlı coğrafyasında Akdeniz ve Karadeniz'de birçok iskelenin bulunması ve özellikle bazı iskelelerin sürekli kullanılmaları, devletin deniz yoluyla

⁶²⁴ Taştemiş, a.g.m., s. 26-27.

⁶²⁵ BOA. İ.DH. 356-23521/4 (25 M 1273-25 Eylül 1856).

⁶²⁶ Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım", s. 142.

nakliyyeye de önem verdiğini göstermekteydi.⁶²⁷ Deniz yollarında ulaşımı sağlayan gemiler, genellikle yelkenli gemilerdi. Deniz nakliyyatında, genellikle Osmanlı bayrağını taşıyan gemiler işlemekle birlikte, özellikle uzak limanlar arasında ihtiyaç duyulan büyük tonajlı yabancı gemiler de sefer yapmaktaydı.⁶²⁸ Deniz ulaşımında, Avrupa devletleri ve limanları arasında işleyen büyük gemilerin yanı sıra kervan gemiciliği denilen bir çeşit küçük gemilerde bulunmaktaydı. Bu tür gemiler, özellikle yerli mahsulleri nakletmede kullanılmaktaydı. Bu gemiler hemen hemen tamamıyla Türk, Yunan veya Avusturya bayrağı altında çalışırlardı.⁶²⁹

1837 yılıyla birlikte Osmanlı denizlerindeki yük ve yolcu taşımacılığı, büyük oranda yabancı şirketlerin eline geçse de 1840'lardan itibaren devlet işletmesi olan Tersane-i Amire tarafından işletilen vapur şirketleri kurulmaya başlanmıştır. İzmir, Selanik, Çanakkale, İzmit, Gemlik, Limni, Galos, Sinop, Samsun ve Trabzon gibi limanlara seferler düzenleyen Tersane-i Amire'ye bağlı vapurlar, bu iskelelerden başkente ihtiyaç duyulan ürünlerin nakliyesi gerçekleştirilmiştir. Tersane-i Amire'ye bağlı olan gemiler, İstanbul'un zahire ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan Gemlik, İzmit, Tekirdağ ve Bandırma gibi iskelelerden İstanbul'a düzenli olarak seferler yapıyordu.⁶³⁰

6.3 Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Madenin Nakliyesi

6.3.1 Madenin Bir Merkezde Depolanması

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda üretilen maden, başkente veya kullanım alanlarına gönderilme sürecinde, üretimden itibaren üç aşamadan geçmekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesi geniş bir alanda ve yüzlerce mağaradan oluşmaktaydı. Maden nakliyyatında ilk aşama; yer altından çıkarılan cevherin belli bir merkezde toplanması aşaması idi. Bu aşamada kuyulardan çıkarılan cevherler maden bölgesinde belirlenen ve harman veya depo olarak adlandırılan yerde toplanmıştır. Nakil işinde kullanılan taşıma araçları katır, eşek ve at gibi yük hayvanları olmuştur. Bu yük hayvanları, madenin çıkarıldığı engebeli arazilerde zor şartlara

⁶²⁷ Halaçoğlu, a.g.e., s. 199.

⁶²⁸ Davut Hut, "Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehiryolu Ulaşımı" Osmanlı'da Ulaşım, (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları, 2012, 108.

⁶²⁹ Ubcini, a.g.e., s. 375.

⁶³⁰ Hut, a.g.m., s. 109-112.

dayanıklı olmaları yönüyle tercih edilmiştir. Özellikle ocakların birçoğunda amelelerin eliyle yukarılara çıkarılan madenler, buradan yük hayvanlarından faydalanılan düzenekler ile yakındaki depolara yığılmıştır. Bazı büyük mağaraların içlerine kadar yük hayvanlarını sokmak mümkün olsa da bu durum çok nadirdir.⁶³¹ 1935 yıllarda MTA adına maden bölgesinde incelemelerde bulunan yabancı maden mühendisleri yazmış oldukları raporlarda işletmenin tarihi hakkında vermiş olduğu bilgiler içinde Osmanlı döneminde yeraltından çıkarılan cevherin nerede ve hangi şekilde toplandığı ile ilgili de bilgiler vermişlerdir. Bu raporları yazanlardan R. Pilz'in aktardıklarına göre maden bölgesinde her yerde maden cevherinin izabe ve kal edileceği fırın olmadığı için maden cevheri belli bir yerde depolanmak ve Maden-i Hümayun bölgesindeki en önemli cevher toplama merkezi Akdağ kazasında bulunmaktaydı. Çiçekli, Çıkrıkçı, Karakaya ve diğer maden üretimlerinin yapıldığı mahallerdeki mağaralardan çıkarılan cevher, eşek veya katır sırtlarında ortalama 7 ila 20 kilometre arasında değişen mesafelerden taşınarak bu izabe merkezinde getirilmekteydi. Getirilen cevher, burada izabe ve kal işleminden geçirildikten sonra, ham haldeki sim ve az da olsa çinko içerikli kurşun madeni ortaya çıkmaktaydı.⁶³²

6.3.2 Üretilen Madenin Karayolu ile Nakliyatı

İkinci aşamada, kaba bir elemenden geçirilen madenler bölgede nakil vasıtalarının kısıtlı olması ve demiryolunun da uzak olması sebebiyle⁶³³ belli bir karayolu güzergâhı takip edilerek en yakın iskeleye ulaştırılmaktaydı. Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki madenin taşındığı ilk büyük toplanma noktası Tokat'tı. Tokat'a gelmek için buraya yakın bir yerleşim yeri olan Zile yolu kullanılmıştır. Kara yolu ile Zile, oradan Tokat, sonra Amasya ve Kavak üzerinden Samsun'a kadar şose yol takip edilerek iskeleye ulaştırılmıştır.⁶³⁴ Birbirlerine yakın yerlerde ya da aynı bölgelerde bulunan ve genellikle de aynı cins cevher üretiminde bulunan madenlerden yapılacak sevkiyatta, birlikte hareket edilmiştir. İstanbul'dan sevkiyat zamanlarında maden eminlerine ya da müdürlerine yazılan emirlerde, o civardaki madenlerin isimleri de belirtilerek,

⁶³¹ Barkley, a.g.e., s. 105.

⁶³² R.Pilz, Akdağ Maden Bölgesi Hakkında Rapor, Ankara: MTA Yayınları, No: 392, 1936, s.8.

⁶³³ Kovenko, a.g.r., s.3.

⁶³⁴ M. Paolo(Pavlo), "Akdağ Madeni Akkışla Karyesinde Simli Kurşun Madenleri Hakkında-1911", No:753, s.3.

cevherlerin birlikte sevki istenilmiştir. Mesela Adana'daki Cebel-i Kozan Madeni'nin kurşun ve gümüşü, Gülek Boğazı Madeni'nin hasılatıyla birlikte; Bereketli ve Bulgardağı Madeni'nin hasılatı olan kurşun, gümüş ve altın genellikle doğrudan gönderilirken, bazı dönemlerde Gülek Madeni hasılatıyla birlikte gönderilmiştir. Yine Bereketli Madeni ile Bozkır Madeni hasılatı bir arada, Keban ve Ergani Madenleri hasılatı da, Perçemen Simli Kurşun Madeni hasılatıyla birlikte gönderilmiştir.⁶³⁵ Ergani Madeni hasılatı olan bakır, işleme merkezi olan Tokat'taki kalhaneye taşınacaksa, Ergani, Tokat, Amasya güzergâhını takiple, Samsun İskelesi'ne indirilmekteydi. Bu esnada Akdağ ve Gümüşhacıköy madenleri hasılatları da, Tokat'tan gelen yüke dâhil edilmekteydi. Bazı dönemlerde maden eminlerinin talepleri doğrultusunda, Keban Maden-i Hümayunu'ndaki kurşun ile Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki kurşunun Samsun iskelesinden, aynı gemilerle nakledildiği de oluyordu.⁶³⁶ Ulaşım şartlarına ve mevsim durumuna göre taşıma işi bazen tehir ve iptal ediliyordu. 1863 yılı kışı zorlu geçtiği için Samsun'a gönderilmesi gereken kurşunun ilkbahara ertelenmiş olduğu görülmüştür.⁶³⁷

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda sevkiyat, yakınlığı dolayısıyla Tokat-Amasya güzergâhından Samsun'a yapılmakla birlikte Akdağ Maden Bölgesinin Samsun iskelesine 240 kilometre mesafede olduğu göz önüne alındığında bu nakliye işinin hem zahmetli hem de pahalıya mal olduğu aşikârdır. Bu aşamada da madenleri taşımak için yükün ağırlığına göre *bargir*⁶³⁸, katır, eşek veya deve gibi hayvanlardan, en çok deve tercih olunmaktaydı. Diğerleri ile mukayese olunduğunda, devenin avantajı hepsinden fazladır. Bu hayvanların gerek yük taşıma kapasiteleri gerekse de uzun mesafeli yürüyüşlere dayanıklı olmaları diğer hayvanlara tercih edilmelerine sebep oluyordu. Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı köyler içinde deve ile taşıma işi yapanlar olmakla⁶³⁹ birlikte, maden naklinde büyük ölçüde aşiretlerin deve kervanları kullanılmıştır.⁶⁴⁰ İç Anadolu ve Akdeniz'in iç kısımlarında yoğun olarak yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan konar-göçer aşiretlerin çok sayıda develeri bulunmaktaydı. Bu

⁶³⁵ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s.368.

⁶³⁶ BOA. A.MKT.NZD 106-49 (1 R 1270-1 Ocak 1854).

⁶³⁷ BOA. A.MKT.MHM 285-75 (18 C 1280-30 Kasım 1863).

⁶³⁸ BOA. C.DRB. 34-1682/2 (4 Z 1210-10 Haziran 1796).

⁶³⁹ Akbulut, a.g.t., s. 101.

⁶⁴⁰ BOA. MVL.684-45/2(11R 1281-13 Eylül 1864).

develerin büyük bir kısmı da yük taşıma işinde kullanılmaktaydı. Özellikle Keban ve Ergani madeni ile Akdağ Maden-i Hümayunu'nda taşıma aracı olarak deve kullanılmıştır. Bozok sancağında deve ile nakliye işinde uzmanlaşanlar çevre yerlerdeki madenlerin yüklerini taşıma işinde de kullanılmıştır. Nakliye işlemlerinde genel olarak Bozok sancağındaki aşiretlerin önemli bir yere sahip olması ve develerinin sayıca çok olması, Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesi için maden sevkiyatında kısmen avantajlı bir durum oluşturmuştur. Hem Akdağ Maden-i Hümayunu'nda hem de civardaki maden işletmelerin de üretilen madenin sevkiyatında Bozok sancağındaki aşiretler develeriyle birlikte çalıştırılmıştır.⁶⁴¹ Nitekim Konya valisi Ali Paşa'ya gönderilen bir fermanla, Tokat ve Mersin limanlarına taşınmak üzere Niğde, Aksaray, Kırşehir gibi bölgelerden hayvan temin edilmesi de istenmiştir. Nakil işlemleri Bozok sancağı aşiretleri tarafından ve Maden-i Hümayun bölgesi civarındaki ahali tarafından yapılmıştır.⁶⁴²

Akdağ, Gümüşkan, Bozkır, Bereketli, Bulgardağı Maden-i Hümayunları'nda üretilen madenler de Boynuinceli⁶⁴³, Şerefli⁶⁴⁴, Pehlivanlı, Tabanlı⁶⁴⁵, Selmanlu gibi İç Anadolu'da yoğun olarak nakliyecilik yapan aşiretler tarafından madenlere en yakın iskelelere taşınmıştır. Bu Türkmen aşiretlerine ait develer fazla miktardaki madenleri, işletilme yerlerinden alıp, İstanbul'a gönderilmek üzere İzmit, Samsun, Trabzon, Alanya, Tarsus gibi iskelelerin bulunduğu yerlere nakletmişlerdir. Ankara vilayeti Kırşehri sancağındaki Tabanlı aşireti, Bozok sancağındaki Pehlivanlı ve Yeniil'deki bazı aşiretler develerle nakliye işinde oldukça profesyonelleşmişti. Maden-i hümayunların bir kısmı ve Tokat Kalhanesi, bazı dönemlerde taşıma işlemlerindeki sorunlar ve deve kervanlarının yetersizliğinden dolayı kendilerine en yakın bölgedeki aşiretlerden nakliye işleri için kervanlar talep etmişlerdi.⁶⁴⁶ Özellikle Ergani, Bulgardağı, Bereketli ve Bozkır maden işletmelerinde çıkarılan madenlerin taşınması

⁶⁴¹ Beşirli, a.g.m., s. 231.

⁶⁴² Özdağ, a.g.m., s. 469.

⁶⁴³ BOA. C.DRB 51-2517(29 R 1265-24 Mart 1849).

⁶⁴⁴ BOA. C.DRB 42-2071 (29 Ca 1268-21 Mart 1852).

⁶⁴⁵ BOA. HAT. 383-20607 (17 N 1254); BOA. A.AMK.NZD 1-39(14 M 1266-30 Kasım 1849); Bu aşiretin develeri daha çok Gümüşkan Maden-i Hümayunu kurşunlarının İzmit iskelesine intikalinde kullanılmıştır. BOA. MVL. 265-57/1(13 Ra 1270-14 Aralık 1853).

⁶⁴⁶ Özdağ, a.g.m., s.473.

için, Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'in sıkça görevlendirilmesi bu duruma bir örnektir.⁶⁴⁷

6.3.3 Nakliye Ücreti ve Nakliye ile Yükümlü Kaza

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde maden nakliyesinde, kantar⁶⁴⁸ başına taşınan madenlerin taşıma ücretleri 25 ile 80 kuruş arası değişiyordu. Örneğin 1812 yılında Ergani madenindeki bakırın Tokat Kalhanesi'ne nakli için Çaparzade Süleyman Bey tarafından görevlendirilen Tabanlı aşiretine kantar başına 25 kuruş ödeme yapılmıştır.⁶⁴⁹ 1852 yılı için Bereketli ve Bulgardağı madenlerindeki kurşunu İzmit İskelesine nakletmekle görevlendirilen Boynuinceli aşiretine, kantar başına 25 kuruştan nakliye ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁰ Ankara vilayetindeki madenleri İzmit iskelesine nakletmekle görevli Tabanlı aşireti, 1850'li yıllarda kantar başına 40 kuruş ücret almıştır.⁶⁵¹ Yine aynı vilayette nakliye işi yapan Şeyhli cemaati de 40 kuruş almıştır.⁶⁵²

Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinde maden nakliyatı ile görevlendirilen kaza, Karahisar-ı Behramşah idi. Arşiv belgelerinde belirtildiğine göre taşıma işini *mutad olduğu üzere* yapmakta olan Karahisar-ı Behramşah kazası taşıyıcılarından kaynaklanan sıkıntılar sebebiyle, bazen maden nakliyatında aksaklıklar olabiliyordu. Örneğin 1865 yılında Samsun iskelesine kurşun nakledecek hayvanların telef olmasından dolayı nakliye işini yapamayan Karahisar-ı Behramşah kazası taşıyıcıları, o sene için nakliye işinden kendilerinin *aflarını* istemişlerdi.⁶⁵³ Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı Karahisar-ı Behramşah kazası ahalisine de diğer nakliye işi yapan aşiret ve kazalara yapıldığı gibi bu görevlerinin karşılığında belli bir ödeme yapılmaktaydı. Esasında

⁶⁴⁷ BOA. C.DRB 2-87(2 Za 1209-21 Mayıs 1795); BOA. C-DRB 8-361(10 L 1216-13 Şubat 1802); BOA. C.AS 419-17365 (17 B 1227-27 Temmuz 1812).

⁶⁴⁸ 1812 tarihinde Ergani madeninden Tokat Kalhanesi'ne nakledilen bakırın *beher kantar 180 vekiyye* olacak şekilde taşındığı görülmekte. BOA. C.AS 419-17365 (17 B 1227-27 Temmuz 1812). Yine 1849 yılına ait bir belgede, Ankara vilayetindeki Tabanlı aşiretinin yapmış oldukları maden nakliyesi ile ilgili olarak, *kantarı 180 vekiye itibar olunan kurşunun beher kantarını Dersaadet'e kırk kuruşa nakletmekte* olduklarını görmekteyiz. BOA. A.MKT.NZD 1-39 (14 M 1266-30 Kasım 1849). 180 kıyye yaklaşık 230 kilogram gelmektedir.

⁶⁴⁹ BOA. C.AS 419-17365 (17 B 1227-27 Temmuz 1812).

⁶⁵⁰ BOA. C.DRB 38-1875 (2 Ca 1270-2 Mart 1854).

⁶⁵¹ BOA. A.MKT.NZD 1-39 (14 M 1266-30 Kasım 1849).

⁶⁵² BOA. A.MKT.NZD 1-39 (14 M 1266-30 Kasım 1849).

⁶⁵³ ...*Akdağ Maden-i Hümayunu'nda husule gelen kurşun öteden beri kendilerine nakl ettirilmekte ise de hayvanlarının telef olarak bunu nakliyyeye gayr-i muktedir olduklarından bahisle afları...* BOA. MVL. 710-52(22 C 1282-12 Kasım 1865); BOA. MVL. 708-128(11 S 1282-6 Temmuz 1865).

hayvanların telef olmasını öne sürerek nakliye işini yapmayan Karahisar ahalsinin asıl sorunu, devletin tahsis ettiği ücretin azlığı idi. Maden bölgesinden iskelelere taşınacak cevhere taşıma ücreti olarak kantar başına değişen miktarlarda ödeme yapılıyordu. Bu miktar gidilecek mesafeye bağlı olarak değişiyordu. Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan Samsun'a naklolun kurşunun kantarı 1864 yılı için 25 kuruş olarak belirlenmiş fakat bu miktar nakliyeciler tarafından az bulunmuştur.⁶⁵⁴

Bazı dönemlerde yapılan ödemeler, mesafenin uzunluğu ve coğrafyanın engebeli olmasından dolayı kaza ahalsi tarafından az görülmüş, bundan ötürü zam talebinde bulunulmuştur. 1866 yılında Darphane'den, Ticaret Nezaretine Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan Karahisar-ı Behramşah kazası arabalarıyla Samsun iskelesine nakledilen kurşunun ücreti sorulmuştur.⁶⁵⁵ Bunun neticesinde nakliye ücretlerine zam talebinde bulunan Karahisar-ı Behramşah kazası nakliyecilerinin talebi olumlu karşılanarak, *kurşunun beher kantarcı ücret-i nakliyesine* 30 kuruş zam yapılarak 80 kuruşa çıkartılmıştır. Yapılan bu zamdan sonra maden bölgesinde *terakiim olan kurşun*, Samsun iskelesine nakledilmek üzere yola çıkarılmıştır.⁶⁵⁶

Maden nakliyesi ile uğraşanlar, zaman zaman yaptıkları taşıma işinden dolayı kendilerine yapılan ödemeye zam talebinde bulunmuşlardır. Bu konuda Karahisar-ı Behramşah kazasındaki Ahmet adında bir nakliyecinin Bâb-ı Âliye yazmış olduğu dilekçede, taşıma ücretlerinin düşüklüğünden dert yanmıştır.⁶⁵⁷ Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan Samsun'a nakliye işini yapan köylüler, Gümüşhacıköy madeninden Samsun'a nakledilen maden için ödenen nakliye ücretini örnek vermişlerdir. 1864 yılında nakliyeciler, Akdağ Maden-i Hümayunun, Gümüşhacıköy'e göre Samsun'a iki kat mesafede bulunduğu için masraflarının daha fazla olduğunu belirtip zam talebinde bulunmuş fakat taleplerine olumlu cevap verilmemiştir. Gerekçe olarak da Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan nakliyenin sene de birkaç kez olduğunu, Gümüşhacıköy madeninde ise nakliye işinin daha fazla yapıldığı ifade edilmiştir.⁶⁵⁸ Akdağ madeninde çıkarılan kurşunun Samsun'a naklinden dolayı yıllık 30-40 bin kuruş nakliye masrafı

⁶⁵⁴ BOA. MVL. 684-45/3(11R 1281-13 Eylül 1864).

⁶⁵⁵ BOA. MVL. 718-28(12 L 1282-28 Şubat 1866).

⁶⁵⁶ BOA. MVL.716-89(12 Za 1282-29 Mart 1866).

⁶⁵⁷ BOA. MVL.684-45/1(11R 1281-13 Eylül 1864).

⁶⁵⁸ BOA. MVL.684-45/3(11R 1281-13 Eylül 1864).

olmakta, bunun yanı sıra deve çobanlarına verilen kiralama ücreti de ayrı bir masraf kalemi olarak ortaya çıkmaktaydı.⁶⁵⁹ Kullanılan Akdağ-Samsun karayolunun uzaklığının yanında hiç de kullanışlı olmaması, bu dönemde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de sorun olmuştur.⁶⁶⁰

6.3.4 Madenin Samsun ve İzmit İskeleleri Yoluyla Nakli

Akdeniz ve Karadeniz'e kıyı bölgelerdeki iskeleler, hinterlandlarındaki maden işletmelerine ait hasılatları, İstanbul'a naklediyorlardı. Ergani madeninden elde edilen bakır önceleri Tokat üzerinden Samsun iskelesine gönderilmekte buradan da İstanbul'a nakledilmekteydi. Bu maden işletmesi bazı dönemlerde bu güzergâh yerine, İskenderun iskelesi yoluyla da üretilen madeni başkente göndermiştir.⁶⁶¹ Bulgardağı ve Bereketli madenlerinden elde edilen kurşun, gümüş ve altın ise önceleri İzmit, sonraları Mersin İskelesi yoluyla nakledilmiştir.⁶⁶² Bozkır madenlerinden elde edilen kurşun ve gümüş Alaiye iskelesine, Hüdavendigâr bölgesi madenlerinden elde edilen muhtelif cins cevher İzmit iskelesine, Ereğli madenlerinden elde edilen kömür önceleri Ereğli iskelesine, sonraları Ereğli ve Kozlu iskelelerine gönderilmiştir.⁶⁶³

Akdağ Maden-i Hümayunu'na ait madenlerin yoğun olarak başkente nakledildiği Samsun iskelesi, Yeşilirmak vadisi bölgesinin dış pazarlara açıldığı bir yer olmuştur. Bölgede üretilen maden ve zahirenin bölge dışına aktarıldığı bir yer olan Samsun iskelesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa ülkelerine ait sanayi ürünlerinin de Anadolu'ya giriş yeri olmuştur.⁶⁶⁴ Yozgat'a, çevresindeki en işlek iskele olan Samsun'dan gelinebildiğini yazan dönemin seyyahlarından Bafralı Doktor Yanko, 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgede artan bu ticari faaliyetlerin, kullanılan yolların da iyileştirilmesine neden olduğunu belirterek; *Vaktiyle türlü meşakkat ve mehalike maruz*

⁶⁵⁹ BOA. MVL.684-45/2(11R 1281-13 Eylül 1864).

⁶⁶⁰ Ankara Vilayet Gazetesi, 31 Ekim 1895; Ankara Vilayet Gazetesi, 1 Temmuz 1895.

⁶⁶¹ Tızlak, a.g.t., s.265-266.

⁶⁶² Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s. 372.

⁶⁶³ İsa Tak, "Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, 2001, s.42.

⁶⁶⁴ Özger, a.g.m., s. 25.

*kalınarak at veya esterle (katır) ile on üç günde varılmayan Yozgat'a bugün altı günde veya istenilirse beş günde ferah ve fahur vasıl olunur. demiştir.*⁶⁶⁵

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda çıkarılan simli kurşun madeni, Keban-Ergani madenlerinin getirildiği Tokat üzerinden, Gümüşhacıköy madenlerinden elde edilen simli kurşun madenleri ile birlikte Amasya, Kavak üzerinden Samsun iskelesine gönderilmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu'na ait madenler, her zaman olmamakla birlikte bazen Tokat, Merzifon, Osmançık, Çankırı, Bolu üzerinden İzmit iskelesine de taşınmıştır.⁶⁶⁶ Daha çok Niğde, Bereketli ve Bulgardağı madenlerinin kullandığı bu iskeleyi Akdağ Maden-i Hümayunu da kullanmıştır. Bu güzergâhta da daha çok develer kullanılmıştır. Genellikle Anadolu'dan İstanbul istikametine getirilecek mahsuller, Bozok sancağından temin edilen develerle İzmit'e kadar getiriliyor, buradan da küçük gemilerle taşınıyordu.⁶⁶⁷ Aşağıdaki tabloda 1829 senesi maden hasılatından İzmit iskelesi yoluyla nakledilen kurşun miktarı verilmiştir.

Tablo 16. Akdağ'dan İzmit İskelesi Yoluyla Nakledilen Kurşun Miktarı⁶⁶⁸

Kurşun Toplam (Kıyye)	Parça (Adet)	Darphane'ye Teslim Tarihi	Vapurların İsim Ve Şöhreti
1343	20	29 Kasım 1829	İbrahim Reis Sefinesi
1842	32	3 Aralık 1829	Ahmet Reis Sefinesi
1192	20	17 Aralık 1829	Seymani Reis Sefinesi
1756	30	19 Aralık 1829	Koca İbrahim Reis Sefinesi
1067	18	22 Aralık 1829	Salih Reis Sefinesi
1200	20	22 Aralık 1829	Koca İbrahim Reis Sefinesi
1032	20	24 Aralık 1829	Şileli Mehmet Reis Sefinesi
1173	20	24 Aralık 1829	Ahmet Reis Sefinesi
1310	22	4 Ocak 1830	Sabancıoğlu Mehmet Reis Sefinesi
836	15	4 Ocak 1830	Deli Mehmet Reis Sefinesi
1611	25	4 Ocak 1830	Koca İbrahim Reis Sefinesi
3666	102	30 Kasım 1831	Belirtilmemiş

⁶⁶⁵ Bafıralı Yanko, Yozgat Seyahatnamesi, İstanbul: Ebu Ziya Matbaası, 1306, s.6.

⁶⁶⁶ BOA. HH.d 23199/8 (2 C 1245- 29 Kasım 1829; 9 B 1245-28 Aralık 1829).

⁶⁶⁷ BOA. C.DRB 128-1395(29 Z 1230-22 Ekim 1836).

⁶⁶⁸ BOA. HH.d 23199/8 (2 C 1245- 29 Kasım 1829; 9 B 1245-28 Aralık 1829).

Samsun iskelesi ticari anlamda Bozok sancağının dışarıya açılan penceresi olarak kabul edildiği gibi, madenlerin başkente ulaştırılmasında da önemli bir yere sahip olmuştur. Akdağ Maden-i Hümayun'nda üretilen simli kurşun madeni *hasılatları* çoğunlukla Samsun iskelesine; yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, bazen de İzmit iskelesi yoluyla başkente nakledilmiştir. Üretilen kurşunun *kâmilin Samsun iskelesine gönderilmesi* ve takibi işiyle bizzat işletme müdürü ilgilenmiştir.⁶⁶⁹ Maden hasılatı, işletmeye bağlı Karahisar-ı Behramşah kazasından kiralanan arabalarla karayolu ile Zile'ye oradan da Tokat'a getirilmiştir. Ergani madeni hasılatı olan bakırın işleme merkezi olan Tokat'taki kalhanede işlenen maden taşınacaksa, Amasya güzergâhını takip, Samsun iskelesine indirilmekteydi. Bazı dönemlerde Akdağ ve Gümüşhacıköy Maden-i Hümayunu hasılatları da, Tokat'tan gelen yüke dâhil edilmiştir. Aynı güzergâhtaki maden-i hümayun hasılatları Tokat'tan sonra Samsun'a nakledilmiştir. Amasya'ya bağlı Kavak kazasında kiralanan hayvan arabalarıyla Samsun'a nakledilen madenin nakliyesine kantar başına bu defa 52,5 kuruşun ödenmiştir. Samsun iskelesine getirilen maden cevheri, üçüncü aşamada gemilerle başkente veya kullanım alanlarının olduğu yerlere gönderilmiştir.⁶⁷⁰ Kullanım alanı olan yerlere gönderilmeyi bekleyen maden cevheri, iskelede bulunan hangarlarda depolanır, eğer hazırda gemiler varsa hemen satış ve kullanım yerlerine sevk edilirdi. Depolanan veya sevk edilmeyi bekleyen madenler, Maden-i Hümayun görevlileri tarafından Samsun iskelesinde *mahzen memurlarına* teslim edilmekte idi.⁶⁷¹ İşletmenin Darphane-i Amire'ye teslim edilen hasılatındaki gelirinden ödenen bu memurların maaşı 1879 senesi için yıllık 9000 kuruştur.⁶⁷²

Akdağ Maden-i Hümayunu'nun 1827-1829 seneleri hasılatından olmak üzere Samsun iskelesinden *sefinelerle Hazine-i Amire'ye varid olan* kurşun miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁶⁶⁹ BOA. A.MKT.NZD 106-49 (1 R 1270-1 Ocak 1854).

⁶⁷⁰ BOA. T.d. 1476/51,52.

⁶⁷¹ BOA. A.MKT.NZD 102-92(28 Z 1270-21 Eylül 1854).

⁶⁷² BOA. T.d.1475/9 (29 L 1294-10 Mayıs 1877).

Tablo 17. 1830-1831 Yılları Arası Samsun İskelesi Yoluyla Nakledilen Kurşun Miktarı⁶⁷³

Kurşun Toplam (Kıyye)	Parça (Adet)	Hasılatın Ait Olduğu Sene	Vapurların isim ve şöhreti
1166	21	1827	Osman Oğlu İbrahim Kaptan Sefinesi
1415	24	1827	Koca İbrahim Kaptan Sefinesi
29412	524	1827	İsmail Kaptan Sefinesi
10807	182	1827	İbrahim Kaptan Sefinesi
14772	246	1827	Hüsni Kaptan Sefinesi
24474	384	1828	Hacızade Ahmet Reis Sefinesi
7512	100	1828	Elmacızade İbrahim Reis Sefinesi
19830	300	1828	Mehmet Reis Sefinesi
16634	250	1828	Osman Reis Sefinesi
23239	400	1828	Salih Reis Sefinesi
16842	310	1828	Reis Sefinesi
10584	140	1828	Deli Mehmet Reis Sefinesi
22047	327	1828	Reis Sefinesi
29721	500	1828	Bafıralı Lefter Reis Sefinesi
12848	200	1829	Karaalioğlu Ali Reis Sefinesi
13333	565	1829	Reis Sefinesi
34760	790	1829	Hafız Ali Kaptan Sefinesi
7656	115	1829	Mustafa Kaptan Sefinesi

Samsun iskelesine gelen madenin nakliyatında da, kiralanan gemilere ayrı bir ücret ödenmekteydi. Darphane'ye gönderilen gümüş ve kurşun madenin anlatıldığı bölümde belirtildiği üzere, farklı kaptanlara ait *sefineler*le Samsun iskelesinden yapılan nakliye işinde kullanılan gemiler kiralananmaktaydı. Akdağ Maden-i Hümayunu'nun 1841 senesi hasılatından nakledilen kurşunun gönderildiği her bir gemi için, 103 kuruş *nevl*⁶⁷⁴ ödenmiştir.⁶⁷⁵ Bu anlamda maden işletmesindeki gider kalemleri içerisinde gemilere ödenen nakliye ücretleri de önemli bir yekûn tutmaktadır. Bir fikir vermesi açısından 1848-1851 yılları arası Maden-i Hümayun masrafları içerisinde nakliye giderleri gösterilmiştir:

⁶⁷³ BOA. HH.d 23199/2,3,4,5,6,7,11(11 M 1246-2 Temmuz 1830; 10 C 1250-14 Ekim 1844).

⁶⁷⁴ Navl(un), gemi kirası anlamına gelmektedir. Devellioğlu, a.g.e., s. 829.

⁶⁷⁵ BOA. Yabancı Arşivler (YB.04 6-52) (21 B 1257-8 Eylül 1841).

Tablo 18. 1849-1852 Yılları Arasına Ait Maden Nakliyesi Giderleri⁶⁷⁶

Nakliyenin Yapıldığı Sene	Nereden Yapıldığı	Nakliye Masrafı
1848	Samsun İskelesi	151923
1849	Samsun İskelesi	
1850	Samsun İskelesi	165659
1851	Samsun İskelesi	172436

Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan, önce kara yolu sonra da Samsun veya İzmit iskelelerinden deniz yoluyla İstanbul'a sevk edilen simli kurşun cevheri, Eminönü'nde Haliç kıyısında Yalı Köşkü Ambarında depolanıyordu.⁶⁷⁷ Tophane-i Amire'ye bağlı olan bu ambarın bekçileri ve sorumluları bulunmaktaydı. Akdağ Maden-i Hümayunu gibi, emaneten idare olunan maden işletmelerinin hasılatları İstanbul'a getirildiğinde, bu ambarda muhafaza edilmekteydi. Daha sonra da kullanım alanına göre ilgili devlet kurumlarına buradan gönderilmekteydi.⁶⁷⁸ Maden-i hümayun işletmelerinden getirilen ve Yalı Köşkü ambarında bekletilen madenlerin ilgili devlet kurumlarına taşınması işi için bazı zamanlarda yüzlerce hamalın çalıştırıldığı da olmuştur.⁶⁷⁹

⁶⁷⁶ BOA. HH.d 18072(9 L 1267-7 Ağustos 1851); BOA. HH.d 18033(20 Ca 1268-12 Mart 1852); BOA. HH.d 22121(4 M 1275-14 Ağustos 1858).

⁶⁷⁷ BOA. C.BH 123-5963 (21 Z 1265-7 Kasım 1845).

⁶⁷⁸ BOA. T.d.2153 (16 N 1282-2 Şubat 1866).

⁶⁷⁹ BOA. C.DRB 53-2602 (25 S 1210-10 Eylül 1795).

BÖLÜM 4: SORUNLAR VE YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER

Bu bölümde, 19. yüzyıl sonlarından itibaren yaşanan iktisadi ve siyasi gelişmelerin etkisiyle maden-i hümayun olarak devlet madenlerinin işletme yöntemlerinde meydana gelen değişiklikleri ele alınacaktır. Devlet, yapılan mevzuat değişiklikleri ile bazı madenleri kendisi bizzat işletmek yerine yavaş yavaş özel teşebbüse devretmeye, bunun mümkün olmadığı yerlerde de madenleri kapatmaya başlamıştır. Bu yapısal değişikliğin kanuni alt yapısı olan mevzuatı ve bu mevzuat değişikliğinin madencilik alanındaki uygulamalara olan etkisi, maden işletmelerinde meydana gelen yapısal değişiklikleri anlamamıza yardımcı olacaktır. Osmanlı Devleti, Tanzimat'tan sonraki süreçte, devlet kurumlarını ciddi bir dönüşüme tâbi tutmuştur. Özellikle Darphane-i Amire 'ye kıymetli maden arzı sağlayan madenlere ilişkin, daha önceki dönemlerden farklı düzenlemelere gitmiştir. Bu düzenlemelerin başında, Tanzimat reformlarına paralel olarak Osmanlı Devleti'ndeki madenlerin Avrupa'daki madenler gibi yönetilmesi için girişimler gelmekteydi. Bu çerçevede madenlerin Avrupa usulünde yönetilebilmesi için, mevzuat değişiklikleri ön şarttı. 19. yüzyılın sonlarında yapılan birçok mevzuat değişikliği Avrupa mevzuatı örnek alınarak yapılmış, hatta hazırlanan maden nizamnamelerinin bir kısmı Avrupa'nın bazı ülkelerinde yürürlükte olan maden mevzuatının küçük değişikliklerle uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. 1860'lı yıllardan itibaren madencilik alanında yabancı uyruklu müteşebbislere imkân tanınması, Avrupa'daki bazı uygulamaların Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya konulması ile ortaya çıkan suiistimaller, iç ve dış faktörlerin etkisiyle devlet tarafından işletilen maden işletmelerindeki kötü gidişatı durdurmak için Avrupa'dan getirilen maden mühendislerinin ıslah çalışmalarından Akdağ Maden-i Hümayunu da etkilenmiştir. Devlet işletmelerinde zarar eden madenlere yönelik olarak alınan önlemlerin çözüm olmaması ve bu işletmelerin yavaş yavaş imtiyaza verilerek özelleştirilmesi Akdağ Maden-i Hümayunu için de kaçınılmaz son olmuştur.

1. OSMANLI MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE YAŞANAN SORUNLAR

19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa ülkelerinde gelişen teknolojinin madencilik sektöründe de kullanılmaya başlanması ile büyük atılımlar yapılmakta,

bununla birlikte sektörde çalışan işçilerin hem sayıları artmakta hem de bu işçiler daha nitelikli hale getirilmekteydi. Avrupa ülkelerinde ulaştırma sistemlerinin de iyileştirilmesi ve yaygın hale getirilmesi ile madencilik ülkelerin önemli gelir kaynakları arasında yerini almıştı. Batıdaki bu gelişmelere karşın, anılan dönemde Osmanlı Devleti'nde maden işletmek gerçekten zor bir teşebbüs haline gelmişti. Avrupa'da saydığımız bu atılımları takip edemeyen Osmanlı idaresinde, madencilik sektöründe fazla bir hareketlilik görülüyordu. Haberleşme araçlarının yetersizliği, devam eden savaşlarla birlikte halkın içinde bulunduğu sefalet ve asayişsizliğe, ekonominin içler acısı hali de eklenince, tablo oldukça karamsar görünüyordu. Ekonomide uygulanan tutarlı bir politikanın olmayışı ve maden mevzuatının yetersizliği müteşebbislerin önündeki aşılması gereken ciddi engellerdi. Maden kömürünün istenen düzeyde işletilemeyişi de, diğer madenlerin üretimini etkilediği gibi eski usulle işletilen madenlerde kullanılan odun kömüründen dolayı ormanlar tahrip ediliyordu.⁶⁸⁰

Genellikle yüklü başlangıç yatırımları gerektiren madencilik sektöründe sermaye yetersizliği, yeni madenlerin işletmeye açılma imkânını kısıtlıyor, yabancı sermayeye karşı duyulan isteksizlik ve güvensizlik bu sorunu daha da ağırlaştırıyordu.⁶⁸¹ Sermaye ve kredi sıkıntısı yerli sermayeye dayalı güçlü şirketlerin kurulmasının önündeki en büyük engel olmuştu. Madencilik alanında yetişmiş eleman sıkıntısı ile beraber, Batı ülkelerindeki gibi bir işçi sınıfı da oluşmamıştı. Madenlerin naklinde kullanılan yolların yetersizliği ve karşılaşılan güçlüklerle birlikte, işletme maliyetlerinin masrafların yüksekliği, madencilik sektörünün içinde bulunduğu sıkıntıların bir kısmıydı.⁶⁸²

1.1 Maden Mevzuatının Yetersizliği

Osmanlı ekonomisinin başlıca gelir kaynaklarından olan madenler, kuruluştan itibaren her zaman önemsenmiş, klasik dönemde belli bir program dâhilinde yapılan hukuki düzenlemelerle, sektör batıyla yarışır hale gelmiştir.⁶⁸³ Fakat 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan dış gelişmelerin yanı sıra devletin kendi içindeki idari,

⁶⁸⁰ Topkaya, a.g.e., s.174.

⁶⁸¹ Donald Quataert, Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908), (Çeviren: Sabri Tekay), Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s. 45.

⁶⁸² Haluk Cillov, Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1962, s.337.

⁶⁸³ Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", s. 795.

askeri, mali bunalımlar her alanda olduğu gibi madencilik sektöründe de kendini göstermiş ve devlet bu alanda gerilemeye başlamıştır. Öncelikle belirtilmesi gereken en önemli eksiklik Osmanlı Devleti'nde, maden kaynakları üzerine kapsamlı ve bilimsel araştırmaların yapılmaması gösterilmiştir. Madencilik alanında istatistikî bilgilerin düzenli bir şekilde tutulması işine ancak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlanmıştır. Bununla birlikte anılan tarihten öncesine ait madencilik ve madenlerin idare tarzı ile kanuni mevzuatı hakkında bilgiler yeterli düzeyde değildir.⁶⁸⁴ Buradan yola çıkılarak madencilikteki geriliğin bir sebebinin mevzuatın yetersizliği olduğu üzerinde durulmuştur.⁶⁸⁵ Yetersizliğin gerekçesi olarak da, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyılın ortalarına kadar madenler hakkında şer'i hükümlerin⁶⁸⁶ tatbik edilmesi gösterilmiştir. Madenlerle ilgili mevzuat, anılan bu zaman dilimine kadar şer'i hükümlere göre hazırlanan kanunnamelerle şekillenirken, bundan sonra, özellikle Fransız maden yasaları, Osmanlı maden mevzuatını şekillendirmiştir. 1810 tarihli Fransız Maden Kanununun uyarlanması ile ortaya çıkan 1869 Maden Nizamnamesi ile devlete belli bir ödeme yapılması karşılığında, toprak sahibi veya üçüncü şahıslara işletme hakkı verilmiştir.⁶⁸⁷ Yabancı devlet vatandaşlarına tek başlarına madenlerde mülkiyet edinme hakkı getirilmesi, bu nizamnamedeki en önemli değişiklik olmuştur. Maden mevzuatında yapılan bu ve benzeri değişiklikler, diğer sektörlerde olduğu gibi madencilik sektöründe de, Avrupa'nın lehine yapılan düzenlemelerle sonuçlanmıştır. Maden mevzuatının devrin değişen şartlarına ve Osmanlı Devletinin kendi iç dinamiklerine uygun olarak gelişme gösterememiş olması, madenciliğin çöküşünü de hızlandırmıştır.⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ Reşat İzbirak, "Türkiye'de Madencilik" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C. 3, S. 2, 1945, s.215.

⁶⁸⁵ Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.245.

⁶⁸⁶ Şer'i hükümlere göre maden bulunan araziler dört kısımdır: 1. Mübah (herkesin istifade edeceği metruk) araziler; bu arazilerde bulunan madenin hıms'u yani beşte biri devlete ve geriye kalan bulana aittir. 2. Mirî arazi; bu arazide bulunan madenlerin tamamı hazineye aittir. 3. Mülk arazi; şahıslara ait bu arazilerdeki madenlerin beşte biri devlete, kalanı ise toprağın sahibine aittir. 4. Vakıf arazi; beşte biri devlete geriye kalanı da bulana aittir. Altın, gümüş, demir, bakır madenlerinden beşte biri miri arazi hariç, nerede bulunursa bulunsun devletin, miri arazilerde ise tamamı devlete aittir. Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, C. II, s. 276.

⁶⁸⁷ Quataert, "Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş", s. 45.

⁶⁸⁸ Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, C.10, 2008, s.139.

II. Abdülhamit döneminde Ergani bakır madeni ile ilgili hazırlanan bir layihada,⁶⁸⁹ yürürlükteki mevzuata göre idare edilen bu işletmenin zarar ettiği üzerinde durulmuştur. Bu layihaya göre, işletmede üretimin son aşamasında *bakırdan kilo başına bir kuruş kâr kalıyorsa da bu da çalışanların maaşına ancak yettiği* ifade edilmiştir. Layihayı yazanlara göre devlet, ormanların tahrip edilmesinden başka hiçbir fayda sağlamayan bu madenin işletme tarzını değiştirerek yeni bir işletme yöntemi bulmak zorundaydı. Bunun için mevzuat değişikliği yoluna gidilmeli ve mağaralarda üretilen cevherin üretim yerinden doğrudan doğruya Avrupalı taliplerine gönderilmesi yoluyla işletme zarardan kurtarılmalıydı.⁶⁹⁰

Madencilik sektöründe mevzuattan kaynaklı sorunlara, bürokrasinin ağır işlemleri de eklenince problemler daha da içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Örneğin bir madeni işletmek için teklifte bulunan bir girişimcinin veya şirketin, imtiyaz sözleşmesinin sonuçlanması için birkaç sene beklemesi gerekebiliyordu. İmtiyaz sözleşmesinin onaylanması için araya hatırı sayılır devlet ricalinin girmemesi durumunda da süreç uzayabiliyordu. Bu nedenle zararı göze alamayan kimi müteşebbisler maden keşfi için teşebbüste bulunmuyorlardı.⁶⁹¹

1.2 Dünya Maden Piyasalarındaki Dalgalanmaların Osmanlı Madenciliğine Etkileri

19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle, Amerika menşeli ucuz ve bol miktardaki bazı maden cevherlerinin Avrupa'ya ithal edilmesiyle Osmanlı Devleti'nde üretilen madenlerin fiyatları, büyük düşüşler yaşamıştır. Osmanlı basınında ekonomi ağırlıklı bir yayın olan Dersaadet Ekonomi Gazetesi,⁶⁹² 19. yüzyılın sonu itibariyle Osmanlı

⁶⁸⁹ II. Abdülhamit, saltanatının ilk yıllarında valilerden, buldukları bölgenin genel durumu ve sorunlarını kapsayan raporlar istemiş, bu istek doğrultusunda ülkenin her tarafından hükümet merkezine layihalar gönderilmeye başlanmıştır. Bu talimat doğrultusunda, 1880 yılında, Diyarbakır bölgesine gönderilen heyet, bölgede yer alan Ergani Madenlerinde de incelemelerde bulunmuştur. Musa Çadircı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", OTAM, S.3, 1992, 413-485.

⁶⁹⁰ Çadircı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", s. 434.

⁶⁹¹ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi S. 12 (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

⁶⁹² 20. yüzyılın başlarına kadar çıkarılan Dersaadet Ekonomi Gazetesi, imparatorluk genelindeki ekonomik hayatla ilgili bilgiler vermekteydi. Burada ticaret ve sanayi erbabının satışlarını artırmak amacıyla gazeteye çeşitli konularda ilanlar verildiği de görülmüyordu. Bu ilanlar sadece ürün satışları ile sınırlı değildi. Çeşitli mekteplere alınacak öğrencilerle ilgili duyurular, bazı yerlerdeki maden yataklarının işletilmesi ile ilgili ilanlar, müzayede ilanları da gazete sayfalarında yer alıyordu. Erhan Erken,

Devleti'nde çıkarılan madenleri, maden işletmelerini ve işletme usullerini gösterdiği gibi bu dönemde Osmanlı madencilik piyasasının Avrupa'daki piyasalardan etkilenmesi meselesine de açıklık getirmiştir. İstanbul Ticaret Odasının bir yayını olarak ekonomi dünyasını yakından takip eden gazete, Osmanlı Devleti'nde yürürlükteki maden mevzuatının yetersizliği ile birlikte, dünya ticaretinde yaşanan ekonomik *buhran* neticesinde madenlerin değerinde büyük düşüşler yaşandığı üzerinde durmuştur.⁶⁹³

19. yüzyılın ortaları itibariyle Osmanlı Devleti'nde fazlaca krom, simli kurşun, bakır, kömür, zımpara, manganez, nikel, kükürt, bor madenleri bulunmaktaydı. Bu madenlerden krom madeninin Osmanlı topraklarında çok bulunmasına rağmen çıkarıldığı işletme sayılarının 19. yüzyılın sonlarına doğru düştüğü gözlemlenmekteydi. Dersaadet Ekonomi Gazetesi'ne göre krom madeni ile ilgili yaşanan bu tezadın sebebi, Rusya ve bazı ülkelerde bu madenin keşfi ve üretime geçilmesi ile fiyatlarda büyük bir dalgalanmanın yaşanmasıydı. Örneğin 1880'li yıllarda tonu 11-13 İngiliz lirasından satılan krom madeni, on sene sonra 4-4,5 liraya kadar düşmüştür. Buna rağmen müşteri bulunamamaktaydı. Madenin üretim masraflarını dahi karşılayamaması sebebiyle birçok işletme kapatılma tehlikesiyle baş başa kalmıştır.⁶⁹⁴ Avrupa piyasasında krom madenlerini işleyen birkaç fabrika, piyasalara tamamen hâkimiyet kurarak, tek el oluşturmuşlardır.⁶⁹⁵

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde, özellikle gümüş madenciliğinde yaşanan sıkıntılar daha önce de değinildiği üzere genel olarak dış kaynaklı olmuştur. 1885'li yıllarda gümüşün kıyyesi 160 frank olup, nakliye ve diğer masraflar hiç eklenmese bile, Osmanlı ülkesinde simli kurşun madeninin yabancı ülkelerdeki madenlerle rekabet şansı çok zayıf görünüyordu. Çünkü Amerika, Rusya ve diğer ülkelerde birçok büyük simli kurşun maden işletmesi bulunmakta ve maden fiyatları Osmanlı ülkesine göre daha düşük seviyede seyretmekteydi. Yurt dışındaki gümüşün piyasasının düşüklüğünden dolayı, işlenmiş ve mamul kurşun ithalinin önüne

---

“Osmanlı'da Ekonomi Basını: Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2010, s. 490.

⁶⁹³ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi S. 12, “*Memalik-i Mahrusa-ı Şahannede Madencilik*”, (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

⁶⁹⁴ Aynı yer.

⁶⁹⁵ Balcı, “Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği”, s.77.

geçilememektedir.⁶⁹⁶ Dönemin seyahatnamelerinde de, Osmanlı Devleti'nde üretilen gümüşün değerinin, dünya piyasalarındaki düşüşten etkilendiği ve bu yüzden, içerisinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nda bulunduğu bazı işletmelerin zarar ettiği üzerinde durulmuştur.⁶⁹⁷

Dersaadet Ekonomi Gazetesindeki makaleye göre; 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ndeki en kaliteli bakır Ergani Maden-i Hümayunu'nda üretiliyordu. Fakat nakliye ve yakıt masraflarının fazlalığı sebebiyle tonu 1300-1400 frank iken, aynı dönemde Avrupa'da bakırın tonu en fazla 1000 frank civarında seyrediyordu. Ergani dışında da Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde de işletilen bakır madenlerinin hiç birinde yeni usullerle üretim yapılmıyor ve bununla birlikte bu işletmelerdeki madenlerden ihracata yönelik cevher çıkarılamıyordu. Bu dönemde Avrupa'da yıllık 200.000 ton bakır kullanılmakta ve bunun büyük kısmı yine Avrupa'da üretilmekteydi. Oysaki Osmanlı Devleti'ne yıllık 150.000 ton bakır ithal edilmekteydi.⁶⁹⁸ Madenlerde elde edilen cevherin, Avrupa piyasalarını istila etmiş olan Amerika kaynaklı madenler karşısında, fiyatların gün geçtikçe düşmesinden rekabet şansı da gittikçe azalmaktaydı. Buna, kalhanelerin yüksek maliyetli üretimleri de eklendiğinde, madenlerin yalnız rekabet şansı değil tamamen kapanmaları muhtemel tehlike idi.⁶⁹⁹

Osmanlı ülkesindeki bir diğer maden olan manganez, Karesi, Çanakkale, İzmit ve Karadeniz sahilindeki çeşitli yerlerde bulunmaktaydı. 1850-1860'lı yıllarda 7 İngiliz lirası değer biçilen manganez, aradan geçen 20 yılda 2,5 ile 3,5 lira arasına kadar düşmüştür. Fiyatının yüksek olduğu dönemde yıllık manganez ihracatı 2-3 bin ton civarındaki iken, İspanya'da ve Rusya'da manganez madenlerinin işletilmesiyle birlikte 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'ya bir ton bile cevher gönderilememekte, ayrıca manganez madenini işleyecek işletmelerin olmamasından dolayı, çıkarılan bu madenden devletin kendisi de istifade edememekteydi. Aynı yayına göre, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarından itibaren işletilen bir diğer maden olan zımpara madeninin işletmesi Aydın vilayetinde bulunmaktaydı. Madam Abot tarafından ihale yoluyla işletilen ve

⁶⁹⁶ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 13, "*Memalik-i Mahrusa-ı Şahannede Madencilik*", (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

⁶⁹⁷ Cuinet, a.g.e., s.44.

⁶⁹⁸ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 13 (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

⁶⁹⁹ Murphey, a.g.m., s. 15.

aynı zamanda yıllık 3-4 bin ton ihracatı yapılan bu madenin tonu, işletmenin ilk açıldığı dönemde 16-17 İngiliz lirasına satılırken, 1890'lı yıllar itibariyle yurt dışındaki fiyatların düşüklüğü sebebiyle en kaliteli olanı dahi, 6-7 İngiliz lirasından fazla etmemekteydi.⁷⁰⁰

Osmanlı'da bolca bulunan kurşun madeni de, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünya piyasalarında yaşanan dalgalanmalardan etkilenmiştir. Nitekim 1873'ten 1884'e kadarki dönemde geçen sürede Avrupa piyasasında kurşun fiyatı çok düşmüştür. Anılan tarihler arasında Amerika kaynaklı kurşunun Avrupa'ya yoğun bir şekilde ithali fiyatları % 50 oranında düşürmüştü, bundan dolayı Avrupa'da bile bazı işletmeler kapatılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti de Avrupa piyasalarında kurşun madenin de yaşanan bu fiyat dalgalanmalarından etkilenmiştir.⁷⁰¹

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortaları itibariyle üretilen bir diğer maden olan borasit madeni, Karesi vilayetindeki Sultançayırı mevkiinde bulunandan ibaret olup; Avrupa'ya yıllık 7-8 bin ton ihraç edilmekteydi. Borasit madenini ilk imtiyaz sahipleri çok kâr ile işlettiklerinden oldukça servet sahibi olmuşlardır. Çünkü borasit cevherinin tonu 30-35 liraya kadar satılmıştır. Yıllık ihracat miktarı 6000 tona kadar çıkan borasit madenin, sonraki dönemlerde Avustralya, Şili ve Peru gibi yerlerde keşf olunan yeni cevherler yüzünden tonu 8-11 liraya kadar düşmüştür. Borasit madeni özelinde bütün madenler için geçerli olan problemleri sıralayan Dersaadet Ekonomi Gazetesi, Osmanlı ülkesindeki borasit madeninin kalitesinin diğer ülkelerdekinden daha yüksek olduğunu vurgulamış, fakat yabancı piyasalardaki fiyat dalgalanmaları, devlet tarafından alınan vergiler, nakliye masraflarının yüksekliği gibi nedenlerden bu madenin üretimi düşmüş ve her geçen gün piyasalardaki rağbetini kaybetmiştir.⁷⁰²

Daha önce de değinildiği üzere imtiyaz sözleşmesini, şartları tutsa bile herkesin alamaması ve başvuruların da uzun bir süre sonuçlanmasını beklemesi sebebiyle maden işletme sayıları azalmıştır. Bu da maden ihracatının azalmasına sebep olmuştur. İhracatın azalması ile ilgili olarak Dersaadet Ekonomi Gazetesi'nin vermiş olduğu 1884 yılına ait İtalya ile yapılan ihracat-ithalat rakamları iyi bir örnektir. Gazeteye göre,

⁷⁰⁰ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 13, "Memalik-i Mahrusa-ı Şahanede Madencilik", (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

⁷⁰¹ Orman ve Maadin Mecmuası, Ağustos 1300, s. 56.

⁷⁰² Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 13, "Memalik-i Mahrusa-ı Şahanede Madencilik" (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarına doğru İtalya ile yapmış olduğu ticari ilişkilerde maden ihracatı 51.106.870 frank iken, aynı ülkeden yapılan maden ithalatı 184.518.534 franktır. Yine İtalya ile aynı dönemde yapılan toplam ihracat; 1.096.540.275 frank iken, toplam ithalat; 1.344.745.099 franktır.⁷⁰³ Dersaadet Ticaret Gazetesi'nin 1884 yılına ait verdiği bu rakamlarda, iki ülke arasındaki toplam ihracat-ithalat değerleri arasında büyük bir uçurum yokken, madencilik alanında ithalat ve ihracatta İtalya lehine büyük bir fark vardır. 1884 yılının, içerisinde Akdağ Maden işletmesinin de bulunduğu birçok devlet işletmesinin atıl halde olduğu bir zaman dilimine denk geliyor olması sanıyoruz ki aradaki bu uçurumu açıklayabilir.⁷⁰⁴

İngiltere, Belçika ve Almanya gibi memleketlere oranla Osmanlı'da yakacak fiyatlarının üç kat daha fazla olması ve bunun da maden cevherlerinden mamul eşya üretimini çok masraflı hale getirmesi Osmanlı Devleti'nin madencilik alanında Avrupa ile rekabet edememesinde önemli bir etken olmuştur.⁷⁰⁵

1.3 Maden İmtiyazlarının Suiistimali

Osmanlı Devleti, yüzyıllardan beri kendi kontrolü altında işletmekte olduğu madenleri modern işletmeler haline getiremediğinden yeni madenler arayıp bulmak ve yeni işletmeler kurmak yoluna gidememiştir. Bu nedenle, madencilik faaliyetlerinin gelişmesi için emanet usulüyle işletmekte olduğu madenlerin yapılarında değişikliğe giderek, imtiyaz usulüyle özel teşebbüse ihale etmiştir.⁷⁰⁶ Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelirlerin arttırılması amacıyla, yeraltı kaynaklarının geniş ölçüde işletilmesi için hiçbir ayırım yapmadan bütün tebaasına işletme hakkı vermeye başlamıştır. İlk başlarda, her dilekçe verene en az 10 yıl en fazla 25 yıl süreyle değişen imtiyazlar vermiş,⁷⁰⁷ yapılan mevzuat değişiklikleri ile bu süre 99 yıla kadar çıkarılmıştır. Devleti maden imtiyazını vermeye iten etkenler; mevcut kaynaklarını değerlendirmek, madenlerin boş ve atıl kalmamalarını temin etmek ve madenleri değerlendirmek olmuştur. Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin yapısı da değişmiş

⁷⁰³ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi S. 7 (13 Cemaziyelahir 1302-30 Mart 1885).

⁷⁰⁴ Bu dönemde Bereketli, Kozan, Keban, Akdağ, Kratova ve Samakocuk gibi maden-i hümayunların faaliyetleri durdurulmuştur. BOA. T.d. 736/17-18(4 Ca 1303-8 Şubat 1886).

⁷⁰⁵ Ramazan Balcı-İbrahim Sırma, Ticaret ve Ziraat Nezareti-Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri, İstanbul: İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s.31.

⁷⁰⁶ Şerife Yorulmaz, "Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. 1994, s.64.

⁷⁰⁷ Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları", s.300.

ve 20. yüzyılın başında imtiyaz usulüyle 99 yıllığına özel bir şahsa ihaleye verilmiştir.⁷⁰⁸

Madenlerin üretimini arttırma, devlete ekonomik katkı düşüncesiyle yaygınlaştırılmaya çalışılan maden sahalarıyla ilgili imtiyazlarda bazen farklı hesaplar dönebiliyordu. İltimas veya rüşvet yoluyla elde edilen imtiyaz fermanları, Osmanlı Devleti sınırları içinde maden işletmek veya fabrika açmak isteyen kişi ve şirketlere yüksek kâr ile devrediliyordu. 1860-1914 yılları arasında birçok spekülâtör, Osmanlı bürokrasisindeki ilişkileri sayesinde devlet madenlerini ve arazilerini herhangi bir yatırım yapmaksızın elden ele dolaştırmışlardır. İmtiyaz elde edip sonra başkalarına devretme işi kârlı bir alana dönüşmüş, kuruluş amacı maden imtiyazı alıp bunu satmak olan şirketler kurulmuştur. Bu alanda, devlet bürokrasisindeki özel ilişkilerini kullanarak imtiyaz almak için kime ne kadar rüşvet verileceğini bilen uzmanlar oluşmuştur. Bu işi yürüten kişilerin dışında kimseye imtiyaz verilmemiştir. Örneğin, Türkiye Madencilik Yatırım Şirketi, Trabzon dolaylarındaki bakır ve gümüşlü kurşun madenlerini işletme imtiyazını elde eden iki İstanbullu tüccara, 22.000 sterlin ödeyerek imtiyazı satın almıştır. Osmanlı Madencilik Şirketi de, İzmir yakınlarındaki bir madenin işletme imtiyazı için imtiyaz sahiplerine 40.000 sterlin ödemek zorunda kalmıştır. Akdeniz Buhar, Kömür ve Demir Şirketi, İzmir dolaylarında bir kömür damarı keşfeden ve İstanbul'daki ilişkileri sayesinde imtiyaz fermanını almayı başaran iki İzmirliye, 80.000 sterlin vererek imtiyazı satın almıştır. Sivas yakınlarında bulunan gümüşlü kurşun madenini işletme imtiyazını elde eden Alman şirketi ise, 51.600 sterlin karşılığında maden üzerindeki bütün haklarını Küçük Asya Madencilik Şirketi'ne devrettiği gibi, İngiliz şirketinin yedi yöneticisinden birini atamak hakkına da sahip olmuştur.⁷⁰⁹

Balıkesir yakınlarındaki borasit yatakları da imtiyaz konusunun suiistimaline başka bir örnek olarak gösterilebilir. Fransız, Des Mazures şirketi, aldığı maden imtiyazını, Borax Company adlı Fransız-İngiliz şirketine satmakta hiç gecikmemiştir. Aynı bölgede keşfedilen yeni yatakların imtiyazı Müşir Fuad Paşa'ya verilmiş, Paşa'da

⁷⁰⁸ BOA. ŞD. 548-29(29 Z 1328-1 Ocak 1911); BOA. İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)135-26 (10 M 1329-11 Ocak 1911); BOA. BEO. 3850-288690 (25 M 1329-26 Ocak 1911).

⁷⁰⁹ Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s.207.

bu imtiyazını 1889'da Viale ve Pradel isimli iki Fransız'a satmıştır. Bu kişiler yatakları işletmek için bir şirket kurmuşlardır. 1889 yılına kadar süren rekabet, boraks madenini işleten firmaların bir araya gelerek, ünlü Boraks Consolidated Ltd'i kurmalarıyla son bulmuştur.⁷¹⁰ Fransızlardan daha etkin olan İngilizlerin son dönemde Osmanlı ülkesindeki madencilik yatırımlarına bakıldığında, bir tekel oluşturdukları da görülmüştür. Örneğin Abbots Emery Eines Ltd. Jimpare Maden Şirketi, Aydın vilayetinde çıkan ve ortalama olarak yılda yirmi bin ton üretim yapan zımpara madeninin üçte ikisini başka bir İngiliz şirketi olan The Borax Cons. Ltd. Boraks Maden Şirketi'ne satmıştır. Adı geçen bu şirket de Türkiye'de çıkarılan boraks madenini tamamıyla tekeline almıştır.⁷¹¹

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, madencilik sektörünün fazla gelişmemiş olmasında en önemli etken, madencilik sektöründe üretim amaçlı işletmecilikten çok, yukarıda bahse konu olan imtiyaz hakkının el değiştirmesi örneklerinde olduğu gibi, kazanılmış maden haklarının ticaretinin tercih edilmesi olmuştur. Maden hakkını ele geçiren, bu hakkını tutturabildiği bir fiyatla başkasına devrediyor, devralan ise müsait bir zamanı bekleyip, kazandığı hakkı yine bir fiyat farkıyla bir üçüncü şahsa satıyordu. Bu suretle memlekette maden hakkını alıp satmak kârlı bir ticaret haline gelmiştir.⁷¹² Maden ruhsatı ticareti, devlet açısından da hazineye bir kazanç olarak görülmüştür. Devlet, hazırlanan nizamname ve diğer yasal değişikliklerle, bu faaliyetlerden daha fazla harç ve vergi kazanmak gayesiyle çeşitli düzenlemeler yapma yoluna bile gitmiştir. Çeşitli malî sıkıntılar içinde kıvranan Osmanlı Devleti, bu yüzden kazancını temin etmek ve garanti altına almak gayesiyle yeraltı zenginlikleri üzerinde yapılan bu imtiyaz satışlarındaki el değişikliğine pek ses çıkarmamıştır. Teknik ve ekonomik bir görüşten uzak olan bu usul de, birçok spekülasyonlar doğurmuştur.⁷¹³ Bu spekülasyonlar dışında kimseye imtiyaz verilmemiş, girişkenlikleri sayesinde imtiyaz elde edebileceklerini düşünen kişilerin kurdukları şirketler ise kurucuların bütün çabalarına rağmen, imtiyaz alamamaları sonucu birer birer iflas etmişlerdir.

⁷¹⁰ Türkiye'de Madencilik Tarihi ve MTA, Ankara: MTA Yayınları, 1985, s. 1-9.

⁷¹¹ Balcı-Sırma, a.g.e., s.36.

⁷¹² Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s.176.

⁷¹³ "Türkler ve Madencilik," s.12.

1.4 Teknolojik Yetersizlikler ve Uzman Eksikliği

15. ve 16. yüzyıllarda Almanlar tarafından Balkanlara taşınan maden teknolojisi sayesinde Osmanlı Devleti, dönemin Avrupa madencilik sektörüyle rekabet eder duruma gelmiştir. Maden çıkarma, ocak içindeki suların tahliyesi, mağaralar içindeki havalandırma sistemleri, ham madenin işlenmesi işlemleri ve su gücüyle çalışan çarkların çalışma yöntemleri Avrupa’da kullanılan teknolojinin gerisinde değildi.⁷¹⁴ Bu durumun muhafaza edilememesi neticesinde Osmanlı madencilik sektörü her geçen gün gerilemiştir. Osmanlı madenlerinde, yüzyıllar itibariyle genel üretim seviyesinin düşmesindeki sebeplerden biri de, teknolojik yeniliklerin yeterince uygulamaya konulamayışı olmuştur. 17. yüzyılın sonlarına kadar, dünyadaki maden üretim teknikleri hemen hemen aynı idi. Ancak, buhar makinesinin bulunması ve yaygın olarak kullanımıyla birlikte, Avrupa’da maden ocaklarındaki üretimde de önemli artış olmuştur. 19. yüzyıla geldiğimizde, Avrupa’da ciddi değişimler yaşanırken Osmanlı maden ocaklarındaki kullanılan teknolojiye pek bir değişim olmamıştır. Örneğin, Osmanlı madenlerinde ortalama derinlik 150-200 zirâ⁷¹⁵ (115-155 metre) iken, bu oran Avrupa’daki ocak derinlik ortalamasının ancak yarısına ulaşabiliyordu.⁷¹⁶ Gittikçe daha derinlere inme zorunluluğu, üretim maliyetlerinin göz önüne alınması mecburiyetini de getirmiştir. İşin sürdürülebilmesinin yararlı olup-olmadığı, üretim girdilerine göre belirleniyordu. Çoğu zaman derinlere inmenin maliyeti, üretim kârını sıfırlıyordu. Teknolojik imkânsızlıkların da etkisiyle çok derinlere inilememesi yüzünden, yüzeydeki cevherin bitmesi sebebiyle bazı maden-i hümayunlar kapanmıştır. Örneğin Akdağ Maden-i Hümayunu ile aynı vilayet sınırlarında yer alan Gümüşkan Maden-i Hümayunu’nda kullanılan teknolojinin yetersizliği ve buna bağlı olarak mağaralarda çok derinlere inilememesi nedeniyle üretim durmuş ve işletme daha sonra kapatılmıştır.⁷¹⁷

Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca madenleri sadece ordusuna silah ve cephaneye, hazinesine de sikke (para) sağlamayı amaçlayarak işletmiştir. Ülkede üretilen diğer

⁷¹⁴ Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, Türkler Ansiklopedisi, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2003, s.795.

⁷¹⁵ Bir zirâ’ yaklaşık olarak 75-90 santim arası gelmektedir. Devellioğlu, a.g.e., s. 1188.

⁷¹⁶ Murphey, a.g.m., s. 15.

⁷¹⁷ BOA. A.MKT.NZD 313-11/2(10 L 1276- 1 Mayıs 1860).

hammadelerin, ürüne dönüştürülerek daha fazla kârların elde edilmesini sağlamak gibi bir ekonomi düşüncesi de olmamıştır. Tersine, hammaddelerin serbestçe ihracını ve karşılığında sikke basacak altın ve gümüş ithalini her zaman yeğlemiştir. Tabii, ülke çıkarına ters düşen bu uygulamadan madencilik sektörü de nasibini almıştır.⁷¹⁸ Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı madenciliğinde büyük bir çözülme ve gerileme başlamıştır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren, Rumeli ve Anadolu bölgesinde yer alan ve daha önceki yıllarda üretim bakımından önem arz eden madenlerde düşüşler görülmüştür. Madenlerdeki üretim düşüşlerinin sebeplerine baktığımızda, ilk nedenler arasında, dünyadaki bütün madenler için geçerli olan tabii sebepleri görebiliyoruz. Tabii sebeplerle kastedilen, maden işletme bölgelerindeki maden cevherinin tükenmesi olayıdır. Üretimin ilk aşamasında rahat ulaşılabilen maden damarları, kolaylıkla çıkarabilmektedir. Ancak zamanla tabii olarak tükenen damarlar, üretimin düşmesine yol açmıştır. Maden ocaklarındaki üretimin düşüşü veya ocakların tamamen kapanması,⁷¹⁹ çıkarılan madenlerin kullanıldıkları sektörlerde önemli sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sıkıntının görüldüğü sektörlerin başında, ordu geliyordu. Özellikle de kurşun üretimindeki düşüşler, ordunun savaş gücünü etkileyen önemli faktörlerdendi. Mesela, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yaşanan krizinin en önemli sebeplerinden birisi, madenlerde artan üretim maliyetlerinin bakır ve kurşun gibi madenlerin üretiminde düşmelere yol açmış olmasıdır.⁷²⁰

Madenlerdeki üretimi etkileyen teknolojik yetersizlikler, işletmelerin en önemli bölümleri olan maden üretim tesislerinde kendini göstermiştir. Bu durum, maden üretimi için önemli tesislerinden olan kalhane ve izabe ocaklarında işlenen madenin çok fire vermesine sebep olmuştur. Kal ve izabe işlemleri esnasında cevherde %50'lere varan kayıpların en önemli sebebi, madenlerde kullanılan teknolojinin geriliğinden kaynaklanıyordu. Madenlerin eritilmede ve tasfiyesinde teknolojinin yetersizliği,

⁷¹⁸ Topkaya, a.g.m., s.174.

⁷¹⁹ 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Rumeli'sindeki gümüş madeni ocakları arasında ilk sıralarda kendine yer bulan Sidrekapsi Maden İşletmesi, 18. yüzyılın hemen başlarında yüklü meblağlar harcanarak yaklaşık on yıl süren bir modernizasyon programına tâbi tutulmuş olsa da madendeki üretimin masrafları karşılamadığı anlaşılmış ve daha sonra kapatılmıştır. (Altunbay, a.g.t. s. 299); yine 1776 yılında faaliyete geçen ve 1839 yılında *darphaneye masrafından başka faydası olmadığından* kapatılmak zorunda kalan Bozkır Madeni (Şafakçı, a.g.t., s. 38) bu konuda birer örnektir. 19. Yüzyılın ortalarında üretimi masrafları karşılamadığından kapatılan diğer maden işletmeleri; Biga sancağına bağlı Balya ve Onya Maden İşletmeleri, Keban Maden-i Hümayun İşletmesine Bağlı Perçemiş Madeni, İzmir eyaletinde Nif Madeni'dir. BOA. İ.DH.356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

⁷²⁰ Parry, a.g.m., s. 40-41.

gümüşte % 32, kurşunda % 12, bakırda % 40'lara varan randıman düşüklüğüne sebep olmuştur.⁷²¹ Tokat Kalhanesi örneğinde görüldüğü üzere dönemin teknolojisine göre yapılan modernizasyon beraberinde maliyeti yükseltse de, üretimin artmasını da sağlamıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Tokat Bakır Kalhanesi, 1.000 kadar işçi çalıştıran ve yıllık 5.000 ton çam kömürü kullanarak, 1.000 ton civarında bakır üreten bir tesis idi. Burası, 1830 yıllarına kadar oldukça eski metotlarla çalışan bir işletmeydi. 1835 tarihinde kalhaneyi ıslah etmek amacıyla faaliyete geçilmiştir. 1835'te kalhane nazırı İstanbul'a çağrılarak, bakırın saflık derecesini artıracak çareler görüşülmüştür. Bu çabalarla işletmenin kalitesi bir miktar artırılmış, ancak bu defa hem ücretlerin hem de kömür tüketiminin artması ve bilhassa kömür tedarikinin zorlaşması, yeni teknolojik yöntemlerin kullanılması gereğini ortaya çıkarmıştır.⁷²² Bu durum da maliyetlerin artmasına sebep olmuştur.

Maden mühendisi Eduare Coulant'ın *Menabi-i Ma'deniyemiz* adlı makalesinde belirttiği gibi, Osmanlı madenlerinde kullanılan teknoloji ve yüksek maliyetli üretimi Avrupa'nın işine gelmiştir. Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl itibariyle kendi topraklarından çıkarılan madenlerden istenilen verimi ve geliri elde edememiştir. Bu dönemde kurşun, bakır, demir ve krom gibi endüstri sanayisinde kullanılan birçok maden Avrupa'ya işlenmemiş olarak satılmıştır. Dönemin en önemli bakır üretim merkezlerinden olan Ergani ve Küre madenlerinden elde edilen ham bakır, Tokat Kalhanesi'nde biraz saflaştırılsa da yüksek sıcaklıklarda işlenerek levha veya tel haline getirilecek teknoloji bulunmuyordu. Tokat Kalhanesi'ndeki bu yetersizlik İstanbul'daki Tophane-i Amire veya Darphane-i Amire için de geçerliydi. Bundan dolayı üretilen külçe bakır, Avrupa'ya ucuz bir şekilde satılıyor ve işlenmiş şekilde, pahalı olarak Avrupa'dan satın alınmıştır. Avrupa fabrikaları, çok ucuza elde ettikleri bu madeni işledikten sonra çok büyük kârlarla Osmanlı'ya satılmıştır. Bu durum da Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak zarara uğratmıştır.⁷²³

Ereğli kömür madenleri ile ilgili yaptığı incelemelerde Osmanlı madenciliğinin içinde bulunduğu sorunları teknolojinin kullanılmamasına bağlayan Coulant, ülke

⁷²¹ Karal, Osmanlı Tarihi, C. VI, s.249.

⁷²² Genç, "17. ve 19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", s. 166.

⁷²³ Ercüment Balcı, "Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi E. Coulant'a Göre "Menabi-i Ma'deniyemiz"", Türk Dünyası Araştırmaları, S.145, 2003, s. 16.

zenginliğini ölçmeye yarayacak madenlerin başında linyit ve taş kömürünü sıralar ve Osmanlı'nın da batılı ülkeler gibi sanayileşmesi için bu madenlere yönelmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Coulant'a göre, kömür madeni yönünden zengin olan Osmanlı'nın, ülkesindeki bu madenlerden istenen verimi alamamasındaki en önemli etken teknolojiyi kullanamamasıdır. Buna göre, maden kuyusu ve mağaralarında derinlere inilmesi ve bu açılan yerlere dolacak suların boşaltılması, kuyuların havalandırılması ve maden cevherinin yeryüzüne çıkarılması için modern teknolojinin kullanılması zorunluydu.⁷²⁴ Bütün bu sayılanların temelinde maden işletmelerindeki teknolojinin yetersizliği çok bariz bir şekilde görülmekteydi. İşletmelerdeki kalhane ve izabe fırınlarının Avrupa maden teknolojisinin gerisinde olması hem maliyetleri arttırmış hem de üretimden istenilen verimin alınmasını engellemiştir.

Madencilik alanında yaşanan sorunların kaynağında teknolojik gerilikle birlikte, insan unsuru da önemli bir yer tutmaktaydı. Tanzimat sonrası madenciliğin geliştirilmesini konu alan raporlarda madencilik konusunda uzman mühendis ve bilgili memurların sektörde verimin artırılmasının önemi üzerinde durulmuştur.⁷²⁵ Çoğu zaman maden idaresinden sorumlu olan üst düzey kişilerin uygulamalarından dolayı madencilik sektörü zarara uğratılmıştır. Örneğin 1881 tarihli Konya vilayet salnamesinde maden işlerinden anlamayan ve yöneticilik kabiliyeti bulunmayan kişiler yüzünden Bulgardağı Maden-i Hümayunu'ndan devletin yeterince verim alamadığı belirtilmiştir.⁷²⁶ Ekim 1882 tarihli hazırlanan bir rapora göre maden ilminden anlayan mühendislerin yetiştirilememesi ve madenlere tahsis edilen sermayelerin tahsilatında yaşanan güçlükler, madencilik alanındaki insan unsurundan kaynaklı önemli sorunlar olarak ön plana çıkmıştır. Bazı sorunların aşılması için vasıflı maden mühendislerinin yetiştirilmesi ve ihale edilen madenlerin muamelelerinde karşılaşılan gecikmelerin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bunlara ilave olarak halkın madenlere olan ilgisini artırmaya yönelik tedbirler alınırca madencilik alanında büyük gelişmeler görülebileceği bu raporda dile getirilmiştir.⁷²⁷ Konunun uzmanı bilgili usta ve işçi bulmanın zorluğuna,

⁷²⁴ Aynı yer, s. 9-11.

⁷²⁵ BOA. İ.DH.356-23521/3(13 C 1272-20 Şubat 1856).

⁷²⁶ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s. 108.

⁷²⁷ Özkan Keskin, "Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.50.

çağdaş üretim tekniklerinin kullanılmaması eklenince çoğu işletmenin zarar etmesi kaçınılmaz olmuştur.⁷²⁸

19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti, özellikle madencilik alanında Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurmak için büyük çaba göstermiş, pek çok maden ocağının işletilmesinde Almanya'dan ve başka ülkelerden gelen uzmanlardan yararlanma yoluna gitmeye başlamıştır. Çoğunlukla Almanya'dan getirtilen Avrupalı bu uzmanlar, kendi ülkelerinde öğrendikleri madencilik tekniğini kullanmışlardır. Özellikle maden arama ve işletmelerdeki verimin artırılması için başta Almanya olmak üzere Lehistan ve Fransa'dan maden mühendisi getirtilmesi, Tanzimat döneminde, maden nizamnamelerinin yayınlanmasından sonra yoğunlaşmıştır.⁷²⁹ Osmanlı Devleti'nin yalıtılmış konumundan ötürü, madencilik sektöründeki sorun tek başına mühendislerin istihdamı ile çözülemeyeceğinden, istenilen sonuç elde edilememiş ve Osmanlı Devleti bu alanda giderek Avrupa madenciliğinin gerisinde kalmıştır.⁷³⁰

1.5 Yolların Yetersizliği ve Nakliye Sorunu

Son dönem Osmanlı madencilik sektörünün gelişememe sebeplerinin başında demiryollarının ikmal edilememiş olması ve buna bağlı nakliye fiyatlarının çok yüksek olması gösterilmiştir. Bu durum haliyle maden cevherlerinden mamul eşya üretimini de çok masraflı hale getirmiştir.⁷³¹ Osmanlı madencilik sektöründe maden nakliyesinde kullanılan yollar önemli bir sorun teşkil etmiştir. İster devlet tarafından işletilen isterse de özel sektöre ihale edilmiş maden ocaklarında, cevherin taşınacağı yollarda gereken düzeltmeler yapılmadan cevherin taşındığı, maden ocağının yakınında bulunan ormanların bilinçsiz bir şekilde tüketildiği, *bugün işimiz görülsün de sonra nasıl olursa olsun* düşüncesi madenlere zarar vermiştir. Bu sorunlar çözümediği sürece, ilerleyen zamanlarda birçok maden işletmesinde üretimin duracağı ve maden işletmelerinin atıl hale gelmesinin söz konusu olacağı ifade edilmiştir.⁷³²

⁷²⁸ Çadırcı, a.g.e., s.8-9.

⁷²⁹ BOA. A.MKT.MHM 377-33(16 Za 1283-22 Mart 1867).

⁷³⁰ L. Carl Brown, İmparatorluk Mirası, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 339.

⁷³¹ Balcı-Sırma, a.g.e., s.31.

⁷³² BOA. İ.DH.356-23521/4a(25 M 1273-25 Eylül 1856).

Maden işletmelerinin faaliyete geçmesinden önce yapılan ön hazırlık aşamasında, maden nakli için düzeltilmesi gereken yolların keşfi ve muayenesi üzerinde durulmuştur.⁷³³ Akdağ Maden-i Hümayunu'nda da içinde bulunduğu birçok işletmede çıkarılan bir maden olan simli kurşun, Osmanlı ülkesinde bol bulunan ve her geçen gün keşfedilen yeni maden alanlarıyla da üretimi yükselmekteydi. Buna rağmen, simli kurşun üretimi yapan işletmeler, ürettikleri madenleri yüksek masraflarla İstanbul'a nakletmekteydi.⁷³⁴ Ankara vilayetine 250 kilometre ve Samsun iskelesine 240 kilometre uzaklıkta bulunan Akdağ Maden-i Hümayunu'nun en baştan beri karşılaştığı sorun, nakliye vasıtalarının sınırlı ve yetersizliği olmuştur.⁷³⁵ Nakliye işinde kullanılan develer ve yük hayvanları saatte 2-3 kilometre yük taşıyabiliyor ve günde en fazla 20-30 kilometre yol alabiliyordu. Nakliye işinin bu şekilde eski usullerle yapılması oldukça meşakkatli ve masraflı oluyordu.⁷³⁶ Bundan dolayı Akdağ Maden bölgesi 19. yüzyılın sonlarına doğru da olsa demiryolu ağına entegre edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Akdağ ve Gümüşkan Maden-i Hümayunlarının bağlı bulunduğu Ankara vilayetinde demiryolu ağının genişletilmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır. 1890'lı yıllarda, *Yozgat ve Kangırı(Çankırı) gibi Ankara'ya baid(uzak) olan mahallerden Dersaadete nakl olunacak zahire*⁷³⁷ ve *maden misüllü mevad-ı asliye nakliyatı* için bir güzergâh belirleme çalışması başlatılmıştır.⁷³⁸ Anılan illerin en yakın demiryolu ağıyla birleştirilmesi için *Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi*⁷³⁹ mensubu memurlar, Konya, Kırşehir, Yozgat, Sungurlu, Çorum ve Çankırı bölgesini kapsayan geniş bir alanda

⁷³³ BOA. İ.DH.356-23521/3(13 C 1272-20 Şubat 1856).

⁷³⁴ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 12 (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885)

⁷³⁵ M. Paolo, "Akdağ Madeni Akkışla Karyesinde Simli Kurşun Madenleri Hakkında-1911", No:753, s.3-6.

⁷³⁶ Örneğin 1900'lü yıllarda hayvanlarla yapılan karayolu taşımacılığı, kilometre/ton başına demiryolu taşımacılığına göre 4 kat daha pahalıydı. A.D. Novıçev, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, İstanbul: Onur Yayınları, 1979, s. 13.

⁷³⁷ Özellikle 19. Yüzyılın sonlarından itibaren çiftçilik ve ziraatla uğraşan insanlar mallarını zamanında pazarlara yetiştiremediklerinden dert yanmışlardır. Devletten, buldukları yerlerdeki yolların ikmal ve inşası için gerekli önlemlerin alınmasını isteyenler içinde, Ankara-İstanbul arasında zahire taşımacılığı yapan nakliyeciler de bulunuyordu. Bu nakliyeciler ürünlerini zamanında İzmit'e ulaştırmadıklarını şikâyet ederek, mallarını daha hızlı taşımak için devletten yolların tamirini ve iyileştirilmesini istemişlerdir. Cabir Duysak, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları" Osmanlı'da Ulaşım, (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları, 2012, s.40. Bu talepler Ankara vilayetinde demiryolu ağının genişletilmesinde etkili olmuştur.

⁷³⁸ BOA. DH-MKT 80-46(24 Z 1310-9 Temmuz 1893).

⁷³⁹ 4 Ekim 1888'de Osmanlı Hükümeti ile Almanya arasında imzalanan bir sözleşme ile Almanlar tarafından kurulan şirket İzmit-Ankara hattının inşası ve işletilmesi sözleşmesinin imzalanmasından 5 ay sonra, İstanbul'da Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi adıyla kurulmuştur. 45 milyon franklık sermayeli şirkete, dönecek hatların her yanından, 20'er km'lik alanda maden arama ve ağaç kesme hakkı da

araştırmalar yapmışlardır.⁷⁴⁰ Yapılan çalışmalar neticesinde Ankara vilayetindeki Yozgat ve diğer iller Ankara-İzmit Demiryolu ağına dâhil olmuşlardır.⁷⁴¹

27 Kasım 1892’de tamamlanan ve doğrudan Akdağ bölgesinden geçmeyen İzmit-Ankara demiryolu hattının, Yozgat ve kendisine bağlı birkaç ilçesinden geçiyor olması sebebiyle bölgeye bazı kazanımları olmuştur. Fakat 19. yüzyılın son çeyreğine kadar aktif olarak üretim yapan Akdağ Maden-i Hümayunu’nun üretim kapasitesinin düştüğü ve üretimin yavaşladığı bir dönemde gerçekleşen bu demiryolu projesi, işletme için istenilen etkiyi oluşturamamıştır. Daha önce de değinildiği üzere Osmanlı ülkesindeki en kaliteli bakır Ergani Maden-i Hümayunu’nda üretilmekteydi. Fakat burası da diğer birçok maden-i hümayunlar gibi bazı sıkıntılar yaşamaktaydı. Yakıtın türü kadar temin edilen yakıtın nakli bunların başında gelmekteydi. Örneğin işletmenin ihtiyacı olan odunun uzak mesafeden tedariki ve çok fahiş masraflarla en yakın iskeleye kadar yapılan nakliye masrafı yüzünden bakırın yurtdışı pazarlarındaki tonu 1300-1400 franka kadar çıkabiliyordu.⁷⁴²

Nakliye masraflarının yüksekliği, Avrupa maden piyasasında işlem gören Osmanlı madenleri için aksi rekabet şartlarının oluşmasına sebep olmuştur. Nakliye masraflarının yüksekliğinde, nakil için kullanılan yolların bakımsız ve yetersiz olması büyük etken olmuş ve bu durum madencilik sektörü için aşılması gereken büyük bir sorun olarak ortada durmaktaydı. Tanzimat’tan sonraki dönemde devlet, yolların yapımına özellikle de demiryolu yapımına büyük önem vermiştir. Bu dönemde demiryolu yapımında yabancı devletlerin etkinliği ön plana çıkmıştır. 1856 yılında İngilizler tarafından imtiyazı alınarak işletmeye açılan Aydın-İzmir demiryolunun yapılması, işletilmesi ve yenilenmesi için gerekli mallar gümrük vergisi ödmeden

---

tanınmıştır. Murat Özyüksel, Osmanlı Alman ilişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Bağdat Demiryolları, İstanbul: Alba Yayınları, 1988, s.55-56.

⁷⁴⁰ BOA. DH-MKT 80-46(24 Z 1310-9 Temmuz 1893).

⁷⁴¹ Turgut Karaçoban “Yüzyıllık Çınarların İzinden: Selim Sırrı Paşa Ve İzmit- Ankara Demiryolu Serüveni”, Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014, s. 739-752.

⁷⁴² Bu dönemde dünya piyasalarında düşen bakır fiyatlarından Tokat Kalhanesi’nin etkilenmesi, gazetede bu rakamları doğrulamaktadır. Dünya pazarlarına hâkim olmak isteyen büyük firmalar arasındaki sert rekabet neticesinde, bakır piyasa fiyatı 1850-1870 arası dönemde %60 oranında düşmüş ve bir okta bakır 4 kuruş civarına gerilemiştir. Bu rakam, Ergani’deki cevher maliyeti ile Tokat’a kadar ulaştırma masrafları hariç olmak üzere, sadece Tokat’taki tasfiye maliyetine yakın bir fiyattı. Bu şartlarda faaliyetlerine daha fazla devam edemeyen Tokat Kalhanesi 1880’lerin sonunda kapatılmıştır. Genç, “17.-19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, s.168.

Türkiye'ye sokulmuştur. Şirket, demiryolu yapımı esnasında devlete ait toprakları, madenleri ve ormanları bedava kullanacaktır. Daha ilginç ise demiryolu işletmeye açıldıktan sonra, imtiyaz sahiplerinin hattın kırk beş kilometre çevresinde bulunan madenleri, az bir vergi vererek işletme hakkını elde etmesi olmuştur.⁷⁴³

1.6 Madenlerde Kullanılan Yakıtın Türü ve Temini

Osmanlı madenciliğinin en önemli sorunlarından biri de, maden işletmelerinde odun kömürünün kullanılması olmuştur. Kömür madenine göre oldukça düşük enerjiye sahip olan odun kömürünün madenlerde sürekli kullanılıyor olmasına rağmen, ormanların yenilenmemesiyle birlikte her geçen daha çok zarar görmesi, devletin ciddi bir ormancılık politikasının olmadığını göstermiştir.⁷⁴⁴ Yapılması gereken odun kömürünün yerine kömür madeninin kullanılmasıydı. Esasında Osmanlı coğrafyası kömür madeni rezervi yönüyle oldukça iyi durumdaydı. Osmanlı Devleti'nde kömür madeninin ilk olarak 18. yüzyılın ortalarına doğru Balkanlarda keşfedilmiştir.⁷⁴⁵ Aradan geçen bir asırlık zaman dilimi içerisinde maden işletmeleri için önemi her geçen gün artan bu maden, 19. yüzyılda Osmanlı ülkesinin birçok yerinde daha keşfedilmiş ise de, içlerinden sadece Ereğli kömür madeni ciddi manada işletilmekteydi. Dönemin ekonomi yayınlarda, buranın tek başına yeterli olamayacağı, devletin kömür madenini işletmesi hususuna daha ciddi bir şekilde eğilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Zira yılda 130.000 Osmanlı lirası, maden kömürünün ithalatı sebebiyle yabancı ülkelere gitmekteydi. Eğer, kendi maden kömürü madenlerimiz iyi bir şekilde işletilecek olsa, bu rakam ülke hazinesine kâr olarak kalacaktı.⁷⁴⁶

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren stratejik önemi artan kömür madeninin kullanımı sanayileşme ve kalkınmanın ölçüsü kabul edilmiştir. Kömür madeni sayesinde, buhar gücünü kullanan Avrupalı devletler, 1850'li yıllardan itibaren, gerçekleştirdikleri sanayileşme hamlesiyle fabrika, demiryolu ve elektrik üretimi gibi alanlarda çok ilerlemişlerdir. Avrupa ile belki de aynı dönemde sanayileşme hamlesine girişen Osmanlı Devleti, kömür madeni yönü ile zengin olmasına rağmen batılı

⁷⁴³ Kurmuş, a.g.e., s.100.

⁷⁴⁴ Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları", s.310.

⁷⁴⁵ Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.244.

⁷⁴⁶ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, S. 13 (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885)

devletlerin kat ettikleri ilerlemeyi gerçekleştirememiştir.⁷⁴⁷

Birçok maden işletmesinin etrafında bulunan ormanlar, yüzyıllardır bilgisizce ve düzensiz bir şekilde harcana harcana tükenme noktasına gelmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı Devleti de, madenlerde yakıt olarak odun kömürü kullanılması yüzünden ormanların zarar gördüğünü, bunun önüne geçilmesi için önlem alınması gerektiğini düşünmüş, bu husus üzerinde önemle durmuştur.⁷⁴⁸ Devleti bu konu üzerine yoğunlaştıran en önemli etken, tükenmekte olan ormanlardı. Maden ocaklarının civarındaki ormanların büyük bir kısmı bilinçsizce tüketilince, mecburen çok uzak yerlerden odun ve kömür naklini gerektirmiştir. Bu durum kal ve izabe ocaklarından gerekli yakıtın zamanında sağlanmasını güçleştirmiş, hem de taşıma ve imalat maliyetini yükseltmiştir.⁷⁴⁹

19. yüzyılın sonları itibariyle devlet tarafından işletilen madenler içerisinde rezerv oranı bakımından en yüksek orana sahip Ergani Maden İşletmeleri ile ilgili olarak, II. Abdülhamid'e sunulan raporda, Osmanlı madencilik sektörünün genel sorunları içerisinde ifade edilen yakıt sorunu üzerinde çokça durulmuştur. Esasında dile getirilen bu sorun bütün maden-i hümayunlar için de geçerliydi. Rapora göre; Ergani Madeni'nin üretimde odun kömürü kullanılması sebebiyle, madene on dört saatlik mesafeye varıncaya değin bütün ormanlar kesilmiş, neredeyse ormandan eser kalmamıştır. Bundandır ki, etrafta bulunan dağlar tamamen çıplaktı ve eğer acil bir çözüm bulunmazsa kalan filiz halindeki küçük ağaçların bile bütün bütün zarar görecektir. Aynı yerde yakıt olarak odun kömürünün kullanılmasının, hem ormanlara zarar verdiği hem de işletme maliyetlerinin yükselmesine neden olduğu belirtilmiştir.⁷⁵⁰ Raporu hazırlayan heyetin maden işletilmesinin zarardan kurtarılması için çözüm önerisi, yakıt olarak kesinlikle maden kömürünün kullanılması olmuştur. Ergani Madeni Hümayunu'nda odun kömürü yerine, madene on iki saatlik mesafede bulunan Palu kazasında keşfedilen maden kömürünün kullanılması, bir çıkış yolu olarak gösterilmiştir. Heyete göre; maden kömürünün kullanılması hem madene hem de

⁷⁴⁷ Balcı, "Türkiye Madenleri", s. 2.

⁷⁴⁸ Yorulmaz, a.g.t., s. 73.

⁷⁴⁹ Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.244.

⁷⁵⁰ Ergani'de üretilen bakırın yüz mil uzaktan gelen odun kömürünün nakline bağlı olarak üretildiği düşünülürse bu durumun adı geçen madenin maliyetini ne kadar yükselttiği anlaşılacaktır. Parry, a.g.m., s. 41.

madenin bulunduğu kasabaya çok fayda sağlayacak, bununla birlikte ormanların da zayı edilmekten kurtulacaktır. Üstelik maden kömürünün nehir yoluyla getirilmesi durumunda aradaki mesafenin daha da kılacağı, heyet tarafından pratik bir yol olarak gösterilmiştir.⁷⁵¹

Diğer maden-i hümayunlar için geçerli olan yakıt ile ilgili sorunlar Akdağ Maden-i Hümayunu için de geçerli olmuştur. İşletme için gerekli olan odunun temininde yaşanan zorluklar ve daha uzaktaki ormanların kullanılma zorunluluğu, madene getirilen kömürün zamlanmasına sebebiyet vermiş, bu da işletmede maliyetlerin artışıyla sonuçlanmıştır.⁷⁵² 19. yüzyılın sonu itibariyle maden işletmesi için ihtiyaç duyulan mahrukatin temini zorlaştığından, bu işte istihdam edilen işçilerin yevmiyesi 10-12 kuruş seviyesine kadar yükselmiştir.⁷⁵³ Özellikle yakıt sıkıntısı ile ilgili Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın 1796 tarihli Darphane-i Amire'ye gönderdiği bir yazıda, Keban Maden-i Hümayunu'nda her bir maden üretim fırınından 7 ile 15 okka arasında gümüş çıkarıldığı halde anılan tarihten itibaren bu oranın düştüğünü belirtmiştir. Vali, 3 ila 5 okkaya kadar düşen bu üretimin düşüş sebepleri arasında madencilerin taahhütlerini yerine getirmemesini göstermiştir. Devlet, işletmede kullanılan yakıt ve bu yakıtın temininden kaynaklı üretim maliyetlerinin artmasına rağmen madencilerin ürettiği gümüşe zam yapmamış, maliyetlerin yükselmesinden dolayı zarar eden madenciler de işletmeye taahhüt ettikleri miktarı vermemişlerdir. Kaynaklarda yakıtın, maliyetleri arttırmasının madencileri zarara soktuğu, bu madencilerden bazılarının kaçtıkları hatta bir ikisinin de intihar ettiği ifade edilmiştir.⁷⁵⁴

Bazı maden-i hümayunlarda yakıt tedariki üretim maliyetlerini arttırdığı gibi kapatılma gerekçesi de olabiliyordu. Konya Seydişehir dağlarında ağaç olmadığından kömür tedarikinde güçlük çekilmiş, nakliye masraflarının yüksekliği ve diğer nedenlerden dolayı Bozkır madeni belli bir süre kapatılmıştır.⁷⁵⁵ Bu örneklerde olduğu gibi, madenlerde üretimin düşmesine ve maden üretim maliyetlerinin artışına sebep olarak gösterilen yakıt ve bunun teminindeki güçlük birçok maden işletmesi için büyük

⁷⁵¹ Çadırcı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", s. 433-438.

⁷⁵² BOA. HH.THR 1253-7/4 (13 M 1274-3 Eylül 1857)

⁷⁵³ M. Paolo(Pavlo), "Akdağ Madeni Akkışla Karyesinde Simli Kurşun Madenleri Hakkında-1911", No:753, Ankara: MTA Yayınları, 1935, s.5.

⁷⁵⁴ Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s.244.

⁷⁵⁵ Şafakçı, a.g.t. s. 37-38.

bir sorun olmuştur. Yakıt olarak kullanılmakta olan odun kömürünün maden kömürüne göre kal ve izabe fırınlarında yeterli ısıyı sağlayamaması, maden işletmelerinde randımanı da düşürmüştür. Kal ve izabe işlemleri esnasında cevherde %30'a, bazen kullanılan teknolojinin yetersizliği ile beraber % 50'ye varan kayıpların yaşanmasına sebep olmuştur.⁷⁵⁶

1.7 Yabancı Sermayenin Etkinliği ve Yerli Sermayenin Yetersizliği

Genelde büyük başlangıç yatırımları gerektiren madencilik sektöründe, sermaye yetersizliği yeni madenlerin işletilmesi olanaklarını kısıtlamıştır.⁷⁵⁷ Nitekim arşiv belgelerinde Osmanlı Devleti'nde yeni keşfedilen ve işletilmekte olan madenlerin çoğunluğu, emaneten devlet tarafından işletilmekte olduğu, bu işletmelerden bazılarının gelirleri giderlerine karşılık gelmediğinden ve istenilen verim alınamadığından *ta'dil* edildiği belirtilmiştir. Önceden işletilmekte olan veya sonradan bulunan bazı madenlerin ise, sadece cevher oranının tespiti amacıyla örnek cevher numunelerinin alındığı, ancak işletme sermayesinin olmaması sebebiyle herhangi bir kazı yapılamadığı veya üretime geçilemediğinin üzerinde durulmuştur. Sermaye yetersizliği sebebiyle, bazı yerlerde bulunan devlet madenlerinin masrafları karşılanamamış, yeni açılması planlanan bazı maden işletmelerinde ciddi bir zemin araştırması yapılamamış ve maden yeryüzüne çıkarılamamıştır.⁷⁵⁸

19. yüzyılın sonlarına doğru basılmaya başlayan Dersaadet Ekonomi Gazetesine göre madenciliğin günden güne daha kötü olmasındaki başlıca sebep, ülkede büyük sermayelerin yokluğu ve *ticari ahvalin içerisinde bulunduğu kıtlık* olmuştur.⁷⁵⁹ Maden üretimi için gerekli olan yüksek miktardaki sermayenin uygun bir faiz ile karşılanmasında zorluklar yaşanmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru devlet, madencilik sektöründe yukarıda sıraladığımız bazı sorunları çözme konusunda adımlar attıysa da sermaye tedariki meselesini çözememiştir.⁷⁶⁰ Bundan ötürü sermaye sıkıntısı bütün maden işletmeleri için ciddi bir sorun olmuştur. Örneğin; Ergani madeni ile ilgili II.

⁷⁵⁶ Karal, Osmanlı Tarihi, C. VI, s.249.

⁷⁵⁷ Yorulmaz, a.g.t., s. 73.

⁷⁵⁸ BOA. İ.DH.356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

⁷⁵⁹ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi S. 12 (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

⁷⁶⁰ Balcı-Sırma, a.g.e., s.31.

Abdülhamid'e sunulan raporda değinildiği üzere, işletmenin yoğun olarak faaliyet gösterdiği ilk zamanlarda onlarca mağarada üretim yapılmakta iken, raporun kaleme alındığı 1880'li yıllarda bunların on beş tanesinin elli seneden beri âtil olduğu ve sadece üç tanesinin üretime devam ettiği belirtilmiştir. Oysaki raporu kaleme alanlara göre işletmecilere yeterince sermaye verilecek olunursa bir sene zarfında her bir mağaradaki üretim % 50 oranında arttırılabilecektir.⁷⁶¹ Zaten sermaye sorunu çözülsün bile, maden ocaklarının iskelelere uzak olması, nakliye zorlukları ve ağır şartlarda elde edilen sermaye ile iş görmeye çalışan yerli müteşebbisler, çok cüzi bir kârla iş görmeye mecbur kalmışlardır.⁷⁶² Madenlerin işletilmesinde başarılı olunamamasında, güçlü bir yerli sermayenin bulunmaması ve mevcut sermaye sahiplerinin bürokrasiden kaynaklanan hantallıktan dolayı ortaklık kurmaktan ziyade kendi sermayeleri ile iş yapmak istemeleri de etkili olmuştur.⁷⁶³

Madenlerin işletilme hakkının yanı sıra maden çıkarılması için gerekli olan nitelikli eleman ve araç gerecin Osmanlı Devleti'nde bulunmaması, yabancı sermayenin Osmanlı madencilik sektörüne girmesini kaçınılmaz bir hale getirmiştir.⁷⁶⁴ Yabancı devletler hemen hemen her tür madeni işletmek için imtiyaz almışlardır. Osmanlı vatandaşı Müslim ve gayrimüslimler de yabancı ortaklar edinerek maden işletme imtiyazı almışlardır. Osmanlı Devleti vatandaşlarının, bazı maden imtiyazlarını yabancılara terk etmeleri sonucu, imtiyaz sayısında düşüş olmuştur. 1878-1899 yılları arasında verilen imtiyazlara bakıldığında Osmanlı vatandaşlarının yerli ve yabancılarla müstakil veya ortaklaşa aldıkları maden imtiyazı sayısı 86 iken ilerleyen yıllarda bu sayı 72'ye düşmüştür. Bu zaman aralığında 14 maden imtiyazının yabancı ülke vatandaşlarına terk edildiği görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde son dönemde maden üretiminde sermaye mülkiyetine bakıldığında üretimin çoğunluğunun yabancı ve gayrimüslim sermayenin elinde olduğu görülmektedir. 1890-1911 yılları arasında

⁷⁶¹ Çadırcı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", s. 437.

⁷⁶² Balcı-Sırma, a.g.e., s.32.

⁷⁶³ Aynı eser, s.31.

⁷⁶⁴ Balcı, "Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi Ve İmtiyazlar", s. 33-34.

verilen maden çıkarma yetkileri toplam 270 kadar iken, bunun 102'sini Türk, 101'ini yabancı ve 67'sini de gayrimüslimler oluşturmaktaydı.⁷⁶⁵

Tablo 19. Osmanlı Devleti'nde Maden Üretiminde Müslim ve Gayrimüslimlerin Oranları⁷⁶⁶

Yıl	Müslüman	Gayrimüslim	Yabancı	Toplam
1902	42,7	7,25	50,05	100
1903	43,76	3,56	52,68	100
1904	38,49	1,85	59,66	100
1905	33,43	2,13	64,44	100
1906	45,84	1,32	52,84	100
1907	37,66	2,16	60,18	100
1908	22,79	12,29	64,92	100
1909	19,38	12,42	68,2	100
1910	19,05	11,46	68,49	99
1911	18,86	15,84	65,3	100

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere azınlık ve yabancıların maden üretimindeki oranları 1902 yılında % 57 iken 1911 yılında %81 düzeyine yükselmiştir. Bu tabloyu Osmanlı vatandaşı Müslümanların lehine değiştirme adına, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ekonomide millileşme çerçevesinde Türk vatandaşlarını destekleme politikası, madencilik alanında başarılı olamamıştır. Son dönemde Osmanlı madenciliği, büyük oranda yabancıların kontrolüne bırakılmıştır. İşletmelerde teknolojinin yetersizliği neticesinde işlenmek üzere Avrupa'ya ihraç edilen ucuz hammadde olan madenler, daha pahalı bir şekilde Osmanlı ülkesine girmiştir. Bu dönemde madencilik sektöründeki yabancı sermayenin kaynağı, Fransa, İngiltere ve Almanya olmuştur. 1914 yılında bu sektördeki Fransız sermayesi % 80, İngiliz sermayesi % 14 ve Alman sermayesi ise % 16 olmuştur. Fransız sermayesi özellikle kurşun, kömür, çinko ve manganez; İngiliz sermayesi krom ve boraks; Alman sermayesi ise krom ve kömür madenlerinde yoğunlaşmıştır.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Ahmet Kartalkanat, "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler Ve Madencilik Politikası", Jeoloji Mühendisliği Dergisi, S. 36, 1990, s. 69.

⁷⁶⁶ Ahmet Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları", Ankara: Sevinç Matbaası, 1969, s. 803-892.

⁷⁶⁷ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008, s.15; Nejat Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, (1861-1948)", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, S.63-4, s.184.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren madenlerde yabancı sermayenin etkinliği her geçen gün daha da artmıştır. Nitekim 1870-1911 yılları arasında dağıtılan toplam 282 maden imtiyazının ancak 102'si ve 1911 yılında toplam maden üretiminin sadece % 20'si Osmanlı vatandaşı olan Müslümanların elindeydi.⁷⁶⁸ 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ndeki tüm madenler üzerinde mülkiyet hakkının çoğunluğunu elinde tutan Batılı devletler, 1902-1903'de Osmanlı madenlerinin %51'ine sahipken, aynı devletlerin 1910-1911'de ulaştıkları oran %76 olmuştur.⁷⁶⁹

2. TANZİMAT SONRASI MADENCİLİK ALANINDA YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER

Tanzimat dönemiyle başlayan yenileşme hareketleri içinde, madencilik alanında düzenlemeler de yer almıştır. Bu konuda eski madencilik kanunnamelerinin yerini artık maden nizamnameleri almaya başlamıştır.⁷⁷⁰ Osmanlı Devleti'nin, Avrupa ülkelerindeki madencilikle ilgili gelişmeleri yakından takip etmesi nizamnamelerle başlayan bu değişimi hızlandırmıştır. Devlet adamlarının 1851 ve 1855 tarihlerinde katıldıkları yurtdışı sergilerinde, sergilenen sanayi mamulleri karşısındaki hayret ve hayranlıklarıyla, sanayide madenciliğin ne derecede önemli olduğunu görmeye başlamaları buna bir örnektir. Sanayi ve madenciliğin önemini kavramaya başlayan devlet, vakit geçirmeksizin, madencilğe işlerlik kazandıracak düzenlemeler yapmaya koyulmuş; bu maksatla eski usul kanunname yapmak yerine Avrupaî tarzda düzenlemeler yapılarak maden nizamnameleri için hazırlıklara girişmiştir.⁷⁷¹

2.1 Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş

Tanzimat öncesinde madenlerin devlet tarafından hazırlanan kanunnamelerle işletildiğine daha önce değinilmişti. Tanzimat döneminde ise son kez 1858 tarihinde bir kanunname çıkarılmıştı. Aslında çıkarılan bu kanunname de doğrudan madencilikle ilgili olmayıp genel arazi kanunnamesi idi. Bu kanunnamede madencilikle ilgili

⁷⁶⁸ Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, 1980, s. 232.

⁷⁶⁹ Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 51 S. 2, 2002, s.95.

⁷⁷⁰ Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, s.456.

⁷⁷¹ Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, s. 246.

hükümler 107. maddede toplanmıştır. Bu hükümlerde, araziler esas itibariyle arazi-i mirîye ve diğerleri (arazi-i memlûke, arazi-i metrûke, arazi-i mevat) olarak ayrılmıştır. Bu durumda madenler araziye bağımlı olduğundan mülkiyeti de arazi sahibine bırakılmıştır.⁷⁷² Devlete ait arazilerde altın, gümüş, demir, bakır, kömür, zımpara, tuz, güherçile, alçıtaşı ve diğer madenler, kimin elinde bulunursa bulunsun, devlete ait olduğundan araziyi işleyen şahısların hiçbir madeni kendine mülk edinmeye veya çıkan madenden hisse almaya hakkı yoktur.⁷⁷³ Ancak, ziraat yapılan arazilerde madenin işletilmesinin ziraata vereceği zarar madeni işletenlerce karşılanmıştır. Esas itibariyle mirî arazi kapsamına giren ancak umumun menfaatine tahsis olunmuş yollar, meydanlar, pazaryerleri ve mera gibi yerlerde, keşfedilen madenlerin 1/5'i devlete ait olup, kalan kısmı kâşifine bırakılmıştır.⁷⁷⁴ Tanzimat sonrası maden mevzuatında yapılan değişiklikler hakkında kısaca durarak, yürürlüğe giren yeni mevzuatın madencilik sektörüne katkıları konumuz açısından önemli olacaktır.

1861 Tarihli Maden Nizamnamesi: Hazırlanan bu arazi kanunnamesinde madenlerin işletme yöntemleri, mültezimlerin ve maden eminlerinin görev ve sorumlulukları, işçilerin durumları ve yakacak temini gibi pek çok konuya açıklık getirilmemiştir. Dolayısıyla devlet tarafından işletilen veya mültezimlere ihale edilen madenleri bütünüyle ve müstakil olarak ele alacak bir nizamnâmeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu eksiklikleri giderme adına 28 Mayıs 1861 tarihli irade ile ilk Maden Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Nizamname, beş bölüm ve elli dört maddeden oluşmaktadır. Bu nizamnamenin girişinde madenler iki sınıfa ayrılıyordu. Gerek yüzeyde gerekse yer altında bulunan madenler (altın, gümüş, kurşun, bakır, kalay, nikel, cıva, çinko, manganez, krom, kükürt, kobalt, zımpara, şap, maden kömürü ve kaya tuzu) *mevadd-ı madeniye*; daha çok bina ve benzeri yapılarda kullanılan madenler ise (mermer, çakmak ve alçı taşı, kireç, porselen toprağı, kum, kil, lüle ve taş çeşitleri) *mevadd-ı gayr-ı madeniye* olarak tanımlanmıştır.⁷⁷⁵ Nizamnamenin ilk on bir maddesi maden arama ve keşif çalışmalarını tarif ediyordu. Buna göre bir kişi sahip olduğu arazide izin ve ruhsat almaksızın maden araması yapabilecektir. Diğer taraftan mirî

⁷⁷² Keskin, a.g.t. s. 151.

⁷⁷³ Kazıcı, a.g.e., s.138.

⁷⁷⁴ Selçuk Trak, İktisat Tarihi, İstanbul: Bursa İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1973, s. 376.

⁷⁷⁵ Keskin, a.g.t., s.155.

arazi için ilgililerin devletten ruhsat alması hükme bağlanmıştır. Nizamname, Osmanlı tebaasından olanların tek başlarına veya ortaklık suretiyle imtiyaz alabilmelerine fırsat vermiştir. Bu ortaklıklara yabancılar hissedar olarak katılabilecektir.⁷⁷⁶ Bu değişiklikle, Osmanlı madencilik politikalarında ciddi bir dönüşüm meydana gelmiştir. Burada göze çarpan en önemli husus, dolaylı da olsa yabancılara ilk defa maden ihalelerine hissedar olarak katılabileme imkânını tanınması olmuştur. Bu nizamnamenin yayımlanmasından önce, devletin genel eğilimi yabancılara maden imtiyazı verilmemesi şeklinde olsa da, bazı özel iltimaslara nadiren de olsa rastlanabiliyordu.⁷⁷⁷ Fakat bunu Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlere verilen imtiyaz veya *hums nizamına* göre madende çalışan gayrimüslimlere tanınan işletme hakları ile karıştırmamak gerekiyordu. 1857 tarihli Maden-i Hümayun Meclisinin hazırlamış olduğu maden işletmeleri ile ilgili defterde, hums nizamına göre, üretilen madenin belli bir oranını (genelde beşte bir) devlete vermek şartıyla işletme hakkını alanlar içerisinde Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin isimleri de geçmekteydi. Örneğin, Sivas eyaletinde Çit ismiyle bilinen mevkideki gümüş madeni, maden çalışanlarından Paulo ve Nikola adındaki madencilere 2 seneliğine, Manastır vilayeti Pirlepe kazasında bulunan gümüş madeni ise yine maden çalışanlarından Petro, İstavri, Kusto, Nikola ve Marko adındaki Osmanlı vatandaşlarına 2 yıllığına ihale olunmuştur.⁷⁷⁸ Özetle 1861 tarihli ilk maden nizamnamesinden önce Osmanlı vatandaşı olmayan yabancılara verilen imtiyazlar çok nadir olup, bir takım boşluklardan yararlanarak imtiyaz elde edenler varsa da hakları, tazminatları devlet tarafından ödenerek maden imtiyazı geri alınmıştır.

1861 tarihli nizamname ile yabancı devlet vatandaşlarına verilen maden imtiyazları, Osmanlı Devleti'nde madencilik alanına büyük bir değişim getirmiştir. Nizamnameye göre Osmanlı vatandaşı olmayanlara verilen imtiyazlar, öncelikle bazı şartlara bağlanmıştır. İmtiyaz talep edenlerin vergileri ve olası tazminatı ödeyebilecek malî kudrette olduklarını ispat etmeleri ve ayrıca kefil göstermeleri gerekiyordu. Böylece, devletin alacakları garanti altına alınmak istenirken, aynı zamanda madencilikle ilgisi olmayanların ve hukukî boşluklardan yararlanarak devletten

⁷⁷⁶ K. Karakoç, "Osmanlı'dan Günümüze Maden Mevzuatı ve Bor Madenciliği", II. Uluslararası Bor Sempozyumu, Eskişehir: 2004, s. 18.

⁷⁷⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", 150. Yılında Tanzimat, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s.108.

⁷⁷⁸ BOA. İ.DH. 356-23521 (5 S 1273-5 Ekim 1856).

tazminat koparma peşinde olan bazı heveslilerin de önü alınmak istenmiştir.⁷⁷⁹ Çünkü bazı kişiler, imtiyazını aldıkları madeni işletmekten ziyade haklarını başkalarına devretmek yoluyla bir boşluktan istifade etmiş ve devletten fesih tazminatı koparmaya çalışmışlardır.⁷⁸⁰ Bu durum, 1861 tarihli nizamnamedeki en önemli boşluklardan birisi olmuştur. Nizamnamede dikkati çeken bir başka eksiklik ise, verilecek imtiyazların süresinin kesin olarak tespit edilmemesi olmuştur. Bu konuda maden üretimine talip olanlara *bir müddet-i münâsibe-i imtiyaziye ile* ruhsat verileceği belirtilerek süre sınırlaması yapılmadığı görülmüştür. Kesin bir şekilde belirtilmeyen bu sürenin genel olarak 5 ila 25 yıllık zaman aralığında değiştiği görülmüştür.⁷⁸¹ Kısaca 1861 yılında çıkarılan ilk maden nizamnamesi ile maden arama, maden üretimi, alınacak vergiler ve maden mühendislerinin vazifelerine yönelik hükümler bulunmakla birlikte bu nizamname, madencilik alanındaki ihtiyaçlara tam anlamıyla cevap verememiştir.⁷⁸²

1869 Tarihli Maden Nizamnamesi: 1867’de yabancıların Osmanlı coğrafyasında toprak almalarına izin verilmesinin de etkisiyle⁷⁸³ sekiz yıl uygulamada kalan 1861 Nizamnamesinde, değişikliğe gidilmiştir. Madencilik sektöründe ilk defa hazırlanan nizamnameden sonra, maden işletmeciliğinde kazanılan tecrübe ve fark edilen eksikliklerin giderilmesi için 1869’da yeni bir maden nizamnamesi hazırlanmıştır. 1810 Fransız Maden Kanunu esas alınarak kaleme alınan 1869 nizamnamesinin önceki nizamnameye göre daha kapsamlı olduğu, doksan maddeye çıkan hacmiyle kendini göstermektedir.⁷⁸⁴

Bu düzenlemede öncelikle madenlerin tanımı ve sınıflandırması yapılmış; 1861 Nizamnamesinde muğlak bir ifade ile geçiştirilen imtiyaz süresi 99 yıl olarak belirlemiştir. Böyle uzun bir sürenin belirlenmiş olmasının önemli sebepleri vardı. Bu nizamnameden önce tercih edilen ortalama on yıllık imtiyaz süresi Osmanlı madenciliğinin gelişmesinin önündeki engellerden biri olmuştur. Çünkü diğer ticarî

⁷⁷⁹ Keskin, a.g.t., s.160.

⁷⁸⁰ Charles Morawitz, Türkiye Maliyesi, Ankara: Maliye Tetkik Kurulu Yayınları,1978, s. 175.

⁷⁸¹ Keskin, a.g.t., s. 161.

⁷⁸² Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1970, s.92.

⁷⁸³ Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1985, s. 80.

⁷⁸⁴ Balcı, “Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar”, s.54.

faaliyetler ile mukayese edildiğinde madencilikten kısa vadede kazanç elde edilebilmesi mümkün değildi. Bazen uygun damarı bulabilmek için yıllarca kazı yapmak, yüksek miktarda yatırım yapmak ve beklemek gerekebiliyordu. Masraflarını bir an önce çıkarmak isteyen işletmeciler veya devlet tarafından işletilen maden-i hümayunlarda, mağaralarda alalacele kazılar yapılmakta ve maden tahrip edilmekteydi. Devlet tarafından işletilmesine rağmen Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin çok geniş bir alanda çok derinlere inilmeden yapılan kazılarla ortaya çıkan yüzlerce mağara olduğunu daha önce belirtmiştik. Madencilerin amacı kısa sürede geniş bir alanda bulunan madeni çok derinlere inmeden yüzeyden çıkarmaktı. Fakat bu durum, yüksek rezerve sahip olan maden alanlarından istifadeyi engelliyordu. Bu nedenle Bâb-ı Âli'nin imtiyaz süresini 99 yıla çıkarması gerçek maden yatırımcısının önünü açacak bir gelişme olmuştur. 1869 tarihli nizamnamedeki en önemli değişiklikler, yabancılara tek başlarına ve kendi adlarına ihalelere girebilmeleri, imtiyaz haklarını diğer mal ve eşyalar gibi başkalarına satılabilmeleri veya varislerine intikaline imkân tanımaları olmuştur. Bu değişiklikler Osmanlı Devleti'nde mülkiyet açısından önemli yenilikler gibi görünse de zamanla maden imtiyazını başkalarına devretme durumu suiistimal edilmiş ve bu bir sektör haline getirilmiştir.⁷⁸⁵ 1869 nizamnamesinin ortaya koyduğu en önemli yeniliklerden birisi de madenlerde işyeri ve işçi güvenliği konusunda ilk adımların atılmış olmasıdır.⁷⁸⁶

1887 Tarihli Maden Nizamnamesi: 1869 Nizamnamesi yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra ihale ve idare alanlarında yaşanan problemleri ortadan kaldırmak için, 1873 yılında bir komisyon kurulmuş, bu komisyonun uzun ve aralıklı çalışmalarının ardından 7 Eylül 1887 tarihinde Osmanlı Devleti'nin üçüncü maden nizamnamesi yürürlüğe konmuştur. Dokuz bölüm ve doksan iki maddeden oluşan bu nizamnameyle madenlerin tasnifi yapılmış, buna bağlı olarak madenlerin imtiyaz

⁷⁸⁵ Keskin, a.g.t., s. 163-164.

⁷⁸⁶ Bu nizamnameden sonra ilk defa madenlerin güvenliği ve sağlık koşulları üzerinde durularak, madenlerde bir doktor ve eczane bulundurulması zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca kazazede işçilerin ailelerine mahkemenin tayin edeceği tazminatın ödenmesi öngörülmüş, kazayı zamanında haber vermeyenlere veya teknik eksiklikten meydana gelen kazaların sorumlularına da para cezaları verileceği karara bağlanmıştır. Türkiye'de işçi sağlığını koruma, çalışma koşullarını, işçi ücretlerini, işçi işveren ilişkilerini düzenleme gibi pek çok konudaki girişimlerin ilk yazılı belgesi olan 1867 tarihinde yayınlanan ve Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak da bilinen Ereğli Kömür Maden-i Hümayunu İdaresi Nizamnamesi, sayılan maden güvenliği ile ilgili bu hususların 1869 Nizamnamesine girmesinde etkili olmuştur. Ülkekul, a.g.e., s.59; Varlık, a.g.m., s.919.

süreleri belirlenmiştir. Diğerlerine göre bu nizamnamede yapılan yeniliklerden biri maden imalatının devamlılığını sağlamak üzere üretimde kullanılan hayvan, her türlü araç gereç ve bir senelik levazımatın demirbaş kabul edilerek, bunların borç mukabili hacizlerine izin verilmemiştir. Ayrıca kendi arazilerinde devletten izin almadan maden arayabilen arazi sahiplerinin artık arayacakları madenin cinsini ve arazinin hudutlarını belirterek mahalli idareden onay almaları şartı getirilmiştir. Bu müracaat aynı zamanda madeni ilk bulanın iddiasını ispat etmesini sağladığı gibi, imtiyazı alan kişinin madeni bulana *Mucittik Hakkı* adı altında tazminat ödemesine de temel teşkil etmiştir. 1887 Nizamnamesi, mültezimlerin ödeyecekleri vergilere de artış getirdi. Bu nizamname 1901 ve 1905 yıllarında iki kez değişikliğe uğramıştır. 1887 Maden Nizamnamesinin özellikle *Taharri* bölümüne gelen itirazlar sonucu 1901’de bu kısım değiştirilmiştir. Şahıslara ait arazilerde, çevrede bulunan bina ve diğer yapılara zarar vermeyeceğinin anlaşılması halinde Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti’nin onayı ile keşif kazılarına başlanma zorunluluğu getirilmiştir.⁷⁸⁷

1906 Tarihli Maden Nizamnamesi: Osmanlı Devleti’nde maden mevzuatını ele alan ve köklü değişiklikler getiren son düzenleme 1906’da yapılmıştır. Özellikle yabancı maden mültezimlerinin talepleri sonucunda çalışmalarına başlanan 1906 Maden Nizamnamesi, hazırlık aşamasında bir dizi yabancı protestolarına ve elçiliklerle yapılan uzun görüşmelere sahne olmuştur. Tartışmaların ve uzun süren görüşmelerin temelinde, yabancı ülke temsilcilerinin arama çalışmaları sırasında yurt dışına ihraç edilmesine izin verilen numune miktarının artırılması isteği olmuştur. 1906 yılında hazırlanan maden mevzuatında daha önceki nizamnamede yer alan; madenlerin tasnifi, imtiyaz süreleri, yabancıların maden ihalelerine girebilmeleri, madeni keşfedene verilen mucitlik hakkı ve miktarı, madenin 1/5000 ölçekli haritasının imtiyaz talep edenlerce tanzim ettirilmesi ve ihalenin gazetelerde ilanı gibi hükümler aynen korunmuştur. Bu bölümde yapılan tek değişiklik imtiyaz için bürokratik işlemlerin bir yıl ile sınırlandırılması olmuştur. Yeni hüküm özellikle yabancı müteşebbislerin imtiyaz işlemlerinin uzun sürmesi yolundaki kronik şikâyetlerini ortadan kaldırmaya yönelik önemli bir adımdı.⁷⁸⁸

⁷⁸⁷ Keskin, a.g.t., s. 168.

⁷⁸⁸ Özkan Keskin, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, OTAM, 29/Bahar 2011, s.130.

Son nizamnamede en büyük değişiklik arama ruhsatlarının verililiş ve keşif bölümlerinde yapılmıştır. Arama ruhsatı verme yetkisi, daha önceki düzenlemelerde olduğu gibi 1906 tarihli maden nizamnamesinde de madenin bulunduğu vilayet valiliklerine bırakılmıştır. Ancak yeni nizamname ile arama ruhsatının uygun görülmemesi halinde mültezim veya maden şirketine Bâb-i Âli'ye müracaat etme hakkı tanınmıştır. Bu durumda tüm muameleler sekiz ayda tamamlanamazsa, vilayetin verdiği ruhsat geçerli olacaktır. Halkın ortak kullanımına ait yerlerde maden aranmaya yasaklamanın getirildiği bu nizamname ile maden araması yapılacak bölgede devlete ait binalar, dini müesseseler ve askerî yapılar bulunup, bunların kazıdan zarar görecekları anlaşılırsa ruhsat verilmeyecektir. Dikkat çeken bir başka hüküm ise imtiyaz sahibi olan kişiler arazi dâhilinde madencilik dışında başka bir üretim faaliyeti yürütemeyecektir. Böylece ağaç dikerek veya maden üretimi ile ilgisi olmayan binalar yapılmasına bağlı olarak olası mülkiyet iddiaları engellenmeye çalışılmıştır. Buna karşılık sahibi razı olmayan bir arazide maden aranmasına müsaade eden nizamname, maden keşfini teşvik etmekteydi.⁷⁸⁹ Osmanlı Devleti'nin bu son maden nizamnamesi daha önceki maden nizamnamelerinde yer alan birçok hükümü muhafaza etmiş, bunun yanında bazı teknik ve siyasi şartlarla birlikte madenlerin aranması konusuna açıklık getirmiştir.

2.2 Mevzuattaki Değişikliklerin Uygulamaya Yansımaları

19. yüzyılda, sanayi devrimi ile birlikte Avrupa ekonomisi güçlenmiş ve güçlü sanayiler birbirleri ile çekişir duruma gelmişlerdir. Dünya hammadde kaynakları büyük oranda paylaşılmış, Osmanlı Devleti topraklarında bulunabilecek kaynaklar, hem ulaşım kaynakları bakımından hem de gözetim ve siyasi üstünlük sağlamak konularında yararlı olabilecekleri düşüncesi ile önemsenmeye başlanmıştır. Nitekim bu dönemde, Almanlar ve İngilizler bakır ve bor, Fransızlar kurşun ve kömür, İtalyanlar kükürt ve kömür yatakları ile ilgilenmiş ve küçük işletmeler kurmuşlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında maden mevzuatında yapılan önemli değişikliklerle, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'nın açık bir pazarı haline geliş süreci arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Osmanlı madenlerine yönelik Avrupa'nın yoğun talebi ve önemli miktardaki doğrudan Batı yatırımları, yapılan yasal değişikliklerin temelindeki dış

⁷⁸⁹ Hüseyin Nail Kubalı, "Eski Mevzuatımız ve Maden Mülkiyeti", Ebu'l-ula Mardin'e Armağan, İstanbul: 1944, s.820-821.

faktörlerdir diyebiliriz. Dış faktörlerin de etkisiyle yapılan yasal düzenlemeler ve üretim yöntemlerinin büyük ölçüde değişmesi, üretimde büyük artışlara yol açtı.⁷⁹⁰ Ne var ki bu üretim artışının Osmanlı'nın lehine olduğunu söylemek biraz zordur. Esasında Tanzimat hareketi, Batı kapitalizminin Osmanlı toplumunun öz kaynaklarından çıkar sağlaması için elverişli bir ortam hazırlamıştır. Tanzimatçılar, Batı'nın kapitalist toprak ve ticaret düzeninin, Osmanlı toprak ve ticaret düzeninin yerini almasına fırsat verip, Osmanlı toplumundaki bütün iş kollarında dehşetli bir krizin yaşanmasına sebep olmuşlardır. Tanzimat'tan sonraki süreçte yaşanan bu krizde Osmanlı topraklarına yerleşen yabancı sermayenin, madenlere de el atması gecikmemiştir.⁷⁹¹

1858 yılında yayınlanan Arazi Kanunnamesi'nde, bulunan madenlerin devlete ait olduğu, madenlerin işletilmesi halinde arazi sahiplerinin uğradığı zararın karşılanacağı, madenler üzerinde kişilerin hak iddia edemeyeceği gibi hususlar hükme bağlanmış olmasına rağmen, 1861 yılında yayınlanan Maadin Nizamnamesi'nin getirdiği hükümler ve 1862 Paris Antlaşmasının taşıdığı ayrıcalıklar, Osmanlı madenlerini Batı sömürüsüne açmıştır.⁷⁹² Paris Antlaşmasından kısa süre sonra da 1867 tarihinde çıkarılan *Tebaayı Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun* ile yabancılara Türkiye'de gayrimenkul edinme ve tasarruf hakkı tanınmıştır.⁷⁹³ Bu önemli gelişme ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu dış borçlar ve kabul etmiş olduğu yabancı sermaye yatırımları devletin yarı sömürgeleşme sürecini daha da hızlandırmıştır. Osmanlı dış borçlarının harcandığı alanlar ve Osmanlı ülkesinde yabancı yatırımlarının özellikle demiryolları, fenerler, limanlar, kamu hizmetleri ve madenlere yapılmış olmaları Avrupa'nın mamul madde satma-ham madde ile yiyecek maddeleri satın alma sürecine hizmet edici nitelikte olmuştur.⁷⁹⁴

Madencilik alanına daha çok yabancı ve azınlık sermayesi egemen olduğundan, Osmanlı yönetiminin madencilik konusunda getirdiği yeni düzenlemeler yabancı sermayenin yararına olmuş, Osmanlı Devleti bu düzenlemelerle açık pazar haline getirilmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı sanayisindeki çözülmenin

⁷⁹⁰ Donald Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", TCTA, C.4. s. 914.

⁷⁹¹ Ali Sarıkoyuncu, "Emperyalizm ve Zonguldak Kömür Havzası" OTAM, S. 4, 1993, s.312.

⁷⁹² Kurmuş, a.g.e., s.205-206.

⁷⁹³ Cin, a.g.e., s. 80.

⁷⁹⁴ Ahmet Gündüz Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997, s. 112.

hızlanması, dış borçlar sonucunda kurulan Düyun-ı Umumiye ile Osmanlı maliyesinin Avrupa ülkelerinin tam denetimi altına girmesi beraberinde dışa bağımlılığı da getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin bir kısmını dış borç ödemeleri için bu kuruluşa bırakması ile yabancılar için kârlı yatırım olarak görülen ulaştırma, elektrik ve bankacılık sektörünün yanında madencilik de ciddi anlamda tercih edilmiştir.⁷⁹⁵ Bu dönemde Osmanlı topraklarında demiryolu yapımı ve yabancı sermayenin maden çıkarma sanayiine el atması 20. yüzyılın eşiğinde özel bir kazanmıştır.⁷⁹⁶

Yabancıların mülk edinimi üzerindeki kısıtlamaların azaltılması sonucu, 1900'e gelindiğinde Anadolu'daki tarım, ulaştırma ve madencilik gittikçe artan bir şekilde dünya ekonomisiyle bütünleşti.⁷⁹⁷ Madencilik ve ulaştırma alanında İngiliz ve Fransız şirketlerine göre geç kalan Almanya ise Anadolu ve Mezopotamya'nın zenginliklerine göz dikmiş ve bu amaç doğrultusunda Bağdat-Basra'ya kadar uzanacak demiryolu projesi ile Osmanlı ülkesindeki zenginliklerden yararlanmak istemiştir.⁷⁹⁸ Osmanlı madencilik mevzuatındaki değişikliklerin, uygulamada kimin çıkarlarına hizmet ettiği ile ilgili değerlendirmede bulunan C. Morawitz'e göre, 1900'lerin başı itibarıyla Osmanlı Devleti'nin yer altı madenleri hemen hemen el değmemiş vaziyette, oldukça zengin rezervler barındırıyordu ve hazırlanan bu maden nizamnameleri Avrupalıların çıkarlarına hizmet etmekteydi.⁷⁹⁹

2.3 Maadin-i Hümayun Meclislerinin Kurulması

Osmanlı madencilik sektöründeki en önemli sorunlardan biri de uzman yetersizliği idi. Madenlerle ilgili görevlilerin işlerini yaparken gerekli özeni göstermemeleri ve madenlerde çalışan işçilerin yeterli bilgiye sahip olmamaları verimsizliğin en önemli nedenlerindendi. Bu olumsuzluklar neticesinde bazı maden ocakları kapanmaya yüz tutmuştur. Söz konusu gidişatın önlenmesi için madenlerin iyi idare edilmesi ve işletilmesi gerekliydi. Maden ocaklarının kapatılması engellenerek,

⁷⁹⁵ Kezban Talak Eyüboğlu, "Almanya'nın Ekonomi Politikalarında Ortadoğu, (1890–1914)"(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, 2010, s.136

⁷⁹⁶ Novıçev, a.g.e., s. 10.

⁷⁹⁷ Quataert, "Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş", s. 20.

⁷⁹⁸ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, İstanbul: Alkım Yayınları, 2006, s. 109.

⁷⁹⁹ Morawitz, a.g.e, s. 361.

üretimin arttırılması yönünde girişimlerde bulunulmalıydı. Tanzimat'tan sonraki süreçte devlet kurumlarında yapılan düzenlemeler çerçevesinde madencilik sektörünün içinde bulunduğu bu olumsuz durumun da bir an önce düzeltilmesi gerektiği ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede yapılacak çalışmaların başında, maden ocaklarının Avrupa'da nasıl yönetildiğinin incelenmesi olmuştur. Avrupa'daki madencilik sektörünü yakından takip eden Osmanlı yöneticileri, Avrupa'daki maden ocaklarının Osmanlı Devleti'nden farklı olarak müstakil bir nezarete bağlı olarak örgütlendiklerini ve madenlerin *maden meclisi* adıyla bir meclis kurularak yönetildiklerini görmüşlerdir. Böylece iyi bir şekilde yönetilen Avrupa maden ocaklarının üretimi, teknolojinin de kullanılıyor olması sayesinde artış göstermekte, buna karşın Osmanlı Devleti'nde madencilik daha önce sayılan birçok nedenden ötürü geri kalmaktaydı.⁸⁰⁰

1840 yılı Mart ayı başından itibaren madenlerin Maliye hazinesi tarafından idare edileceği, yapılacak düzenlemelerle madenlerin Avrupa'daki örneklerine uygun olarak idare edileceği, gelir ve giderlerinin hazineye bağlanarak tahsis edileceğinden, dışarıdan bir müdahaleye maruz bırakılmaması fikri öne çıkmıştır. Bu çerçevede Darphane-i Amire içerisinde bir maden meclisi oluşturularak, yazışmaların Maliye Nezareti'nden Darphane'ye gönderilerek maden meclisine havale edilmesi ve konuların bu meclisin huzurunda görüşülerek karara bağlanması uygun görülmüştür. Burada alınan kararlar mazbata haline getirilerek, Maliye Nezareti'ne sunulacak ve bu meclise seçilecek kişiler, işe vâkıf olmaları nedeniyle, Darphane-i Amire çalışanları arasından seçilecek, maden işleri konusunda bilgisi olmayan kişilerin atanmasına izin verilmeyecekti.⁸⁰¹ Böylelikle Osmanlı madencilik sektöründe yapılacak reformlar, Avrupa'daki gibi bir kurul veya meclis eliyle yapılması gerektiğinden madenlerin bir düzene kavuşturulması, idari bir birimin varlığını gerekli kılmıştır. Böyle bir gereklilikten ötürü Maadin-i Hümayun Meclisi, madenlerin yeni bir usul çerçevesinde işletilmesi düşüncesiyle 1841 yılı Haziran ayında hazırlanan bir nizamname ile yürürlüğe girmiştir. Maadin-i Hümayun Meclisinin başlıca vazifesi, madenlerin iyi bir şekilde çalışmasını sağlayacak kuralları belirlemek ve buralarda faaliyetlerin en iyi şekilde sağlanarak üretim yollarını

⁸⁰⁰ Kulüp, a.g.t., s.16.

⁸⁰¹ Aynı yer.

araştırmaktı. Bu meclis, madencilik konularında tespit etmiş olduğu veya uygulamasında fayda gördüğü hususları padişaha arz edecekti.⁸⁰²

Bu çerçevede yapılması gerekli işler için Avrupa'daki madencilik ve madenlerin idaresiyle ilgili tecrübeli mühendislerin getirilmesi ve madencilik alanında yazılmış eserlerin tercüme ettirilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştü. Maden işletmelerinin ıslahı konusunda yabancı mühendislerin istihdamı ile ilgili olarak Maadin-i Hümayun Meclisi ile birlikte, Darphane-i Amire'de de bazı çalışmalara girişilmişti. Bu amaçla Viyana'dan getirilen maden mühendisi Pauliny ve bunun istihdam edeceği 13 adet madenciden yararlanma yoluna gidilmiştir.⁸⁰³ Adı geçen maden mühendisinin Akdağ Maden-i Hümayunu'nda yapmış olduğu çalışmalara ileride değinilecektir.

Bu meclis Osmanlı Devleti'ndeki madenlerin durumunu yerinde görmek amacıyla da bazı çalışmalar yapmıştır. Örneğin Meclis-i Âli Tanzimat'ın talebiyle Maadin-i Hümayun Meclisi 1857 tarihinde Anadolu ve Rumeli'deki madenleri incelemiş, bu bağlamda madencilik sektöründeki sorunlara değinmiş ve maden işletmelerinde yapılması gereken hususları belirten bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, anılan tarihte Osmanlı coğrafyasındaki işletilen veya terk edilmiş olan madenler hakkında da bilgiler verilmiş, faaliyette olan madenlerin işletme türlerine ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Bu raporda Akdağ Maden-i Hümayunu'nun devlet tarafından işletilen ve Hazine-i Hassa Nezaret-i Celilesi'ne bağlı işletmeler içinde olduğu ve gümüş, kurşun üretimi yapıldığı belirtilmiştir.⁸⁰⁴

Maadin-i Hümayun Meclisi'nin, devlet tarafından işletilen madenlerin sorunları ve diğer konular için işletmelerin bağlı bulunduğu sancak veya vilayetlerin yöneticileriyle diyalog halinde olmuştur. Nitekim 1841 tarihinde Bozok sancağından maden meclisine gönderilen yazıda, Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki işçilere yapılacak

⁸⁰² Erol Çatma, Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi Birinci Kitap(1840-1865), Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık, 2006, s. 115.

⁸⁰³ Kulüp, a.g.t., s.17.

⁸⁰⁴ BOA. İ.DH. 356-23521.

ödemeler, gönderilecek zahire, madenin ihtiyaç duyduğu malzeme ile gümüş ve kurşunun madencilerden alış fiyatları konusunda görüş sorulmuştur.⁸⁰⁵

Maden Meclisi 28 Nisan 1870 tarihinde lağvedilmiştir. Meclisin kaldırılmasıyla yerine kurulan Maadin Müdürlüğü de, 1877 yılında, Maden İdaresi'nin Orman İdaresiyle birleştirilmesi üzerine, bu müdürlüğe gerek kalmadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır.⁸⁰⁶

3. TANZİMAT SONRASI AKDAĞ MADEN-İ HÜMAYUNU

Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nde bütün devlet kurumlarında ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. 1839 yılında çıkarılan *Maden-i Hümayunu Şahane Hakkında İcrası Lazım Gelen Nizamnameye Dair Layiha*⁸⁰⁷ da devlet tarafından işletilen madenlerle ilgili yapılması gerekenler belirlenmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili düzenlemelerin de yer aldığı bu raporda, *nizam-ı atikin usul-ı cedideye tahvilinden* bahsedilmiştir. Bu yeni düzenlemeler, aşağıda detaylandırılacak olan *germiyet üzere imal ve hüsn-ü idare*, yani işletmeden yüksek verim almak amacına yönelik çalışmalar olmuştur.

Bu rapora göre uzun zamandır Ankara feriki olan kişiler tarafından yönetilen maden işletmesinin idari yapısında ciddi bir değişikliğe gidilerek, Darphane-i Amire'den atanan bir müdürle yönetilmesine karar verilmiştir. Bu yeni dönemde *usûl-i cedide ve nizâm-ı müstahsene* ile işletilecek olan Akdağ Maden-i Hümayunu'na bağlı kaza⁸⁰⁸ ve köylerin eski serbestiyetlerinin devam edeceği belirtilmiştir. Raporun yazıldığı 1839'dan itibaren, madenlerin masraf ve gelirleri, doğrudan darphaneye ait olacaktır. Rapora göre, *cevherdar* bir işletme olan Akdağ Maden-i Hümayunu'na atanan müdürlerden madencilerin haklarını korumaları ve madencileri maddi yönden sıkıntıda bırakmamaları istenmiştir. Eski dönemde madenciler için zahire ve erzak temin eden maden eminlerinin madencileri maddi yönden sıkıntıya soktuklarını belirten raporda,

⁸⁰⁵ BOA. İ.DH. 46-2291(6 N 1257-22 Ekim 1841)

⁸⁰⁶ Keskin, a.g.t., s. 46-48.

⁸⁰⁷ BOA. D.DRB.THR 679/1 (1254-1838).

⁸⁰⁸ Anılan layihada Akdağ Maden-i Hümayunu'na eskiden olduğu gibi hizmetle yükümlü kazalar; Emlak, Sorgun, Kızılkoca, Selmanlu-Süleymanlı, Boğazlıyan Akdağ ve Karahisar-ı Behramşah kazalarıydı. BOA. D.DRB.THR 679/16 (1254-1838).

yeni dönemde müdürlerden, bu tür durumların yaşanmaması özellikle talep edilmiştir. Böyle bir uyarıda bulunulmasının sebebi, madencilerin temel ihtiyaç maddelerini temin eden maden müdürlerinin, alınan bu maddeleri yüksek fiyatla madencilere satmaları gösterilmiştir. Maden emînleri tarafından üretim döneminin başında hesaplarına borç olarak yazılan bu tutarlar, madencileri zor durumda bırakmıştır. Borçların fazlalığı sebebiyle ödemede zorluk çeken madenciler, çıkan açıkları kapamak için borçlanmış ve bir türlü açıklarını kapatamamışlardır. Anılan raporda, yeni dönemde madencilerin ihtiyacı olan temel ihtiyaç maddelerinin, piyasa fiyatından üzerine sadece nakliye ücreti konularak satılması istenmiştir.⁸⁰⁹

Layihada üzerinde durulan diğer hususların başında, işletme yöneticileri olan maden müdürlerinin görev değişimleri sonrası yapılacaklar gelmekteydi. Müdürlerin görevden alınma veya başka yerlere atanma durumlarında, darphaneden gönderilecek bir kâtip aracılığıyla eski ve yeni müdürün bütün hesaplarının ayrı ayrı görüleceği ifade edilmiştir. Raporda işletmedeki önemli gider kalemlerinden olan izabe ve kal işlemleri için yakılan fırın masraflarından alınanların da kayıt altına alınması istenmiştir. Yine bundan önceki dönemlerde işletmeye yeni atanan maden müdürlerinin *esb baha*, *hediye baha*, *kudûmiyye* ve *ikramiye*⁸¹⁰ ve başka adlarla halktan para topladıklarının işitildiği, bundan sonraki dönemde bu adlar altında halktan hiçbir talepte bulunulmaması istenmiştir. Raporda bu tür şikâyetlerin önünü kesmek için maden müdürlerine yüksek maaşların verileceği belirtilerek, işletmede çalışanlara yapılacak bütün ödemelerin kaydedilmesi talep edilmiştir. Maden müdürlerinin yanı sıra madene bağlı kazalardaki muhtar, tahsildar gibi görevlilerin atanma ve yer değişiklikleri sırasında *hilat baha* ve benzeri adlarda fakir halktan akçe toplamamaları da vurgulanmıştır.⁸¹¹

Madene hizmetle yükümlü kazalardan toplanan *iane-i cihadiye akçesinin* miktarı ve tevziinin yazılması istenen raporda, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Tanzimat sonrası dönemde sıkıntıya sebep olacak olan vergilerin maden müdürleri tarafından

⁸⁰⁹ BOA. D.DRB.THR 679/16,1-2 (1254-1838).

⁸¹⁰ Tanzimat öncesi dönemde toplanan *esb baha*, *hediye baha*, *hilat baha*, *kudûmiyye*, *ikramiye* ve *iane-i cihadiye* gibi bu layihada geçen örfî vergiler Tanzimat'la birlikte kaldırılmıştır. Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, 2011, s. 337.

⁸¹¹ BOA. D.DRB.THR 679/16,1-2 (1254-1838).

toplanıp hazineye gönderileceği belirtilmiştir.⁸¹² Madencilerin vergi borçları ile ilgili kısımda da üzerinde durulduğu gibi, Mart 1839 tarihinden itibaren madencilerin de yükümlü tutuldukları *mukataat*, *iltizamat*, *timarat* ve *cizye* gibi bu vergiler düzenli ödenmediğinden ilerleyen dönemlerde büyük meblağlara ulaşmış, bu da maden işletmesinde üretimi ve düzeni olumsuz etkilemiştir.⁸¹³ Anılan layihanın sonunda belirtilen bu hususlara dikkat edilmesi ve yapılması istenenler konusunda devletin takipçi olacağı belirtilmiştir.⁸¹⁴

3.1 Germiyet Üzere Üretim

Maden cevherinin çıkarıldığı yerde yapılan ayrıştırma işleminde kullanılan fırınlardan en fazla verimle maden üretmek, çok önemliydi. Bu konuda Tanzimat'tan sonraki dönemde, üretimi arttırmak için farklı yöntemlere başvurulduğu görülmüştür. Özellikle 1838 yılından itibaren bütün madenlerde yeni düzenlemeler uygulanarak eski usul yönetimden *germiyet üzere imalat* ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.⁸¹⁵ Bundan dolayı cevher rezervinin yüksek olduğu bilinen maden-i hümayunlarda Tanzimat'la birlikte başlayan yeni düzenlemeler neticesinde, üretimi arttırma konusunda yoğun bir çalışmanın olduğu göze çarpıyordu. Yurtdışından getirilen maden mühendislerinin çalışmaları ve madenlerde üretimi arttırıcı tedbirlerin bu dönemde yoğunlaşmasından da bu anlaşılabilirliydi.⁸¹⁶ Birçok arşiv belgesinde karşımıza çıkan, Akdağ Maden-i Hümayunu gibi diğer devlet maden işletmeleri ile ilgili yapılmış çalışmalarda da⁸¹⁷ gördüğümüz *germiyet* kavramı, madencilik alanında üretimi arttırmaya yönelik çalışmaları anlamamızda yardımcı olacaktır. Germiyet kelimesi hararet, sıcaklık ve

⁸¹² BOA. D.DRB.THR 679/16,1-2 (1254-1838).

⁸¹³ BOA. A.MKT.MVL 114-58 (4 Ş 1276-25 Nisan 1860).

⁸¹⁴ Merkezden gönderilen emirde...*bu nizâm-ı müstahseneye aykırı hareket edenlerin derhal te'diblerine bakılması ya da merkeze bildirilmesi*...istenmiştir.BOA. D.DRB.THR 679/16,1-2 (1254-1838).

⁸¹⁵ BOA. D.DRB.THR 679/16 (1254-1838); BOA. DRB. d. 165.

⁸¹⁶ Hangi madene ait belirtilmeyen 1842 yılına ait bir belgede eski usul ve Avrupai usul arasındaki farkı görmek üzere fırınların çalıştırıldığı belirtilmekte. Buna göre yeni usul dediğimiz Avrupai tarzda *germiyet üzere* çalışan bir fırına 10.148 kıyye kömür harcanmış ve 9.038 kıyye cevher elde edilmiştir. Madencilerin eski usul ile işlediği bir fırında ise, 8.220 kıyye kömür karşılığı 4.620 kıyye cevher elde edilmiştir. Yani her kantar cevhere 78 kıyye kömür kullanılmıştır. Bu cevherlerden *germiyet üzere* yapılan imalatta 3.709 dirhem saf gümüşün 9 dirhemi su yoluyla, 347 dirhemi ise hava yoluyla ziyan olurken, eski usul üretim yapılan fırın hasılatında ise 1.895,5 dirhem saf gümüş elde edilmiş, bunun 49 dirhemi su yoluyla, 937,5 dirhemi hava yoluyla ziyan olmuştur. Kısaca eski usul ile çalışan madenciler, üretimde her bir fırın için 2.065 kıyye kömürü fazla kullanmalarına mukabil her bir fırında 4.418 kıyye cevher eksik imal etmişlerdir. Şafakçı, a.g.t., s. 48.

⁸¹⁷ Şafakçı, a.g.t., s. 48; Tızlak, a.g.t., s. 78.

ateşli çalışmaya karşılık gelmekle birlikte⁸¹⁸; çalışmamızdaki terimsel anlamı ile *germiyet üzere imalden* anlaşılması gereken; madende, özellikle de fırınlarda yapılan üretimde, en yüksek verimi almak için alınacak tedbirlerdir. Tanzimat sonrası yapılan düzenlemelerle madenin ne şekilde işletileceği konusunda ilgili, maden müdürüne gönderilen yazıda *maden-i hümayunun germiyet veçhiyle imali*⁸¹⁹ üzerinde durulmuş ve *umur-ı madene sekte* gelmemesi⁸²⁰ için germiyet üzere üretimin öneminden bahsedilmiştir.⁸²¹ Göreve atanan maden müdürlerine de bu hususta ayrıca tembihte bulunulmuştur. Örneğin Bozok mutasarrıflığı görevinde bulunan *Şakir Bey uygunsuzlukları malum ve müselleme olduğundan* azledilmiş yerine tayin edilen ve Bozok, Kayseri sancaklarıyla birlikte *uhdesine* Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da verildiği İshak Paşa, madende *germiyet üzere imal* yapması hususunda uyarılmıştır.⁸²² Ayrıca Akdağ Maden-i Hümayunu'nun bağlı bulunduğu Bozok sancağından tevcih edilen sermaye akçelerinin, *germiyet üzere* yüksek kapasite ile üretim yapmak üzere tahsis edildiği de belirtilmiştir.⁸²³

3.2 Akdağ Maden-i Hümayunu İşletmesindeki Sorunlar

3.2.1 Madencilerin İşletmede İş Bırakma Durumları

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda işletme düzenini olumsuz etkileyen hususların başında işçilerin zaman zaman çeşitli nedenlerde üretimi aksatmaları gelmekteydi. Madende istihdam edilenlerin *bidayet-i Tanzimattan* beri birikmiş vergi borçlarının, taksite bağlanmış olmasına rağmen, ödeyememeleri ve neticede işlerini bırakarak, madeni terk etmelerine neden olmuştur.⁸²⁴ 1860 yılı Ramazan ayında biriken vergi borçlarının ödenememesi üzerine, madene *bir miktar asker gönderilerek müterakim zimmetlerin tahsil ettirilmek* istenmesinden dolayı karışıklıklar çıkmış ve işletmede bir süre üretim durmuştur. Devlet, bu olay üzerine biriken vergi borçlarını, madende

⁸¹⁸ Devellioğlu, a.g.e., s. 287.

⁸¹⁹ BOA. İ.DH 46-2291(6 N 1257-22 Ekim 1841).

⁸²⁰ BOA. HH.THR 1253-16(9 Z 1276-29 Mayıs 1860).

⁸²¹ BOA. HH.d 801/5(11 L 1269-18 Temmuz 1853).

⁸²² HAT. 1627-31(29 Z 1255-4 Mart 1840).

⁸²³ BOA. C.DRB. 50-2456 (6 M.1259- 6 Şubat 1843); HH d 806/55 (1275-1858).

⁸²⁴ BOA. A.MKT.MVL 114-58 (4 Ş 1276-25 Nisan 1860).

istihdam olunan *teba-ı müslim ve gayrimüslimin hal ve tahammülerine göre* tahsili yoluna giderek, madende işlerin yoluna konulmasını sağlamıştır.⁸²⁵

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda madenciler, biriken borçlarından kaynaklanan sıkıntılardan dolayı, işletmede üretimi durdurup, mağaralarda iş bırakma eylemini bazı dönemlerde tekrarlamışlardır. Örneğin, 1860 tarihinde maden müdürü Halil Bey zamanında meydana gelen iş bırakma eylemleri, işçilerin, Gülek ve Kozan Dağı madenindeki işçilere yapılan günlük ödeme uygulamasını örnek göstererek kendilerine de yevmiye üzerinden ücret ödenmesi isteğinin ret edilmesi sonucu olmuştur. Maden idaresi tarafından işçilerin bu talebi; *yevmiye ile istihdamlarının usul ve nizama mugayir* olduğu bildirilerek kabul görmemiştir. Aynı belgede işçilerin bu talepleri reddedilse de, madenin imalatına *halel getirildiği* için maden müdüründen, çalışanları *uslub-u hikmetiyle, hüsn-ü istihdam* etmeleri ve amelelerin işlerini *asliyelerine irca için teşvikiat-ı lazıme* hususunda *cansiparane ve fedakarane* harekette kusur etmemesi istenmiştir.⁸²⁶ Osmanlı Devleti, madenlerdeki faaliyetin kesintisiz devamını, kural olarak benimsemiş ve bunun için gerekli her türlü tedbiri alma yoluna gitmiştir. Bunun da yegâne amacı, devlet için büyük bir önem arz eden madenlerdeki faaliyetlerin belirli bir düzen içerisinde, hiç aksatılmadan devamını sağlamaktır. Yaşanan bu iş bırakma eylemlerine rağmen, devlet, madenin devamlı olarak *hüsn-i nizam* üzere imal ve idaresi için gerekli titizliği göstermeye çalışmıştır.

3.2.2 İşletme Düzenini Bozan İşçiler

Maden işletmesindeki üretimi doğrudan etkileyen bir diğer önemli husus da, çalışanların kendi arasında veya yönetime karşı geliştirdikleri tutum olmuştur. Mesela; Akdağ Maden-i Hümayunu'nda bir yaralama olayına karışan amele ustasından İstanbulluoğlu⁸²⁷ İlya adında bir çalışanın madenin düzenini *ihlaline mucip harekette* bulunduğundan cezalandırılmıştır.⁸²⁸ Adı geçen şahısla ilgili Ankara valisine yazılan

⁸²⁵ İşletmede çalışan madencilerin...*cümlesi birden mağaralarını kapatıp ba'de-ma madencilik etmemek üzere şuraya buraya dağılmış ve imalat-i madeni külliye sekteye...uğramıştır.* BOA. HH.THR. 1253-16(9 Z 1276-29 Mayıs 1860).

⁸²⁶ BOA. HH.THR. 1253-17 (19 M 1277-7 Ağustos 1860).

⁸²⁷ İstanbulluoğlu, Akdağmadeni'nde gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bir mahallenin de adıdır. BOA. ML.VRD. CMH.d 1372/1 (17 C 1270-17 Mart 1854).

⁸²⁸ BOA. A.DVN. 91-63 (23 Za 1269-28 Ağustos 1853).

emirde, ilgili kişinin başkalarına örnek olacak şekilde *te'dibine lüzum görüldüğü* ve bu amaçla eyalet dâhilinde bulunan Seferihisar⁸²⁹ kazasına 6 ay müddetle sürgün edildiği bildirilmiştir.⁸³⁰ İstanbulluoğlu İlya'nın *te'dip ve terbiyesi* için Ankara eyaletindeki Seferihisar'a sürgün edilmesinin yanı sıra maden de bu olaydan dolayı bozulan düzenin *umur-ı yoluna konulması* hususu, Maden-i Hümayun Müdürlüğüne yazı ile bildirilmiştir.⁸³¹ 6 ay müddetle Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan uzaklaştırılarak sürgün edilen İstanbulluoğlu İlya'nın, cezasının bitmesine bir ay kala af edilmesine ve serbest bırakılmasına yönelik talebi,⁸³² eyalet valisi tarafından incelenmiştir.⁸³³ Yapılan değerlendirme sonunda adı geçen kişinin *hilaf-ı rızay-ı şahaneye* harekette bulunmamak şartıyla, af ve serbest bırakıldığı Akdağ Maden-i Hümayunu müdürü İsmail Bey'e bildirilmiştir.⁸³⁴

İstanbulluoğlu İlya'nın bu olaydan yaklaşık 6 yıl sonra yine madende huzursuzluk çıkardığı görülmüştür. İşletmede çalışan madencilerin maden bölgesinde yeni galeri(mağara)ler açmaları için çalışmalarını *maden-i merkumun nizamı kadimesinden* kabul edilmesine rağmen, İstanbulluoğlu İlya ve ona tabi olan bazı kişilerin *mağara küşadından sarf-ı nazar* ettikleri görülmüştür. Yapmaları gereken asli işlerini terk ederek *her nev'i rençberlik* ile meşgul olan bu grup, kendileri defalarca uyarılmalarına rağmen, maden işletmesinin *umur-ı imalatına bayağı sekteye* uğratmışlardır. Maden müdürü Ragıp Ağa'nın talebiyle İstanbulluoğlu İlya ve Hasan isimli şahısların, madende üretimin devamı için gerekli olan yeni mağaralar açmak konusundaki bu isteksizliklerinin, işletmenin düzenini daha fazla bozmasına meydan verilmemesi adına, Ankara eyaleti dâhilindeki bir yere belli bir süre ile sürgün edilmesinin uygun olacağı gündeme getirilmiştir.⁸³⁵

⁸²⁹ Ankara vilayetine bağlı olan Seferihisar ile Aydın vilayetine bağlı bulunan Seferihisar isimleri resmi yazışmalarda uzun süre karışıklığa sebep olmuştur. Çalışmamızı içine alan dönemde Seferihisar olarak anılan bu yer, 1914 tarihinden itibaren Sivrihisar olarak değiştirilmiştir. BOA. Dâhiliye, Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH) 88-102 (18 N 1332- 10 Ağustos 1914).

⁸³⁰ BOA. İ.MVL.258-9646(17 Ra 1269-29 Aralık 1852).

⁸³¹ BOA. HH.THR. 1253-1(7 R 1269-18 Ocak 1853).

⁸³² BOA. HH.d. 801/4 (21 N 1269-28 Haziran 1853).

⁸³³ BOA. İ.MVL. 282-11092/1-2-3(3 Za 1269-8 Ağustos 1853).

⁸³⁴ BOA. HH.d. 801/6(25 L 1269-1 Ağustos 1853).

⁸³⁵ BOA. HH.THR. 1253-1(7 R 1269-18 Ocak 1853).

Akdağ Maden-i Hümayunu madencilerinden Ömer, Hasan ve İstanbulluoğlu İlya'nın *daima madencileri tahrik ve ifsaddan hali olmadıkları* belirtilmekte ve bu defa madencilerin ödemeleri gereken vergilerin tahsili konusunda da zorluk çıkarmışlardır. Bu kişilerle birlikte diğer madencilerin de üretimi aksatmaları nedeniyle, maden zarara uğramıştır. Maden müdürüne göre, bu şahıslar *te'dip ve terbiye olunmadıkça*, diğer çalışanlar üzerinde yönetimin otorite kurması oldukça zor olacaktır. Adı geçen şahısların *hükümet-i mahalliye* tarafından mahkeme edilerek cezalandırılmaları gerektiği, bu olaydan dolayı madenin dağılan ve iş bırakan amelesinin en kısa zamanda *bittamamiye celp olunarak* imalata başlamaları gerektiği de, merkezden, Ankara mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁸³⁶

Madencileri *isyana teşvik eden* adı geçen şahıslar *mahallince haps ve tevkif* edilerek sürgüne tabi tutulmuşlardır. Nerelere sürgün edildiğini bulamadığımız bu kişilerin iki yıl sonra af edilerek, isyancılardan Ömer Efendi'nin *vatan-ı asliyesine* (neresi olduğu belirtilmemiş), İstanbulluoğlu İlya'nın da Yozgat'a nakline karar verildiği anlaşılmıştır.⁸³⁷ İstanbulluoğlu İlya'nın ve diğer sorun çıkarıcı madencilerin olaylarında olduğu gibi Akdağ Maden-i Hümayunu'nda, güvenlik nedenleriyle bazı dönemlerde farklı sebeplerden de olsa işletmenin düzeninde aksamalar olmuştur.

3.2.3 İşletme Çalışanlarının Başka Madenlere Gitmeleri

Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlardan beri aktif olarak çalışan Gümüşhane Maden İşletmelerinin, yeni işletmeye açılan maden-i hümayunların personel ihtiyacının giderilmesinde önemli bir yere sahip olduğuna ve Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin ilk faaliyete geçtiğinde istihdam ettiği personeli Gümüşhane madeninden temin ettiğine daha önce değinilmişti. Maden işletmeleri arasında ihtiyaç duyulan personelin transferi de diyeceğimiz bu durum, maden-i hümayunların bağlı bulunduğu Darphane-i Amire veya Hazine-i Hassa Nezareti tarafından merkezden yapılmaktaydı. Esasında sektörde sık görülen bir durum olan işçi ve usta transferi, özellikle yeni açılan veya verim artışının gözlemlendiği işletmeler için söz konusuydu.⁸³⁸ Bu şekilde bir maden

⁸³⁶ BOA. A.MKT.UM.409-43(19 Za 1276- 8 Haziran 1860).

⁸³⁷ BOA. A.MKT.MHM. 241-21(29 Ra 1279-24 Eylül 1862).

⁸³⁸ Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", s. 794.

işletmesi, ihtiyaç duyduğu personeli bağlı bulunduğu vilayet yoluyla merkeze arz ederdi. Adana vilayetinde ilk defa faaliyete geçtiğini gördüğümüz Cebel-i Kozan madeninde çalıştırılmak üzere teknik personele ihtiyaç duyulduğu görülmekteydi. Bu bölgedeki halkın *mağara ve maden hizmetleri* konusunda çok tecrübelerinin olmamasından dolayı ihtiyaç duyulan personel ve işletmede gerekli olan levazımatın tedariki konusunda buraya en yakın maden-i hümayun işletmeleri olan Akdağ, Bereketli ve Bulgardağı Maden-i Hümayun işletmelerinden yardım istenilmiştir. İşletmenin müdürü tarafından ilk etapta 80 nefer işçi ve *çağılıcı* amelesine ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Bu ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Cebel-i Kozan madeni müdürüne gerekli kolaylığın sağlanması, Akdağ ve diğer maden işletmelerinden, üzerlerine düşen sorumlulukların yerine getirilmesi istenmiştir.⁸³⁹

Bütün maden-i hümayun işletmeleri, yukarıdaki örnekte olduğu gibi müdürler vasıtasıyla, madende uygulanacak nizam ve çalışan personel konusunda, merkezle sürekli irtibat halinde idiler. İşletmelerde üretimin aksamaması için bu husus önemliydi. Cebel-i Kozan Maden-i Hümayunun faaliyete geçmesinden sonraki yıllarda yine çalıştırılmak üzere işçiye ihtiyaç duyulmuş fakat bu defa anılan madenin müdürü Şükrü Efendi izlenmesi gereken prosedüre aykırı olarak, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda çalışan usta ve ameleleri kendi madenine getirtmeye çalışmıştır.⁸⁴⁰ Şükrü Efendi'nin, Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki madencileri kendi işletmesine aldirmaya çalışması sıkıntıya sebep olmuş ve Akdağ Maden-i Hümayunu'nun imalatını sekteye uğrattığı için maden müdürü Halil Bey tarafından şikâyet konusu yapılmıştır. Yapılan inceleme sonunda Kozan Maden-i Hümayunu'un ihtiyacı olan 300-400 neferin kendisine daha yakın mesafede bulunan Bereketli ve Bulgardağı Maden-i Hümayunu'ndan sağlayabilecekleri, fakat bu kadar amelenin bu madenlerden gönderilmesinin de bu işletmelerdeki işleri aksatacağı belirtilmiştir. Neticede bütün maden işletmelerindeki üretimin aksamaması için ihtiyaç duyulan sayının bir kısmı, adı geçen işletmelerden karşılanmış, kalan 100-150 kadar işçi ise *bin neferden müteceviz amele bulunduğu tahkik kılınan* Akdağ Maden-i Hümayunu'ndan gönderilmesi istenmiştir. Gönderilecek

⁸³⁹ BOA. HH. THR-1253-61 (25 S 1275-4 Ekim 1858).

⁸⁴⁰ ...*hafi-i celi*(gizli-açık) *adamlar göndererek bazı teşvikat ile madencileri celb etmekte bulunduğu*...BOA. HH. THR 1253-13(2 S 1276-31 Ağustos 1859).

amelelerin *Hazine-i Hassa-i Şahane*'ye zimmeti olmayanlardan seçilmesi gerektiği de, ayrıca bildirilmiştir.⁸⁴¹

3.2.4 Maden Bölgesindeki Güvenlik Problemleri

Akdağ Maden-i Hümayunu'nun bulunduğu bölgede bazı dönemlerde asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Maden bölgesinin merkezinde yer alan Akdağ kazasında 1840'lı yıllarda, *ihtilal* olarak tanımlanan, fakat arşiv belgelerine göre tam olarak kimler tarafından, hangi sebeple çıkarıldığını tespit edemediğimiz bir karışıklığın çıktığı görülmüştür. Maden bölgesindeki merkezlerden biri olan Akdağ kazasında meydana gelen *ihtilalin tahkiki için* Miralay İbrahim Bey'in, yapacağı masraflar için 10 bin kuruş tahsis edilerek görevlendirilmiştir.⁸⁴² Meydana gelen karışıklığın yerel imkânlarla *def'inin mümkün olmadığı* anlaşılınca, kazanın bağlı bulunduğu Bozok sancağı ve yine kazaya en yakın yer olan Sivas eyaletinden askerler gönderilmiştir. Sivas eyaletinden Hamdi Paşa⁸⁴³ ve Bozok sancağından Osman Mazhar Paşa'ya bağlı bir redif taburunun Miralay İbrahim bey komutasında bölgeye sevk edilerek, karışıklığın giderilmiştir.⁸⁴⁴

Meydana gelen *fesad ve ihtilalin def'i için* görevlendirilen Osman Mazhar Paşa'nın *kapı halkı* ve 529 askerin 1841 senesinde, 14 Mart-13 Nisan tarihleri arasındaki harcamaları için, her askere 35 kuruş olmak üzere, 18515 kuruş, yine görevlilerin *tayinat* masrafı olarak 61364 kuruş tahsis edilmiştir.⁸⁴⁵ Meydana gelen bu olayın maden işletmesine ne derece ve nasıl bir etkisi olduğunu anlamamız mümkün olmamıştır.

Bu olaydan farklı olarak, doğrudan maden işletmesini hedef alan saldırılar da olmuştur. Akdağ maden bölgesinin jeolojisi hakkında en eski bilgileri veren Fransız arkeolog ve gezgin P. De Tchihatcheff, 19. yüzyılın ortalarında Anadolu'da yapmış olduğu arkeolojik amaçlı seyahati sırasında Akdağ Maden-i Hümayunu'nu ziyaretinde, işletmeyi hedef alan bir olayı anlatır. Doğrudan madeni ve madencileri hedef aldığı anlaşılan bu saldırı sonrasında işletmenin zarar gördüğünü, maden işletmesinde bazı

⁸⁴¹ BOA. HH.THR. 1253-14(22 Ca 1276-17 Aralık 1859).

⁸⁴² BOA. İ.DH. 31-1474 (06/Z /1256-29 Ocak 1841).

⁸⁴³ BOA. İ.DH. 38-1772/9(5 S 1257-29 Mart 1841).

⁸⁴⁴ BOA. İ.DH. 38-1772(19 S 1257-12 Nisan 1841).

⁸⁴⁵ BOA. Cevdet Tasnifi, Zaptiye (C.ZB) 80-3971(29 M 1259-1 Mart 1843); İ MVL. 49-935(2 Ra 1259-2 Nisan 1843).

ocaklarda üretimin olmadığını ve imalatın durduğunu aktaran arkeolog, bunun nedeni olarak 1852 yılında bir Kürt çetesinin bu ocaklara saldırmasını, bunun sonucunda da maden işletmesindeki bazı mağaralarda üretimin aksamasını gösterir.⁸⁴⁶

Fransız arkeoloğun vermiş olduğu bu bilgiyi arşiv belgelerinde doğrulama imkânı bulamasak da Keban ve Ergani Maden-i Hümayun işletmelerinde de bu tür Kürt çetelerinin baskınları olduğunu gösteren arşiv kayıtları mevcuttur. Yusuf Ziya Paşa'nın maden emniyeti döneminde Keban ve Ergani madenleri sınırları içerisinde bulunan yerler, bazı zamanlarda Kürt eşkıyaların saldırılarına maruz kalmıştır.⁸⁴⁷ 1862 yılında da Ergani Maden-i Hümayunu'nun Kürt çeteleri tarafından saldırıya uğramışlar ve bu olaydan sonra maden işletmesi yeni bir kalhane inşa etmek zorunda kalmıştır.⁸⁴⁸ Yine Maraş beylerbeyine gönderilen bir hükümde Elbistan'da yeni bulunan bakır madeni ile ilgili yapılacak işlemler cümlesinde Kürt ve Türkmen göçerlere önlem alınması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁴⁹ Arşiv belgelerinde geçen bu örnekler Fransız arkeoloğun vermiş olduğu bilgiyi de teyit etmektedir. Madenler, ekseriya ıssız yerlerde bulunduğu için ve çıkarılan değerli madenlerin para darlığı için kullanılması sebebiyle bazı dönemlerde eşkıya tecavüzüne maruz kalabiliyordu. Bu nedenle, amelinin vazifesine devamı madenlerin eşkıya saldırılarına maruz kalmaması ve muhafazası için, madenin bulunduğu yere göre, kimi yerlerde kudretli beyler veya civarda bulunan aşiretler, kimi yerlerde de madene en yakın eyaletin askerleri görevlendirilmiştir.⁸⁵⁰

Madenlerin idarecisi konumundaki emirlere, madenlerde gerekli yatırımları yapmaları ve işletmede üretimi arttırmak maksatlarına yönelik olarak devlet tarafından gönderilen sermaye akçeleri, olay çıkaran insanlar için cazip gelen hususlardan olmuştur. Dolayısıyla, maden bölgesinde meydana gelen güvenlik olaylarının sebeplerinden birisi de, işletmeye gönderilen sermaye akçeleridir. Yüksek orandaki bu sermaye akçeleri, işletme müdürünün konağında tutulmaktaydı. Bundan dolayı maden işletmesinde karışıklık çıkaranlar zaman zaman maden eminlerinin evlerine baskınlara

⁸⁴⁶ P. De Tchihatcheff, *Asie Mineure*, Paris: 1867, s. 350.

⁸⁴⁷ Yüksel, a.g.e., s. 17.

⁸⁴⁸ Özden Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Bağdat Yolu Güzergahında Madencilik" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2011, s.10.

⁸⁴⁹ Refik, a.g.e., s. 37.

⁸⁵⁰ Halil Sahillioğlu, "Darphane", TDV İslam Ansiklopedisi, C. VIII, 1993, s. 21.

kalkışılmıştır. Nitekim bunun benzeri bir olay da Akdağ Maden-i Hümayunu'nda, madencilere zarar vererek *ilka'-ı fesad* ile *umur-ı madenin tertibine ve hasılatına* zarar ve ziyana sebep olan *meçhul cevval bir takım eşhas* maden işletmesinin merkezi konumundaki Akdağ kazasında karışıklık çıkarmışlardır. Hatta içlerinden Rüstem adında biri, daha ileri giderek işletme müdürünün konağını basmış ve müdür vekili Abdülkerim Efendi'yi darp etmiştir. Daha sonra Rüstem *hempalarıyla beraber* madenin asayişini bozduklarından, cezalandırılmışlardır.⁸⁵¹ Yaşanan bu tip sorunlar maden işletmesinde üretimini de aksatmıştır.

3.2.5 Akdağ Maden Bölgesinde İstavrilerle İlgili Sorunlar

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında *Gizli Hristiyan* olarak adlandırılan topluluklar Balkanlarda (Manastır vilayeti Elbasan sancağı⁸⁵²) ve Girit, Kıbrıs, Rodos gibi ada şehirlerinde ortaya çıkmışlar ve çeşitli nedenlerden Hristiyanlık dinine geçmeye başlamışlardır. Tenassur olaylarının⁸⁵³ yaşandığı yerlerden biri de Akdağ Maden bölgesi olmuştur. Giriş kısmında değinilen ve işletmenin ilk faaliyete geçtiği dönemde Gümüşhane ve çevresinden getirilen, kendilerine İstavri denilen, ilk dönemlerde gizli olarak Hristiyanlık dinini yaşamış bir grup arasında Tanzimat'tan sonraki süreçte din değiştirme olayları baş göstermiştir. Yaşanan bu durum resmî belgelerde *İstavri Meselesi*⁸⁵⁴ olarak ifade edilmiş ve bu şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

⁸⁵¹ BOA. MVL.642-67 (19 L 1279-9 Nisan 1863).

⁸⁵² BOA. DH.ID 72-4 (6 Z 1330-16 Kasım 1912).

⁸⁵³ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ve Müslüman iken iman-ı asillerine döndüklerini söyleyen, Hristiyanlık dinine giren insanlar arasında yaşanan din değiştirme olaylarına verilen isim. Bu kişiler aslında daha önce Hristiyanlık dininde iken farklı tarihlerde, muhtemelen fakirlikten ve vergi vermekten kurtulmak için kendi inancını gizleyen kişilerdi. Buldukları yerlerde yaşayan Müslüman ahali bunların gerçek dinini bildikleri halde sesini çıkarmamışlardı. Bu gruplar, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde özellikle de Arnavutluk, Girit, Üsküp ve Trabzon civarında yaygındı. Bunlar Tanzimat Fermanı'nın vermiş olduğu güvenle yavaş yavaş Hristiyanlıklarını izhar etmeye başladılar. İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tenassur ve Din Değiştirme Olayları", Tanzimat'ın 150. Yılı Sempozyumu, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 481.

⁸⁵⁴ Hristiyanlıktan İslam'a 1790'lı yıllarda geçen bu insanlar, Trabzon'a bağlı Maçka kazası ve Gümüşhane'nin kuzeyinde bulunan Kurum, Yağlıdere, İstavri, Zigana, Santa köyleriyle Torul ve çevresinde yaşamışlardır. Resmî kayıtlarda Müslüman görünen ama gerçekte Hristiyan oldukları iddia edilen kişilere İstavri, Gizli Hristiyanlar, Klostiler veya Klosmeniler denilmiştir. Anılan yerlerde ve buralardan Anadolu'ya giden kişilerin Hristiyanlık dinine dönme olaylarına genel olarak bu ad verilmiştir. Aydın Özgören, "Millî Mücadele Dönemi'nde Trabzon Rum Metropolitliği'nin Faaliyetleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 75.

Açıktan hem kiliseye hem de camiye giderek hem Müslümanlığın ibadetlerini hem de Hristiyan ayinlerini gerçekleştirmeye çalışan bu işçilerle ilgili 1879-1880 tarihli nüfus sayımında alışık olunmayan ve beklenmedik bir durum ortaya çıkmıştır. İstavrililer, *kendilerini şimdiye kadar İslam suretinde geçindirmekte bulunmuş olup bu kere icra edilen tahrir-i nüfusta Hristiyan nüfusunda kaydedilmek istemişlerdir.*⁸⁵⁵ Tam da 93 Harbinin sonrasına rastgelen bu dönemde, böyle bir talepte bulunmalarında, bağlı buldukları dini önderlerinin etkisi olmuştur. Gümüşhane Rum metropoliti, İstavrilere, dinlerini değiştirdikleri takdirde Avrupalı devletlerin korumasını elde edeceklerini belirtmiştir.⁸⁵⁶ Cizye vergisinin yerine getirilen *bedel-i askerî (iane-i askerî)*⁸⁵⁷ vergisinin daha ağır olduğunu dile getiren metropolit, İstavrilere Hristiyan olduklarında mali bir kolaylık elde edeceklerine dair propagandalarda bulunmuştur. Bu telkinler, İstavrililerin ileri gelenleri arasında karşılık bulmuştur. Arşiv belgelerinde, metropolitin İstavrilere *ön ayak* olup, *Dersaadete giderek oradan emr-i hususi getirip kendilerini Hristiyan nüfusa kaydettireceğini söyleyerek iğfal eylemekte* olduğu üzerinde durulmuştur. Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinde yaşayan İstavrililer, 1881 yılından sonra, zaten gizlemedikleri Hristiyanlıklarını resmi olarak da açığa vurarak, devletten kendilerini Hristiyan olarak nüfus defterlerine kaydetmelerini istemişlerdir.⁸⁵⁸ İlk başlarda Müslüman nüfus defterlerine kayıtlı bu kişileri Hristiyan nüfus defterlerine naklettirmek isteyen Rum patrikhanesinin talebi, Tanzimat'tan sonra uygulamaya konulan kur'a mükellefiyetini suistimal ettikleri gerekçesiyle reddedilmiştir.⁸⁵⁹

*Elli sene önce Gümüşhane'den Akdağ Madeni'ne hicret etmiş olan İstavri kabilesinin*⁸⁶⁰ böyle bir tutum değişikliğine gitmesindeki sebep; *şimdiye kadar İslam*

⁸⁵⁵ BOA. Ş.D.1338-9/1(18 Ş 1300-24 Haziran 1883).

⁸⁵⁶ Türkan, a.g.m. s. 152.

⁸⁵⁷ Bedel-i askerî veya diğer ismiyle iane-i askerîye vergisi, yalnız askerlikle mükellef olanlardan değil, gayrimüslim erkek nüfusun geneline taksim edilerek alınmaktaydı. Kazalarda, mükelleflerin devlete ödemekte oldukları vergileri dikkate alınarak belirlenirken, köylerde, herkesin hal ve iktidarlarına göre bir taksimat yapılmıştır. Mesela, Bozok sancağı Yozgat kasabası, Teke mahallesi Ermeni halkının payına düşen 1855 senesi bedel-i askerî vergisi 5.488 kuruştur. Teke mahallesindeki en yüksek bedel 168 kuruş, en düşük ise 7 kuruştur. Aynı yerde en yüksek bedel verenin vergisi 190 kuruş, en düşük bedel ödeyenin ise vergisi 8 kuruştur. Aynı sancağa bağlı olan ve maden işletmesinin sınırları dâhilindeki Akdağ kazasına bağlı köylerden 1855 yılı bedelleri de köylülerin ekonomik güçlerine göre belirlenmiştir. Örneğin, Akdağ kazasına bağlı Netşa köyünde en yüksek bedel 220, en az 30 kuruş; Bebek karyesinde azami 160, asgari 20 kuruş; Kahveli'de en yüksek 150, en düşük 40 kuruş; Karayakup'ta ise en yüksek 158, en düşük 5 kuruş olarak hesaplanmıştı. Ufuk Gülsoy, a.g.e., s. 84-90.

⁸⁵⁸ BOA. Ş.D.1338-9/1(18 Ş 1300-24 Haziran 1883).

⁸⁵⁹ BOA. DH.MKT 1379-85(23 S 1304-21 Kasım 1886).

⁸⁶⁰ BOA. BEO. 4152-311377 (2 R 1331-11 Mart 1913).

*tanındıkları halde hizmet-i askeriyeden muaf tutulmak amacıyla Hristiyanlık iddiasında bulunmuş*⁸⁶¹ olmaları gösterilmiştir.⁸⁶² Arşiv belgelerinde, Gümüşhane'den Akdağmadeni'ne hicret eden İstavrilerin, Müslüman olarak tanındıkları halde, askerlik hizmetinden dolayı *Hristiyanlık iddiasında* buldukları hususu üzerinde durulması da bunu göstermekteydi.⁸⁶³

Devlet tarafından, o zamana kadar İstavrilerin ikili bir inanç sistemine sahip olduklarının bilinmesine rağmen, diğer din değiştirme olaylarının yaşandığı yerlerde olduğu gibi herhangi bir tedbir alınmamıştır. Esasında Akdağ Maden-i Hümayunu bölgesinde önceki dönemlerde ikili inanca sahip olanlar arasında ender de olsa tenassur olayları görülmüştür.⁸⁶⁴ Fakat 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bu olaylar da büyük bir artış olmuş ve iş ciddi boyutlara ulaşınca, Osmanlı Devleti konunun üzerine hassasiyetle eğilmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde, Anadolu dışındaki yerlerde meydana gelen tenassur olaylarının sonlandırılmasında istenilen sonuç elde edilememiş ve tenassur olayları durdurulamamıştır. Ancak Anadolu'nun ortasında Yozgat sancağının Akdağmadeni kazasında meydana gelen tenassur olayları, yaklaşık otuz beş yıllık (1880-1915) dönemde diğer bölgelere göre farklılık arz etmiştir. Akdağmadeni, Balkanlardaki bazı bölgeler ve ada şehirlerin tersine Müslüman oranının çok daha fazla olduğu bir yerdi. Bunun yanında Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan unsurların hamiliğini üstlenen ve irtidatları durumunda da hemen kendi safına çekmeye çalışan büyük devletlerin buradaki müdahaleleri diğer yerlere göre daha az olmuştur.⁸⁶⁵

Osmanlı bürokratları, Hristiyanlıklarını açıktan beyan eden İstavrilerin, 1880 yılından sonraki bu tutumları karşısında önce şaşırırsalar da sonra Akdağ maden bölgesindeki tenassur olaylarıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Yerel yöneticilere, Hristiyan olarak kaydedilmek istenen İstavri taifesinin bazı vergi ve yükümlülüklerden

⁸⁶¹ BOA. BEO. 4195-314614(10 Ş 1331-15 Haziran 1913); BOA. BEO. 4326-324419(26 M 1333-14 Aralık 1914).

⁸⁶² Akdağmadeni kazasında meydana gelen bu tenassur olayları Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde de yaşanabiliyordu. Akdağ'da İstavriler arasında yaşanan din değiştirme olaylarının yaşandığı tarihlerde Manastır vilayetine bağlı Elbasan sancağında da askerlik vazifesinden kurtulmak amacıyla kendilerini Hristiyan yazdıran kişilerin olduğunu görmekteyiz. BOA. DH.ID 72-4 (6 Z 1330-16 Kasım 1912).

⁸⁶³ BOA. Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK) 88-107 (29 L 1332-20 Eylül 1914).

⁸⁶⁴ ...*maden-i Hümayuna merbut Akdağ Kazası Rumkavak Köyü millet-i Rumdan Sarıbalıoğlu Yuvakim nam zimmi...* Müslüman olduktan sonra tekrar eski dinine dönmüştür. BOA. A.MKT 61-29(19 M 1263-7 Ocak 1847).

⁸⁶⁵ Türkan, a. g. m., s. 151.

kurtulmak için bu yolu tercih ettikleri ve bu iddiaları kabul görür ise vergi ve yükümlülüklerden kurtulmak isteyen başkalarının da aynı yola başvuracağı görüşü ile tekliflerinin reddedilmesi gerektiği söylenmiştir. Nüfus tahririnde yine Müslüman olarak kaydedilmeleri istenen İstavrilere inançları konusunda baskı uygulanmaması da istenmiştir.⁸⁶⁶

Sert tedbirler yerine daha kucaklayıcı olmaya çalışan Bâb-i Âli'nin bu tutumu, İstavrilere Hristiyanlığı seçmeleri konusunda telkinde bulunanların daha kolay netice almalarına yol açmıştır. Bu süreçte Akdağmadeni'nde Hristiyanlığı seçen İstavrilerin sayısı artmıştır. Hristiyanlık iddialarını kuvvetlendirerek sürdürenler yeni doğan çocuklarını ve ölenlerini nüfusa kaydettirmedikleri ve bazı yükümlülüklerinden kaçındıkları için karışıklıklara neden olmaya başlamışlardır. Bunu önlemek için nüfusa kaydedilmeleri hususunda bazı çalışmalar yapılmışsa da sonuç alınamamıştır. Akdağ kazası ile merkezi yönetim arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla İstavrileri bu tutumlarından vazgeçirmek amacıyla nüfus tahririnde Müslüman olarak yazılmaları için alınan tedbirler *eşhas-ı merkumenin İslam namıyla taharrilerine şiddetle muhalefet eylediklerinden dolayı* etkili olmamıştır.⁸⁶⁷ Daha sonraki yıllarda seferberlik münasebetiyle nüfus yazım işlemlerinde Müslüman olarak kayda icabet etmeyenlere asker firarisi nazarıyla bakılacağı belirtilmiş⁸⁶⁸ olmasına rağmen İstavriler bu tutumlarından vazgeçmemiştir. Yerel yöneticiler, topluluğun ileri gelenlerinden biri vasıtasıyla, bu taifeyi ayrı bir deftere kaydettirmiş ve defter yetkililere teslim edilmiştir. Akdağmadeni'ndeki İstavriler herhangi bir baskı ile karşılaşmadıkları için, zaman içinde ve giderek artan bir sayıda Hristiyanlığa geçme devam etmiş, bu iddialarını çocuklarına Hristiyan isimleri vererek, kızlarını Rum gençleri ile evlendirerek veya Rum kızlarından gelin alarak sürdürmüşlerdir.⁸⁶⁹ Bu faaliyetlerin sadece Hristiyan adetleri ile ibadet etmeye ve cenazelerini Hristiyan usullerine göre defnetmeyle sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. 15-20 yıl kadar süren bu durum, bazı idari güçlüklerin yaşanmasına neden olduğu için yerel idarecilerin kendi inisiyatifleri ile tedbir

⁸⁶⁶ Mehmet Bilgin, "Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.160.

⁸⁶⁷ BOA. BEO. 2660-199430(6 B 1323-6 Eylül 1905).

⁸⁶⁸ BOA. BEO. 4326-324419(26 M 1333-14 Aralık 1914); BOA. DH.İ.UM.EK 90-54/3 (28 M 1333-16 Aralık 1914).

⁸⁶⁹ BOA. BEO. 4326-324419(26 M 1333-14 Aralık 1914).

aramalarına da vesile olmuştur. Akdağmadeni'ndeki İstavrilere durumu, bölge vilayetlerinde *Anadolu Vilayât-i Şâhâne Umumi Müfettişliği* unvanı ile bir teftiş görevinde bulunan Yaver-i Ekrem Ahmet Şakir Paşa'nın da dikkatini çekmiş ve Paşa'nın bu konuda Bâb-i Âli ve çevre vilayet yöneticileri ile bir takım yazışmalar yapmasına sebep olmuştur. İki defa Akdağ Maden kazasını ziyaret eden Ahmet Şakir Paşa, gerek 1897 yılında vergilerin ihalesi meselesinin düzenlenmesi için geldiğinde de, gerekse de 1898 yılındaki ziyaretinde bir grup halkın ortaya çıkardığı din değiştirme meselesi ile ilgilenmiştir.⁸⁷⁰

Ahmet Şakir Paşa daha önce Gümüşhane'nin Torul kazasında da buna benzer olaylar gördüğünden Trabzon valisine bu konunun tahkikatını yapmasını istemiştir. Vali de verdiği cevap yazısında Torul kazasının *Kurum* diye tabir edilen mahallelerinde ve Kürtün nahiyesinin bazı köylerinde zamanında İslam'ı kabul etmişken şimdi papaz teşviklerine kapılarak irtidat etme düşüncesinde olanları işittiğini belirtmiştir.⁸⁷¹ Arşiv belgelerinde Rum Patrikhanesi'nin Akdağ Madeni'ndeki İstavrilere, Trabzon vilayetinde yaşayan ve *önceden beri İslam nam ve halde görünen eşhas gibi* muamele yapılmasını istemiştir.⁸⁷² Arşiv belgelerinde *Gümüşhane kazasıyla bazı kazalarda mevcut olan* İstavrilere, farklı bölgelerde yaşıyor olmalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde ortak bir sorun oluşturduklarını göstermekteydi.⁸⁷³

Yerinde yaptığı izlenimler neticesinde bir rapor hazırlayan Ahmet Şakir Paşa'nın bazı tespitleri olayın gerçekten çok ilginç yönlerini de açığa çıkarmıştır. Bunlardan birisi Akdağmadeni'nde bulunan İstavrilere, Gümüşhane Metropolitliği'ne bağlı olduğu ve metropolitin İstavrilere arasında bulunan Mahmut Efendi'ye, kendi adına bu topluluğu yönetmesi için vekâletname verdiği ve İslam dininde de ulemadan kabul edilen ve cemaatin İslami ibadet ve ayinlerini yönetebilecek bir eğitim derecesine sahip olan Mahmut Efendi, Gümüşhane Metropolitliği adına cemaatin Hristiyan dinine ait ayinlerini, evlilik ve cenaze törenlerini yönetmiştir. Gümüşhane Metropolitliği ve vekili tarafından İstavrilere, Hristiyanlığa geçerlerse Hristiyan dünyası tarafından kendilerine

⁸⁷⁰ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 126.

⁸⁷¹ Türkan, a.g.m., s.153.

⁸⁷² BOA. BEO. 4326-324419(26 M 1333-14 Aralık 1914).

⁸⁷³ BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube (DH.EUM.3.Şb) 8-62/1 (4 Za 1333-13 Eylül 1915).

sahip çıkılacağı ve himayeye kavuşacakları söylenmiştir. Ahmet Şakir Paşa'nın raporuna göre 1880- 1898 arasındaki süreçte Hristiyanlık eğilimleri gittikçe kuvvetlenen bu topluluğun Hristiyan defterine kaydedilmeleri için Fener Rum Patrikhanesi hem Osmanlı Devleti hem de yabancı devletler nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur. Ahmet Şakir Paşa, bu konunun büyük boyutlara ulaşmasında papaz ve misyonerlerin etkisi olduğu kadar *hamiyetsiz memurların* da rolünün olduğunu belirtmiştir. Meselenin halinde de tenassur olaylarına karışan kişileri bilgilendirecek hamiyetli memurların görevlendirilmesi ve İstavri çocuklarının doğru İslam akidesine göre yetiştirilmesi için okulların açılması hususu üzerinde durmuştur.⁸⁷⁴ Ahmet Şakir Paşa'nın önerisi kabul görmüş ve İstavrilerin din değiştirme konusundaki cahilliklerinin giderilmesi için *mektepler küşad* edilmesine karar verilmiştir. Okulların yanı sıra bu grubun irşad edilmesi için vaizlerin de görevlendirilmesi gerektiği Meclis-i Vükela tarafından kararlaştırılmıştır.⁸⁷⁵ Rum Patrikhanesinin, Akdağ Madeni'ndeki İstavrilerin nüfuza Müslüman olarak kaydedildiklerini ve okul çağındaki yaklaşık 900 İstavri çocuğun *İslam mekteplerine* gönderildikleri ile ilgili Bâb-ı Âli'ye yaptığı şikâyet başvurusundan bu konuda bazı çalışmaların yapıldığını anlıyoruz. Patriklik Bâb-ı Âli'ye verdiği dilekçede, İstavrilerin nüfuza Müslüman olarak yazılmaları ve çocuklarının okula gönderilme işlemlerinin zorla yapıldığını bildirmiştir.⁸⁷⁶

Akdağ Madeni'ndeki İstavrilerin nüfus tahririnde İslam isimleri yerine, Hristiyan olarak kayıt olma ısrarları⁸⁷⁷ üzerine yapılan tahkikatta bu işin, *İstavri reayasından Küpçüoğlu Mustafa, Şakir, Krilyosoğlu Temlüklü Efendi, Mahmut Efendi ve Kara Mustafaoğlu Hüseyin nam kimesneler* tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmıştır. Adı geçen bu kişilerin *bir kısım desiselerle 200 haneyi* geçkin İstavri grubunu 1879 senesinden beri tescil ettirmekten men eyledikleri belirtilmiştir. İstavriler içinde adı geçen bu kişilerin tutumlarından rahatsız olanlardan Karahisarlıoğlu Pandalaki'nin, sayılan bu kişileri şikâyet ettiği dilekçeden anladığımıza göre İstavrilerin tamamı tenassur olaylarına taraftar değillerdir.⁸⁷⁸ Neticede halkın nüfus tahririnde Müslüman yazılmamasını teşvik eden bu kişiler, İstavrili taifesi içinden alınıp Akdağ dışına

⁸⁷⁴ Karaca, a.g.e., s. 126-128.

⁸⁷⁵ BOA. DH.İ.UM.EK 90-54/1 (28 M 1333-16 Aralık 1914).

⁸⁷⁶ BOA. BEO. 1871-140270(16 Ra 1320-23 Haziran 1902).

⁸⁷⁷ BOA. BEO. 2959- 221853 (24 L 1324-11 Aralık 1906).

⁸⁷⁸ BOA. DH. MKT 677-26(29 Z 1320-29 Mart 1903).

sürülmüştür.⁸⁷⁹ Yozgat'taki yerel yöneticiler, almış oldukları bu tedbirle, içinde İstavrilere Hristiyanlık propagandası yapan Gümüşhane Metropolitinin vekili durumundaki Mahmut Efendi ve ailelerinin de bulunduğu bu kişileri, Çorum ve Yozgat'a gönderilmek üzere tutuklamışlardır. Çorum'a gönderilen ve belgelerde 5-6 aile olduğu anlaşılan bu aileler burada yapılan nüfus tahririnde Müslüman olarak kaydedilmişlerdir.⁸⁸⁰ Akdağ dışına gönderilen bu aileler daha sonra Bâb-ı Âli'den gelen emir üzerine serbest bırakılmışlardır. Gönderilenler içerisinde Yozgat'a gönderilen metropolit vekili Mahmut Efendi de Akdağ'a geri gelmiştir. Yerel yöneticiler ise tutucu davrandıkları için kınanmıştır. Patrikhane bu olayı, bu insanların zorla Müslüman edilmek istendiği şeklinde şikâyet mevzuu yapmıştır. Fakat ilginç olan bu kişilerin 1879-1880 senesindeki nüfus sayımına kadar Müslüman olduklarını iddia etmeleri ve hatta aralarından bazılarının köylerde imamlık görevinde bulunmalarıydı.⁸⁸¹

Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın başlarında da devam eden bu sorunun daha kapsamlı bir şekilde araştırılması⁸⁸² ve yerinde tespit edilmesini sağlamak amacıyla nüfus sayımı yaptırmış, sayım neticesinde Akdağ ve köylerinde bin beş yüz İstavri nüfusunun olduğu anlaşılmıştır.⁸⁸³ Bunların da *İslamiyetle, isimlerden başka hiçbir alakaları olmadığı* ve bundan dolayı İstavriyle ilgili yapılacak işlemlerde bunların *ism-i aslileri üzerinden tanzim ve itasından başka yapılacak bir muamele olmadığı*⁸⁸⁴ belirtilmiştir. Devlet, 1900'lerin başında bu topluluğu *ikişer hane olarak* buldukları *liva ve kazalar dâhilinde* muhtelif yerlere dağıtmaktan *başka çare görülmemekte olduğunu* belirterek, yaşadıkları yerlerden başka yerlere gönderme yolunu tercih etmiştir.⁸⁸⁵ Yozgat sınırlarında nereye, kimlerin gittiği bilgisine ulaşamamakla birlikte bu topluluğun bir kısmının göç etmiş, bir kısmının da buldukları bölgede yaşamaya devam etmiştir.

⁸⁷⁹ BOA. DH. MKT 452-62 (7 Z 1319-17 Mart 1902).

⁸⁸⁰ BOA. BEO. 2660-199430(6 B 1323-6 Eylül 1905).

⁸⁸¹ BOA. BEO. 2971-222812(15 Za 1324-31 Aralık 1906).

⁸⁸² İşletmenin bulunduğu bölgeye gönderilen yazıda...*Akdağ Kazasıyla bazı köylerinde meskûn İstavriyunların nüfus-u hakikisi neden ibaret bulunduğunu ve bunların eylevm hangi dine sâlik göründüklerinin incelenmesi istenmiştir.*BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube (DH.EUM.6.Şb) 4-35(4 Za 1333-13 Eylül 1915).

⁸⁸³ BOA. DH. EUM.3.Şb 8-62/1 (4 Za 1333-13 Eylül 1915).

⁸⁸⁴ BOA. DH.İ.UM.EK 85-13 (6 L 1338-23 Haziran 1920).

⁸⁸⁵ BOA. DH. EUM.3.Şb 8-62/2 (4 Za 1333-13 Eylül 1915).

İstavrilerin akibetlerinin ne olduğu tam olarak bilinmemekle beraber, Niğde Bulgardağı ve Bereketli Maden İşletmelerinde istihdam edilen işçilerin Gümüşhane, Akdağ ve havalisinden getirilen madenciler olup çoğunluğunun İstavri olduğu bilinmektedir. Arşiv belgelerinde Akdağ maden bölgesindeki bu madenci Rumların, Cumhuriyet sonrası dönemde Niğde'ye bağlı köylerdeki Rum muhacirlerle birlikte İstanbul'a sevk edildikleri belirtilmiştir.⁸⁸⁶ İstanbul'daki Akdağ Madeni'nden getirilen Rumların Lozan Antlaşması sonrası nüfus mübadelesi gereği Yunanistan'a göç ettirilmiştir.⁸⁸⁷

Maden işletmesinin faaliyete geçmesiyle birlikte Akdağ maden bölgesinde istihdam edilmeye başlanan İstavriler ve bunların 19. yüzyılın sonlarına doğru yaşadıkları sorunlar, çalışmamız açısından da bazı noktalarda önem taşımaktadır. Akdağ Maden işletmesinin faaliyete geçmesinden itibaren maden üretiminin her kademesinde çalışan işçilerin içerisinde azımsanmayacak sayıda İstavri olduğunu söyleyebiliriz. Belgelerde belirtildiğine göre *650 hane halkından* oluşan ve çoğunluğu *Gümüşhane'den nakledilmiş* olan İstavriler, ilk dönemlerde herhangi bir sıkıntı yaşamamışlardır.⁸⁸⁸ Yine arşiv belgelerinde ortaya konulduğu gibi Gümüşhane'den getirilen bu unsurların, ödemeleri gereken cizyeleri Gümüşhane sancağı cizyedarı tarafından tahsil edilmiştir.⁸⁸⁹ Cizye defterlerinde bunların bilgileri yer almaktadır. Baştan beri mensup oldukları milletleri(dinleri) bilinen bu unsurların durumları herhangi bir sorun teşkil etmezken neden 1880'li yıllardan itibaren bir problem olarak karşımıza çıkmıştır? Bu sorunun kesinlikle tek bir cevabı yoktur. Öncelikle 93 Harbinin hemen ertesinde meydana gelen bu olaylar, Osmanlı Devleti'ndeki diğer milletlerin ayaklanmaları ile de hemen hemen aynı dönemlere rastlamıştır. Meydana gelen bu *tenassur* olaylarının yaygınlaşmasında Avrupalı devletlerin ve kilisenin etkisinin olduğunu söylemek hiç de zorlama bir yorum olmayacaktır. Yine, 19. yüzyılın son döneminde Avrupalı seyyahların *Küçük Asyaya* düzenledikleri seyahatler çok masum görünmemekteydi. Gezdikleri bölgelerdeki Hristiyan unsurların kendilerine daha rahat açıldıkları bu seyyahlar, gezmiş oldukları bölgelerdeki gayrimüslimlerin sayılarını ve genel eğilimlerini kendi ülkelerine rapor

⁸⁸⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.) Yer Numarası: 272.11.18.86.

⁸⁸⁷ BCA. Yer Numarası: 109.724.18.

⁸⁸⁸ BOA. Ş.D. 1338-9/1 (18 Ş 1300-24 Haziran 1883).

⁸⁸⁹ BOA. C.DRB. 43-2142(8 L 1246-22 Mart 1831).

etmekteydiler.⁸⁹⁰ Son dönemde açılan azınlık okullarının sayılarının hızla artması ve bunların azınlık olaylarına etkisi olduğu imkân dâhilindedir. Kısaca değindiğimiz bu nedenlerin hepsi birer müstakil çalışmanın konusu olup kendi alanımıza doğrudan girmemektedir.

İstavrilerin, 1880’li yıllardan itibaren sıkıntı oluşturmaya başlamalarını, Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesi açısından değerlendirdiğimizde; maden işletmesinin, arşiv belgelerindeki tabirle *metruk* olduğu bir dönemde bu olayların yaşanıyor olması ilginçtir. Yine olayların yoğunlaştığı bu tarihten sonra madende üretimde neredeyse tamamen durmuştur. Osmanlı Devleti’nde madencilik alanında yaşanan sorunlarda değinildiği üzere, özelde Akdağ Maden işletmesi, genelde ise tüm maden işletmelerinin üretimlerinin düşmesi ve bir kısmının kapanmasının gündemde olduğu bir dönemde maden çalışanlarının da işletmeyi terk etmeleri olası bir durumdur.

3.2.6 Akdağ Maden-i Hümayunu İşletmesinin Âtıl Hale Gelmesi

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarında müdürlük usulüyle bir devlet görevlisi tarafından veya imtiyaz yoluyla özel bir şahsa vererek, 1880’li yıllarda Akdağ maden işletmesinde duran üretimi tekrar canlandırılmak istemiştir. Fakat madenin ıslahı için görevlendirilen mühendislerin ve yerel yöneticilerin gözlemleri madenin durumunun hiç iç açıcı olmadığını gözler önüne sermekteydi. Osmanlı ülkesinde madencilik alanında yaşanan sorunların özelde Bozok sancağındaki Akdağ Maden-i Hümayunu’nda yaşandığını gözlemleyen dönemin seyyahları, madenlerin ilkel koşullardaki durumu ve ulaşımdan kaynaklı sıkıntılarının yanı sıra madenlerin ilkel yöntemlerle çıkartılması ve yakıt olarak ağaçların kullanılması sonucu ormanların bitme aşamasına geldiği üzerinde durmuşlardır. Osmanlı madenlerinin genel sorunu olan yakıt sorunun çözülmemesi durumunda işletmelerin kapanabileceği belirtilmiştir. Bu gezginlerden Barkley, özelde Akdağ, genelde bütün madenler için yerel yöneticilerin madenler konusundaki ilgisizliğini anlatırken, seyahat güzergâhında bulunan Ankara ve çevresinde yaşayanlardan dinlediği bir olayı kitabında nakleder. Seyyah yerini tam olarak

⁸⁹⁰ Osmanlı coğrafyasında gezen seyyahların hangi maksatlarla seyahat ettikleri üzerine bkz. Tuncer Baykara, “Seyyahlar(Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin Haber Alma Görevlisi mi? Gözlemler Düşünceler”, Türk Yurdu, S. 310, 2013, s. 32-44.

belirtmediği Ankara çevresindeki bir yerde halkın siyah yumuşak kayalar bulduklarını, az miktarda tahta ile karıştırıldığında yanan ve kokusu kötü olan bu kayanın vilayet merkezine gönderildiğini fakat devlet görevlilerinin konuya ilgi göstermediklerini anlatmaktadır.⁸⁹¹ Aynı seyyah Akdağ maden bölgesi hakkında şunları söylemektedir: Yakın zamana kadar gümüş madeni yataklarıyla ünlenmiş olan bu bölgedeki işletmenin, kendisinin gezdiği dönemde çalışmadığını, maden işletmesine kömürün getirildiği ormandan elli mil öteye kadar tüm kerestelerin bittiğini, bu yüzden madenlerin çalışması için yakıtı ihtiyaç duyulmaktadır. Seyyah ayrıca köyde maden kuyularından çıkarılmış, yığınlar halinde cüruflar olduğundan ve bu toprak cüruflarının taşınmasının da çok pahalıya geldiğinden bahseder. Devamında bu madende yakıt olarak ormanlardaki ağaçların kullanıldığını, bu ormanlarında artık yetmediğini ve kapatılan madenin yakınlarda kömür bulunmadığı sürece tekrar açılmasının zor olacağını belirtir.⁸⁹²

Seyyah Vital Cuinet tarafından hazırlanan ve 1880-1892 yılları arası dönemde Anadolu coğrafyasının sosyo-ekonomik durumu hakkında istatistiki bilgiler de içeren *La Turquie d'Asie'da* Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin devlet tarafından işletilen ve gümüş karışımı kurşunun çıkarıldığı bir maden olduğu yazılmıştır. Bu eserde maden işletmesinin kapanma gerekçeleri sıralanırken; maden cevherinin mağaralardan zor çıkarılması ve taşıma maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle üretilen madenin, dünya piyasalarındaki gümüşün değerinin de düşmesiyle işletme masraflarını karşılayamadığı için, zamanla atıl hale geldiği üzerinde durulmuştur.⁸⁹³

Gümüş madeninin dünya piyasalarında ucuz olmasına rağmen Osmanlı'da yüksek olması Akdağ Maden-i Hümayunu örneğinde olduğu gibi işletmelerin zarar etmesine sebep olmuştur. Esasında 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'ndeki birçok gümüş madeninin kapanmasında etkili olan faktörlerin başında bahsi geçen bu konuya bağlı olan dünya piyasalarında gümüş fiyatındaki sert düşüşler olmuştur. Dönemin ekonomi gazeteleri de bu konu üzerinde durarak (Amerika) Kaliforniya'da

---

⁸⁹¹ Barkley, a.g.e., s. 99.

⁸⁹² Barkley, a.g.e., s.105.

⁸⁹³ Cuinet, a.g.e., s.44.

çok külliyyetli simli kurşun madenlerinin keşfinin bütün Avrupa'yı etkilediği gibi Osmanlı Devleti'nin ihracatını da ciddi şekilde olumsuz etkilediğini yazmışlardır.⁸⁹⁴

Aynı sorunları dile getiren dönemin yerel yöneticileri de Akdağ Maden-i Hümayunu'nun atıl hale gelmesinin temelinde sermaye ve ulaşım sıkıntısının olduğunu belirtmişlerdir. 1880'li yıllarda Yozgat'ta Tahrirat Müdürü olarak görev yapan Osman Namık Bey Akdağ Maden-i Hümayunu ile ilgili verdiği bilgilerde, nakliye vasıtalarının yokluğu ve madende yapılacak modernizasyondan kaynaklı masrafların fazlalığı nedeniyle madenin işletmeye açılmasını pek olası görmemiştir. Maden işletmesini tekrar işler hale getirmeye çalışıyor görünse de devletin bu konuda pek de maslahatçı davranmadığı söylenebilir. Nitekim Osman Namık Bey, madenin terk edilmesi nedeniyle işletme bölgesinde bulunan ocakların etrafında biriken cürufun 600 liraya müşteri bulunmasına rağmen, satılmayarak hazinenin zarara uğratıldığını, bu cürufun içinde gümüş ve kurşun karışımının bulunduğunu ve tekrar kullanımıyla gelir elde edilmesinin mümkün olduğu halde değerlendirilmediğini belirtmiştir.⁸⁹⁵

3.3 Akdağ Maden-i Hümayunu'nda Yabancı Mühendislerin Islah Çalışmaları

19. yüzyıl başlarında Avrupalı gözlemcilerin birçoğu, Anadolu madenlerinin kötü durumda olduğunu bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde üretimin gerçekleştiği madenleri inceleyen batılı uzmanlar, Avrupa'daki madenlerle kıyasladıklarında, Osmanlı madenlerinin içler acısı durumda olduğunu ve bu madenlerin büyük bir cehaletle işletildiğini belirtmişlerdir. Üretim maliyetlerinin bir hayli kabarık olduğunu söyleyen uzmanların ortak kanaati, Osmanlı Devletinin madenlerini işletmek için yabancılardan hiç yardım almadığı şeklinde olmuştur.⁸⁹⁶ Madenlerin işletilmesi ve

⁸⁹⁴ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi S. 4 (1 Cemaziyevvel 1302-16 Şubat 1885).

⁸⁹⁵ Madenlerin üretimi sonrasında arta kalan cürufun içinde azımsanamayacak miktarlarda bulunan muhtelif cevherler çeşitli işletmeler tarafından da değerlendirilmiştir. Bu anlamda cevherin yeniden kazanılabilmesi için bazı maden işletmelerinde üretim sonrası ortaya çıkan cürufun ihale yoluyla satılmaktaydı. (Ümran Gül, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre 19. yüzyılın İkinci Yarısında Küre-i Nühâs Madeni" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2013, s.23-24.) Osman Namık Bey'in Akdağ Maden işletmesinin atıl hale gelmesiyle birlikte üretim sonrası ortaya çıkan bu cürufun ekonomiyi kazandırılmaması ile ilgili tespitleri de maden işletmesinin nasıl bir ilgisizlikle karşı karşıya olduğunu göstermekteydi. Yunus Özger, a.g.m., s.24.

⁸⁹⁶ Brown, a.g.e., s. 338.

maden elde edilmesinde, o dönem Avrupa’da ortaya çıkan yeni teknikler Osmanlı Devleti tarafından pek de takip edilmemiştir. Oysaki geleneksel yöntemlerle maden çıkartılması oldukça zor ve maliyetliydi. Yeni maden arama tekniklerinin bilinmemesi ve ocakların geleneksel yöntemlerle işletilmesi yüzünden madenlerin yeniden verimli hale gelebilmesi için öncelikle madencilik alanında bilgi sahibi ve yeni teknikleri madenlerde uygulayabilecek nitelikli elemanlara ihtiyaç duyulmuştur. Ancak 19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde maden mühendisi yetiştiren herhangi bir eğitim kurumu bulunmuyordu.⁸⁹⁷ Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla Sultan Abdülmecid devrinde, devletçe işletilen madenlerden azami randıman alınması için, işletme usullerinin yenileştirilmesine ihtiyaç olduğu anlaşılmış ve bu maksatla Avrupa’dan mühendisler getirilmesine karar verilmiştir. İlk olarak, yabancı mühendisler tarafından Ergani ile Keban madenlerinin ıslahına girilse de, bütün maden işletmelerinin ıslahı zaman ve paraya bağlı idi.⁸⁹⁸

Osmanlı Devleti Tanzimat’tan sonraki süreçte, madencilik alanında, eksikliklerini gidermek düşüncesiyle birçok maden mühendisi istihdam etmiştir. Tanzimat dönemi madenciliğinde önemli bir yere sahip olan Avusturyalı Pauliny ve 1847’de Rumeli madenlerinde incelemelerde bulunan Fransız Dikezil gibi şahısların yanı sıra 1862-1863 yıllarından itibaren Osmanlı Devleti’nde görevlendirilen Avrupalı maden mühendislerinin sayısında ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Bazı madenlerin durumlarının yerinde kontrolü ve ıslahları için görevlendirilen mühendislerin⁸⁹⁹ sayısındaki bu artışın en önemli sebebi, 1861 yılında ilk maden nizamnamesinin yürürlüğe girmesi olmuştur. Daha önce hakkında kısa bilgi verdiğimiz 1861 Maden Nizamnamesinin en önemli noktalarından biri madenlerde ıslah çalışmalarında bulunmak üzere yurtdışından maden mühendisinin getirilmesiydi. 1857 yılında Maden-Hümayun Meclisinin sunmuş olduğu bir teklife göre Osmanlı Devleti’nde yeni madenlerin keşfi durumunda yapılacak iş ve işlemler için konusunun uzmanı mühendislerin istihdam edilmesinin gerekliliği belirtilmiş bu görüş hayata geçirilmiştir.⁹⁰⁰ Bu nizamname hükümleriyle birçok eyalette birer maden başmühendisi

⁸⁹⁷ Keskin, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı”, s. 81.

⁸⁹⁸ Karal, C. VI, s.249.

⁸⁹⁹ BOA. İrade, Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD) 17-730, (18 Ş 1286-23 Kasım 1869).

⁹⁰⁰ BOA. İ.DH. 356-23521/3 (13 C 1272-20 Şubat 1856).

ve bunların maiyetinde maden mühendisleri bulundurulması kararlaştırılmıştır.⁹⁰¹ 1861 Maden Nizamnamesi sonrasında vilayetlerde maden mühendisi bulundurulmasının hükme bağlanmış olması maden işletmelerinde ileriye yönelik daha ciddi bir yapılanmanın temellerinin atıldığını göstermekteydi. Yabancı maden mühendislerin aylar süren çalışmalarından sonra hazırladıkları ve madenlerin ıslahına yönelik raporların çoğu, maliyetlerinin bütçeye yapacağı baskılar göz önüne alınarak uygulanamıyordu. Osmanlı madenlerinde ıslah çalışmalarında bulunmak üzere getirilen maden mühendislerinin tamamı hakkında bilgi vermek çalışmamızın sınırları dışına çıkmak olacağından, bu mühendislerin bir kaçının ismini vermek yeterli olacaktır. 1863’de Fransız maden mühendisi Şoso, Binbaşı Hakkı Efendi refakatinde Bereketli, Bulgardağı, Keban, Ergani ve Gülek madenlerinin ıslah çalışmalarında bulunmuşlardı. 1865’te Bosna ve Kratova madenlerinde incelemelerde bulunan Alman Konrad ve Bağdat eyaletindeki madenlerinde istihdam edilen Alman Olschlegel’den istifade edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde ilk maden mektebinin temellerini atan Fransız mühendis Droz⁹⁰² ve Akdağ Maden-i Hümayunu’nda istihdam edilen Alman Mühendis Weiss, 1877 yılında Ergani madeninde görevlendirilen Alman maden mühendisi Wilhelm Fischbah önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu maden mühendislerinden başka Edirne ve Filibe arasındaki arazinin teftişi ve tabakaların haritasını yapmak üzere görevlendirilmiş olan İngiliz Arthur Lenvek ve Ocak 1867 itibaren iki yıllık kontrat yapılan Polonyalı mühendis Roşten kısa süreli de olsa Osmanlı madenlerinde çalışmalarda bulunmuş mühendislerdir. Avusturyalı maden mühendisi Strauss Aurel Schamu 1912 yılı başından itibaren Ereğli madenlerinde istihdam edilmiştir. Netice itibariyle, 19. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle devlet tarafından işletilen büyük maden-i hümayunlarda istihdam edilen yabancı maden mühendislerinin sayısında ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Bu yabancı maden mühendislerinin çalışmaları neticesinde birkaç madende küçük çapta ilerlemeler kaydedilmiştir. Fakat teknolojik altyapı ve yetişmiş eleman eksikliği ile sermaye yetersizliği gibi pek çok neden, madenlerin modernizasyonunun önündeki ciddi engellerdi. Bu engeller birkaç yabancı

⁹⁰¹ Keskin, “Orman ve Ma’âdin Nezâreti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, s.13.

⁹⁰² Fransız mühendis Droz özellikle Bağdat vilayeti madenlerinin tespit ve ıslahında görev almıştır. BOA. A.MKT-MHM.450-64(23 M 1290-23 Mart 1873).

maden mühendisinin çalışmalarıyla düzelecek gibi de durmuyordu.⁹⁰³

İlk etapta Rumeli'deki madenlerde istihdam edilen yabancı mühendisler, Anadolu'da, içinde Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin de bulunduğu birçok maden işletmesinde yapılacak ıslah çalışmaları kapsamında incelemelerde bulunmuşlardır. Tanzimat'ın ilanından sonra 1841 yılında Anadolu'da faaliyet gösteren maden-i hümayunları dolaşan mühendis Mösyö Pauliny'i, içerisinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nda bulunduğu devlet işletmelerinde görülen üretim düşüklüğü için bir rapor hazırlamıştır. Mösyö Pauliny'den sonra 19. yüzyılın sonlarında da Mösyö Bral ve Weiss, Akdağ Maden-i Hümayunu'nda incelemelerde bulunmuştur.⁹⁰⁴ Akdağ Maden İşletmesi'nde araştırma ve incelemeler yapan mühendislerin bir diğeri de Mösyö Paolo olmuştur. Arşiv kayıtlarında ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü raporlarında, 20. yüzyılın başlarında maden bölgesinde yeniden üretime geçmek amacıyla açılacak mağaraların yerlerinin tespiti ve genel olarak maden bölgesinde araştırmalar yapmak üzere Mösyö Paolo'nun da görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Mösyö Paolo, Akdağ Maden bölgesi ile birlikte Ankara vilayetindeki Gümüşkan madenlerinde de araştırmalar yapmıştır.

3.3.1 *Mühendis Pauliny'nin İncelemeleri*

Teknolojik yetersizlik sebebiyle maden ocaklarından randıman alınamaması üzerine, Tanzimat'tan sonra devletçiliğin ağır bastığı⁹⁰⁵ bir dönemde Viyana'dan getirtilen Pauliny, maden-i hümayunlar hakkında önemli çalışmalar yapmış yabancı maden mühendisidir. İlk etapta Anadolu ve Rumeli'de bulunan madenlerde incelemelerde bulunacak olan Pauliny ve bunun istihdam edeceği 13 maden uzmanından yararlanmak amacıyla Osmanlı Devleti, Avusturyalı maden ekibinin harcırah, ulaşım vasıtaları masrafları ile talep ettikleri demir çarkların alınması için ortaya çıkacak harcamaların karşılanmasını uygun görmüştür.⁹⁰⁶

⁹⁰³ Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı", s. 88-92.

⁹⁰⁴ BOA. DRB d.165; İ.Ş.D. 17-730/2 (18 Ş 1286- 23 Kasım 1863).

⁹⁰⁵ Rıfat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1840-1876", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2 1984, s.11.

⁹⁰⁶ BOA. DRB d.165/ 46.

Yabancı mühendislerin meşhurlarından olan Pauliny, aynı zamanda Maadin-i Hümayun başmühendisliği görevinde de bulunmuştur. Mösyö Pauliny, 1841 yılında Anadolu madenlerini yerinde görmek üzere uzun bir geziye çıkmıştır. Gezideki izlenimleri sonunda gördükleri doğrultusunda yapılmasını gerekli gördüğü hususları sunmak için, İstanbul'a geri dönmüştür.⁹⁰⁷ Tanzimat'ın ilanı arifesinde çeşitli madenlerin ıslahı için davet edilen, daha sonra deneyimlerinden İstanbul'da da yararlanan Pauliny, maden başmühendisi ve Maadin Meclisi üyesi sıfatıyla Akdağ, Keban-Ergani, Gümüşkan gibi çeşitli madenlerin ıslahı konusunda birçok rapor hazırlamıştır.⁹⁰⁸ Başmühendis Pauliny, hazırlamış olduğu layihada, Hafız Paşa'nın uhdesinde bulunan Keban Maden-i Hümayunu'na ilişkin olarak, bu madenin diğer maden ocaklarına göre cevherinin bol olduğunu, yeni usullere göre işletilmesi halinde hasılatının artırılabilceğini belirtmiştir. Bu çerçevede Keban madeninin öneriler doğrultusunda yeni usullere göre işletilmesine karar verilmiş olmakla birlikte, bu uygulamanın 1843 senesinden itibaren yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak bazı hususlar nedeniyle bu madene ilişkin nizamın daha ileriye ertelenmesi, önceliğin Gümüşkan ve Akdağ madenleri ile Tokat Kalhanesi'ne verilmesi uygun görülmüştür. Bu çerçevede istihdam edilecek madenciler ile istediği malzemenin tedariki için Pauliny'nin hem memleketine gitmesi hem de Rumeli'de maden olduğu söylenen bölgelerin tetkiki için Mart ayından iki ay önce dönmek üzere İstanbul dışında görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁹ Tanzimat döneminden itibaren sayıları artan yabancı maden mühendislerinin istihdamındaki amaç, Darphane-i Amire için maden arzının artırılması olmuştur.⁹¹⁰

Önceliğin, yukarıda zikredilen madenlere ve Tokat Kalhanesi'ne verilmesi üzerine başmühendis, bu madenler ile Tokat Kalhanesi'nin imalat ve ihracatının düzeltilmesi için gerekli olan maden ustaları ve malzemeleri belirlemiştir. Mühendis Mösyö Pauliny tarafından ihtiyaç duyulan personel sayısı, alacakları maaş ve malzeme listesi aşağıda verilmiştir.

⁹⁰⁷ BOA. C.DRB 404-9 (22 Ca 1260-9 Haziran 1844).

⁹⁰⁸ Mühendis Mösyö Pauliny'nin, Akdağ Maden-i Hümayununu da içine alan maden işletmelerinin ıslahı konusunda yazmış olduğu layiha, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 165 numaralı Darphane defterinde yer almaktadır.

⁹⁰⁹ BOA. DRB. d 165/46.

⁹¹⁰ Bülent Kulüp, "Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-i Âmire İle İlgili Düzenlemeler," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2010, s.19.

Tablo 20. Mühendis Pauliny'nin İşletmeler İçin İhtiyaç Duyduğu Personel⁹¹¹

Akdağ Maden-i Hümayunu'nda İhtiyaç Duyulan Personelin Nitelikleri	Personel Sayısı	Ücreti (Aylık/Kuruş)
Madende hafriyat ile cevher çıkarmada istihdam edilecek maden ustası(Kişi başı 700 kuruş)	2	1.400
Cevher imalatında kullanılacak yeni izabe ocağına mimar	1	700
Yapılacak Ocak için kürek yapıcı	1	700
Çıkarılan cevherin kal işlemini yapacak deneyimli kalcı ustası(Kişi başı 650 kuruş)	2	1.350 ⁹¹²
Toplam	6	4.150
Gümüşkan Maden-i Hümayunu'nda İhtiyaç Duyulan Personelin Nitelikleri	Personel Sayısı	Ücreti (Aylık/Kuruş)
Madende hafriyat ile cevher çıkarmada istihdam edilecek maden ustası(Kişi başı 700 kuruş)	1	700
Cevher imalatında kullanılacak yeni izabe ocağına mimar	1	700
Çıkarılan cevherin kal işlemini yapacak deneyimli kalcı ustası(Kişi başı 650 kuruş)	2	1.300
Kömürcü (Kömür temini ve maden için kestiği ağacı dikmek üzere)	1	700
Toplam	5	3.400
Tokat Kalhanesi'nde İhtiyaç Duyulan Personelin Nitelikleri	Personel Sayısı	Ücreti (Aylık/Kuruş)
Bakır imal etmek üzere deneyimli kalcı ustası(Kişi başı 700 kuruş)	2	1.400
Bakır imalatında kullanılacak yeni kal ocağına mimar	1	700
Maden-i Hümayunlarda Üretilen Cevherlerin ve Tokat Kalhanesi'nde Kal Olunan Bakırın İzabe ve Üretimine Bakmak Üzere Caşnıcı tabir olunan usta	1	700
Toplam	4	2.800
Akdağ Maden-i Hümayunu'nda İhtiyaç Duyulan Personel	Toplam (Personel Sayısı)	Toplam (kuruş)
	6	4.150
Gümüşkan Hümayunu'nda İhtiyaç Duyulan Personel	5	3.400
Tokat Kalhanesi İhtiyaç Duyulan Personel;	4	2.800

⁹¹¹ BOA. DRB. d 165/45.⁹¹² Defterde orijinal haliyle bu rakamlar geçmekte olup değiştirilme lüzumu görülmedi.

Adı Geçen Maden-i Hümayunlar ve Kalhanede İhtiyaç Duyulan Çaşnıcı	1	700
Genel Toplam	15	10350
Mevcut Personel	2	
İhtiyaç Duyulan Toplam Personel	13	
Yeniden Teminine İhtiyaç Duyulan Demirden Yapılmış Çarhlar ⁹¹³		Adet
Akdağ Maden-i Hümayunu İçin		1
Tokat Kalhanesi İçin		1
Toplam		2

Pauliny'nin hazırladığı raporda istenilen personel ve malzemeler alınarak ham bakırın işlendiği Tokat Kalhanesi'ndeki tesisin de modernizasyonuna başlanmıştır. Nitekim buradaki faaliyetleri yürütmek için de, 1847 yılında yine Avusturya'dan 2 tane kalcı ustası getirilerek takip eden yıllar içinde bakırın izabesi için burada da bir yüksek fırın inşa edilmiştir.⁹¹⁴ Mösyö Pauliny'nin, Anadolu'da 7 ay süren gezi ve gözlemleri sonucunda hususen Keban-Ergani madenleri özelinde Osmanlı madenciliğinin genel sorunları ile ilgili hazırlamış olduğu raporunda, şu hususlara dikkat çekmiştir:

1. Genel olarak madencilik konusunda hem idare edenlerde hem de çalışanlarda, büyük bir bilgisizlik mevcuttur. Bu konuda önlemler alınması gerekmektedir.
2. Çıkarılan maden cevherinin izabe ve kal fırınlarında işlenmesi için gerekli olan kömür ve kütüğün temin edildiği ormanlar azalmıştır. Kömür ve kütüğün temini için işletmeye daha uzak yerlere gidilmesi işletme maliyetlerini arttırmıştır. Mevcut ormanlar işletmenin bu şekliyle çalışması durumunda en fazla 25 yıl yetecek kapasitededir. Yakacak sorununa köklü ve kalıcı bir çözüm yolu bulunmalıdır. Orman temin edilen yerlerle maden işletmesi arasına demiryolu hattı döşenmelidir.
3. Madenlerin yer altından çıkartılmasından itibaren, kuyulardan izabe merkezlerine taşınana kadar ki aşamalarda, makina gücünden istifade edilmektedir. Madenin çıkarıldığı yerlerdeki hava bacaları ve tüneller standartların

⁹¹³ Defterde, çarhların tahmini değerine on beş-yirmi bin kuruş olarak dipnot düşülmüştür. (Çarh, madenin yeraltından çıkarılmasından sonra işlendiği, tasfiye edildiği demirden yapılmış imalathane. Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I., s. 520.)

⁹¹⁴ BOA. DRB. d 165/45.

gerisindedir. Açılan tünellerden bir işçinin geçmesi çok zor olup, çalışmaya müsait değildir. Belli dönemlerde yağmur, kar suları veya yer altından çıkan sular mağara ve kuyularda çalışmaları olumsuz yönde etkilediğinden işletmedeki çalışmalar kesintiye uğrayabilmektedir. Yine cevherlerin işlem gördüğü fırınlar, Avrupa standartlarının çok gerisinde ve ebatları çok küçüktür. Bu da üretim kaybına sebep olmaktadır. Kal ve izabe fırınlarını yakmada kullanılan körükler de, el kuvveti ile çalıştırılmakta, su kuvvetinden yararlanılmadığından hem emek hem de maliyet kaybı yaşanmaktadır

4. Son olarak madenlerin teknik açıdan çok ilkel şartlarda olduğunu belirten mühendis Pauliny'e göre, madenlerin, devlet tarafından işletilmesi de yanlış bir yöntem olup, bir an önce özel sektörün önünü açacak çalışmalar yapılmalıdır.⁹¹⁵

Mühendis Mösyö Pauliny'nin direktifleri doğrultusunda ihtiyaç duyulan personel ve malzeme temin edilmiş ve kısmen üretim artışı sağlanmıştır. Ancak Akdağ Maden-i Hümayunda yavaş yavaş kendini gösteren üretim düşüklüğünün tek bir sebebi olmadığı için madende bu tür faaliyetlerden istenilen olumlu sonuç elde edilememiştir. Fakat Mösyö Pauliny'nin gayretleri ile geç de olsa Osmanlı Devleti madencilik alanında da Avrupa'yı takip etme yoluna girmiştir. Mühendis Pauliny ve diğerlerinin çalışmaları ile madencilik sektöründe kısmi bir canlanmanın olduğunu göze çarpmakla birlikte bu tür faaliyetler yeterli olmamıştır. Zira madencilik sektöründe tek sorun modernizasyon değildir. Zira bu alanda devletin karşısında, üstesinden gelmesi gereken kuvvetli bir Avrupa sermayesi vardır.⁹¹⁶

3.3.2 Mühendis Mösyö Bral'in Çalışmaları

19. yüzyılın ortalarında maden-i hümayun işletmesinde çalışanların arasında çıkan bazı huzursuzlukların, üretimi de etkilemesi nedeniyle merkezî yönetim maden-i hümayunun bağlı bulunduğu vilayet ve sancaktaki yerel yöneticileri ve maden müdürlüğünü uyarmakta; işletmenin *ıslahat-ı lazımesi* için ne gerekiyorsa yapılması ve *madenin muhtaç-ı icra ve icabına himmet buyurmalarını* istemektedir.⁹¹⁷ Bu sebepler

⁹¹⁵ Tızlak, a.g.t., s. 247.

⁹¹⁶ Aynı eser., s. 249.

⁹¹⁷ BOA. HH.THR. 1253-1(7 R 1269-18 Ocak 1853).

devlet maden işletmelerinde olduğu gibi, Akdağ Maden İşletmesinde de, madende gerekli olan ıslah faaliyetlerine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nde madenlerin ıslahı için görevlendirilen Mösyö Pauliny'nin Akdağ Maden-i Hümayunu'nun da içinde bulunduğu işletmeler için hazırlamış olduğu ıslah raporları doğrultusunda, bazı düzenlemeler yapılmış, yapılan bu düzenlemeler maden işletmelerinin üretiminde küçük bir artışın sağlanmasına sebep olsa da, kalıcı bir başarı elde edilememiştir. Daha sonraki yıllarda da Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinde madenin ıslahı için başka yabancı maden mühendisleri görevlendirilmiştir. Bu mühendislerden biri olan ve Akdağ Maden-i Hümayunu'nda da ıslah çalışmalarında bulunmuş olan Fransız Mösyö Bral, 1863 tarihinde 2 sene madenlerin *ıslah ve inkişaf* hizmetinde istihdam edilmek üzere yıllık 24000 frank maaş sözleşmeyle Fransa'dan getirtilmiştir.⁹¹⁸ Madenlerin ıslahatı için görevlendirilen mühendis Mösyö Bral, *tam bu işin ehli ve erbabı* kabul edilerek Akdağ Maden-i Hümayunu ıslahatında da görevlendirilmiştir.⁹¹⁹

Yurt dışından getirtilen bütün mühendislerle yapıldığı gibi Mösyö Bral ile yapılan sözleşmenin ağırlık noktasını da, ödemeler ve görev süresi konuları oluşturmuştur. Bu bağlamda Bral'e yapılacak ödemelerin diğer mühendislerle yapıldığı gibi⁹²⁰ Bank-i Osmani kanalıyla yapılması, sözleşme bitmeden 3 ay öncesinden görüşülüp tekrar görevlendirmenin devam edip etmeyeceği yer almıştır. Sözleşmede, görevlendirmenin devam edip etmeyeceği ile ilgili olarak 3 ay öncesinde neden görüşülmesi gerektiği hususu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Madenlerde *ıslah, taharri ve inkişaf* hizmetlerine ihtiyaç duyulduğu fakat Mösyö Bral'in kendisiyle, sözleşmesinin sona ermesinden 3 ay önce görüşülmediği için yenilenmeme gibi bir tehlike taşıdığı, bu nedenle sözleşmenin muhakkak yenilenmesi gerektiği ve bundan sonraki sözleşmelerde bu hususun üzerinde durulması gerektiği ifade edilmiştir.⁹²¹ *Maden-i hümayun nizamı iktizasınca* Mösyö Bral'e yardımcı olmak üzere, *mühendis-i sani* olarak Bahriye yüzbaşlarından Arif Efendi görevlendirilmiştir.⁹²² Arif Efendi'nin maaşı, askeriyedeki maaşından ayrı olmak üzere ve Trabzon mal sandığından karşılanmak şartıyla 1000

⁹¹⁸ BOA. İ.ŞD. 17-730/2 (18 Ş 1286- 23 Kasım 1863).

⁹¹⁹ BOA. İ.DH. 535 37161/2(18 N 1281-14 Şubat 1865).

⁹²⁰ BOA. A.MKT.MHM.450-64(23 M 1290-23 Mart 1873).

⁹²¹ BOA. İ.ŞD. 17-730 (18 Ş 1286-23 Kasım 1869).

⁹²² BOA. İ.DH.535-37161/1 (19 Za 1281-15 Nisan 1865).

kuruş ve geliş-gidiş masrafiyla birlikte 4700 kuruş olması kararlaştırılmıştır. Mühendis Bral'e ise *mahal-i mal sandığından* ödenmek üzere yapılan sözleşmede belirtilen miktardan başka 4-5 bin kuruşun masraflar için verilmesi, ayrıca geliş-gidiş masrafı olarak da 7400 kuruş ödeneceği belirtilmiştir.⁹²³ Prosedürün tamamlanmasından sonra devlet tarafından işletilen madenleri ıslah için işe koyulan Mösyö Bral, Trabzon eyaletindeki Gümüşhane, Niğde sancağındaki Bulgardağı, Bereketli, Kula ve Bozok sancağındaki Akdağ Maden-i Hümayunu'nu kapsayan bir ıslah çalışmaları için görevlendirilmiştir. Maden idaresi tarafından yapılan değerlendirmede Gümüşhane madeninin cevher yönüyle zengin olmasına rağmen çok uzun süredir *mezbul* olduğu, Akdağ Maden-i Hümayunu'nun ıslahına lüzum görüldüğünden maden mühendislerinden Mösyö Bral'in *Akdağ Maden-i Hümayunu'nun ıslahatıyla Trabzon madenlerinin keşf ve muayenesine memur ve tayin* edildiği belirtilmiştir. Mühendis Bral ile yardımcısı Arif Efendi Akdağ madeninde *keşf ve tahkik* yanı sıra maden ıslah çalışmaları kapsamında kuyu açmak ve cevher yenilenmesi için fırın yapmak gibi madende ihtiyaç duyulan hususlarda maden müdürüne ve orada çalışanlara rehberlik yapmıştır.⁹²⁴

3.3.3 Mühendis Weiss'in Çalışmaları

1861 Maden Nizamnamesinin ilanından kısa bir süre sonra Temmuz 1866'da Osmanlı Devleti hizmetine giren Alman Ernest Weiss'in yabancı maden mühendisleri arasında uzun çalışma süresi ve yaptığı hizmetlerden dolayı ayrı bir yeri vardır. Osmanlı'da madenlerdeki uzman eksikliğini giderilmesi için faaliyete geçen Maden Mektebinin temellerini atan Weiss, özellikle de incelemelerde bulunacağı madenlere götürmek ve tecrübe kazanmalarını sağlamak amacıyla bazı kişileri yanında istihdam etmiştir.⁹²⁵ Bunun yanı sıra madencilik alanında yayın yapan Orman ve Maadin Mecmuasında Osmanlı madenleri ve madenciliği hakkında makaleler kaleme olan Weiss, sahadaki çalışmalarını teorik olarak da aktarmış bir kişidir.⁹²⁶ İlk etapta ulaşım ve nakliye kolaylığından, sahillerde bulunan madenlerde çalışmalar yapan Alman

⁹²³ BOA. İ.DH. 535-37161/2-3(19 Za 1281-15 Nisan 1865).

⁹²⁴ BOA. A.MKT.MHM 330-51(29 Za 1281-25 Nisan 1865).

⁹²⁵ Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı", s. 85.

⁹²⁶ "Memalik-i Şahanede Bulunan Meadinin Derece-i Servet ve Ehemmiyeti", Orman ve Maadin Mecmuası, Temmuz-Şubat 1885.

Mühendis Weiss, daha sonra Ergani ve Akdağ Maden-i Hümayunu gibi devlet işletmelerinde üretimi artırmak için de incelemelerde bulunmuştur. Weiss'in, inceleme yapmış olduğu işletmelerle ilgili arşivde bulunan maden haritaları, madencilik tarihi açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar hizmet eden ve gayret ve hizmetlerinden ötürü kendisine nişan ve maaş zammı gibi taltiflerde bulunulan Alman kökenli maden mühendisi Weiss, başmühendis olduktan sonra madenlerin teknik kısımları ile ilgili tüm çalışmalarda yer almış, Anadolu'da bulunan birçok madeni teftiş ederek, İstanbul'a çalışmaları ile ilgili raporlar göndermiştir. Orman ve Maadin Meclisi'nin isteği üzerine hazırlanan bu raporlar, Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin de bulunduğu maden işletmeleri ile ilgili yapılması gerekenleri içermekteydi. 19. yüzyılın sonlarına doğru eski üretim kapasitesini kaybeden ve çeşitli olumsuzluklar neticesinde üretime ara veren maden-i hümayunlar için hazırlanan 3 Şubat 1885 tarihli rapor, madenlerin ıslah edilmesi ihtiyacını gözler önüne sermesi hasebiyle konumuz açısından önemlidir. Orman ve Maden İdare-i Umumiyesine takdim edilen bu raporda *memalik-i şahanede* işletilmekte bulunan madenlerin Bulgardağı, Ergani ve Gümüşhacıköy madenlerinden ibaret olduğu belirtilmekle beraber, *metruk ve martal* durumda olanların Bereketli, Kozan, Keban, Akdağ, Kratova ve Samakocuk madenleri olduğu belirtilmiştir.⁹²⁷

Raporda, Bereketli, Kozandağı, Keban, Akdağmadeni, Kratova ve Samakocuk gibi büyük madenlerin cevher azlığı, yakacak fiyatlarının yüksekliği ve maden mevkilerinin denize uzaklığı gibi sebeplerle bu duruma düştüğü üzerinde durulmuştur.⁹²⁸ Aslında Alman mühendise göre, Akdağ ve Bereketli Maden-i Hümayunları kurşun cevheri rezervi açısından zengin madenlerdir. Rapora göre, işletilmekte olan madenlerden sadece Bulgardağı kâr ediyor, Gümüşhacıköy Madeni ise devleti az da olsa zarara uğratiyordu. Ancak mühendise göre ıslahat yapılması durumunda buradan hazineye gelir sağlanabilirdi. Ergani madenine gelince, bakırın fiyatının düştüğü için buranın işletilmesinde bir fayda yoktu. İşletilmekte olan üç madenin ıslah edilmesi için toplam seksen bin liraya ihtiyaç duyulduğu, daha önce yapılan bir tetkikten anlaşılmıştır. Fakat işletilmeyen madenler için yapılacak masraf

⁹²⁷ BOA. T.d. 736/17-18(4 Ca 1303-8 Şubat 1886).

⁹²⁸ BOA. Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES.) 20-25(18 C 1300 -26 Nisan 1883).

miktarı tahmin edilse bile, bunun kesin olarak tespiti mümkün değildi. Mühendise göre, Bereketli ve Akdağ Maden-i Hümayunları cevherinde pek az miktarlarda gümüş bulunan kurşun madenlerine sahip olup bu madenler, kal ve izabe ocakları için düşük fiyatla yakacak temin edilebildiği takdirde tekrar işletilebilecekti. Weiss'e göre bu madenlerin ocaklarında odun kömürü kullanılması hem maliyetleri yükseltmekte, hem de yakacak temini konusunda her geçen gün sıkıntıların yaşanmasına sebep olmaktaydı.⁹²⁹

4. MADEN-İ HÜMAYUNLARIN İŞLETME YÖNTEMLERİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

19. yüzyılın ortalarından itibaren iç ve dış tesirlerle, madencilik rejiminin yeni bir yola girmesi ve madencilik sektöründeki finansman zorlukları sebebiyle iki ayrı madencilik işletme yöntemini benimsemiştir. Bunlardan birisi; maden nizamnamelerinin yayınlanmasıyla hız kazanan imtiyazlı maden işletmeleri, bir diğeri ise; zaten varlığını yüzyıllardır sürdüren maden-i hümayun olarak da adlandırılan devlet maden işletmeciliği idi.⁹³⁰ Osmanlı Devleti'nde, maden politikalarında önemli değişiklikler 1861 tarihinden itibaren yapılmaya başlanmış, bu tarihten itibaren, maden işletmeciliğinde özel sektörün yolu açılmıştır. Artık madenlerde bizzat devlet işletmeciliğinin yanı sıra özel teşebbüse de maden işletme yetkisi verilmeye başlanmıştır. Özel teşebbüse imtiyaz verilmesi uygulamasının en önemli gerekçelerinden birisi, devletin verim alamadığı madenleri daha işler hale getirmek veya yeni maden yatakları keşfederek bunları değerlendirmek istemesiydi. Bu düşüncenin hayata geçirilmesi ile mali sıkıntılar içindeki devlet, rahatlamış olacaktı. İmtiyaz usulünün benimsenmesi, mali zorlukların aşılmasında, bulunan en pratik çözümdü. İmtiyazlı madenleri devletin koyduğu nizamlar dâhilinde, bazı ayrıcalıklar ve desteklerle kendi finansman gücünü kullanarak, özel sektör yürütmekteydi.

⁹²⁹ Keskin, a.g.t., s.50.

⁹³⁰ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s.140.

4.1 Devlet İşletmeciliğinden Özel Sektöre Geçiş

Osmanlı Devleti'nde, son dönem maden politikaları, 1861 tarihinden itibaren yapılmaya başlanan yasal değişikliklerle, şekillenmeye başlamıştır. En önemli değişiklik, maden işletmeciliğinde özel sektörün yolunun açılmış olmasıdır. Özel sektöre maden imtiyazı verilmesi uygulamasının en önemli gerekçelerinden birisi, devletin yeni maden yatakları keşfetmek ve bunları değerlendirmek istemesiydi. Çünkü mali sıkıntıları olan devletin gücü sınırlıydı. İmtiyaz usulünün benimsenmesi, işte bu zorlukların aşılmasında bulunan en akıllıca çözümdü. Böylece, madencilik sektöründeki finansman zorlukları başta olmak üzere iç ve dış tesirlerle madencilik rejimi, yeni bir yola girmiştir. Bu yeni süreçte madencilik sektöründe, çok eski dönemlerden beri farklı usullerle de olsa devam ettirilen maden-i hümayun işletmelerinin yanında, maden nizamnamelerinin yayınlanmasıyla hız kazanan *imtiyazlı maden işletmeleri* de yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Özel sektör, imtiyazlı madenleri devletin koyduğu nizamlar dâhilinde, bazı ayrıcalıklar ve desteklerle kendi finansman gücünü kullanarak yürütmekteydi. Devlet maden işletmeciliği ise, özel sektöre devri değişik sebeplerle gerçekleşmemiş olan bir kısım madenler üzerinde, devletin finansmanı ve memurların idaresinde eskiden olduğu gibi, özel statülerle sürdürülmekteydi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren yapılan yeni düzenlemelerle, madenlerin büyük çoğunluğu, yabancı sermayenin eline geçmiştir.⁹³¹ Üretimin düşüklüğü nedeniyle zarar edilmesinden dolayı devlet tarafından işletilen madenlerin üretim gelirleri, özel teşebbüse ihale edilenlere göre düşüktü.⁹³² Madenlerden daha fazla gelir elde etmek isteyen devlet, bu madenlerin de işletme yöntemini değiştirmeye başlamıştır. Devlet, idare etmekte yeterince başarı elde edemeyince, emaneten idare etmekte olduğu bir kısım madenleri, imtiyazlar tanımak suretiyle özel sektöre devretmeye yönelmiştir. Devlet tarafından emaneten idare olunan Ergani Bakır madeni, Bulgardağı ve Gümüşhacıköy gibi madenler dışında, millî sermaye ile teşekkül eden ve az çok iktisadi

⁹³¹ 1861'de Maden Yönetmeliği'nin çıkarılmasından sonra bu yönetmelik hükümlerine uygun olarak ilk maden imtiyazı, 1866'da verilmiştir. İmtiyazların verilmesi 1870'den itibaren yoğunlaşmış ve imtiyazların birçoğu Avrupa şirketlerine aitti. 1870-1908 yıllarında çıkarılan imtiyazların %43'ü doğrudan yabancılar için verilmiştir. Diğerleri ise Avrupa Şirketleri hesabına çalışan Osmanlı uyruklarına tanınmıştır. Osmanlı vatandaşlarına verilen imtiyazların sayısı, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yıllarında hızlanmıştır. Bunlara ilaveten "*azınlık*" olarak tanımlanan kişiler arasında yabancı uyrukların bulunması olasılığı, birçok kişinin İngiltere uyruğuna geçtiği hatırlanacak olursa, yabancıların Osmanlı madenlerindeki gücünü daha arttırmaktaydı. Yorulmaz, a.g.t., s.66.

⁹³² Yorulmaz, a.g.t., s.77.

bir kıymeti bulunan şirketler arasında Zonguldak Sarıcalar Şirketi ile Kozlu Kömür A.Ş. zikredilebilir. Zaten bunlar da kısa bir zaman içinde yabancı sermayesinin nüfuzu altına girmişlerdir.⁹³³

Maden mevzuatında yapılan yasal değişiklikler ve yayımlanan nizamnamelerle önu açılan yabancı özel sektörün girişimlerini, Osmanlı Devleti'nde madenciligi yakından tanıyan Avrupalı bazı mühendisler ve misyoner seyyahlar yönlendirmeye başlamışlardır. Zengin maden kaynakları ve verimli tarım alanlarının belirtildiği haritalar ve teferruatlı nüfus verileri misyonerler tarafından ait olduğu yıllık faaliyet raporları ilişiginde Avrupa limanlarına gönderiliyordu. Dolayısıyla bu durum ülkelerin dış politikalarının belirlenmesinde, bir mihenk taşı görevi görmekteydi. Örneğin, dünyanın en zengin, zımpara taşı ve bakır yataklarına sahip Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, 1871 yılında Fırat ve Dicle vadisinde maden kuyusu açma çalışmalarına başlanmasıyla misyonerlik faaliyetleri de hız kazanmaya başlamıştır.⁹³⁴

Mühendislerin yönlendirmesi, satışa çıkartılacak madenler hakkında ayrıntılı raporlar hazırlayarak ve bunları hem Osmanlı Hükümetine sunmak, hem de Avrupalı müteşebbislere vermek şeklinde olmuştur. Yabancı mühendislerin ıslah amacıyla gezmiş oldukları madenler için hazırlamış olduğu raporlar hükümet tarafından önemsenmiştir.⁹³⁵ Örneğin, hazırlanan bu raporlar doğrultusunda 1895 yılında Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti, almış olduğu kararla zararına çalışan Ergani-Bakır Madeninin ihalesine ilişkin şartname müsveddeleri hazırlamış ve Bulgardağı simli kurşun madenin de zararına çalışması nedeniyle özel teşebbüs tarafından çalıştırılmak üzere ihale edilmesi kararı almıştır. Bunun yanında küçülen maden işletmelerini birleştirerek ihaleye vermek ve bu şekilde zarardan kurtulmayı hedeflemek de devletin stratejilerinden birisi olmuştur. Nitekim 1910'lu yıllarda Bulgardağı ve Ergani

⁹³³ Eldem, "Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları", s.97.

⁹³⁴ Dilşan İnce Erdoğan, "Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı 1896" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 54.

⁹³⁵ Tızlak, a.g.t., s.247.

madenlerinin birlikte Fransız-Alman şirketlerine ihale girişimi, kısmen olumlu olsa da istenen faydayı sağlayamamıştır.⁹³⁶

Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren konsoloslar da, maden imtiyazlarının yabancı şirketlere verilmesinde oldukça etkili olmuştur. Özellikle maden ocaklarına ortak olma hakkının tanınmasından sonra zaten sermaye kıtlığı çeken Osmanlı tebaası girişimcilerinin, daha zor duruma düştüğü anlaşılmaktadır. Yabancı girişimciler, maden mevzuatının doğrudan Avrupalı sermaye sahiplerine müsaade etmediği dönemde bazı Osmanlı tebaası olan kişileri öne sürerek, belirlenen noktalarda maden ocaklarının açılmasını sağlamışlardır. Osmanlı Devleti, Avrupa kapitalizminin ülke içindeki destekçileri olan konsolosların girişimleri neticesinde bu duruma her hangi bir müdahalede bulunamamıştır. Madenlerin yerleri ile işlendikleri veya işlenebilecekleri yerlerin yanında, Avrupalı devletlere imtiyazının verilme olasılıklarının dahi yer aldığı raporlar, sömürü düzeninin tesisinde konsoloslukların etkisini göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁹³⁷

Tablo 21. 1891-1894 Yılları Arası Maden Gelirleri (Özel ve Devlet İşletmeleri)⁹³⁸

Yıl	İhale Edilmiş Maden Gelirleri (Lira)	Emaneten İşletilen Maden Gelirleri (Lira)	Devlet	Toplam
1891	51.251	35.431		86.682
1892	60.068	31.028		91.096
1893	70.275	89.070		159.346
1894	58.078	11.257		69.336

Bu tabloda da açıkça görüldüğü üzere 19. yüzyılın sonlarına doğru maden işletmeciliğinde yaygınlaşan ihale yoluyla işletilen madenlerin gelirleri, emanet usulüyle işletilen madenlerin gelirlerinden oldukça fazladır. Bunun en önemli sebebi, ihale edilen maden işletmelerinin özel teşebbüs tarafından işletilmesi olmuştur. daha önce de belirtildiği üzere emanet usulüyle işletilen madenlerde, madenlerin yöneticisi olan maden müdürleri işletmenin gelirini arttırma veya işletmeyi kâra geçirme gibi bir görevle sorumlu tutulmamışlardır. Kısaca özel teşebbüsle işletilen madenlerle, devlet

⁹³⁶ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s.129-130.

⁹³⁷ Mübahat, Kütükoğlu, "Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S. 10-11, 1983, s. 165.

⁹³⁸ Yorulmaz, a.g.t., s.77.

tarafından işletilen madenlerin işletme mantığı yukarıdaki tabloda ortaya çıkan gelir farkını açıklamaktadır.

1880'li yıllarda, *metruk* hale gelerek üretimin durduğu birçok maden-i hümayun bulunmaktaydı. Bulgardağı, Bereketli, Kozandağı, Keban, Akdağmadeni, Kratova ve Samakocuk gibi madenler, artık devletin sırtında bir yük gibiydiler.⁹³⁹ Zaten anılan tarihten itibaren bu maden işletmelerinde çalışan işçilerin birer birer dağılmaya başladıkları da görülmüştür. Örneğin Bulgardağı maden işçileri demiryolu güzergâhının Konya-Ulukışla güzergâhına yaklaşması üzerine, kendilerine önerilen yüksek ücretler sebebiyle madeni terk etmişlerdir.⁹⁴⁰

4.2 Akdağ Madeni ve Diğer Madenlerin Eski Usulle İşletilme Gayretleri

Akdağ Maden-i Hümayunu için her ne kadar 19. yüzyılın ortalarında, *zengin ve nemadar bir maden* olarak ifade edilse de⁹⁴¹ madenin yüzyılın sonlarında atıl duruma düştüğü görülmüştür. Devlet bu durumdaki Akdağ Maden-i Hümayunu ve diğer maden-i hümayunları tekrar işletmek için harekete geçmiştir. Nitekim 1883 yılında yayınlanan bir irade de; *mukaddema emaneten idare ve muahharan terk ve ta'til edilmiş olan Akdağ Maden-i Hümayunu, Kratova, Keban, Kozan ve Samakocuk madenlerinin ihale edilmesi ve ihale şartları üzerinde durulmuştur. Fakat aynı irade de, adı geçen bu madenlerin önceden olduğu gibi emaneten idare edilmeleri daha verimli olursa, bu durumda değerlendirilmesi istenmiştir. Kurulan komisyonlarla ihale için gerekli şartların belirlenmesi ve bu beş madenin bir arada ihale edilmesi ön plana çıkmıştır.*⁹⁴² Devlet, metruk haldeki Akdağ ve diğer madenlerin *muktedir kumpanyalar* yoluyla ihale edilmesine karar vermiştir. Görüldüğü kadarıyla talebin olmaması veya şartları sağlayan kişi/kişilerin bulunmaması üzerine bu yöntemden vazgeçilmiştir. Akdağ, Kratova, Keban, Kozan ve Samakocuk madenlerinin bu şekilde atıl halde kalmalarındansa *emaneten idarelerinin hayırlı olacağından bahisle* buralara tekrar müdür ataması yapmıştır. Bu beş madene atanan müdürler devlet görevlileri olup, bunlarla beraber madenin hesap, arama ve diğer işlerinde istihdam edilmek üzere 15 memur daha tayin

⁹³⁹ BOA. T.d. 736/17-18(4 Ca 1303-8 Şubat 1886);BOA. Y.A.RES. 20-25(18 C 1300 -26 Nisan 1883)

⁹⁴⁰ Balcı, "Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği", s. 130.

⁹⁴¹ BOA. HH.THR. 1253-14(22 Ca 1276-17 Aralık 1859).

⁹⁴² BOA. Y.A.RES. 20-25(18 C 1300 -26 Nisan 1883).

edilmiştir. Müdürler için aylık toplam 13500 kuruş ve memurlar için 13750 kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁹⁴³

Tablo 22. Maden İşletme Müdürlerine Ait Görev Ve Maaş Bilgileri⁹⁴⁴

Madenin İsmi	Atanan Müdür	Tahsis Edilen Maaş (Aylık/Kuruş)
Akdağ Madeni	Hafız Efendi	3000
Samakocuk Madeni	Ahmet Bey	2500
Kratova Madeni	İstavraki Efendi	2500
Kozan Madeni	Refik Efendi	3000
Keban Madeni	Hasan Fazlı Efendi	2500
Toplam		13500

Tablo 23. Maden İşletmelerine Tayin Edilen Memurlar Ve Maaş Bilgileri⁹⁴⁵

Maden İşletmesi	Memurun Görevi	Tahsis Edilen Maaş(aylık/kuruş)
Akdağ Madeni	Muhasebe	1000
	Tahrirat Kitabeti	750
	Umur-ı Fenniye Memurluğu	1000
Kratova Madeni	Muhasebe	1000
	Tahrirat Kitabeti	750
	Umur-ı Fenniye Memurluğu	1000
Keban Madeni	Muhasebe	1000
	Tahrirat Kitabeti	750
	Umur-ı Fenniye Memurluğu	1000
Samakocuk Madeni	Muhasebe	1000
	Tahrirat Kitabeti	750
	Umur-ı Fenniye Memurluğu	1000
Kozan Madeni	Muhasebe	1000
	Tahrirat Kitabeti	750
	Umur-ı Fenniye Memurluğu	1000
Toplam		13750

Madenlerin tekrar işletilmeye açılması ve görevli tayin edilmesi de, madendeki üretim miktarını artıramamış, Akdağ Madeni ve diğer emaneten işletilen madenlerin çoğu, 19. yüzyılın sonlarında tamamen kapanmıştır. Mühendis Mösyö Paolo, 20.

⁹⁴³ BOA. Y.A.RES 20-69/1(29 B 1300-5 Haziran 1883).

⁹⁴⁴ BOA. Y.A.RES 20-69/2(29 B 1300-5 Haziran 1883).

⁹⁴⁵ BOA. Y.A.RES. 20-25/3(18 C 1300 -26 Nisan 1883).

yüzyılın başlarında kapanan Akdağ maden işletmesinin bulunduğu bölgede, cevher arama ve âtil durumdaki ocaklarda üretimin tekrar başlatılması için incelemeler yapmıştır.

5. SON DÖNEM AKDAĞ MADEN İŞLETMESİNİN DURUMU

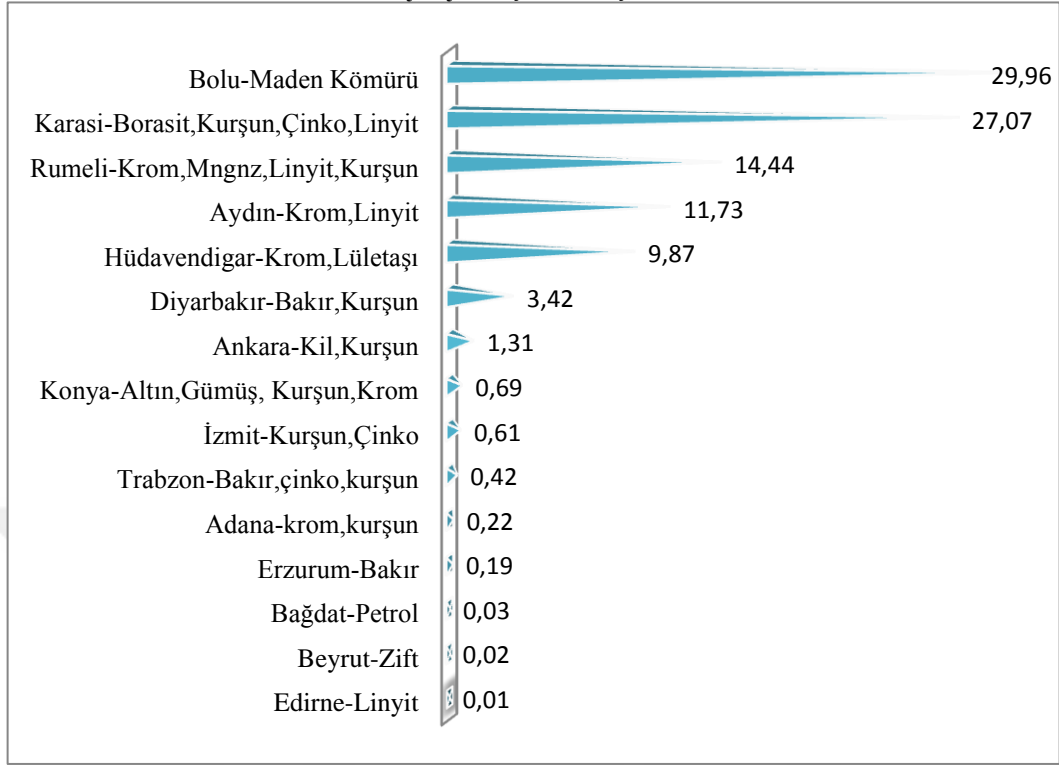
5.1 20. Yüzyılın Başlarında Madenler ve Ankara Vilayetinde Maden Arama Faaliyetleri

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti sınırları içinde üretilen belli başlı maden çeşitleri arasında; maden kömürü, borasit, bakır, kurşun, çinko, manganez, linyit, krom, altın, gümüş, arsenik, petrol yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nde bu madenlerin üretiminin beşte dördü Anadolu coğrafyasında gerçekleşmesine rağmen, bölgenin gayrisafi hasılasında madencilik payı yüzde 1 civarındadır.⁹⁴⁶ Üretilen bu madenlerin 1907 ve 1914 yıllarında Osmanlı Devletinin genel gayrisafi hasılası içindeki payı % 0,75 ve % 0,48 gibi oldukça cılız bir boyutta olduğu görülmektedir.⁹⁴⁷ Yine Osmanlı Devletinin son döneminde çıkarılan 50.528 ton madenin 41.849 tonunun Avrupa ülkelerine ihraç edildiğini ve bunların stratejik önemi haiz, krom, zımpara taşı, demir ve borasit madenleri olduğunu göz önüne alırsak,⁹⁴⁸ madencilik sektöründe ciddi bir sıkıntının olduğu görülmektedir. Madenlerin işletilmesinde yabancıların önündeki engelleri kaldıran 19. yüzyıl ortalarında yapılmaya başlanan mevzuat değişikliklerinin ve madencilikteki genel problemlerin bu sonucu doğurduğunu söylemek yanlış olmaz.

⁹⁴⁶ Quataert, "Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş", s. 20.

⁹⁴⁷ Arioğlu, a.g.r., s.3. (21. yüzyılın başı itibariyle aradan geçen bir asırda anılan rakamlarda çok değişiklik olmaması madencilik sektörünün geldiği noktayı göstermesi açısından düşündürücüdür. Gelişmiş ülkelerde, GSMH' da madencilik payı; ABD'de % 5, Almanya'da % 4.0, Kanada'da % 3.7, Avustralya'da % 6.5, Rusya'da % 22, Şili'de % 8.5, G. Afrika'da % 6.5, Brezilya'da % 3 iken Türkiye'de ise % 1.2 düzeyindedir. TMMOB Maden Mühendisleri Odası Madencilik Sektörü ve Politikaları Raporu, Mart-2011, s.3.)

⁹⁴⁸ Şevket Pamuk, XIX. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, C. I, 1995, s. 82.

Grafik 3. Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıl Başlarında Çıkarılan Maden Türleri ve Oranları⁹⁴⁹

Yukarıdaki grafikte, Osmanlı Devleti'nde çıkarılan madenlere ve oranlarına baktığımızda, Akdağ Madeni'nin bağlı bulunduğu Ankara vilayetinde fazla miktarda üretilen kurşunun toplam oranda oldukça düşük olduğunu görmekteyiz. Vilayet genelinde kurşun madeni dışında madenler de çıkarılmaktaydı. Farklı tarihlerde yayınlanan vilayet salnamelerine göre, Ankara ve çevresinde çıkarılan madenlerle ilgili ayrıntılı olmasa da bazı bilgiler mevcuttur. Salmelerde; Yozgat (Akdağ), Keskin(Gümaşkan), Ankara (Mihalçık, Akköprü) gibi yerlerde kurşun, gümüş, kil ve kömür gibi madenlerin bulunduğu belirtilmiştir.⁹⁵⁰ 1900 ve 1907 tarihli Ankara vilayet salnamelerinde, Yozgat sancağının Akdağ kazasında gümüş, Kırşehir sancağının Keskin kazasında kurşun ile karışık gümüş, Mihalçık kazasında kil ve krom, Kayseri'de alçı taşı ve yine Kırşehir Mucur dâhilinde aşı boyası madenleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu madenler dışında yine Ankara vilayetinde gümüş, bakır, kömür, petrol ve daha başka madenlerin mevcut olduğu da ifade edilmiştir.⁹⁵¹ Seyyah Burnaby, Yozgat ve

⁹⁴⁹ Eldem, "Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları", s.93'teki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

⁹⁵⁰ Hasan Duman, Osmanlı Salmeleri ve Nevsalleri, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Yayınları, 2000, s. 231.

⁹⁵¹ Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1900, s.115; Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1907, s.80.

çevresinde demir, gümüş, kömür gibi madenlerin bulunduğunu,⁹⁵² Yozgat Sekili köyü ve civarının mermer bakımından zengin olduğunu, her tarafta büyük mermer parçaları bulunduğunu ve bu mermer parçalarının yüzlerce yıl önce Anadolu'nun bu bölgesinde yaşayanların taş ocaklarından yararlandıklarını gösterdiğini ifade etmektedir.⁹⁵³

Vilayet dâhilinde bulunan ve simli kurşun madeninin çıkarıldığı Keskin kazası sınırlarında yer alan Denek madeni, arşiv belgelerinde Gümüşkan madeni olarak ifade edilmektedir. 1860 tarihinde mağaralarda cevherin tükenmesi üzerine kapatılan bu maden işletmesi de, ihale yoluyla yabancı şirketlere verilmiştir. 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti *Benek Madeni İşletmesi* ismiyle 1900 senesinden 1914 senesine kadar Fransız-Yunan ortak sermayeli şirketine verdiği bu maden⁹⁵⁴ ihale yoluyla Mösyö Pol adında bir kişi tarafından işletilmiş ve 1906 senesi hasılatı 158.538 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁹⁵⁵ Gümüşkan Madeni örneğinde olduğu gibi daha önce emanet usulüyle işletilen fakat kapatılmak durumunda kalan bir maden işletmesi, özel teşebbüse ihale yoluyla verilmek suretiyle tekrar faal hale getirilmiştir. Ankara vilayeti sınırları içerisinde Gümüşkan ve diğer yerlerde çıkarılan kurşun ihraç edilmekteydi. 1906-1909 yılları arası dört yıllık ihracat oranlarına bakıldığında her yıl bir artışın olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 24. 1906-1909 Yılları Arası Ankara Eyaleti'nden Yapılan Simli Kurşun İhracatı⁹⁵⁶

Yıl	Eyalet	Madenin Türü	İhracatın Yapıldığı Ülke	Tutarı (Kuruş)
1906	Ankara	Simli Kurşun	Fransa	158538
1907	Ankara	Simli Kurşun	Fransa	268144
1908	Ankara	Simli Kurşun	Fransa	351000
1909	Ankara	Simli Kurşun	Fransa	671000

⁹⁵² Nihat Boydaş, "Kaptan Fred Burnaby Seyahatnamesinde Yozgat", Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı, İstanbul: Türk Ocağı Yozgat Şubesi Yayınları, 2000, s.185.

⁹⁵³ Gürsoy Şahin, İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı, İstanbul: Gökkuşe Yayınları, 2007, s.135.

⁹⁵⁴ R. Pılz, "Denek Madeni Kurşun Havzası Hakkında Rapor", No:394, Ankara: MTA Yayınları, 1936, s.2.

⁹⁵⁵ Memalik-i Şahanenin 1325-26-27 Senelerine Mahsus Maden İstatistiki, İstanbul: İstatistik-i İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, 1911, s.158.

⁹⁵⁶ Memalik-i Şahanenin 1325-26-27 Senelerine Mahsus Maden İstatistiki, s.224.

Ankara eyaleti sınırları dâhilinde çıkarılan bir diğer madende kil madeni olmuştur.⁹⁵⁷ Ülke genelinde kil madenin en çok üretildiği yerlerden olan Ankara vilayetine bağlı Mihalcık kazasında, Ticaret ve Ziraat Nezareti bünyesinde emaneten işletilen kil madenin 1906-1909 yılları arasındaki üretimi aşağıda verilmiştir.

Tablo 25. Ankara Vilayetinde Üretilen Kil Madenin Yıllara Göre Üretimi⁹⁵⁸

Madenin Cinsi	Yıl	Hasılat(Kuruş)
Kil Madeni	1906	1.226.238
	1907	1.582.214
	1908	1.263.072
	1909	1.672.294

1876 tarihli salnamede Ankara vilayeti dâhilinde yeni madenler aramak için özel şahıs/şirketlerin taleplerin olduğu kaydedilmiştir. Orman ve Maadin Mecmuasında, 1906-1908 yılları arası arama ruhsatı verilen maden bölgeleri ile ilgili bilgiler şu şekilde olmuştur:

Tablo 26. 1906-1908 Yılları Arasında Ankara Vilayetindeki Maden Arama Faaliyetleri⁹⁵⁹

Ankara Eyaletinde 1906-1908 Yılları Arası Maden Arama Ruhsatı Verilen Yer ve Maden Türleri							
Yıl	Aramanın Yapılacağı				Maden Türü	Arama Yapılacak Alan (Dönüm)	Arama Yapanın Uyuşu
	Vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye			
1906	Ankara	Kırşehir	Keskin	Kavakobası	Simli Kurşun	10000	Osmanlı Vatandaşı
1906	Ankara	Ankara			Simli Kurşun, Bakır	12800	Osmanlı Vatandaşı
1907	Ankara	Ankara	Haymana		Siyah Kehribar	4000	Osmanlı Vatandaşı

⁹⁵⁷ Ankara Vilayet Gazetesi, (14 Kanun-ı Evvel 1304- 26 Aralık 1888).

⁹⁵⁸ Memalik-i Şahanenin 1325-26-27 Senelerine Mahsus Maden İstatistiki, s.158 ve 194.

⁹⁵⁹ Memalik-i Şahanenin 1325-26-27 Senelerine Mahsus Maden İstatistiki, s.37-112.

1907	Ankara	Kırşehir	Keskin	Halkalı	Simli Kurşun, Bakır, Çinko, Arsenik	10000	Osmanlı Vatandaşı
1908	Ankara	Çorum	Osmancık	Kargı	Bakır, Nikel	12000	Osmanlı Vatandaşı
1908	Ankara	Çorum	İskilip		Bakır	14000	Osmanlı Vatandaşı
1908	Ankara	Mihalçık	Ömer Karyesi		Bakır, Simli Kurşun, Çinko, Altın	15000	Osmanlı Vatandaşı

1906-1908 yılları arası Ankara vilayetinde çıkarılan madenleri gösteren yukarıdaki tabloda dikkat çeken bir durum, vilayet genelinde daha çok simli kurşun madeninin bulunduğudır. Simli kurşun madeninden sonra bakır madeninin de bulunduğu Ankara vilayetinde maden arama faaliyetlerini daha çok Osmanlı vatandaşı olan kişiler yapmışlardır.

5.2 Mösyö Paolo'nun Akdağ Maden Bölgesindeki Çalışmaları

20. yüzyılın başlarında Akdağmadeni bölgesinde ilk çalışmalar, 1908 yılında Mösyö Paolo ile başlar. Maden Tetkik Enstitüsü Genel Müdürlüğü Derleme bölümünde bulunan raporlar incelendiğinde Mösyö Paolo'nun 1908'de Akdağ maden bölgesinde araştırmalar yaptığı, sonuçlarını bir rapor halinde Osmanlı Devleti yetkililerine sunduğu görülmüştür. M. Paolo, 1908'de Akdağ, Kozmadağ, Tatlar ve Akkışla maden mevkilerindeki mağaralarda bazı araştırmalar yapmıştır. Raporunda madenin ilk açılışı ve sonraki dönemleri ile ilgili verilen bilgiler çok kısa olmakla birlikte, arşiv kayıtlarındaki tarihlendirmelere uymaktadır. Raporunda maden bölgesinin, 1820'den 1877-78 Osmanlı Rus Savaşına kadar devamlı bir çalışmaya sahne olduğu belirtilmiştir.⁹⁶⁰ Çalışmamızda, Akdağ Maden-i Hümayunu'nun yoğun üretim faaliyetinde bulunduğu dönemler de bu tarihler arasındadır. Yine raporda verilen bilgiler ışığında madenin 19. yüzyılın hemen başlarından itibaren emaneten işletildiği ve yine aynı yüzyılın sonlarından itibaren çok iyi işletilemediği üzerinde durulmuştur. Yöre halkının madenin işletilmemesinden

⁹⁶⁰ Ali Rıza Çolakoğlu-Yurdal Genç, "Akdağmadeni (Yozgat) Kurşun-Çinko Yatağının Makro-Mikro Dokusal Özellikleri ve Kökenseleli Yorumu", Türkiye Jeoloji Bülteni, C. 44, S. 1, 2001, s.2.

dolayı sıkıntı yaşadığı ve geçinmek amacıyla başka işlerde çalışmalarına rağmen, asli işlerini yapabilmek için maden işletmelerinin tekrar faaliyete geçirilmesini istedikleri belirtilmiştir. Halkın, işletmelerin devlet veya özel bir şirket tarafından çalıştırılmasını *pek ziyade arzu ve gayret izhar etmekte* olduklarını söyleyen Paolo, maden işletmesinin bu yerleşim yerinin ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır.⁹⁶¹

Madenin bulunduğu mevkiin ve arazinin jeolojik yapısını dikkate alarak yaptığı incelemeler sonunda buralarda oldukça yüksek oranda cevher bulunabileceğini ifade eden Paolo, maden işletmesinin daha önceki dönemlerde de karşılaştığı problemlerden kaynaklı sıkıntıları dile getirmiştir. Madenin yoğun olarak çıkarıldığı bölgenin kasaba merkezine 20 kilometre, Ankara vilayetine 250 kilometre ve Samsun iskelesine 240 kilometre uzaklıkta olduğunu ifade eden Paolo, Osmanlı madencilik sektörünün en büyük problemi olan madenlerin nakliyesi ve ulaşım sorununa dikkat çekerek, maden işletmesinin iskeleye çok uzak ve nakliye vasıtalarının yetersiz olduğunu belirtmiştir. Maden bölgesinde kışın çok şiddetli geçmesini de nazara alan Paolo, işletmenin yılın ancak yarısında üretim yapabildiğini yazdıktan sonra, bu nedenlerden burada çıkarılan madenin çok yüksek fiyata mâl olacağını ifade etmiştir. Paolo, bu olumsuzlukların yanında madenin üretiminde lazım olan kereste, mahrukat vesairenin işletmeye çok yakın ormanlardan tedarik edileceğini, civar ahalisinin gayet sakin ve çalışkan adamlar olup, bunların madende istihdam olunabileceğini belirtmiştir.⁹⁶²

Paolo'dan sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında burada araştırmalar yapan diğer maden mühendisleri de, Akdağ Maden İşletmesi'nin, 19. yüzyılda Osmanlı madencilik politikalarının etkisi ve tüm dünyada gümüş fiyatının düşmüş olması sebebiyle dolaylı ciddi sıkıntılar yaşadığını, ocaklardaki imalatın durduğunu belirtmişlerdir. Bölgede incelemelerde bulunan maden mühendisleri, Paolo'nun gayretleri ile 1908-1914 senelerindeki üretimin pek az da olsa bir canlanma yaşasa da maden bölgesindeki cevherin tükenmemiş olduğuna işaret etmişlerdir.⁹⁶³ I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ise Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin bulunduğu bölgedeki madencilik faaliyetleri, tamamen durmuştur.

⁹⁶¹ M. Paolo, a.g.r., s.1.

⁹⁶² Paolo, a.g.r., s.3-6.

⁹⁶³ Pilz, "Akdağ Maden Bölgesi", s.29.

5.3 Akdağ Maden İşletmesinin İmtiyaz Yoluyla İşletilmesi

Osmanlı Devleti'nde madenlerin mülkiyeti, devlete aitti. Bununla birlikte 19. yüzyılın ortalarından itibaren madenlerin büyük bir kısmı, özel sektöre belli şartlar dâhilinde kiralanmıştır. Maden nizamnameleri çerçevesinde, 5 yıldan 99 yıla kadar, maden kullanım alanına karşılık yıllık sabit bir miktar vergi ve çıkarılan madenden belli oranlarda (%5-%20 arası) devlete vergi verilmesiyle gerçekleşen yöntem imtiyaz usulü adı verilmiştir. Bu usulde belirlenen süre, madenlerin cinsleri ve toprakta damar veya yığın halinde bulunmalarına göre, devlet tarafından tespit edilmekteydi. Tespit olunan bu süreler içinde madenin işletme hakkı, hükümetin bilgisi dâhilinde başkasına devredilebilmekte veya satılabilmekteydi. Bu usulde mülkiyet hakkı hiçbir zaman imtiyazı alan kişiye geçmemekte, kurallar devlet tarafından hazırlanan nizamnamelerle konulmakta ve özel şartlar karşılıklı mukavelelerle belirlenmekteydi.⁹⁶⁴

Osmanlı Devleti'nde madenler, buldukları mekânlara göre iki ayrı isim altında zikredilmişlerdir. Bunlardan yer altında *damar* veya *yığın* halinde bulunup, tünel açmak suretiyle işletilenlere *ma'den-i asliye* yeryüzünde herhangi bir tünel açma gereği olmadan işletilebilen madenlere de *ma'den-i sathiye* denilmiştir. Maden imtiyazları, maden-i asliye denilen madenler için geçerli olmuştur. Maden imtiyazları iki ayrı iş için verilmekteydi. Bunlardan birincisi, *maden taharrisi*, ikincisi de *maden işletilmesi* için tanınmaktaydı. Maden arama izni, maden işletilmesi için tanınan hakkın ilk basamağını teşkil etmekteydi. Arama izni dediğimiz *taharri ruhsatnamesi* ile son dönemde yapılan maden nizamnamelerinde sıkça geçen imtiyaz kavramı arasındaki en önemli fark, imtiyaz sözleşmelerinin daha ayrıntılı olması ve öngörülen alanda, imtiyaz sahibine bir tekel hakkı tanınması şeklindeydi. Zaten ruhsatların süresi de imtiyazlara göre çok kısa tutulmuştur.⁹⁶⁵

Maden bulunan yerlerin keşfi ve işletilmeye uygunluğu, birinci aşamada yapılan çalışmalarla tespit edilmekteydi. Bundan sonra madenin işletilmesi işi gelmekte, bunun için keşfedilmiş madenler, şahıslara ihale olunmakta, ihale şartlarına uygun bir şahıs veya şirket madenleri işletme hakkını kazanmaktaydı. Fermân-ı Âlî' nin alınmasından

⁹⁶⁴ Balcı, "Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi Ve İmtiyazlar", s. 61-62.

⁹⁶⁵ Yorulmaz, a.g.t., s.57.

sonra da imtiyaz yürürlüğe girmektedir. İmtiyaz usulü, önceleri padişahın bir şahsa, bir işi yapması için izin vermesi ve bu izne delâlet etmesi için de bir ferman vermesi şeklinde yapılırken, bu alandaki talebin artması neticesinde, ferman verilmezden önce bir ruhsat verilmesi esası getirilmiştir. Ruhsat, yapılacak işle ilgili yayınlanmış nizamnameler çerçevesinde, şahısların ihaleye katılmaları, ihale sonunda da en uygun teklifi veren şahsın bu işi yapmaya hak kazanması üzerine verilmekteydi. Fakat bu ruhsat, ancak padişahın vereceği onay sonunda yürürlük kazanabilmekteydi. Ruhsatı aldığı halde, fermanı almayanlar, imtiyaz hakkını kaybetmiş oluyorlardı.⁹⁶⁶

19. yüzyılın son çeyreğinde madenlerin ihaleye verilmesi sürecinde yayınlanan nizamnamelerin ve bu nizamnameleri hazırlayan komisyonların ciddi bir belirleyiciliği olmuştur. Nitekim bu döneme ait belgelerde *memalik-i şahanede vaki olan ve ihalesi icra kılınan madenler hakkında yapılacak iş ve işlemlerde maden nizamnamelerinin hazırlanması için oluşturulan komisyonun görüş ve önerileri doğrultusunda iktiza-ı maslahatın icrasına göre ihaleye verileceği belirtilmiştir.*⁹⁶⁷

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, maden işletmelerinin bir kısmını, imtiyazlar tanımak suretiyle özel sektöre devretmeye yönelmiştir. 1900 yılı itibariyle imtiyaza verilen madenler ve sayıları şu şekilde olmuştur:

Tablo 27. 1900 Yılında İmtiyaz Yoluyla İşletilen Madenlerin Cins ve Sayıları⁹⁶⁸

MADENİN CİNSİ	İMTİYAZ SAYISI	MADENİN CİNSİ	İMTİYAZ SAYISI	MADENİN CİNSİ	İMTİYAZ SAYISI
Krom Madeni	13	Borasil	3	Cıva	1
Simli Kurşun-Bakır	15	Maden Suyu	3	Petrol Gazı	1
Manganez	6	Kömür-Linyit	6	Cüruf	1
Bakır	5	Ziftli Kömür	1	Çinko	1
Zımpara	5	Demir-Bakır	4	Arsenik	1
Antimon	4	Kurşun-Antimon	2	Kurşun ile Karışık Çinko	1

⁹⁶⁶ Balcı, “Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi Ve İmtiyazlar”, s. 62.

⁹⁶⁷ BOA. A.MKT.MHM 472-49 (23 Za 1290-12 Ocak 1874).

⁹⁶⁸ Gökmen, a.g.m., s.976-979.

Osmanlı topraklarında bolca bulunan ve bundan ötürü imtiyaz yoluyla ihaleye verilen maden türünün simli kurşun olduğu gösterilen yukarıdaki tabloda ikinci sırası krom madeni almıştır. Akdağ Maden-i Hümayunu'yla aynı idari bölgede bulunan Gümüştan Simli Kurşun Madeni ile uzun yıllar emanet usulüyle işletilen fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski önemini yitiren Küre-i Nuhas (Kastamonu) Madeni'nin bulunduğu bölgedeki cüruf yığınları da imtiyaz usulüyle değerlendirilme yoluna gidilmiştir.⁹⁶⁹

Mösyö Paolo'nun 1908 tarihinde Akdağ maden bölgesinde incelemelerde bulunduğu dönemde hazırladığı raporuna göre, madenin tamamen atıl halde bırakılmadığı anlaşılmaktaydı. Paolo'nun raporunda belirttiğine göre, işletme bölgesindeki Tatlar ve Ak(ca)kışla mevkilerinde imtiyaz yoluyla üretim yapan işletmeciler bulunmaktaydı.⁹⁷⁰ Bu anılan yerlere ek olarak M. Paolo'nun direktifleri ile Kozmadağ mevkiinde 35 metre derinliğinde bir kuyu ve 50 metre uzunluğunda bir galeri daha açılmıştır.⁹⁷¹ Devlet, geniş bir alanda üretim yaparken çeşitli nedenlerden atıl duruma düşen Akdağ Maden İşletmesini tekrar canlandırmak istemekteydi.

Ankara vilayetinde artan maden arama(taharri) faaliyetleri Akdağ maden bölgesini de kapsamıştır. Orman ve Maadin Mecmuasının birinci sayısında madenler bölümünde ülke genelinde ihaleye verilen madenler hakkında bilgi verilmektedir. Bu madenlerden biri olan *Akdağ kazası dâhilindeki 8022 ceriblik arazide vaki mekşuf simli kurşun madeni* için belirlenen süre ve şartlarla ihaleye verilmek üzere ilan verilmiş, ilanın süresinin bitiş tarihi olarak da 1 Eylül 1908 olarak belirlenmiştir.⁹⁷² Akdağ kazasında daha önce maden işletmesinin bulunduğu bölgedeki bir kısım maden ocaklarının bulunduğu mahaller, ihale yoluyla özel bir şahsa verilmiştir. 1911 tarihli bir belgede, Akdağ maden bölgesinde yeni bir simli kurşun madenin keşfedildiği ve yapılan bir mukavelename ile 99 yıllığına Osman Nuri Bey'e ihale edildiği belirtilmiştir.⁹⁷³ Belgede geçen *mekşufen* tabirinden, madenin daha önceki dönemlerde işletilen ve sonra terk edilen maden bölgesinde yer alan fakat yeni keşf edilen bir mağara(ocak) olduğu

⁹⁶⁹ BOA. DH. MKT 3-29 (6 L 1311-12 Nisan 1894).

⁹⁷⁰ M. Paolo, "Akdağ Madeni Akkışla Karyesinde Simli Kurşun Madenleri Hakkında-1911", No:753-754-759.

⁹⁷¹ Pilz, "Akdağ Maden Bölgesi", s.7

⁹⁷² Orman ve Maadin Mecmuası, Mayıs 1324, s. 69.

⁹⁷³ BOA. BEO. 3850-288690 (12 Kanun-u Sani-1326-25 Ocak 1911).

anlaşılmaktadır.⁹⁷⁴ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra değişen maden mevzuatı gereği Osman Nuri Bey'le yapılan mukavelename⁹⁷⁵ şu hususları içermekteydi:

Birinci maddede madenin bulunduğu vilayet-kaza-nahiye, arazinin cinsi (mîrî veya mülk), madenin cinsi, imtiyaz süresi (en fazla 99 yıl) ve imtiyaz verilecek kişi veya şirketin ismi yazılmaktaydı.⁹⁷⁶ Buna göre; ihalede söz konusu olan *simli kurşun* madeni Ankara vilayetinin Yozgat sancağına bağlı Akdağ kazasında bulunmakta ve ihalenin onaylanmasından sonra 99 yıllığına, Şura-ı Devlet Mukayyidi Osman Nuri Bey'e ihale edilmiştir.

İkinci maddede; maden sahasının miktarının yanında, bu sahanın dört yönden sınırları açıkça belirtilmiştir. Bu maddede, ihale edilen bölgenin sınırlarının belirlendiği bir harita hazırlanmıştır. Maden imtiyazlarının verilmeye başlandığı dönemden itibaren uygulanan ve işletmenin bulunduğu sınırların belirlendiği, bu haritaların tapu senedi yerine geçip geçmediği hakkında yeterli bilgiye sahip olmasak da, haritaların maden işletimi konusunda Müslim veya gayrimüslim işleticiye yüklediği sorumlulukların tam olarak belirtilmediği bir taslaktan ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

Osman Nuri Bey'e tahsis edilen maden işletme alanı, 8022 cerib(dönüm) olarak belirlenmiştir. Mukavelenamenin geriye kalan maddelerinde genellikle imtiyaz verilen kişi veya şirketin maden arazisi, madenin çıkarılması, işletilmesi ve ihraç edilmesi esnasında uyması gereken kurallar, çıkarılan madenden vermesi gereken muhtelif vergilerle bunların oranları gibi maddeler yer alır. Akdağ Maden İşletmesi mukavelenamesinin diğer maddeleri de bu prosedüre uygun olarak hazırlanmıştır. Üçüncü maddede tahsis edilen sınırlar dâhilinde simli kurşun dışında bulunacak farklı bir maden cinsinin bu şartnameye dâhil edilemeyeceği açıkça yazılmaktadır.

⁹⁷⁴ BOA. ŞD. 548-29(6 Eylül 1326-19 Eylül 1910).

⁹⁷⁵ BOA. İ.MMS.135-26/1(28 Kanun-u Evvel 1326-10 Ocak 1911).

⁹⁷⁶ BOA. İ.MMS.135-26/4-5-6-7-8(28 Kanun-u Evvel 1326-10 Ocak 1911).

Dördüncü maddede her dönüm için resm-i mukarrer⁹⁷⁷ miktarı olarak 10 kuruş⁹⁷⁸ toplamda 80.220 kuruş ödeneceği ve bunun ödeme tarihinin her sene mart ayı olduğu belirtilmiştir.

Beşinci maddede, çıkarılan sim(gümüş) bedelinin % 6'sının teçizat-ı askeriye akçesi olarak her yıl mart ayında ödeneceği, geciktirilen her gün için farkının ayrıca alınacağı belirtilmiştir.

Altıncı maddede, maden işletmesi için tahsis edilen arazinin yalnız maden işletmesi olarak kullanılacağı, yedinci maddede; maden işletmecisinin ödeyeceği %5'lik ilk vergiyi üç taksit halinde ödeyebileceği, sekizinci maddede; *ferman-ı âlinin* yayınlanmasından sonra işletmeciye tebliğ tarihinden itibaren 3 ay içinde işletmenin faaliyete geçirilmesi ile ilgili işlemlerin yapılması gerektiği belirtilmiştir.

İhaleye verilen maden işletmelerinde imtiyaz müddetleri 99 sene olan madenlerin ihracı ve nakliyatında kullanılacak alet ve makinalar *rüsûm-ı nisbiyye* ve gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁹⁷⁹ Bu uygulama ihale mukavelenamenin dokuzuncu maddesinde açıklanmış ve bir defaya mahsus olmak üzere maden işletmesine alınacak alet ve edevat için vergi alınmayacağı belirtilmiştir.⁹⁸⁰ Genellikle mukavelenamelere konulan hususi madde ile maden sahasında yapılması icap eden yol veya askeri inşaatlar nedeniyle işletmenin tamamen veya kısmen iptali durumunda imtiyaz sahibinin herhangi bir hak iddia edemeyeceği, kayıt altına almaktaydı.⁹⁸¹ Bu durum mukavelenamenin on ikinci maddesinde belirtilmiş ve sınırları belirlenmiş bu araziden bir yol veya umuma yönelik bir çalışma yapılması durumunda, karşı tarafın bir hak iddia etmeyeceği belirtilmiştir.⁹⁸²

⁹⁷⁷ Keşfedilmiş bir madeni işletenler, senede iki ayrı vergi (resm) vermeğe mecburdurlar. Bunlardan birisi, kullanılan arazinin her bir dönümüne bağlı olarak, senede bir defa verilen, *resm-i mukarrer* dir. Diğeri ise, işletilen maden cevherinin saf hale getirilmesinden sonra alınan hasılat vergisidir. Buna *resm-i nisbi* denilmektedir. Ertan Gökmen, a.g.m., s.974.

⁹⁷⁸ Osmanlı parası olarak 100 kuruş.

⁹⁷⁹ Ufuk Gülsoy, Hicaz Demiryolu, İstanbul: Eren Yayınlan, 1994, s. 99-100.

⁹⁸⁰ BOA. İ.MMS.135-26/1,2,3(28 Kanun-u Evvel 1326-10 Ocak 1911); BEO.3850-288690(12 Kanun-u Sani 1326-25 Ocak 1911).

⁹⁸¹ Abdülmecit Mutaf, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü", History Studies V. 2/2 2010, s.296.

⁹⁸² BOA. İ.MMS.135-26/4(28 Kanun-u Evvel 1326-10 Ocak 1911).

Maden ihalesinin şartnamesinde ise, yine madenin bulunduğu vilayet, kaza, köy ve mevki ismi, arazinin cinsi, sahibinin veya sahiplerinin isimleri ve madenin nevi yazılmıştır. Birinci maddede madenin haritalarının ilgililere teslim edildiği, diğer 12 maddede ise madenin çıkarılması ve işlenmesi ile ilgili uyulması gereken ve nizamname de yer alan hususlar kayıt altına alınmıştır. Bu belge ve beraberindeki ihale şartnamesi, Akdağ Maden-i Hümayunu'nun emaneten yönetim usulünden çıkarılarak bir kişiye belli şartlar dâhilinde verilmiştir. Orman ve Maadin Mecmuasında da ihale bilgileri yer almakta olup, madenin Şura-yı Devlet Temyiz Mahkemesi mukayyidi Osman Nuri Bey'e yıllık % 5 vergi oranı ile 99 sene müddetle ihale edildiği belirtilmiştir.⁹⁸³

Osman Nuri Bey imtiyazını aldığı bu madeni 31 Ocak 1912 tarihinde, Yorgi Agadopulos ve Yorgi Skalyaris'e devretmiştir.⁹⁸⁴ Mösyö Paolo'nun 1908 tarihinde Akdağ maden bölgesinde incelemelerde bulunduğu dönemde hazırladığı raporunda da isimleri geçen Yorgi Agadopulos ve Yorgi Skalyeris Efendiler, Tatlar köyü ve Ak(ca)kışla köyündeki maden sahasında toplam 6000 dönüm üzerindeki yeri işletmekteydiler. Bunların yanı sıra Ortaköy, Üçkaraağaç, Güllük köylerinde bulunan maden sahaları da yine aynı kişilere imtiyaz yoluyla işletilmek üzere verilmiştir.⁹⁸⁵ Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre, belli bir süre madenleri işleten bu kişiler, I. Dünya Savaşı yıllarında maden işletmesinde üretimi durdurmuşlardır.

5.4 Cumhuriyet Dönemi'nde Akdağ Maden İşletmesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Akdağ Madeni bölgesindeki imtiyaz meselesi, Yunanistan Devleti ile diplomatik bir sorun haline gelmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere Akdağmadeni, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Osman Nuri Bey'e imtiyaz yoluyla 99 yıllığına ihale edilmişti. Osman Nuri Bey de bu hakkını, tam olarak bilemediğimiz nedenlerden dolayı, Osmanlı tebaasından olan ama savaş yıllarından sonra Yunanistan'a yerleşen Yorgi Agadopulos ve Yorgi Skalyeris'e devretmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de uzun süre işletilmeyen Akdağ maden bölgesinin imtiyazını elinde bulunduran bu kişilerin işletme yetkisini, 30 Eylül 1925 tarihinde

⁹⁸³ Memalik-i Şahanenin 1325-26-27 Senelerine Mahsus Maden İstatistiki, s.24.

⁹⁸⁴ BCA. Yer Numarası: 167.207.1/46.

⁹⁸⁵ M. Paolo, "Akdağ Madeni Akkışla Karyesinde Simli Kurşun Madenleri Hakkında-1911", No:753-754-759.

Bakanlar Kurulunun 2673 no'lu kararnamesi ile feshetmiştir.⁹⁸⁶ Yorgi Agadopoulos ve Yorgi Skalyeris'in avukatlarının Yunan Büyükelçiliğine başvurarak Akdağ Maden işletmesinde hak iddia etmeleri ve Türkiye'nin olumlu yanıt vermemesi üzerine, olay diplomatik krize sebep olmuş ve Yunan Devleti tarafından Türkiye'ye *nota* verilmiş⁹⁸⁷ ve madene devlet tarafından el konulmuştur.⁹⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve sonrasında Maden Tetkik Arama (MTA) Enstitüsünün faaliyete geçmesiyle madenlerde millileştirme politikaları hız kazanmış, Akdağ madenleri de uzun süre devlet tarafından işletilmiştir.

Yeni kurulan devletin öncelikli konuları arasında yer alan madencilik sektöründe ciddi çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar, eski maden mevkilerini tespit etmenin yanı sıra keşfedilmeyi bekleyen yeni madenlere ulaşma amacını taşımaktaydı. Osmanlı devrinden kalmış maden ocaklarında MTA'nın kuruluş tarihi olan 1935 yılından itibaren, yurtdışından uzmanlar getirilerek yeni araştırmalar yapılmaya önem verilmiştir. MTA'nın görevlendirdiği uzman mühendislerin yazmış olduğu raporlara göre Akdağmadeni, maden yatakları açısından oldukça zengin bir bölgedir. Özellikle, ilçe merkezinin doğu, güney ve güneydoğu kesimleri maden yatakları açısından zengin sayılmaktaydı. Arşiv belgelerinde ifade edildiği üzere, Osmanlı döneminde gümüş ihtivalı kurşun-çinko cevherleri, *simli kurşun* olarak çıkartılırken, bu durum 1935'li yıllarda değişmiş ve bu bölgede yoğun olarak çinko-kurşun işletilmiştir. Bölgede, Cumhuriyet sonrasında MTA'nın mühendisleri tarafından birçok kez incelemelerde bulunulmuş ve bölgenin rezerv durumu ve maden damarları tespit edilmeye çalışılmıştır. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün 1935 yılından itibaren Akdağ maden bölgesinde yaptığı çalışmalarda bu bölgedeki rezervlerin ve cevher kalitesinin etütleri yapılmıştır. Geçmiş yıllardaki bilgiler eksik olduğundan yeterince güvenilir sonuçlar vermediği görülmüştür. Bu defa bizzat maden ocakları içinden alınan

⁹⁸⁶ BCA. Yer Numarası: 167.207.1/5.

⁹⁸⁷ BCA. Yer Numarası: 167.207.1/17,18.

⁹⁸⁸ İlgili arşiv belgesinde ...*emval-i metrukeden olan Akdağ Madeni emval-i metruke kanunlarına tevfiken*...işletmeye devlet el koymuştur. BCA. Yer Numarası: 167.207.1/72.

numuneler üzerinde oldukça ehemmiyetli rezervlere ve kaliteye ulaşılmış, gerekli hesaplamalar yapılabilmektedir.⁹⁸⁹

Özellikle Türkiye’de en çok rastlanan madenlerden biri olan gümüşlü kurşun madeninin çok eski devirlerden beri işletildiği yerlerden olan, fakat çeşitli sebeplerle terk edilmiş bulunan ve 1940’lı yıllarda kısmen işletilmesine devam edilen madenler; Akdağ, Balya, Bulgardağı ve Gümüşhacıköy madenleri olmuştur. Anılan tarihlerde bu maden alanlarından elde edilen gümüş içerikli kurşun cevherinin tutarı yılda 10000 tonu, kurşun madenleriyle beraber bulunan çinkonun tutarı ise yılda 15-18 bin tonu bulmaktadır.⁹⁹⁰

1962 senesine kadar tam randımanlı olmasa da devlet tarafından işletilen Akdağ maden bölgesindeki madenler, 1967 yılında Rasih ve İhsan Madencilik Ltd. Şirketi tarafından özel sektör tarafından işletilmeye başlanmıştır. 1979-1980 yıllarında bu şirket madenin yer altından çıkartılmış taşlı topraklı hali olan ve herhangi bir işlem görmemiş hali olan tenörden ortalama % 6-7 oranında çinko ve % 5-6 kurşundan flatasyonla⁹⁹¹ 15000 ton/yıl zenginleştirme yapmaktaydı. MTA’nın illere göre hazırlamış olduğu maden envanterine göre 1980 yılı itibariyle Akdağmadeni Karapir ve Güllük mevkiilerinde maden işletmesinin üretim yaptığı ve muhtemel kurşun rezerv oranının 6500 ton olduğu belirtilmektedir.⁹⁹²

Uzun süreden beri işletilmiş olan bu yatakta arama ve üretim çalışmalarına en son 1995 yılında tekrar başlanmıştır. Günümüzde de halen Küçük Çiçekli Tepe, Nusret Tepe ve Oyum Çayırı Tepe’si ocakları kurşun ve çinko metalleri için işletilmektedir. 1995’li yıllarından sonra işletmede yapılan modernizasyonlarla üretimlerde ciddi artış olmuştur. Görünür rezervi yaklaşık 3 milyon ton olan sahanın, ortalama tenörü %6-7 çinko ve % 5-6 kurşun olup, flotasyonla yapılan üretimlerde yıllık 6-7 bin ton cevher

⁹⁸⁹ Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Akdağmadeni bölgesinde araştırma yapan ve bölge ile ilgili raporlar yazarak devlete sunan bazı maden mühendisleri şunlardır: R. Pılz (1936), E. Lohn (1940), V. Kovenko (1944), Karl Nebert (1955), H. Agelede(1955), Ziya Barut (1957), A. Pollak (1958), Ali Özkan (1959), Carlo Pisoni (1961), Ramond Vache (1963).

⁹⁹⁰ İzbırak, a.g.m., s.224.

⁹⁹¹ Bir çeşit izabe yöntemi olup, madenin sulu ortamda modern yöntemlerle ayrıştırılmasına denir.

⁹⁹² Türkiye Maden Envanteri, Ankara: MTA Yayınları, No:179, 1980, s. 555.

zenginleştirilmektedir.⁹⁹³ 2000 yılı itibariyle Türkiye’de kurşun-çinko üretimi yapılan kuruluşlar içerisinde Akdağ Kurşun ve Çinko işletmesi aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere üretim kapasitesi olarak ilk sıralarda yer almaktadır.

Tablo 28. Kurşun-Çinko Sektöründe Maden Üreticileri ve Üretim Kapasiteleri⁹⁹⁴

No	Kuruluş	Yeri	Kapasite (Ton)	Açıklama
1	Demir Export	Giresun Espiye- Lahanos	150.000	1993'de devreye girdi.
2	Demir Export	Giresun-T.Bolu-Köprübaşı	120.000	1993 yılında kapandı.
3	<i>Rasih İhsan</i>	<i>Yozgat-Akdağ</i>	<i>60.000</i>	<i>Çalışıyor</i>
4	Ber-Oner A.Ş.	Şebinkarahisar	45.000	Çalışıyor
5	Barit Maden	Gümüşhane-K.Mustafa	45.000	Çalışmıyor.
6	Menka A.Ş.	Sivas-K.Hisar-Muradin	36.000	Çalışıyor.
7	Samaş A.Ş.	Aladağ-Kayseri	35.000	Çalışıyor
8	Adana Mad.	Adana-Kozan-Horzum	30.000	Çalışıyor
9	Çanakkale Mad	Çanakkale Merkez	30.000	Çalışıyor.
10	Çanakkale Mad	Çanakkale-Korudere	30.000	Çalışıyor
11	Gürmin A.Ş.	Balıkesir-Balya	30.000	Çalışmıyor.
12	Anadolu Mad.	Balıkesir-Dursunbey	30.000	Çalışmıyor
13	Saim Budin	Kayseri-Develi-Kaleköy	30.000	Çalışmıyor
14	İ.Pazarköylü	Balıkesir-İvrindi	24.000	Çalışıyor.
15	Dedeman A.Ş.	Kayseri	15.000	Çalışmıyor

2008 yılına kadar bu şirket tarafından işletilen madenler, bu tarihten itibaren Yıldız SSS Holding grup bünyesine katılmıştır. Rasih-İhsan madencilik firması, yaklaşık 8000 hektar alanda 5 farklı bölgede faaliyetlerine devam etmektedir.⁹⁹⁵

Üretilen kurşun ve çinko cevherleri hem iç hem de dış piyasada ton başına 1400-2500 dolardan alıcı bulmaktadır. Karapiri bölgesindeki Bayramali ve Kıraçbey

⁹⁹³ Çolakoğlu-Genç, a.g.m., s.4-7.

⁹⁹⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No: 639, Ankara:2001, s.82.

⁹⁹⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, a.g.e., s.69.

ocaklarından elde edilen cevher, Akdağmadeni ilçesindeki flotasyon tesisinde zenginleştirilerek kurşun ve çinko elde edilmektedir. Elde edilen maden ürünü Akdağmadeni'nden tırlarla Samsun'a oradan da gemilerle yurtdışına gönderilmektedir.⁹⁹⁶

---

⁹⁹⁶ Çolakoğlu-Genç, a.g.m., s.3.

SONUÇ

Siyasi ömrünü yüzyıllar boyunca devam ettiren Osmanlı Devleti'nin devamlılığındaki sır, siyasî alandaki gücünden ziyade, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda sahip olduğu dinamiklerde ve bu alanlarda ortaya koymuş olduğu sistemde aranmalıdır. Yakın zamana kadar Osmanlı Devleti'nin siyasi tarihine odaklanılmış, sosyal, kültürel ve ekonomik tarihi biraz geri planda bırakılmıştır. Son dönemlerde Osmanlı tarihi ile ilgili sosyo- ekonomik alanda yapılan incelemelerin artması ile birlikte Osmanlı madenciliği de artık araştırılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli coğrafyasında birçok maden işletmesi bulunmaktaydı. Bu maden işletmelerinin bir kısmı ile ilgili akademik düzeyde araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Bu tez çalışmasında da, genel olarak 19. yüzyılda faaliyette bulunmuş olan, daha çok kurşun ve kurşun içerikli gümüş üretimi yapılan ve Bozok sancağı sınırlarında yer alan Akdağ Maden-i Hümayunu incelenmeye çalışılmıştır.

Yapılan arkeolojik kazılar ve tarihi belgeler, Anadolu'da içerisinde Akdağ'ın bulunduğu birçok yerde, eski çağlardan beri madencilik faaliyetlerinin yürütüldüğünü göstermektedir. Kaynaklar, Akdağ bölgesinde Osmanlılardan önce de, kurşun madeni üretiminin olduğunu yazmaktadır. İlkçağlardan itibaren Anadolu'da varlığı bilinen önemli gümüş yatakları içerisinde Akdağ maden bölgesinin de bulunması çalışmamıza konu olan bölgenin maden yönüyle zenginliğinin çok eskilere dayandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Akdağ madenleri esasen kurşun madeni olup, içerisinde belli oranlarda gümüş ve az miktarda da çinko ihtiva etmektedir. Bu sebeple de çalışmamız boyunca yer yer bu işletmeye simli kurşun madeni işletmesi denilmiştir.

Akdağ Maden-i Hümayunu örneğinden yola çıkılarak Osmanlı madenciliğinin genel bir resminin çizilmeye çalışıldığı bu tezde, zaman ve konu sınırlarına riayet edilerek madencilik sektörü hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyıl boyunca bir işletmenin faaliyete geçişinden itibaren geçirdiği yapısal değişiklikler üzerinde durulmuş, devlet tarafından idare edilen diğer işletmeler hakkında da bilgiler verilmiştir. Zira maden-i hümayun denilen bu işletmeleri devlet farklı bir statüde idare etmiştir.

Devletin bu madenleri diğerlerinden ayrı tutmasını ve doğrudan kendisine bağlı bir şekilde işletmesini daha iyi anlayabilmek için tezde zikredilen bu işletmelerden olan ve yer yer arşiv belgelerinde de Akdağ ile beraber zikredilen, aynı zamanda Akdağ Maden-i Hümayunu ile aynı vilayette bulunan Gümüşkan madenine atıfta bulunulmuştur. Yine maden naklinde, aynı güzergâh üzerinden madenlerin nakledildiği Tokat Kalhanesi ve Gümüşhacıköy Madeni'ne de yer verilmiştir. Esasında Gümüşhacıköy, Bereketli ve Bozkır Madenleri 19. yüzyılın başlarında kısa süreli de olsa Bozok sancağı mutasarrıfı Süleyman Bey tarafından emaneten idare edilmiştir. Bu durum da arşiv belgelerinde adı geçen madenlerin Akdağ ile beraber anılmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra Akdağ Maden-i Hümayunu, bulunduğu coğrafi konum itibariyle kuzeyde Gümüşhacıköy ve Bakırçay, güneyde Cebel-i Kozan, Bereketli, Bulgardağı ve Bozkır Madeni, doğuda Keban-Ergani, batı da ise Gümüşkan Madenlerinin tam ortasında bulunmaktadır. Madenin faaliyete geçişi ile birlikte Gümüşhane'den getirtilen madenci ailelerinden dolayı Gümüşhane ile de belli oranda bir münasebeti olmuştur. Akdağ'daki bu işçilerin zaman zaman Gümüşkan, Bulgardağı, Bereketli ve Cebel-i Kozan Madenleri'ne transfer edilmesi nedeniyle de bu maden-i hümayun işletmelerine değinilmiştir. Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin, organizasyonu, görevlileri ve sorumlulukları, finansmanı, üretilen maden cevherinin elde ediliş süreci, ocakların genel durumları, cevherin ocaklardan kullanım alanlarına taşınması ve sevkiyatı gibi konularını ele alırken de, aynı işletme yapısına sahip diğer madenlerden örnekler verilmiştir.

Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin tarihindeki ilk dönem, madenin faaliyete ilk geçişi ile birlikte Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey tarafından idare edildiği zaman dilimidir (1796-1824). Şöyle ki; Akdağ bölgesinde maden bulunduğu ile ilgili bilgilerin merkezi yönetime bildirilmesinden sonra, bölgenin yöneticisi konumundaki Süleyman Bey'e gönderilen emirle burada araştırma yapılması istenmiştir. İnceleme yapılması ve maden bölgesinden belli miktarda toprağın incelenmek üzere Darpahene-i Amire'ye götürülmesi neticesinde, Akdağ bölgesinin maden rezervi yönünden zengin olduğuna karar verilir. Süleyman Bey kendi döneminde Orta Anadolu bölgesinde Bozok merkez olmak üzere, geniş bir alanda hâkimiyet kurmuş bir âyandır. İdare ettiği yerlerde bulunan maden işletmelerini de belli süre emaneten yönettiğinden maden idareciliği konusunda tecrübelerini Akdağ Maden-i

Hümayunu'nun açılışında göstermiştir. Zira Amasya sancağında bulunan Gümüşhacıköy maden işletmesinde istihdam edilmek üzere Gümüşhane'den maden ustası ve amelesinin getirilmesi örneğinde bunu görmekteyiz. Faaliyete geçmesinden belli bir süre sonra Akdağ Maden İşletmesi'ne de Gümüşhane'den maden işçileri getirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde işletme bölgesi, istihdam edilen maden işçilerinin çoğalmas ve burada kalıcı olmaları sonucunda, bir yerleşim yeri hüviyetine sahip olmaya başlamıştır.

Bütün bunlarla birlikte ortaya çıkan bir husus, bir âyan olarak Süleyman Bey'in madencilik faaliyetleri olmuştur. Devlet tarafından kendisine verilen bölgelerde bulunan maden işletmelerini emanet usulüne göre yöneten Süleyman Bey, birçok işletmeyi aynı dönemde idare etmiştir. Örneğin Konya sınırları dâhilindeki Bozkır Madeni'ni kısa bir süre idare eden Süleyman Bey, bu işletmeyi emaneten idare etmiştir. Bereketli Madeni'ni de yıllarca uhdesinde bulunduran Süleyman Bey'in bu işletmedeki yöneticiliğinin sona ermesinde vekil olarak tayin etmiş olduğu yöneticilerin halka iyi davranmaması etkili olmuştur. Yine Amasya'da bulunan Gümüşhacıköy Madeni de belli bir süre kendisine tevcih edilmiş, ancak yöre halkından, özellikle de madende çalışanlardan gelen şikâyetler üzerine bu madendeki idareciliği sona ermiştir. Esasında Akdağ Maden-i Hümayunu'nu da belli bir süre idare etmiş olan Süleyman Bey'e, anılan bu işletmelerin idareciliğinin verilmesinde ve sonrasında işletmelerdeki görevinin sonlandırılmasında yaşanan siyasi olaylar etkili olmuştur. Süleyman Bey'in ölümünden sonra meydana gelen siyasi gelişmelerin de etkisiyle Çaparzadeler'in bu bölgede etkinliği azalmaya başlayınca Akdağ Maden-i Hümayunu da bizzat Darphane-i Amire tarafından işletilmeye başlanmıştır (1824-1836).

İşletme, 1824 yılından Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre öncesine kadar yerel yöneticilerden ziyade, merkezi yönetimin atadığı kişilerce idare edilmeye başlanmıştır. Zira 1824 tarihli arşiv belgelerinde, maden bölgesinde yapılan incelemeler ve üretim durumu göz önüne alınarak, işletmenin oldukça verimli olduğu belirtilmiştir. Bu tarihten itibaren bizzat Darphane'den atanan görevlilerce idare edilmiştir. Emaneten yönetim usulüne göre Darphane-i Amire'nin görevlendirmiş olduğu eminler tarafından yönetilen Akdağ Maden İşletmesi'nin bu dönemi 1836 yılında yapılan idari düzenlemelere kadar bu şekilde devam etmiştir. Bu tarihten sonra Akdağ Maden

İşletmesi, kısa sürelerle Ankara vilayetindeki üst düzey askeri kişiler olan müşirler tarafından idare edilmeye başlanmıştır (1836-1839). Bu dönemde de maden yine Darphane-i Amire'ye bağlı olmakla birlikte, idaresine müşir/ferik vasfına sahip üst düzey kişiler bakmışlardır. Ferikler tarafından idare dönemi kısa sürmüş ve Tanzimat'la birlikte yapılan düzenlemeler sonucunda işletme, bütün maden-i hümayunlarla birlikte maliye nezaretine bağlanarak Darphane-i Amire'den gönderilen müdürlerce idare edilmiştir.

Akdağ Maden-i Hümayunu'ndaki önemli dönüm noktalarından biri de 1839 tarihi ile başlayan değişikliklerdir. Çünkü Tanzimat dönemindeki yasal düzenlemelerle bütün devlet kurumları yeni bir yapılanmaya gitmeye başlayınca, devlet işletmeleri olan maden-i hümayunlar da bundan etkilenmiştir. Yeni dönemde bütün maden-i hümayunlar gibi Akdağ Maden İşletmesi de bizzat Darphane-i Amire tarafından gönderilen müdürler tarafından idare edilmeye başlanmıştır (1839-1908). Esasında Darphane-i Amire, baştan itibaren Akdağ Maden İşletmesi'nin üretimi olan cevherin doğrudan gönderildiği bir yerdi. Yine işletmenin üretim faaliyetlerinde önemli bir fonksiyona sahip olan sermaye akçesinin de temin edildiği yer olması yönüyle Darphane-i Amire, işletmenin ilk faaliyete geçişinden itibaren doğrudan ilişki içinde olduğu bir kurumdu. Fakat Tanzimat'tan sonraki dönemde, içerisinde Akdağ'ın da bulunduğu bütün maden-i hümayunlar artık doğrudan Darphane-i Amire'ye bağlanmış ve merkezden gönderilen yöneticiler tarafından idare edilmeye başlamıştır. Önceki dönemlere nazaran daha çok arşiv belgesinin temin edildiği bu dönem, işletme ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı ve yapısal değişikliklerin de yaşandığı bir zaman dilimidir.

Araştırmamız boyunca karşılaştığımız eksikliklerden biri, maden işletmesinde ve işletme içindeki ocaklarda kullanılan teknoloji hakkında çok fazla arşiv belgesine ulaşamamış olmamızdır. Bu konuda maden mühendislerinin yazmış olduğu raporlar, kısmen bu eksikliği gidermemizde yardımcı olmuştur. Zira Tanzimat'la birlikte üretimi arttırmak amacıyla yabancı mühendislerin incelemelerde bulunduğu madenlerden biri de Akdağ Maden İşletmesi olmuştur. Bu maden mühendislerinin yazmış olduğu raporlar, işletmenin eksikliklerini ve yapılması gerekenleri ortaya koyması açısından önemli idi. 1839 ve 1861 yıllarında olmak üzere yabancı mühendisler tarafından yapılan incelemeler doğrultusunda bazı raporlar yazılmış ve maden idaresine sunulmuştur.

Osmanlı madencilik sektöründe ciddi bir dönüşümün tarihi olan 1861 yılı, ilk nizamnamenin yürürlüğe girdiği tarihtir. Kanunnamelerin yerini artık Avrupa'daki maden mevzuatından esinlenerek yapılan nizamnameler almaya başlamıştır. Devletin yıkılışına kadar ara ara birçok nizamname hazırlanmış, yürürlüğe giren her maden mevzuatı ile birlikte sektörde ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Bu tarihe kadar, faaliyette olan madenlerin tamamı, devlet eliyle işletilmekteydi. 1861 yılındaki ilk maden nizamnamesinin ilanından sonra, bu yapının yavaş yavaş değiştiğini görüyoruz. Artık devlet, madencilik sektöründeki işletmecilik sıfatını tamamen olmasa da, kısmen terk etmiştir. Madenlerin mülkiyeti yine devlette kalmak şartıyla artık özel sektör, maden işletmelerinde etkin olmaya başlamıştır. Yapılan mevzuat değişiklikleri ile yabancılar, mülkiyet hakkı kazanmaya başlamış ve bunun madencilik sektörüne yansımaları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı madencilik sektöründe yaşanan sıkıntılar, araştırmamız boyunca incelebildiğimiz eserlerden ve Akdağ özelinden yola çıkılarak genel başlıklar halinde verilmiştir.

Akdağ ile ilgili göze çarpan önemli hususların başında, madenin rezerv oranının yüksek olduğu fakat teknoloji yetersizliği ve uzman personel eksikliğinin üretim verimini düşürdüğüdür. Yine bütün madenlerde olduğu gibi Akdağ'da da kullanılan yakıtın odun kömürüne dayanıyor olması da ciddi bir problemdi. Dönemin salnamelerinde ve seyahatnamelerinde geçtiğine göre Yozgat'ın orman yönüyle en zengin bölgesi olan Akdağ, eğer maden işletmesinde odun kömürü kullanılmaya devam edilirse ağaç yönüyle fakirleşecekti. Kullanılan odun kömürünün temini zaten maliyetlerin artışına neden olmuş, bu da işletmenin her geçen gün zarar etmesine yol açmıştır.

Madencilik sektöründe yaşanan sıkıntıların temelinde kullanılan teknolojinin yetersizliği ve işletmeler için hayati derecede öneme sahip sermaye yetersizliği olmuştur. 1880'li yıllarda Akdağ dâhil olmak üzere bir çok maden işletmesinde üretim durmuş veya işletme içindeki birçok mağara kapanmıştır. Anılan tarih Akdağ Maden-Hümayunu için de önemli değişimlerin yaşandığı bir tarihtir. İşletmede üretimin durduğu ve *metruk* hale geldiği bu tarihte işletme bölgesinde tenassur olayları da yaşanmıştır. Yine Osmanlı coğrafyasındaki birçok işletmenin de sermaye yetersizliğinden ötürü mali sorunlar yaşadığı 1880 tarihi Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93

Harbi) hemen ertesine denk gelmesi yönüyle önemlidir. Osmanlı Devleti için içtimai ve iktisadi kırılmalara sebep olan bu savaş, hem Akdağ için hem de genel tüm madenler için bahse konu sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

Maden mevzuatında yapılan değişiklikler neticesinde ortaya çıkan yeni bir işletme modeli de imtiyaz yoluyla bir kişiye veya şirkete ihale edilmesi olmuştur. Akdağ Maden İşletmesi için yeni bir dönemin başlangıcı olan bu gelişme ile, devlet tarafından işletme yöntemi olan emaneten yönetim usulünden vazgeçilerek, işletme özel şahıslara devredilmiştir (1908-1914). Bu şekilde işletme türü devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Akdağ ve diğer birçok maden-i hümayunların bu şekilde özel sektöre devrindeki en önemli sebep, işletmelerin sürekli zarar ediyor olması idi. Hazırlanan mukaveleler ve şartnamelere göre 99 yıllığına özel şahıslara devredilen Akdağ Maden İşletmesi'nden istenen verim alınamamıştır. Zira I. Dünya Savaşı'nın araya girmesi işletmenin tamamen kapanmasına neden olmuştur. Günümüzde özel şirket tarafından çinko ve kurşun üretimi yapılan işletme, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yine belli bir süre atıl kalmıştır. MTA'nın kurulması ve yeni kurulan devletin madencilğe önem vermesi sayesinde işletme, 1940'lı yıllardan itibaren günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Tezde, maden işletmesinde üretilen gümüş-kurşun cevherinin kullanım alanları hakkında bilgi verilmekle birlikte, bu maden cevherinin devletin ekonomik gelirleri içerisindeki rakamsal değeri üzerinde çok fazla durulamamıştır. Devlet tarafından işletilen tüm maden ocaklarının ekonomideki yerini ve Akdağ Maden-i Hümayunu işletmesinin tüm malî hareketlerini bilmeden bunu ortaya koymak imkânsızdır. Çalışmamızı yaptığımız dönem itibariyle arşiv belgelerinde, işletmenin gelir ve giderlerinin tamamına ait düzenli bir bilgiye ulaşamamamız, işletmenin malî yönünden ziyade, faaliyetleri ve yapısal durumuna yoğunlaşmamıza neden olmuştur. Yine de işletme ile ilgili mevcut muhasebe defterleri ve Darpahene-i Amire'ye gönderilen gümüş ve kurşun miktarları incelendiğinde 1860'lı yıllardan sonra istikrarlı bir şekilde üretimin aşağıya doğru düştüğü ve 1880'li yıllarda ise üretimin bir dönem durduğu görülmüştür. 1860 yılı devletin madende üretimi arttırıcı önlemler kapsamında yabancı maden mühendisleri gönderdiği tarih olmuştur. Maden mühendisleri yazdıkları raporlarda işletme için yapılması gerekenleri, ilgili devlet kurumlarına bildirseler de

hem Akdağ hem de diğer yerlerdeki maden işletmelerinde çok ciddi bir değişiklik gözlemlenmemiştir.

Fasılalı da olsa, 1800'lü yıllardan itibaren faaliyette bulunan ve halende özel sektör tarafından işletilen Akdağ Maden İşletmesi ile ilgili yerel kaynaklardan yararlanılamaması çalışmamız açısından bir eksikliktir. Esasında çalışmaya konu olan mekânda yapılan araştırma ve bire bir görüşmelerde 1950'li yıllarda çıkan yangında ilçe ve ilçe ile özdeşleşen işletmeye ait belgelerin yandığı ifade edilmiştir.

Araştırmamızda, taranılan literatürde genel kabul görmüş bazı bilgiler üzerinde tartışma yoluna gidilmiştir. Örneğin; Osmanlı'nın kullanmış olduğu maden terminolojisinin tamamıyla, özellikle Rumeli coğrafyasında madencilik alanında uzmanlaşan, Saksonlar'ın(Alman-Hırvat) etkisiyle oluştuğunu söylemenin toptancı bir yaklaşım olacağı belirtilmiştir. Bazı tetkik eserler ve tezlerde geçen Maadin-i Hümayun kavramının tanımı üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız içerisinde tartışılan bir diğer konu da Akdağ maden bölgesinde yaşanan din değiştirme olayları olmuştur. Son dönemde Osmanlı'nın farklı yerlerinde (Girit, Manastır, Kıbrıs, Rodos) yaşanan din değiştirme olaylarının, Akdağ maden bölgesinde yaşayan madenciler arasında da yaşanması maden bölgesi için önemli bir durumdur. Bu olayları 96 Harbi ve Rum metropolitinin çalışmaları üzerinden sadece siyasi nedenlerle açıklayan kimi görüşlerden farklı olarak, çalışmamız madende üretimin düştüğü ve işletmenin *metruk* olduğu dönemle din değiştirme olaylarının yoğunlaştığı üzerinde durmuştur. İşletmedeki üretim durumu sayılan siyasi nedenlerle beraber düşünüldüğünde yaşanan din değiştirme olayları daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmamız boyunca gözlemlediğimiz bir olgu, Osmanlı madencilik tarihi ile ilgili henüz yolun başında olduğumuzdur. Son yıllardaki akademik çalışmalar dışında pek fazla incelenmeyen bu alanda, çalışmaların kısıtlı kalmasındaki en büyük neden; mevcut arşiv kaynakların dağınıklığıdır. Madencilğe yönelik arşiv kayıtlarının daha çok 18. yüzyıl ve sonrasındaki dönemde yoğunlaşması ve bu dönemdeki belgelerin de tamamıyla taranmamış olması, durumu teyit etmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde işletilen madenler ile ilgili arşiv belgelerinin düzensizliği, maden ve madencilik ile ilgili

konuların araştırılmasını zorlaştırmaktadır. Zira madenlerin Osmanlı maliyesindeki yeri ve bunların Osmanlı ekonomisine katkısı hakkında yeterince çalışma mevcut değildir. Çalışmamız da dâhil olmak üzere, Osmanlı madenciliği üzerine yapılan akademik araştırmaların çoğunluğu, maden işletmelerinin tarihi ve yapısı üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bununla birlikte madenlerde istihdam edilen işçiler ve bu işçilerin gündelik yaşantıları, madenlerde kullanılan teknolojiler, çıkarılan madenlerin gündelik yaşamdaki kullanım alanları gibi biraz daha özel alana giren konular da tüm yönleriyle araştırılmayı beklemektedir. Osmanlı Devleti'nde maden işletmelerinin ekonomik hayata katkıları konusunda bugün için tam ve net bir bilgiye sahip değiliz. İşletildiği bilinen maden ocaklarının üretim ve idaresinde ne tür politikalar izlendiği tam anlamıyla ortaya konulamadığı gibi Osmanlı madencilik rejimi de tam olarak bilinmemektedir. Son yıllarda maden üretiminin yapıldığı işletmelerin tarihi üzerine akademik düzeyde yapılan çalışmalar, yukarıda söz konusu olan boşlukların kapatılması adına ciddi adımlardır.

Osmanlı Devleti'nde, Sidrekapsi, Keban-Ergani, Bulgardağı, Bozkır, Akdağ gibi madencilik faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı yerlerde bulunan işletmelerin tarihi ile ilgili yapılmış olan çalışmaların yanı sıra, henüz araştırılmamış ve incelenmeyi bekleyen Gümüşhane, Gümüşhacıköy, Gümüşkan, Kratova, Cebel-i Kozan ve daha bir çok madenle ilgili yapılacak çalışmalar neticesinde ortaya çıkacak sonuçlara göre Osmanlı madencilik tarihi hakkında daha kapsamlı ve objektif değerlendirmeler yapmamız mümkün olacaktır. bu öneriye ek olarak maden aramalarında alternatif bir metot olarak tarihin kullanılmaya başlandığı günümüzde Osmanlı dönemi faaliyette olan madenlerin mevcut durumlarının tespiti bir çok açıdan da faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

1.1 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Ali Emiri Tasnifi, Sultan III. Selim (AE. SSLM III): 392-22665.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 3850-288690; 492-36826;1871-140270; 2660-199430; 2959-221853; 2971-222812; 3901-292508; 4152-311377; 4195-314614; 4326-324419; 2660-199430.

Cevdet Askeriye (C.AS): 1005-43975; 419-17365;295-12236; 76-3546; 280-11625; 172-7518/1,2.

*Cevdet Adliye (C.ADL):*44-2674.

Cevdet Bahriye (C. BH): 123-5963.

*Cevdet Dâhiliye (C.DH):*165-8237; 167-8313;144-7177.

Cevdet Darphane (C.DRB): 5-239; 1618; 404-9; 43-2142; 34-1682/ 1,2; 36-1768; 44-2158; 48-2365; 50-2456; 53-2621; 1-3; 17-836; 128-1395; 34-1672; 13-641; 53-2602; 29-1410; 43-2108; 51-2517; 42-2071; 38-1875;2-87; 8-361; 9-426; 55-2711; 55-2715; 54-2659; 10-492; 16-761; 25-1248; 24-1169.

Cevdet Evkaf (C.EV): 179-8908.

Cevdet Maliye (C.ML): 138-5869; 578-23729; 564-23122; 285-11715; 3-135.

*Cevdet Nafia (C.NF):*2-93.

Cevdet Zaptiye (C.ZB): 80-3971.

Cizye Defterleri (ML.VRD.CMH. d): 1372/1,2,3,4,5,6,7.

Dâhiliye, İrade (DH.İD): 222-20; 72-4.

Dâhiliye, Muhasebe Kalemi (DH. EUM. MH): 88-102.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube (DH. EUM.3.Şb): 8-62/1,2.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube (DH. EUM.6.Şb): 4-35.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK): 88-107; 90-54/1,3.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Belgeri (DH. MKT): 3-29; 1379-85; 677-26; 452-62; 739-31.

Darphane Evrakı Tahrirat Kalemi (D.DRB.THR): 679/1,16.

Darphane-i Amire Defterleri (DRB.d): No 165; 1978; 91.

Divân Kalemi Ve Bağlı Birimlerine Ait Belgeler (A.DVN): 111-40; 91-63.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (HR.MKT): 21-34.

Haritalar (HRT.h): 467.

Hatt-ı Hümayûn Defterler (HAT.d): 917/1,2,14,29,30,33,37,46,47,56,59,60,63,68; 9846; 801; 806/34; 806/138; 806/46; 806/24; 14509; 14518; 18033/1,2,3; 18041;18072; 18073; 18076; 18077; 20659; 22121; 23199/2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 19; 793; 801.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT): 1627-31; 757-35790; 1633-34; 1633-40;1328-51823; 383-20607; 1414-57740; 565-27722.

*Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d):*793/6; 801/4,5,6,34; 806/24,34,46,138. 917/2,5,14,29,30,37,46,56,58,59,60,63,68; 9846/1; 14509; 14518; 18033; 18041; 18072; 18073/1,2,3; 18075; 18076; 18077; 20659; 22121; 23199/2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,1,13,14,15,16,17,18,19.

Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi (HH.THR): 1253-1; 1253-2/1; 1253-3; 1253-4; 1253-6; 1253-7; 1253-8; 1253-9; 1253-10; 1253-11;1253-12; 1253-13;1253-14; 1253-15; 1253-16; 1253-17.

İrade Dâhiliye (İ.DH): 403-26692; 535-37161/1, 2, 3; 356-23521; 178-9717; 31-1474; 38-1772; 338-22223; 38-1772; 46-2291; 5-201; 91-4587; 9-438; 1321-1312.

İrade Hususi (İ.HUS): 139-26.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 135-26/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8; 114-2738; 124-3192/1, 5; 297-12053; 355-15524; 428-18796; 84-1700.

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL): 258-9646; 282-11092; 49-935; 341-14731; 227-7776/1, 2, 3.

İrade Şûra'yı Devlet (İ.ŞD): 17-730/1,2.

*Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d):*8810.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL): 19-19; 708-128;716-89; 438-76; 1033-26; 701-13; 703-52; 718-28; 745-19; 350-74; 638-80/1,2,3; 27-43; 642-67; 684-45/1,2,3; 710-52; 594-96; 265-57/1; 398-17317; 676-35.

Milli Emlaktan Devr Alınan Defterler (MEDAD. d): 35.

*Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri (A.AMD):*16-45; 5-57.

Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri (A.MKT): 171-68; 66-13; 296 32; 61-29.

*Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM):*150-101; 157-73; 241-21; 245-95; 285-75; 330-51; 72-1; 239-83; 450-64; 472-49; 84-50; 49-77; 525-22.

Sadaret Mektubî Kalemî, Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.AMK.MVL): 23-93; 114-58; 138-71; 142-29; 63-69;44-41; 139-20.

Sadaret Mektubî Kalemî, Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.NZD): 313 11; 313 11/2; 403-69; 412-10; 89-65; 408-45; 102-92;106-49; 1-39; 2-100.

Sadaret Mektubî Kalemî, Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.UM): 55-28; 55-72; 409-43; 563-70.

Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES): 20-69/1; 20-25.

Şuray-ı Devlet (Ş.D): 422-96; 548-29;1338-9/1-2.

*Ticaret, Nâfîa, Orman, Meâdin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Defterler (T.d):*1532/27; 2153/11,13, 21, 22; 1479/10; 736/17, 18; 1476/51,52.

Yabancı Arşivler (YB.04): 6-52.

1. 2 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

109.724.18.

272.11.18.86.

167.207.1/5,17,18,46,72.

2. Salname ve Yıllıklar

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1868.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1873.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1874.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1875.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1876.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1881.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1890-1891.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1893.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1900.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1902.

Salname-i Vilayet-i Ankara, def'a 1907.

Duman, Hasan. Osmanlı Salmeleri ve Nevsalleri, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Yayınları, 2000.

Yozgat Kataloğu-1990,Yozgat Kültür ve Dayanışma Demeği Yayınları, C.I, İstanbul: 1991.

Yozgat İl Yıllığı-1991, Yozgat: Yozgat Valiliği Yayınları, 1991.

3. Gazete ve Diğer Süreli Yayınlar

Ankara Vilayet Gazetesi, 26 Aralık 1888.

Ankara Vilayet Gazetesi, 30 Eylül 1895.

Ankara Vilayet Gazetesi, 1 Temmuz 1895.

Ankara Vilayet Gazetesi, 4 Kasım 1895.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi S. 4 (1 Cemaziyelevvel 1302-16 Şubat 1885).

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi S. 12 (24 Şaban 1302-4 Ekim 1885).

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi S. 13 (9 Ramazan 1302-22 Haziran 1885).

Memalik-i Şahane'nin 1325-1326-1327 Senelerine Mahsus Maden İstatistiki, İstanbul: İstatistik-i İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, 1912.

Orman ve Maadin Mecmuası, Eylül 1884.

Orman ve Maadin Mecmuası, Eylül 1889.

Orman ve Maadin Mecmuası, Mayıs 1908.

4. Makaleler/ Ansiklopedi Maddeleri

“Türkler ve Madencilik”. Ankara: Maden Tetkik ve Arama Dergisi. S.5, 1935, 3-35.

Açıkel, Ali. “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840)”. Tarih İncelemeleri Dergisi. C. XIX, S. 2, 2004, 1-33.

Aktan, Coşkun. “Osmanlı İltizam Sistemi”. Türk Dünyası Araştırmaları. S.71, 1991, 73-79.

Altunbay, Mustafa. “XVIII. yüzyılın İkinci yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”. Trabzon Tarihi Sempozyumu. 2000, 379-393.

_____. “Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik”. Türkler Ansiklopedisi. C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2003, 791-801.

Arıkan, Zeki. “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”. Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan. İstanbul, 1991, 280-306.

Artuk, Cevriye-İbrahim. “Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış”. I. Uluslararası Türk- İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirisi. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1981.(Ayrı Basım)

Aydın, Bilgin. Salname. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 36, 2009, 51-54.

Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlı'da Hukuk”. Osmanlı Devleti Tarihi (Derleyen: Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul: Feza Yayınları. C.II. 1999, 375-441.

- Balcı, Ercüment. “Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi E. Coulant’a Göre “Menabi-i Ma’deniyemiz”. Türk Dünyası Araştırmaları. S.145, 2003, 93-112.
- Baş, Yaşar. “Kiği Demir Madeni ve Humbarahanesi”. Turkish Studies. V. 6-4, 2011, 409-430.
- Bayartan, Mehmet. “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”. Osmanlı Bilimi Araştırmaları. C.10, 2008, 137-156.
- Baykara, Tuncer. “Seyyahlar(Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin Haber Alma Görevlisi mi? Gözlemler Düşünceler”, Türk Yurdu. S. 310, 2013, s. 32-44.
- Beşirli, Mehmet. “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S. 1. 2004, 229-258.
- Beydilli, Kemal. “1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu’dan Göçürülen Ermeniler”. TTK Belgeler Dergisi. C. XIII, S. 17, 1988, 365-434.
- Boydaş, Nihat. “Kaptan Fred Burnaby Seyahatnamesinde Yozgat”. Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı. İstanbul: Türk Ocağı Yozgat Şubesi Yayınları. 2000, 179-198.
- Çadırcı, Musa. “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatı’nın Kuruluşu”. Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi. C. 8. S. 14, 1963, 63-76.
- _____. “Osmanlı İmparatorluğunda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi ve 1846 Tarihli Askerlik Kanunu”. Askeri Tarih Bülteni. S.18, 1985, 59-75.
- _____. “II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Lâyiha”. OTAM. S.3, 1992, 413-485.
- Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”. Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi. C.2, S.1, 1943,117-127.
- Çolakoğlu, Ali Rıza,-Yurdal Genç. “Akdağmadeni (Yozgat) Kurşun-Çinko Yatağının Makro-Mikro Dokusal Özellikleri ve Kökensel Yorumu”. Türkiye Jeoloji Bülteni. C. 44, S. 1, 2001, 2-14.
- Demirci, Adnan, “Bolkardağ Madeni”, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası. S. 4, 1983, 83-91.
- Duysak, Cabir. “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları”. Osmanlı’da Ulaşım. (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan). İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları. 2012, 37-48.

- Ercan, Yavuz. “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar”. Belleten. C. LV, S. 213, 1991, 371-391.
- Genç, Mehmet. “17. ve 19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”. Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986. Ankara: 1987,145-170.
- _____. “İltizam”. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 22, 2000, 154-158.
- Gökmen, Ertan. “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)”. Belleten, C. LXXI, S. 262, 2007, 969-996.
- Hanılçe, Murat. “Vatan Topraklarındaki İmza: Türk Yer Adları, Zile Kazası Örneği (1455-1575)”. Turkish Studies, V. 8/2, 2013, 89-135.
- Hut, Davut. “Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehiryolu Ulaşımı”. Osmanlı’da Ulaşım. (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan). İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları. 2012, 107-140.
- <http://www.migem.gov.tr/sozluk/sozluk.html> (TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Maden İşleri Genel Müdürlüğü Resmi Sitesi) Erişim Tarihi: 20.01.2016.
- Hülagü, M. Metin.” Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi Ve Kayseri Güherçile Fabrikası”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S. 11, 2001, 73-93.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı İpek Ticareti, Madencilik ve Ziraatında Yük (Himl)”. Türk Dünyası Araştırmaları. S.75, 1991, s. 9-29.
- _____. “Cizye”. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 8, 1993, 43-48.
- İzbrak, Reşat. “Türkiye’de Madencilik”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. C. 3, S. 2, 1945, 213-226.
- Kaptan, Ergün. “Eski Anadolu Madencilğine Ait Buluntular”. Cumhuriyetin 75. yıldönümü Yerbilimleri ve Madencilik Kongresi Bildirileri. Ankara: MTA Yayınları, 1998, 763-769.
- Karaçoban, Turgut. “Yüzyıllık Çınarların İzinden: Selim Sırrı Paşa Ve İzmit- Ankara Demiryolu Serüveni”. Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 2014, 739-752
- Karakoç, K. “Osmanlı’dan Günümüze Maden Mevzuatı ve Bor Madenciliği”. II. Uluslararası Bor Sempozyumu Bildirileri. Eskişehir: 2004, 18-30.

- Kartalkanat, Ahmet. "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler Ve Madencilik Politikası". Jeoloji Mühendisliği Dergisi. S. 36, 1990, 65-71.
- _____. "Osmanlılarda Madencilik". Jeoloji Mühendisliği Dergisi. S. 28, 2004, 39-59.
- Keskin, Özkan. "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı Ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri". İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi. S.11, 2007, 79-93.
- _____. "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)". OTAM. S.29, 2011, 125-148.
- Kubalı, Hüseyin Nail. "Eski Mevzuatımız ve Maden Mülkiyeti". Ebu'l-ula Mardin'e Armağan. İstanbul: 1944, 795-825
- Kütükoğlu, Mübahat. "Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti". Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. S. 10-11, 1983, 151-166.
- _____. "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri". 150. Yılında Tanzimat. Ankara: TTK Yayınları, 1992, 91-138.
- _____. "Osmanlı İktisadî Yapısı". Osmanlı Devleti Tarihi (Derleyen: Ekmeleddin İhsanoğlu). C.II. İstanbul: Feza Yayınları, 1999, 513-649.
- Metin Tuncel. "Karahisar (Türkiye'de Bazı Yerlerin Ortak Coğrafi Adı)". TDV İslam Ansiklopedisi. C.24, 2001, 416-418.
- Murphey, Rhoads. "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrençi Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü" (Derleyen: Ekmeleddin İhsanoğlu). Osmanlılar ve Batı Teknolojisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1992, 7-20.
- Mutaf, Abdülmecit. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü". History Studies V. 2/2, 2010, 289-299.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bozok". TDV İslam Ansiklopedisi. C.6, 1992, 321-322.
- _____. "Yozgat'ın Tarihine Kısa Bir Bakış". Bozok Dergisi. S.12, 1992,
- Ortaylı, İlber, "Tanzimat Döneminde Tenassur ve Din Değiştirme Olayları", Tanzimat'ın 150. Yılı Sempozyumu. Ankara: TTK Yayınları, 1992, 481-487.

- Ovalioğlu, Rüştü. “Türkiye Bakır-Kurşun- Çinko Madenleri ve Bunların Arama-Değerlendirme Problemleri”. I. Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik Kongresi, Maden Mühendisleri Odası Yayınları. 1969, 101-118.
- Öcal, Yaşar. “XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Yozgat ve Çevresi”. Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. S. 51, 2015, 49-61.
- Önsoy, Rıfat. “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1840-1876”. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. C. 2, S. 2, 1984, 5-12.
- Özbay, Rahmi Deniz. “Tanzimat Sonrasında Akdağ Kazası Civarına Afşar Türkmenlerinin İskanı-(1256) 1840”. XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri. C.II, Ankara: TTK Yayınları, 2002, 453-465.
- Özcan, Abdulkadir. “İstabl”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.19, 1999, 203-206.
- Özdağ, Abdullah. “Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)” Turkish Studies. V. 9/7, 2014, 463-473.
- Özger, Yunus. “II. Abdülhamid Döneminde Yozgat’ın Sosyo-Ekonomik Durumu”. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. C. 5, S. 9, 2015, 19-46.
- Özütopçu, M. Ali. “Osmanlı Devleti’nde Maden İşletmeciliği”. Askeri Tarih Bülteni. S.20, 1986.
- Pamir, Aybars. “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 51, S. 2, 2002, 79-119.
- Pamuk, Bilgehan. “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S. 30, 2006, 167-185.
- _____. “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane(Torul) Kazası”. Belleten, S. 266, 2009, 115-143.
- Parry, Vermory. “Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları”, (Çeviren: Salih Özbaran). Tarih Enstitüsü Dergisi. S. III, 1972, 35-46.
- Quataert, Donald, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Madencilik. TCTA. C.4, 1985, 914-916.
- Sahillioğlu, Halil. “Mihaniki Darp Usulünün Kabulü” (Derleyen: Ekmeleddin İhsanoğlu), Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1992, 21-36.

- _____. "Darphane". TDV İslam Ansiklopedisi. C. VIII. 1993, 501-505.
- _____. "Emin". TDV İslam Ansiklopedisi. C.11. 1995, 111-112.
- Sarıkoçuncu, Ali. "Emperyalizm ve Zonguldak Kömür Havzası". OTAM. S. 4. 1993, 309-327.
- Şahin, İlhan. "Dulkadır Eyaleti". TDV İslam Ansiklopedisi. C.9, 552-553.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Tekâlif". TDV İslam Ansiklopedisi. C. 40. 2011, 336-337.
- Tamzok, Nejat, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, (1861-1948)", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, S.63-4, 1948, 179-204.
- Taşkın, Ünal. "Rüsûm-ı Örfiye". Tarih Okulu. S. XIV, 2013, 55-73.
- Taştemir, Mehmet. "Klasik Devirde Osmanlı'da Kara Ulaşımı ve Yollar". Osmanlı'da Ulaşım, (Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan). İstanbul: Çamlıca Basım Yayınları. 2012, 13-31.
- Terzi, Arzu. "Osmanlı Hazinesi". Türkler Ansiklopedisi. C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. 893-903.
- Tızlak, Fahrettin. "XIX. yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları". Belleten. S.229, 1997, 703-718.
- _____. "Maadin-i Hümayun Emanetini Osmanlı İdari düzenindeki Yeri(1775-1867)". XII. Türk Tarih Kongresi Bildirisi. Ankara: TTK Yayınları, 2000, 925-939.
- _____, "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik", Türkler Ansiklopedisi, C.7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 407-414.
- _____, "XVIII. yüzyıl Sonu İle XIX. yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri", Fırat Üniversitesi Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, 2013, 349-365.
- Toklu, Hakkı. "Madencilik Tarihimize Bir Bakış". T.C. Ekonomi Dergisi. S. 45-47, 1947, 134-141.
- Topkaya, Mehmet-Aydın Bircan. "Türkiye Madenciliğinin Tarihçesi". Madencilik. C. VII. Ankara, 1968, 170-175.
- Turan, Murat. "Madenciliğimizin Tarihi Gelişimi". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 1332-1333.

- Türkan, Ahmet. “Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'da Tanassur Olayları ve Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavriler”. Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi. S. 10, 2010,141-174.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Çapanoğulları”. Belleten. C. 38. S. 150. 1974, 215-261.
- Varlık, Bülent. “Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları.TCTA., C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 917-922.
- Yazıcı, Nesimi. “Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”. OTAM. S. 3, 1992, 333-378.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Osmanlı Toplumunu”. Osmanlı Devleti Tarihi (Derleyen: Ekmeleddin İhsanoğlu). C.II. İstanbul: Feza Yayınları, 1999, 441-513.
- Yiğit, Ali. “Maden (Ergani Madeni) Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları”. Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi. S. 7. 1995, 319-343.
- Yurt Ansiklopedisi. “Yozgat”. C.10. İstanbul: Anadolu Yayınları. 1984, 7626–7707.
- Yurttaş, Hüseyin, “Hasankeyf'de Artuklu, Eyyûbî, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimarî Eserleri”, Türkler Ansiklopedisi, C.8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 100-113.

5. Tezler

- Akbulut, Zeynep. “Tanzimat Dönemindeki Temettüat Defterlerine Göre Akdağmadeni Kazası Ve Köylerinin Sosyo Ekonomik Yapısı (H /1260-1261)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı. 2002.
- Altunbay, Mustafa. “Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. 2010.
- Arslan, Lütfi. “H. 963/M. 1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağının Ekonomik ve Demografik Yapısı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2005.

- Aydın, Özden. “Osmanlı Devleti’nde Bağdat Yolu Güzergâhında Madencilik” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı. 2011.
- Balcı, Ercüment. “Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi Ve İmtiyazlar” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- _____. “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Maden İşletmeleri, (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2001.
- Bilgin, Mehmet. “Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2010.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk. “XVIII. yüzyılın İkinci Yarısında Darphane-i Âmire” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı. 2010.
- Coşkun, Ebru. “Akdağmadeni (Yozgat) Pb-Zn Yataklarında Metamorfizma Etkisinin Araştırılması” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010.
- Çağatay, Neşet. “Osmanlı Devleti’nde Maden İşletme Hukuku” (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi DTCF. 1942.
- Çatal, Gökhan. “Antik Anadolu Madenciliği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009.
- Dilşan, İnce Erdoğan. “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı 1896” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. 2007.
- Erken, Erhan. “Osmanlı’da Ekonomi Basını: Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı. 2010.
- Eyüboğlu, Kezban Talak. “Almanya’nın Ekonomi Politikalarında Ortadoğu, (1890–1914)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalı, 2010.
- Gül, Ümran. “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre 19. yüzyılın İkinci Yarısında Küre-i Nühâs Madeni” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. 2013.
- Kardaş, Yeşim. “Temettüat Defterleri’ne Göre Hüseyinabad Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı. 2011.
- Keskin, Özkan. “Orman ve Ma’âdin Nezâreti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2005.
- Kırpık, Cevdet. “Osmanlı Devleti’nde İşçiler Ve İşçi Hareketleri (1876-1914)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. 2004.
- Kulüp, Bülent. “Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-i Âmire İle İlgili Düzenlemeler” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. 2010.
- Özgören, Aydın. “Millî Mücadele Dönemi’nde Trabzon Rum Metropolitliği’nin Faaliyetleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2006.
- Sağın, Abdüsselam. “Tanzimat’ın İlk Yıllarında Darphane-i Amire’ye Dair Uygulamalar” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı. 2013.
- Sahillioğlu, Halil. “Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)”. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi. 1958.
- Saylan, Kemal. “Gümüşhane Sancağı (1850-1918)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı. 2012.
- Şafakçı, Hamit. “Bozkır’da Madencilik (1776-1839)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2013.
- Tak, İsa. “Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı. 2001.
- Taşkın, Ünal. “Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü Ve Tartı Birimleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2005.

Tızlak, Fahrettin. “Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. 1991.

Yorulmaz, Şerife. “Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. 1994.

6. Kitaplar

Akgündüz, Ahmet. Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri. C.I- II. İstanbul: 1990.

Akgündüz, Ahmet-Said Öztürk. Yozgat Şehri Temettüatı. C. I, İstanbul: 2000.

Aydın, Faruk. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914). Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.

Bafralı Yanko. Yozgat Seyahatnamesi. İstanbul: Ebu Ziya Matbaası, 1306.

Balcı, Ramazan-İbrahim Sırma. Ticaret ve Ziraat Nezareti-Memalik-i Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketleri. İstanbul: İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları. 2012.

Barkley, Henry C.. Anadolu Ve Ermenistan’a Yolculuk. (Çev: Nil Demir). İstanbul: Kesit Yayınları. 2007.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Yayına Hazırlayanlar: Yusuf İhsan Genç, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Mustafa Küçük, Sinan Satar, İbrahim Karaca, 2000.

Behar, Cem. Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu. TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Tarih İstatistikleri Dizisi. C. II, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1996.

Brown, L. Carl. İmparatorluk Mirası. İstanbul: İletişim Yayınları. 2000.

Cillov, Haluk. Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları. 1962.

Cin, Halil. Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması. İstanbul: Boğaziçi Yayınları 1985.

Cuinet, Vital. La Turquie d’Asie VI. İstanbul: Les Editions Isis. 2001.

- Çadırcı, Musa. Tanzimat Döneminin Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları. Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- Çakır, Baki. Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. yüzyıl). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Çatma, Erol. Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi Birinci Kitap(1840-1865). Ankara: Sistem Ofset Yayınları, 2006.
- Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları,1997.
- Doğanay, Hayati. Türkiye Ekonomik Coğrafyası. İstanbul: Öz Eğitim Yayınları, 1995.
- Duygu, Süleyman. Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları. İstanbul: Sayar Basımevi, 1953.
- Eldem, Vedat. Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.
- _____. Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi. Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Ertul, Nurten. Ekonomi Basın Tarihi (Haz: İstanbul Ticaret Odası). İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2008.
- Faroqi, Suraiya. Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- _____. İktisat Tarihi, Türkiye Tarihi. C.2. İstanbul: Cem Yayınları, 1997.
- Gölen, Zafer. Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl). Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Gülsoy, Ufuk. Hicaz Demiryolu. İstanbul: Eren Yayınları, 1994.
- _____. Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- İnalçık, Halil. Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.
- _____. Devlet-i Âliyye. C. I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- _____. Osmanlı ve Modern Türkiye. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Kafesoğlu, İbrahim. Türk Milli Kültürü. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Karaca, Ali. Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899). İstanbul: Eren Yayınları. 1993.

- Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi. C.VI,VII,VIII. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Kazıcı, Ziya. Osmanlılarda Vergi Sistemi. İstanbul: Şamil Yayınları, 1977.
- Kepenek, Yakup-Nurhan Yentürk. Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008.
- Kurmuş, Orhan. Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi. İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Mert, Özcan. 18. ve 19. Yüzyıllarda Çapanoğulları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Morawitz, Charles. Türkiye Maliyesi. Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, 1978.
- MTA. Türkiye'de Madencilik Tarihçesi ve MTA., Ankara: MTA Yayınları, 1985.
- Noviçev, A.D. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi. İstanbul: Onur Yayınları,1979.
- Orhonlu, Cengiz. Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar, (Derleyen: Salih Özbaran). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- _____. Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı. İstanbul: Eren Yayınları, 1990.
- Ortaylı, İlber. Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu. İstanbul: Alkım Yayınları, 2006.
- Ökçün, Ahmet Gündüz, "XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları" Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969.
- _____. İktisat Tarihi Yazıları. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.
- Önsoy, Rıfat. Osmanlı Borçları 1854- 1914. Ankara: 1999.
- Özcan, Tuğrul. Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014.
- Özkaya, Yücel. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- _____. Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlar. Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Öztürk, Özhan. Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasî Tarihi Pontus, Ankara: Qenesis Kitap Yayınları, 2011.

- Özvar, Erol. Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Özyüksel, Murat. Osmanlı Alman ilişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Bağdat Demiryolları. İstanbul: Alba Yayınları, 1988.
- Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. III. İstanbul, 1993.
- Pamuk, Şevket. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti". Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü. C. I, 1995.
- Quataert, Donald. Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908). (Çeviren: Sabri Tekay), Yurt Yayınları, Ankara, 1987.
- Refik, Ahmet. Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri(967-1200). İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Sakin, Orhan. Bozok Sancağı ve Yozgat. İstanbul: Doğu Yayınları, 2012.
- Savaş, S. Özkan. Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö.2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı, Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Sertoğlu, Mithad. Osmanlı Tarih Lügati. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
- Şahin, Gürsoy. İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı. İstanbul: Gökkube Yayınları, 2007.
- Tabakoğlu, Ahmet. Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- Tchihatcheff, P. De. Asie Mineure. Paris: 1867.
- Tez, Zeki. Madencilik, Metalürji ve Mineralojinin Çileli Tarihi. İstanbul: Doruk Yayınları, 2012.
- Trak, Selçuk. İktisat Tarihi. İstanbul: Bursa İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1973.
- Tuluk, Hasan. Türk Süsleme Sanatları İçinde Metal Sanatı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 2008.
- Türkiye Madenciliği Sorunları, Çözüm Önerileri. Hazırlayan: İstanbul Maden İhracatçıları Birliği. İstanbul: Om Yayınları, 2008.
- Ubicini, M.A. Türkiye-1850 (Çeviren: Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser). C. 2. İstanbul: Kervan Yayınları, 1985.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi. C. II. Ankara: TTK Basımevi, 1975.

- Ülkekul, Cevat. Taş Kömürü Havzasında (İşletmelerinde) Bahriye Nezareti Yönetimi (1865-1908) Ve Dilaver Paşa Nizamnamesi (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş).
- Yaşa, Memduh. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, 1980.
- Yazıcı, Nedim. İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi. Ankara: 2009.
- Yurtlu, Hakkı. Geçmişten Günümüze Akdağmadeni. Ankara: 2001.
- Yüksel, Hasan. 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri. Sivas: Dilek Matbaası, 1997.

7. Raporlar

- Arıoğlu, Ergin-Ali Osman Yılmaz- Nadir Avşaroğlu. “Madencilik Tarihimiz”. İstanbul: Türkiye Maden Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, Rapor No:2, 2005.
- Devlet Planlama Teşkilatı. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No: 639, Ankara:2001.
- Guleman, A.H. Türkiye Kurşun Yatakları. Ankara: MTA Yayınları, 1949.
- Kovenko, V.. “Akdağ Bölgesindeki Eski Madenler Hakkında Rapor”, No:1604. Ankara: MTA Yayınları, 1944.
- Paolo(Pavlo), M.. “Akdağ Madeni Akkışla Karyesinde Simli Kurşun Madenleri Hakkında-1911”, No:753-754-759. Ankara: MTA Yayınları, 1935.
- Pilz, R.. “Denek Madeni Kurşun Havzası Hakkında Rapor”, No:394. Ankara: M.T.A. Yayınları, 1936.
- _____. “Akdağ Maden Bölgesi Hakkında Rapor”, No: 392. Ankara: MTA Yayınları, 1936.
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası Madencilik Sektörü ve Politikaları Raporu, Mart-2011.
- Türkiye Maden Envanteri, No: 179. Ankara: MTA Yayınları, 1980.
- Vache, Raimund. “Akdağmadeni Kurşun- Çinko Yatakları Hakkında Rapor”. No:3385, Ankara: MTA Yayınları. 1964.

SÖZLÜK

(MADENCİLİKLE İLGİLİ KAVRAM VE TERİMLER SÖZLÜĞÜ)

Açık Ayak İşletme Metodu: Belli bir plan düşünülmeden, tahkimat yapılmadan, ara sıra çatal direk vurmak suretiyle cevher yatağının durumuna göre düzensiz mağara/galeriler açmak ve maden yatağının kalınlığına göre basamaklar yapmak suretiyle uygulanan yeraltı (üretim) işletme metodudur.

Ambar: Bir maden işletmesinde elde bulunan her türlü taşınabilir malların alınması, muayene edilmesi, dağıtımı ve korunması ile uğraşan yer veya idari ünite, depo.

Arayıcılar: Maden alanlarını arayan ve olası yerlere kuyu kazdıran uzmanlardır.

Ayar: Altının, gümüşün ve başka kıymetli madenlerin karışma derecesi.

Baca: Cevher içinde açılan boşluk. Kazanlarda, fırınlarda, sobalarda ve ocaklarda zararlı gazların yanması sonucu meydana gelen gazları dışarı atmak ve lüzumlu çekişi sağlamak için yapılan sistem.

Cevahir: Cevherler. Çok kıymet verilen ve az bulunan şeyler, çok kıymetli maden veya taşlar.

Cüruf: Katı yakıtların yanması sonucu artakalan, eriyip katılaştırmış maddeler.

Çağ(k)ılcılar: Ocaktan koparılan cevherleri torbalarla yeryüzüne çıkarmakla görevli madencilerdir.

Çarh; Madenin yeraltından çıkarılmasından sonra izabe işleminin gerçekleştirildiği, tasfiye edildiği demirden yapılmış imalathane.

Damar: Toprağın içindeki maden filizleri ve su tabakası.

Darphane: Para basılan yer.

Dirhem: Osmanlı Devleti'ndeki ağırlık birimi. Dirhem-i hâlis; saf gümüşten ibaret olup, başka bir maden ile karışık olmayan dirhem. Dirhem-i mağşuş; başka madenlerden oluşmuş, karışık dirhem demektir.

Dolapçılar: At ve eşekler yardımıyla su dolaplarını çalıştıran kişilerdir.

Elek: Eleme işlemi yapmak için kullanılan araç.

Emin: Devlet maden işletmelerindeki madenin idaresinden sorumlu yöneticiler.

Filiz: Eritilip temizlenmemiş olan altın, gümüş.

Flotasyon: Farklı yüzey özelliklerine sahip minerallerden bir kısmını sulu bir bulamaç içerisinde yüzdürmek, diğerlerini çöktürmek yoluyla yapılan bir ayırma ve zenginleştirme işlemi olan flatasyon bir tür izabe yöntemi olup, madenin sulu ortamda modern yöntemlerle ayrıştırılmasına denir.

Haddadlar: Demirci, demir işiyle uğraşan görevliler.

Hafriyat: Madencilikte cevher, mineral, kömür ya da kayacı yatak içinden koparma ve bütün buna bağlı olarak yapılan delik delme ve bu delikleri doldurarak ateşleme yapmak suretiyle yapılan kazı işleminin tümü.

Hutman: Cevher çıkarma, taşıma ve işlenmesinden sorumlu kişi.

İfrâzciyân: Darphanede para (kesen) basan görevliler.

İstisfa: Madeni eritip tasfiye etmek, hâlisini almak.

İzabe: Cevherden metalin çıkarılıp elde edilmesi uzun işleminde, ufalanan ve öğütülen cevher ilk olarak bir ayrıştırma işlemine tâbi tutulmasına izabe işlemi denilmiştir. İzabe işlemi, birçok cins cevherin birbirinden ayrıldığı işleminin ilk ayağını oluşturur. Özellikle, simli kurşun madenlerinde, sim veya altının kurşunlu maddeden ayrıldığı ilk yer izabe fırınlarıdır.

Kabal: Daha çok Balkanlar'da maden ölçmek için kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. (19 okka 135 dirhem olup yaklaşık 25 kilograma tekabül eder.)

Kal Ağası: Cevher kavurma sorumlusudur.

Kal İşlemi: Maden mağaralarından çıkarılan ham cevherden kurşun, çinko, gümüş ve sair cins madenlerin ayrılmasında uygulanan izabe işleminden sonraki işlem kal işlemiydi. Bu işlemde maden saflaştırılması için pişiriliyor ve bunun sonucu eriyen madenler birbirinden ayrılıyordu.

Kalhane: Maden cevherlerinin eritilip külçe yapıldığı ocak.

Kân: Maden ocağı, maden kuyusu anlamına gelip kânken ise madenciler için kullanılan bir tabirdir.

Kantarcılar/Vezzan: Saf altın ve gümüş ile ham bakırı tartan görevlilerdir.

Kıyye: Kurşun madeninin ölçü birimi olup 1,282 kilogramdır.

Kömür ve Kütük Görevlileri: Yakacak kütük sağlama ve sevkiyatı ile ilgili görevlilerdir.

Kömürkeş: Kömür yakma işlemi ile bizzat uğraşmak üzere tayin edilen bu kişilerin görevi maden bölgesindeki mirî ormanlardan, izabe ve kal fırınlarında kullanılacak odun ve kömürü temin etmektir.

Körükçüler: Cevher kavurmada fırınlara hava sevk etmek üzere körükleri çalıştıranlar kişiler.

Kulak: Bir uzunluk birimi olup, madencilikte açılan maden kuyularının derinliğini belirtmek için kullanılırdı. Daha çok Balkanlarda kullanılan bu ölçü birimi yaklaşık 1,71metre kadardır.

Kutla: Rumeli’de madencilikte kullanılan bir ölçüdür. (Bir kutla 160 dirhem olup, 513,12 grama tekabül eder.)

Kuyu: Yeraltı işyerlerine ulaşmak amacıyla açılmış ve kesit boyutları derinliğine oranla sınırlı, düşey ve düşeye yakın bağlantı yolu.

Kuyucular: Madende elde edilen cevher, taş ve toprağı dışarıya taşıyanlardır.

Küre: Maden ocağı anlamına gelen küreden . Kürecilik; madencilik.

Kütük: Maden ve kalhanelerde cevherlerin işlenmesi esnasında yakıt maddesi olarak kullanılmakla birlikte mağaralarda tahkimat aracı olarak da değerlendirilen iri yapılı ağaç parçasıdır.

Lağım: Taş içinde sürülen galeri. Lağımçı; galeri açma işlerinde çalışan ve vardiyasındaki ekibin çalışma sorumluluğunu üstlenen; lağım delme, ateşleme, yükleme ve tahkimat işlerini yönlendiren usta.

Lağımçılar: Maden kuyularındaki kanalları temizleyip biriken suları dışarı boşaltan görevlilerdir.

Maden: Yerkabuğunun kimi bölgelerinde çeşitli iç ve dış doğal etkenler nedeni ile oluşan, ekonomik yönden değer taşıyan mineral bileşimi.

Maden-i Hümayun: Osmanlı Devleti’nde devlet tarafından işletilen madenler.

Madeniyyât: Madencilik bilimi, mineraloji.

Mağara/Galeri: Madenin çıkarıldığı yer olan mağara, maden çıkartmak amacıyla açılan kuyulardır.

Mahrukat: Madende yakacak olarak kullanılan odun ve kömürün genel ismi.

Meremmetçiler: Tamirciler, marangozlar, demircilerdir.

Metallurji: Metal işçiliği.

Mürdesenk: Kurşun bileşimi içeren cevherlerin ayrıştırılmasında kullanılan doğal kurşun okside verilen isim.

Navlun: Deniz ve nehir yolu ile taşınan eşya için ödenen nakil ücreti. Navlun bedeli resmi bir tarifeye veya sözleşmeye göre tahakkuk eder. Bazen kara yoluyla taşınan yük için verilen ücrete veya taşınan yüke de navlun denir.

Neccarlar: Marangoz ve mimarlardır.

Nevbet: Darphane ıstılahında bir defada eritilen maden miktarına denir.

Ocak: Günümüzde yerüstü maden işletmeciliğinin yapıldığı yer olarak bilinen ocak, Osmanlı madenciliğinde kuyu, mağara ve galerilerle birlikte, yeraltı hafriyat ve imalâtını kapsayan, madencilik faaliyetini yapmak için belli bir projeye göre hazırlanmış işletmenin geneline verilen isim olmuştur.

Pirüstadlar: Cevher işleme ile ilgili özel uzmanlardır.

Polakançaran: Cevheri tazyikli suyla taş ve topraktan ayıran görevli.

Pûte: İçinde maden eritilen tava.

Rezerv: Bir maden yatağından ya da havzasında henüz işletilmemiş maden miktarının kısa vadede ekonomik olan ve belirlilik gösteren kısmı.

Rikâz: Yer altında tabîi olarak bulunan madenlerin genel ismi.

Sim: Gümüş. Sim-i mahlût; başka bir madenle karışık haldeki gümüş(simli kurşun gibi). Sim-i halis; herhangi bir madenle karışık halde olmayan saf gümüş.

Şafaran/Şafarlar: Maden bölgesinin denetiminden ve mağaradan sorumlu görevli.

Taşçılar: Cevher kazan işçileridir.

Tenör: Cevherde bulunan veya cevherin zenginleştirilmesi veya işlenmesi sonucunda elde edilen ürün içerisindeki kıymetli elementin yüzdesel bir oran olarak ifadesi.

Tulumba: Maden çıkarılan mağaralardaki su baskınlarını boşaltmak için kullanılan hortum.

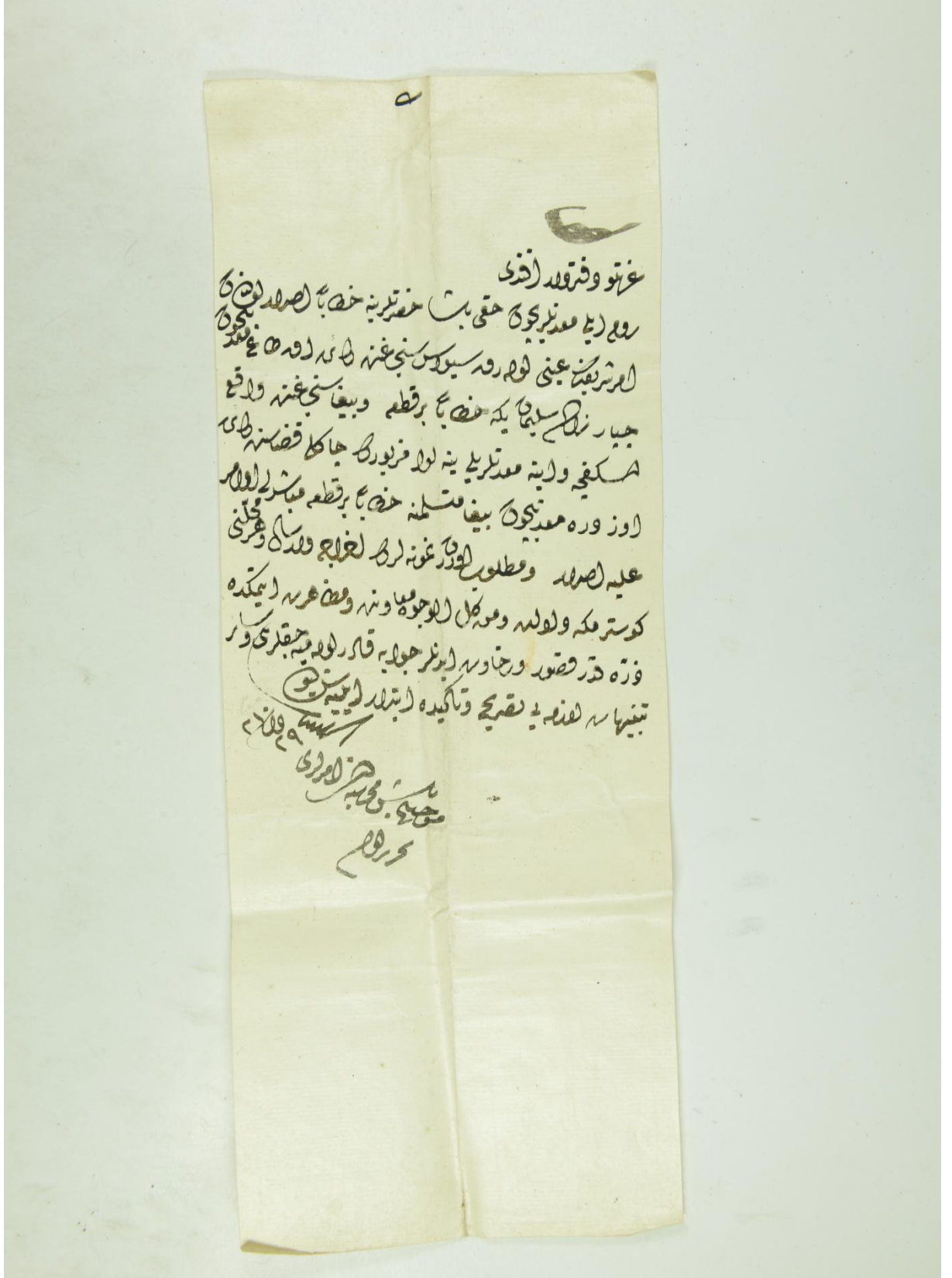
Urbararlar: Maden mühendisi ve kuyucu başı niteliğinde olup, kuyuları ölçmekle görevli kişiler.

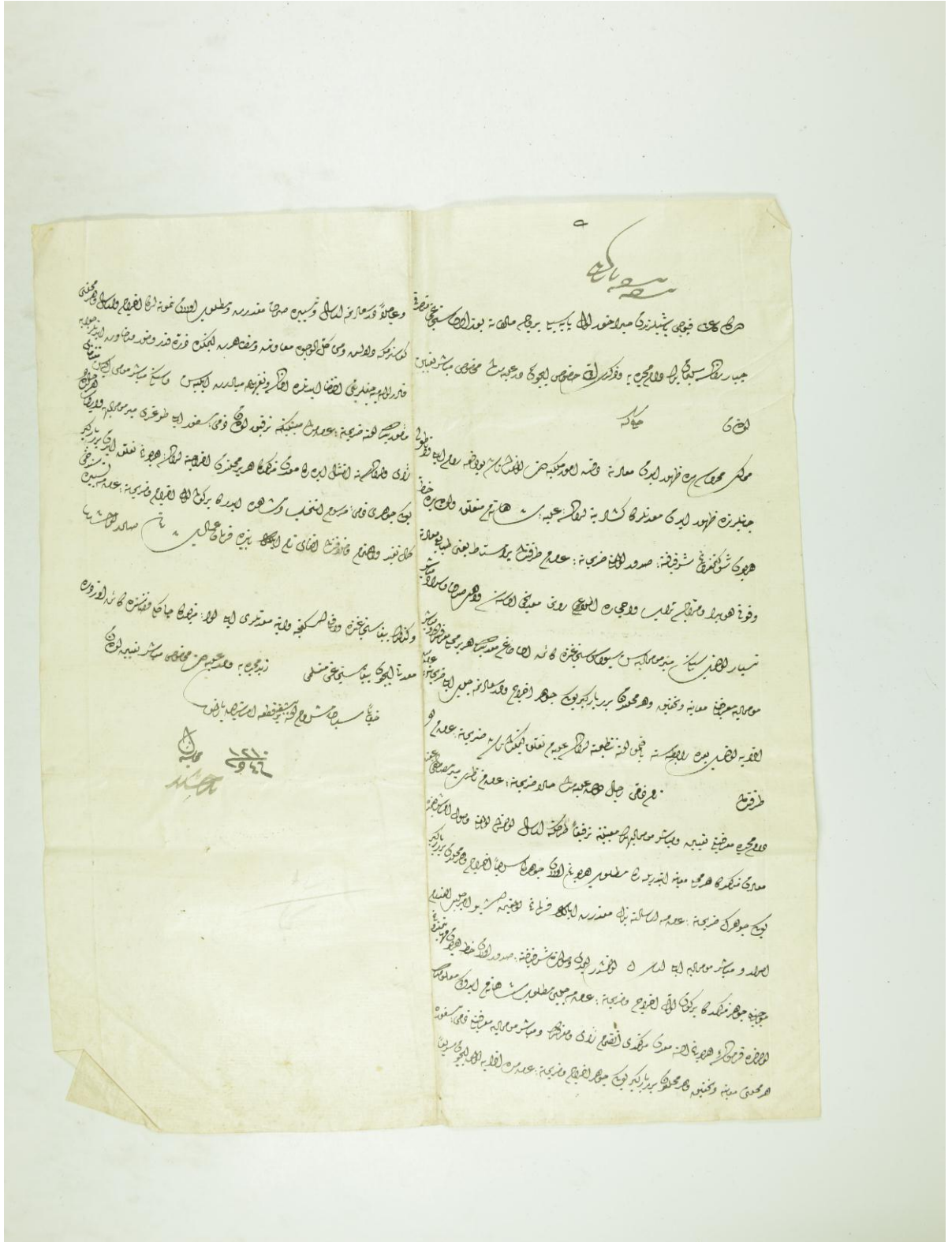

EKLER

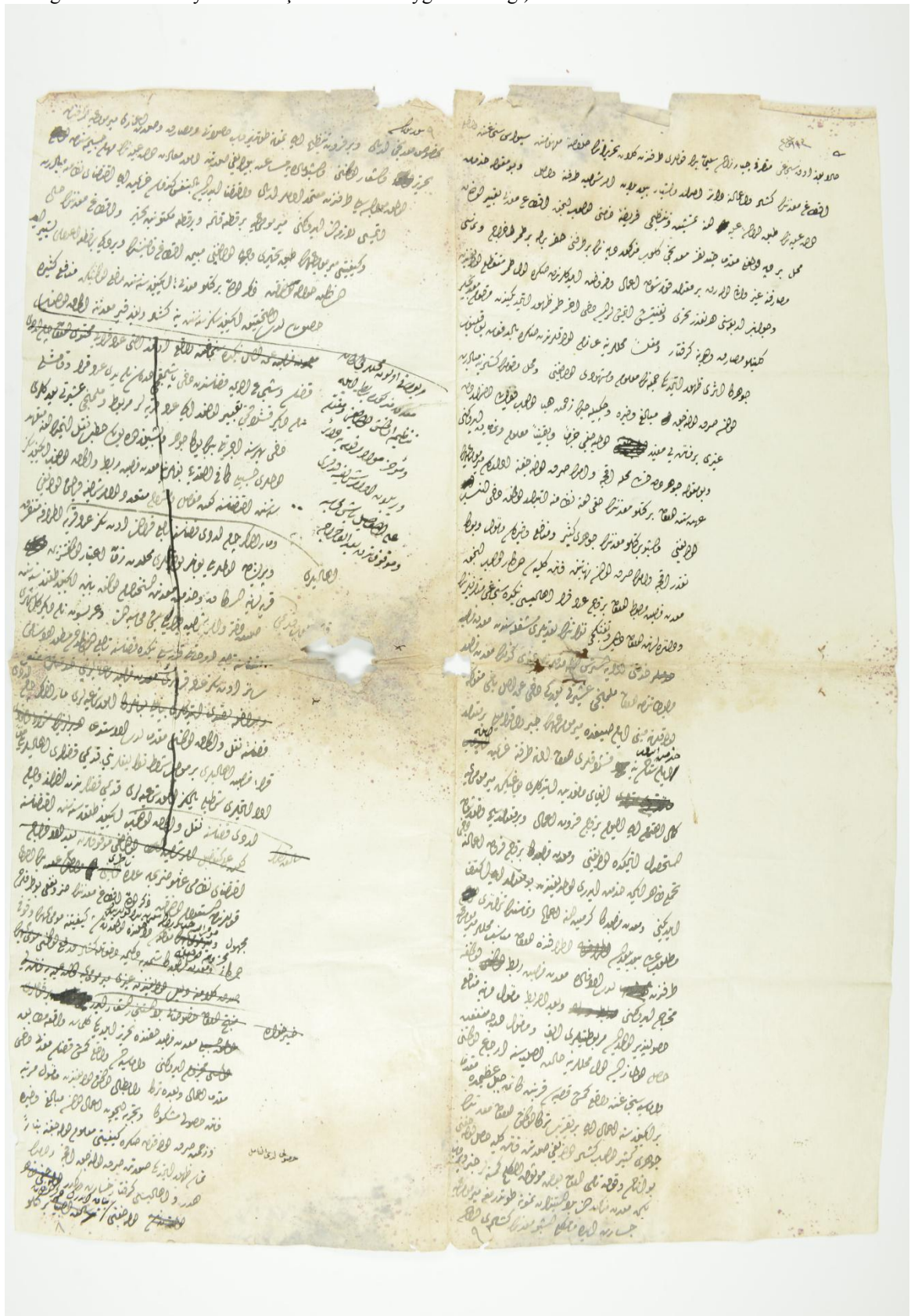
Ek-1A. Belge 1 (BOA. C.DRB 34-1682/1 (29 L 1210-7 Mayıs 1796). Akdağ Maden Bölgesi İle İlgili Süleyman Bey'e Gönderilen Hüküm)

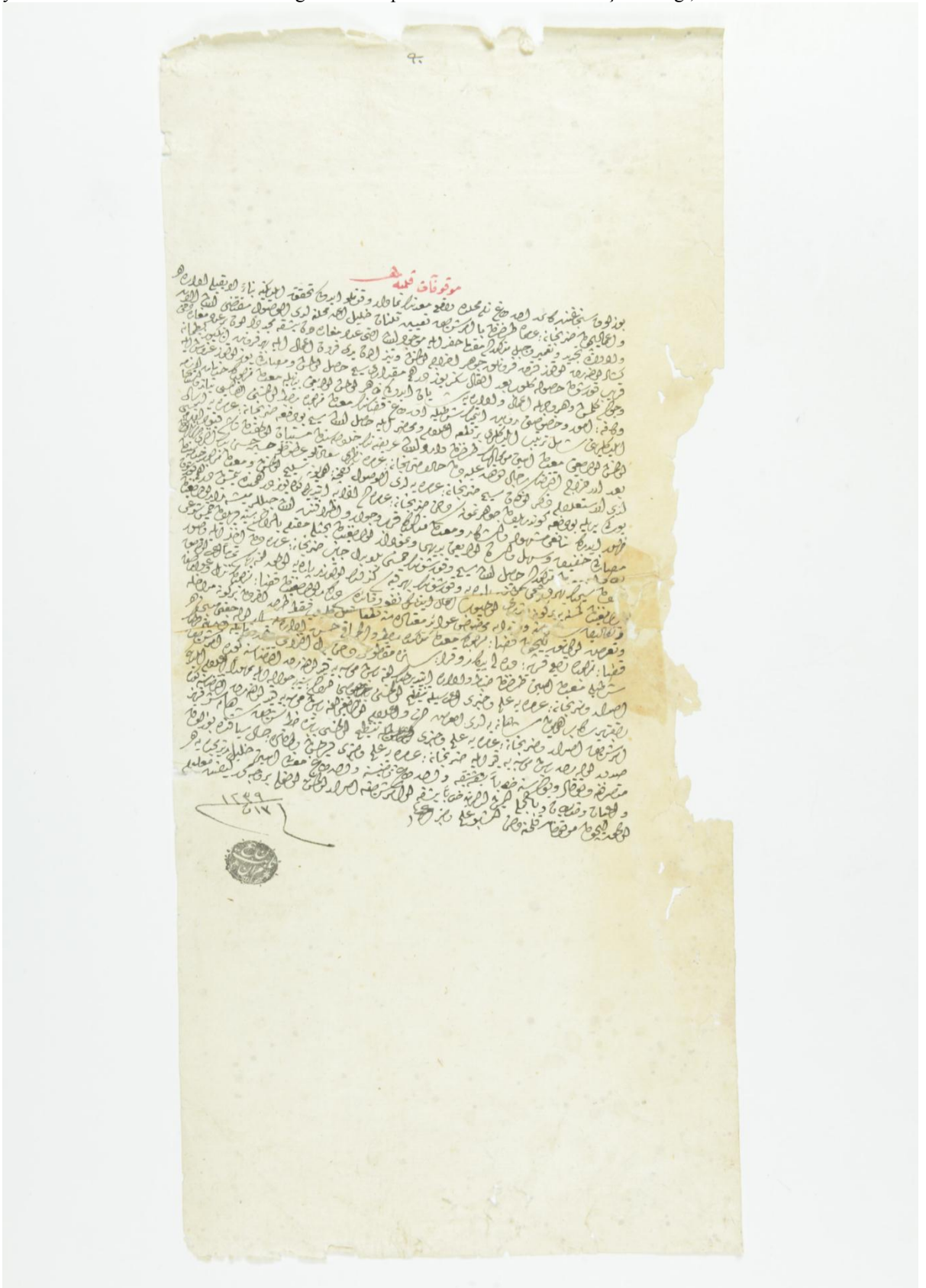
Ek-1B. Belge 2 (BOA. C.DRB 34-1682/2 (4 Z 1210-10 Haziran 1796). Gönderilen Hüküm Çerçevesinde Madenci Ustaları Tarafından Akdağ Maden Bölgesinden Numune Alınarak İstanbul'a Gönderilmesi İle İlgili Süleyman Bey'e Talimat)

Ek-2. Belge 3 (BOA. C.DRB 17-836 (19 S 1211-24 Ağustos 1796).Yapılan İncelemeler Neticesinde Akdağ Maden-i Hümayunu'nun İşletilmesinin Uygun Olacağı)

Ek-3. Belge 4 (BOA. C.DRB 1-3 (13 N 1239-12 Mayıs 1824). Akdağ maden-i Hümayunu'nun maden yönünden nemadar ve kuvvetli olduğundan Darphane-i Amire tarafından işletileceği)

Ek-5A. Fotoğraf 1(MTA Derleme Raporları İçinde Bulunan R.PILZ'in 392 Nolu Raporunda Yeralan Akdağ Maden Bölgesinde Madenin Çıkarıldığı Bazı Mevkiler)

Ek-5B. Fotoğraf 2 (Madenin Çıkarıldığı Bazı Mevkiler)

Ek-5C. Fotoğraf 3(Madenin Çıkarıldığı Bazı Mevkiler)

Ek-5D. Fotoğraf 4(Madenin Çıkarıldığı Bazı Mevkiler)

EK-6. Fotoğraf 5 Günümüz Akdağmadeni İlçesinden Bir Görünüm

EK-7. Fotoğraf 6 (Muşalim Köyünde Bulunan Tarihi Behramşah Kalesinin Son Hali Foto: Ertuğrul Kapusuzoğlu)

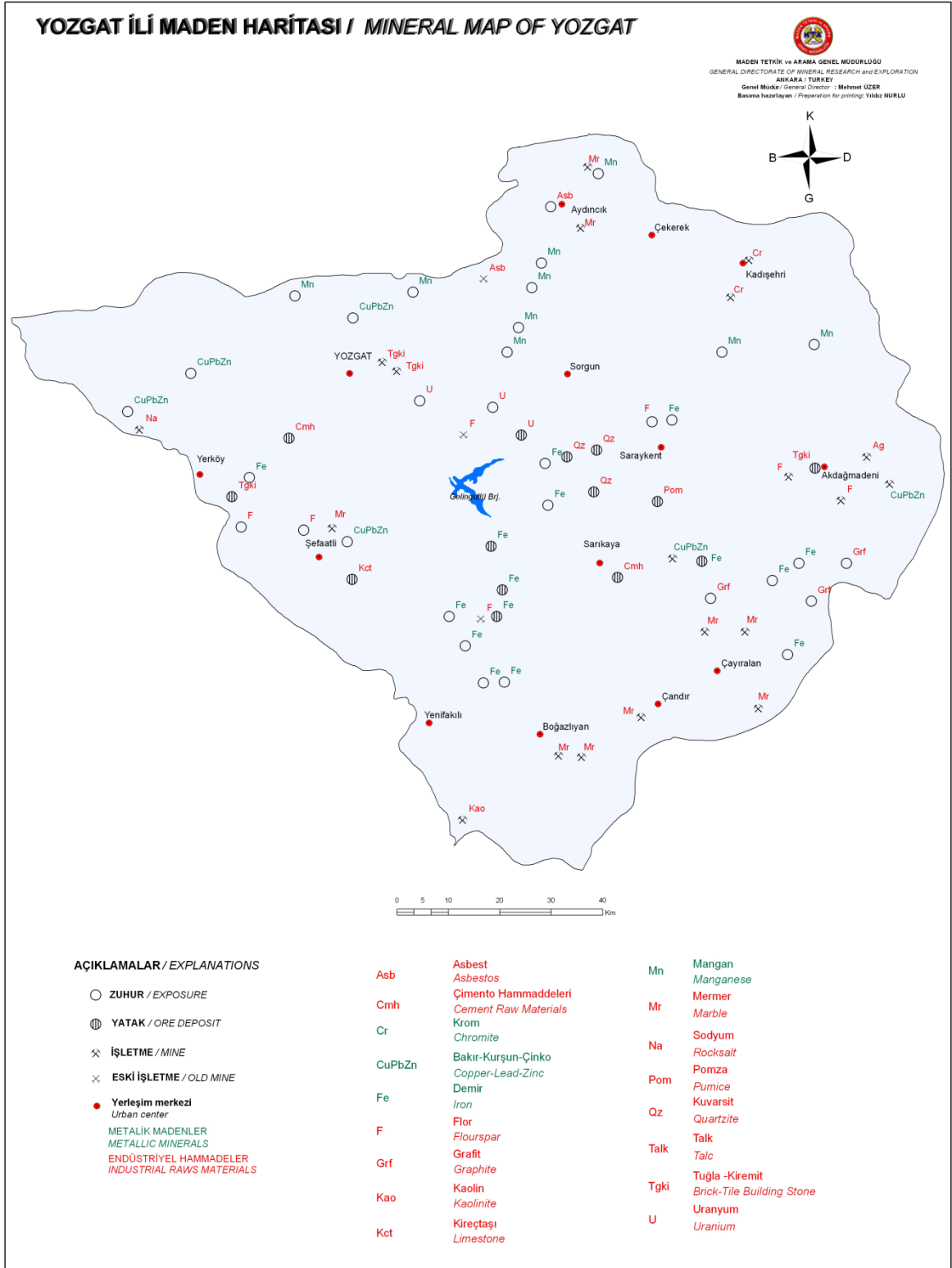

Ek-8. Harita 1 (TTK Kütüphanesi H. 97/69 Akdağ Haritası)

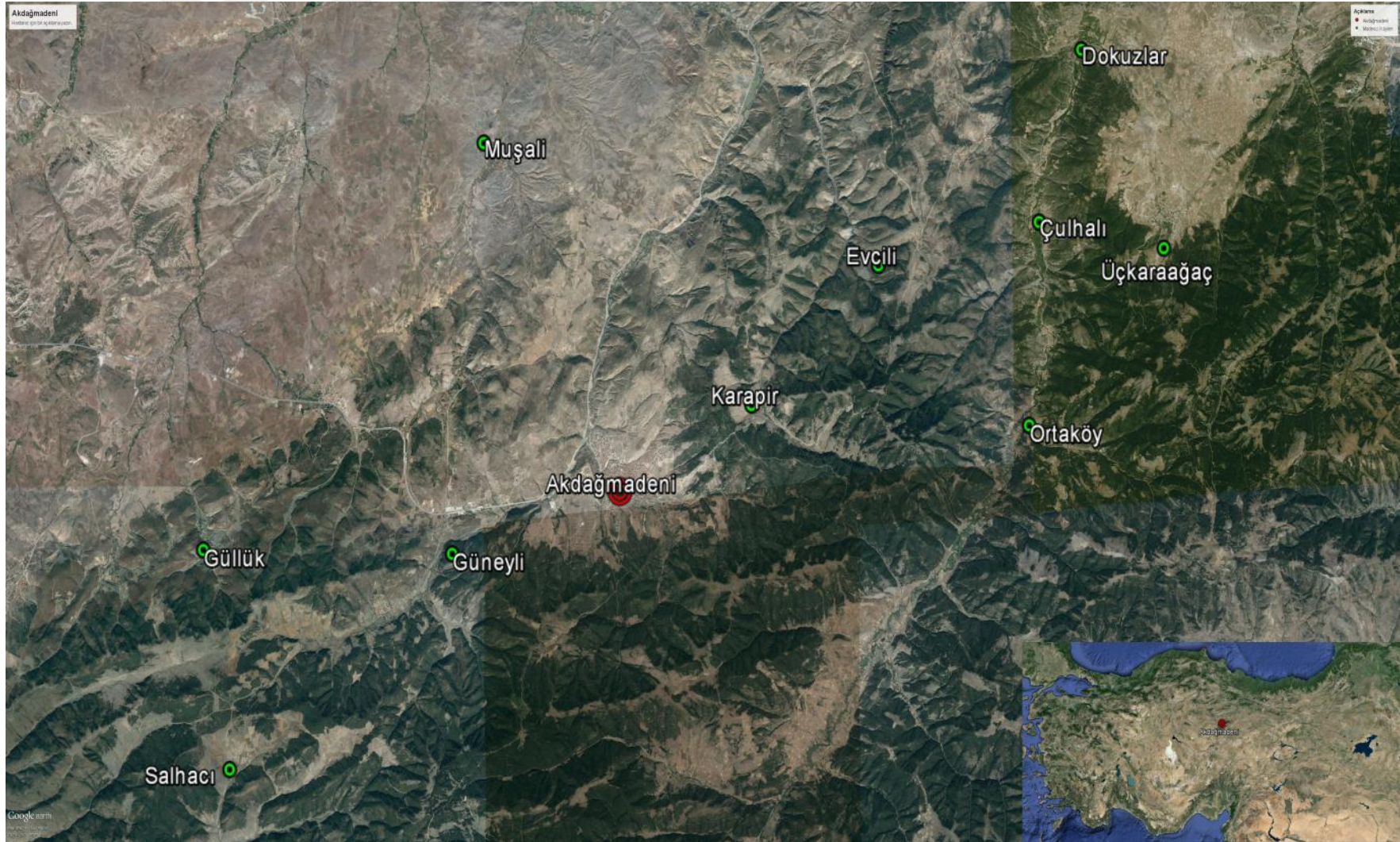

Ek-10. Harita 3 (Yozgat İli Maden Haritası)

Ek-11A. Harita 4 (Akdağ Maden-i Hümayunu'na Hizmetle Yükümlü Kazalar)

Ek-11B. Harita 5 (Akdağ Kazasına Bağlı Madenci Köyleri)

Ek-11C. Harita 6 (Akdağ Maden-i Hümayunu Bölgesinde Madenin Çıkarıldığı Yerler)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Yaşar ÖCAL
Doğum Yeri ve Tarihi : Çekerek-1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği (2000).

Yüksek Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi DTCF Yakınçağ Tarihi (2005).

Yabancı Dili : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri : **Makaleler:**

-“Hatıratlarda II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri”,
Akademik Araştırmalar Dergisi, S.64, 2015.

- “XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Yozgat ve Çevresi”,
Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, S. 51, 2015.

Bildiriler:

-“Osmanlı Devleti’nde Anadolu Darphaneleri: Amasya Darphanesi Örneği” (III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu)

-“Maden Nakliyeciliğinde Bir Güzergâh: İzmit İskelesi”
(Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III)

Kitap Tanıtımı:

-Saraydan Sürgüne (Afife Rezzemaza)-Tarih Kritik Dergisi, C.2, S.2, 2016.

İş Deneyimi : 27/09/2000 tarihinden itibaren Milli Eğitim Bakanlığına bağlı orta dereceli kurumlarda Tarih Öğretmenliği ve okul idareciliği görevinde bulunmuştur.

İletişim

E-Posta Adresi : yasarocal66@gmail.com